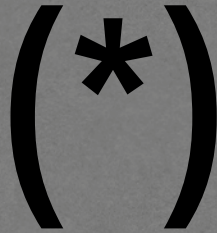

HER SCHEPPEN

- 001 **Heilige Familie en Sint-Corneel, Antwerpen (Borgerhout)**
- 002 Heilig Hart, Antwerpen
- 003 Sint-Rochus, Blankenberge
- 004 **Sint-Lambertus, Ham (Kwaadmechelen)**
- 005 **Onze-Lieve-Vrouw, Oud-Heverlee (Haasrode)**
- 006 Sint-Jozef, Oudenaarde
- 007 Sint-Amandus, Roeselare
- 008 Onze-Lieve-Vrouw, Tielt
- 009 **Sint-Amandus, Avelgem (Kerkhove)**
- 010 **Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Rochus, Boom**
- 011 Sint-Walburga, Brugge
- 012 **Sint-Pieter, Galmaarden**
- 013 **Sint-Laurentius, Heuveland (Kemmel)**
- 014 **Sint-Cornelius, Kluisbergen (Ruien)**
- 015 **Sint-Stefanus, Merchtem (Brussegem)**
- 016 Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen, Merchtem (Peizegem)
- 017 Sint-Trudo, Peer (Wijchmaal)
- 018 Sint-Jozef, Rijkevorsel
- 019 Jan Ruusbroec en Onze-Lieve-Vrouw, Sint-Pieters-Leeuw (Ruisbroek)
- 020 Sint-Eligius, Staden (Vijfwegen)
- 021 **Onze-Lieve-Vrouw ten Poel, Tienen**
- 022 Sint-Maarten, Tienen (Vissenaken)
- 023 **Sint-Pieter, Tienen (Vissenaken)**
- 024 **Sint-Jozef, Zonhoven (Halveweg)**
- 025 **Sint-Martinus, Zottegem (Oombergen)**
- 026 **Sint-Amandus, Zwevegem**
- 027 Sint-Jozef, Aalst
- 028 **Heilig Kruis, Assenede (Boekhoute)**
- 029 **Heilige Magdalena, Brugge**
- 030 Sint-Martinus, Deinze
- (Sint-Martens-Leerne)
- 031 **Sint-Jozef, Gent**
- 032 **Sint-Jozef, Harelbeke**
- 033 **Onze-Lieve-Vrouw van Banneux, Hasselt**
- 034 **Sint-Martinus, Hasselt**
- 035 Sint-Clemens, Hoogstraten (Minderhoutdorp)
- 036 **Onze-Lieve-Vrouw, Kortenberg**
- 037 Sint-Petrus, Kruibeke (Bazel)
- 038 **Sint-Blasius, Leopoldsburg (Heppen)**
- 039 Sint-Bernardus, Lubbeek
- 040 Sint-Martinus, Merelbeke (Schelderode)
- 041 Sint-Jozef, Niel (Hellegat)
- 042 Onze-Lieve-Vrouw van Fatima, Sint-Truiden,
- 043 **Sint-Amandus, Willebroek (Blaasveld)**
- 044 **Sint-Odulphus, Zoutleeuw (Booienhoven)**
- 045 **Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen, Alken (Terkoeist)**
- 046 **Sint-Jan Baptist en Eligius, Anzegem**
- 047 **Heilige Familie, Asse (Asbeek)**
- 048 Sint-Gaugericus, Asse (Kobbegem)
- 049 Sint-Lambertus, Beernem (Oedelem)
- 050 Sint-Joris, Beernem
- 051 **Sint-Theodardus, Beringen**
- 052 Sint-Martinus, Borgloon (Gors-Opleeuw)
- 053 Sint-Pantaleon, Borgloon (Kerniel)
- 054 **Sint-Pieter Gingelom (Boekhout)**
- 055 **Sint-Bavo, Herentals (Noorderwijk)**
- 056 Sint-Jacobus, Heusden-Zolder (Eversel)
- 057 **Sint-Willibrordus, Heusden-Zolder**
- 058 Sint-Egidius, Kaprijke (Lembeke)
- 059 Sint-Lambertus, Laakdal (Eindhout)
- 060 Sint-Niklaas, Laakdal (Klein-Vorst)
- 061 **Heilige Familie, Lier**
- 062 **Sint-Franciscus, Menen**
- 063 **Sint-Jozef, Menen**
- 064 **Sint-Aldegondis, Merelbeke (Lemberge)**
- 065 **Sint-Christoffel, Oosterzele (Scheldewindeke)**
- 066 **Sint-Godelieve, Oostkamp (Baliebrugge)**
- 067 Sint-Eligius, Oostkamp (Ruddervoorde)
- 068 Sint-Stefanus, Puurs-Sint-Amunds (Lippelo)
- 069 Sint-Katharina, Puurs-Sint-Amunds (Ruisbroek)
- 070 **Onze-Lieve-Vrouw van Altijdurende Bijstand, Ronse (Klijpe)**
- 071 Don Bosco, Sint-Niklaas
- 072 Sint-Quintinus, Sint-Truiden (Gelinden)
- 073 **Christus Koning, Temse**
- 074 Sint-Jozef, Temse
- 075 Sint-Jan Evangelist, Temse (Steendorp)
- 076 Sint-Eligius, Zonhoven (Terdonk)
- 077 Onze-Lieve-Vrouw Maagd der Armen, Zonhoven (Termolen)
- 078 **Onze-Lieve-Vrouw, Zonnebeke**
- 079 **Sint-Anna, Antwerpen (Borgerhout)**
- 080 **Sint-Martinus, Brakel (Opbrakel)**
- 081 **Heilige Amandus, Denderleeuw (Iddergem)**

Ontwerpend onderzoek voor het
Projectbureau Herbestemming Kerken
2016-2021

- (*) **HER•SCHEP•PEN** (overg.; herschiep, h. herschappen)
- 1 een nieuwe gedaante of vorm geven, syn. veranderen
 - 2 (fig.) weer nieuw maken, syn. verjongen

HER
SCHEPPEN
(*)

Kerken zijn in de Vlaamse dorpen en steden belangrijke gebouwen. De parochiekerk markeert niet alleen het centrum van een geloofsgemeenschap, ze fungeert ook als een ruimtelijk ankerpunt voor de buurt, wijk of gemeente. Een parochiekerk is altijd meer dan haar naakte bestemming, meer dan enkel een ruimte voor de samenkomst van gelovigen. Het gebouw geeft uitdrukking aan een cultuur en geschiedenis die tot op de dag van vandaag onze menselijke conditie bepalen, en waarin de verhouding van de mens tot 'het hogere' een centraal thema vormt. De meeste kerken zijn dan ook veel hoger, groter, donkerder of lichter dan hun functie strikt genomen vereist.

Sinds enkele decennia neemt het gebruik van de kerken voor de eredienst af, waardoor er vraag is naar nieuwe bestemmingen voor deze gebouwen. Door hun bijzondere ruimtelijke eigenschappen en hun historisch en symbolisch belang zijn ze ook interessant wanneer hun gebruik wijzigt. Ze vormen dan ook een uitgelezen voorwerp van ontwerpend onderzoek. Omdat de vraag naar een betekenisvolle invulling van de te herbestemmen kerkgebouwen zich opdrong, werd in 2016 het Projectbureau Herbestemming Kerken opgericht. Tot de opheffing begin 2022 realiseerden zes multidisciplinair samengestelde onderzoeksteams binnen dit kader, onder begeleiding van coördinator Niek De Roo, liefst 141 herbestemmingsstudies voor parochiekerken, verspreid over heel Vlaanderen. Voor een korte en feitelijke toelichting van de werking van het Projectbureau verwijzen we graag naar het overzicht op pp. 6-9.

1

Zie <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/tpk-haalbaarheidsstudies>

Via het Platform Toekomst Parochiekerken zijn sinds kort alle studies online te consulteren.¹ Het Team Vlaams Bouwmeester, dat als mede-initiatiefnemer een actieve rol heeft gespeeld bij de selectie van de ontwerpteams die de herbestemmingsstudies uitvoerden, en gedurende het hele traject in de stuurgroep van het Projectbureau vertegenwoordigd was, meende echter dat de gehanteerde werkwijze en de geproduceerde schat aan ontwerpend onderzoek een bredere bekendheid verdienen, in een toegankelijker vorm. Niet alleen de rechtstreeks betrokken partijen, maar ook toekomstige opdrachtgevers en ontwerpers moeten zo veel mogelijk hun voordeel kunnen doen met de kennis en ervaring die werden opgebouwd. Daarom heeft het Team Vlaams Bouwmeester het initiatief genomen om deze uitgave te realiseren.

In deze publicatie kijken we naar de parochiekerk met een ruimtelijke, architectonische blik. We focussen op het ontwerpend onderzoek dat door het Projectbureau als instrument werd ingezet om inzicht te krijgen in de mogelijkheden van een gebouw, om ruimtelijke scenario's af te toetsen en de discussie te voeden. Uiteraard spelen bij het herbestemmen van kerken vele andere aspecten een belangrijke rol; maar de focus hier ligt op de kerk als architecturaal object.

Op de volgende bladzijden gaan we eerst in op de ontstaansgeschiedenis van het Projectbureau Herbestemming Kerken. Sara Vermeulen schetst, voornamelijk vanuit de interactie tussen het Team Vlaams Bouwmeester en de erfgoedsector, de 'voorgeschiedenis' van het Projectbureau, en belicht de evolutie van de beleidsinzichten ter zake in Vlaanderen vanaf 1997. Els Vervloesem beschrijft de werkwijze van het Projectbureau, licht de gehanteerde methode door aan de hand van gesprekken met verschillende betrokkenen en formuleert een aantal belangrijke lessen voor de toekomst.

Bij wijze van *pièce de résistance* distilleerden Charlotte Ardui en Sven Sterken uit de honderden ruimtelijke scenario's die onder de vleugels van het Projectbureau werden ontwikkeld, tien typische en terugkerende ontwerpstrategieën die telkens met een aantal voorbeelden geïllustreerd worden. Zo ontstaat een 'ontwerplexicon', dat een inspirerende staalkaart biedt van mogelijke ruimtelijke ingrepen voor de herbestemming van kerkgebouwen. Dit indrukwekkende overzicht bevat concrete informatie over concrete kerken en studies, maar behelst toch vooral een poging om in de veelheid van casussen en mogelijke oplossingen orde te scheppen. Belangrijk hierbij is om aan te stippen, dat de ruimtelijke voorstellen die in deze 'bloemlezing' aan bod komen, niet altijd de voorkeursscenario's zijn die door de opdrachtgevers van het ontwerpend onderzoek werden weerhouden voor realisatie. Doel is hier immers inzicht te geven in de veelheid van mogelijke ruimtelijke strategieën voor de herschepping van een kerkgebouw. Met de beeldbijdrage van Karin Borghouts ten slotte krijgt het singuliere van elke herbestemmingsopgave weer even de bovenhand: zij laat ons enkele te herbestemmen kerken zien in hun stedenbouwkundige context, en in al hun architecturale verscheidenheid.

Door de methode van het Projectbureau en de ruimtelijke expertise die doorheen het ontwerpend onderzoek werd opgebouwd inzichtelijk te maken, hopen we met dit boek velen een leidraad aan te reiken voor een gesprek over, of een aanzet tot de herbestemming van een parochiekerk. In een epiloog tracht ik enkele aanbevelingen aan het adres van toekomstige opdrachtgevers te formuleren, in de hoop dat in de toekomst zoveel mogelijk kerkgebouwen kunnen blijven wat ze eigenlijk altijd zijn geweest: een ontmoetingsplek voor een lokale gemeenschap.

Erik Wieërs
Vlaams Bouwmeester

Q

Wie zijn de initiatiefnemers van het Projectbureau Herbestemming Kerken?

A

Het Projectbureau werd in 2016 opgericht na de ondertekening van een samenwerkingsovereenkomst tussen de minister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed, de Vlaamse minister van Binnenlands Bestuur, Inburgering, Wonen, Gelijke Kansen en Armoedebestrijding, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG), het Team Vlaams Bouwmeester en het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC, het latere PARCUM).

Wat was de doelstelling van het Projectbureau Herbestemming Kerken?

Het Projectbureau werd opgericht om het onderzoek naar de haalbaarheid van herbestemmings- of nevenbestemmings-opties en de realisatie ervan te stroomlijnen op Vlaams niveau. Doelstelling was om sneller te komen tot onderbouwde en door alle actoren gedragen haalbaarheidsonderzoeken, tot meer realisaties en tot kwaliteitszorg. De samenwerkingsovereenkomst voorzag in een eenvoudig begeleidingsaanbod voor steden, gemeenten en de betrokken kerkbesturen, voor de opmaak van de projectdefinitie, de haalbaarheidsstudie en de toegang tot eventuele beschikbare subsidiëring en andere vormen van ondersteuning. De haalbaarheidsstudie zou uitgevoerd worden via ontwerpend onderzoek en een budgetberekening bevatten.

Hoe was de werking van het Projectbureau Herbestemming Kerken georganiseerd?

De coördinator van het Projectbureau, Niek De Roo, was verantwoordelijk voor het registreren van de vragen van de besturen, de begeleiding van de haalbaarheidsonderzoeken en de afstemming met de stuurgroep. Hij werd aangesteld door de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten. De werking van het Projectbureau werd voor de helft gefinancierd door de lokale besturen (VVSG, Kenniscentrum Vlaamse Steden en Vlinter) en voor de andere helft door de Vlaamse overheid (het Agentschap Binnenlands Bestuur en het Team Vlaams Bouwmeester). Daarnaast werd van de gemeentebesturen die door het Projectbureau werden begeleid, een bijdrage gevraagd van 1500 euro excl. btw. De samenwerkingsovereenkomst had een looptijd van drie jaar, mogelijk met drie jaar verlengbaar, wat uiteindelijk is gebeurd: het Projectbureau was werkzaam tot december 2021.

Wie maakte deel uit van de stuurgroep en wat was de verantwoordelijkheid ervan?

De stuurgroep van het Projectbureau bestond uit een vertegenwoordiger per kabinet, een vertegenwoordiger van het Agentschap Binnenlands Bestuur, van het agentschap Onroerend Erfgoed, van de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, van het Kenniscentrum Vlaamse Steden, van Vlinter, van het Team Vlaams Bouwmeester en van het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur. De stuurgroep was verantwoordelijk voor de concrete aanpak van het Projectbureau, de goedkeuring van de functionele en financiële verantwoording en de organisatie van de oproepen.

Hoe kon een bestuur zich kandidaat stellen voor een haalbaarheidsonderzoek?

Het Projectbureau lanceerde tussen januari 2016 en april 2020 in totaal zeven oproepen, waarop lokale besturen en kerkbesturen konden inschrijven voor een haalbaarheidsstudie voor één of meerdere kerken. De coördinator van het Projectbureau voerde een 'intakegesprek' met lokale initiatiefnemers, om na te gaan of het project geschikt was en alle nodige documenten voorhanden waren. Een lijst van alle geschikte dossiers werd vervolgens voorgelegd aan de stuurgroep, die definitief besliste over de te weerhouden inschrijvingen. Daarna konden de opdrachtgevers via de raamovereenkomst een haalbaarheidsonderzoek bestellen, zonder hiervoor zelf een procedure te moeten voeren.

Kregen de gemeenten financiële steun voor het uitvoeren van een haalbaarheidsonderzoek?

Voor de haalbaarheidsstudies uitgevoerd in het kader van het Projectbureau werden, in functie van de complexiteit van de opdracht, drie verschillende formaten en kostprijzen vastgelegd. Eenvoudige dossiers betroffen bijvoorbeeld het voorzien van oplossingen voor sanitair, cateringfaciliteiten, opbergruimtes enzovoort in de kerk zonder ingrepen in de buitenruimte. In gangbare dossiers ging het bijvoorbeeld om een herbestemming tot kinderopvang, het voorzien van een eenvoudige zaal of vergaderruimtes met eventueel bijkomend beperkte ingrepen in de buitenruimte. De complexe dossiers betroffen bijvoorbeeld integratie van huisvesting in het kerkgebouw of studies over gebouwen die omwille van hun aard, omvang, erfgoedwaarde complex zijn, of waar grotere ingrepen in de buitenruimte noodzakelijk zijn.

De haalbaarheidsstudies kwamen in aanmerking voor een onderzoekspremie voor herbestemmingsonderzoek zoals bepaald in het Onroerenderfgoedbesluit (art.11.3.1 tot en met 11.3.5). Deze premie bedraagt 80% van de aanvaarde kostenraming, excl. btw, en met een maximaal geraamd bedrag van 25.000 euro. Dit gold enkel voor de kerken met een beschermd statuut. De niet-beschermd kerken of kerken waarvan het beschermd deel geen voorwerp uitmaakte van de haalbaarheidsstudie, kwamen in aanmerking voor een subsidie zoals bepaald in het Decreet houdende toekenning van subsidies voor gebouwen van de eredienst etc. Deze subsidie bedroeg 30% van de studiekosten voor herbestemming.

Wat was de werkwijze van het Projectbureau?

Na de selectie van het dossier werd een haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd in drie stappen, gestructureerd in drie overlegmomenten die ter plaatse werden georganiseerd. Deze werden begeleid en voorbereid door de coördinator van het Projectbureau.

1. Startvergadering met sitebezoek: het ontwerpteam ging in gesprek met de opdrachtgevers (gemeente, kerkbestuur) over de beschikbare informatie met betrekking tot het gebouw (archief, opmetingsplannen...) en alle intenties rond de herbestemming ervan: het programma, de gewenste volumes en capaciteit, de verwachtingen en bezorgdheden werden besproken. Het gesprek bood de gelegenheid tot een eerste (kritische) reflectie.
2. Scenariovergadering: hier werden de resultaten van het gevoerde ontwerp onderzoek besproken. Drie of vier mogelijke ruimtelijke scenario's voor toekomstig gebruik van het kerkgebouw werden gepresenteerd. Daarnaast kreeg het ontwerpteam de mogelijkheid om een 'droomscenario' toe te lichten: een kans om buiten de lijntjes van de opgave te kleuren en een ruimere visie op het kerkgebouw te formuleren.
3. Slotvergadering: hier stond de verdere uitwerking en gedetailleerde budgettaire doorrekening van de wensen van de opdrachtgevers op de agenda.

Na deze drie overlegmomenten werden een eindrapport en een projectdefinitie voor de her- of nevenbestemming van de kerk aan de opdrachtgever bezorgd.

Hoe werden de studieteams die de haalbaarheidsonderzoeken uitvoerden, geselecteerd?

Via een open offertevraag aan ontwerpteams werd door het Team Vlaams Bouwmeester een raamovereenkomst in de markt gezet voor de uitvoering van haalbaarheidsonderzoeken. De teams moesten hun ervaring en deskundigheid aantonen door minimum drie referenties van gerealiseerde opdrachten toe te voegen aan hun offerte, waarbij minstens één opdracht de transformatie van een historisch gebouw betrof. Een beoordelingsteam evalueerde de dossiers voornamelijk op de kwaliteit van de concept- en visievorming met betrekking tot transformaties van kerkgebouwen voor nieuwe functies en de werkwijze voor procesbegeleiding die de ontwerpers voorstelden. Na een jaar werking werd een nieuwe raamovereenkomst gepubliceerd.

Welke teams voerden de haalbaarheids-onderzoeken uit?

In 2016 werden voor de eerste raamovereenkomst uit 31 offertes drie teams geselecteerd.

- **BOGDAN & VAN BROECK**
i.s.m. prof. dr. Thomas Coomans & Rebel Group (8 studies uitgevoerd)
- **TV Studio Thys Vermeulen Studio Roma**
i.s.m. Sven Sterken (KU Leuven), Util Struktuurstudies, Henk Pijpaert Engineering (18 studies uitgevoerd)
- **TRACE tv: Tijdelijke vereniging van de onderzoeksgroep ArcK van de Faculteit Architectuur en Kunst (ARK) Universiteit Hasselt / Architecten Broekx-Schiepers / Architect Saidja Heynickx / UR architects (18 studies uitgevoerd)**

In 2017 werden voor de tweede raamovereenkomst uit 26 offertes drie teams geselecteerd.

- **Studio Open Kerken (RE-ST/ TRANS/ Petillon Ceuppens/ Endeavour/ dr. Roel De Ridder)**
(34 studies uitgevoerd)
- **TV urbain architectencollectief + Studiobont i.s.m. Callebaut architecten**
(32 studies uitgevoerd)
- **Collectief Noord Architecten – ORIGIN Architecture & Engineering – Universiteit Antwerpen**
(31 studies uitgevoerd)

De onderzoeksopdrachten werden aan de studieteams toegekend op basis van een beurtrol, waar in bepaalde gevallen van kon worden afgeweken: als er een specifieke expertise nodig was, als een bepaalde samenhang tussen verschillende kerken (bijvoorbeeld geografisch) een gelijkaardige aanpak vereiste, en in geval van gevaar voor belangenvermenging.

Waar kan ik de eindrapporten van de uitgevoerde haalbaarheids-onderzoeken vinden?

De eindrapporten zijn beschikbaar via <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/tpk-haalbaarheidsstudies>. In de toekomst zullen alle eindrapporten van de 141 uitgevoerde studies te raadplegen zijn op de website van het Platform Toekomst Parochiekerken www.toekomstparochiekerken.be. Daar kunnen kerk- en gemeentebesturen ook terecht met hun vragen over de her- of nevenbestemming van kerkgebouwen.

EEN VERHAAL VAN ERFGOED, ARCHITECTUUR EN KERKEN

Evoluerende beleidsinzichten
1997-2016

Sara Vermeulen

Als het gaat over kerken is Vlaanderen in een tijdsspanne van een goede vijftig jaar fundamenteel anders gaan denken. Van een evident gegeven evolueerden deze gebouwen op het einde van de vorige eeuw tot het voorwerp van een complex maatschappelijk vraagstuk. Wat daarop volgde, is een boeiend stukje recente geschiedenis. Deze terugblik vanuit de Vlaamse overheid focust op de rol van architectuur en erfgoed, met de oprichting van het Projectbureau Herbestemming Kerken als belangrijke mijlpaal.

In 1997 koos de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg de toekomst van het religieuze erfgoed in Vlaanderen als centraal thema voor haar jaarlijkse Ontmoetingsdag. De Commissie (later opgegaan in Herita) bracht zo de verschillende betrokkenen voor de eerste keer samen rond het onderwerp. Dit vormt dan ook het startpunt van een verhaal waarin ontwerp, erfgoed en architectuur elkaar en het beleid vooruit stuwden. De effecten van de ontkerkelijking lieten zich toen al voelen, evenals de steeds moeilijker bij te houden kosten voor het beheer en onderhoud van het religieuze patrimonium. Toch was het duidelijk dat het een moeilijk gesprek zou worden, met vele belanghebbenden en dito gevoeligheden. In de discussie die toen werd gevoerd, stond het behoud van het erfgoed centraal en niet zozeer het toekomstige gebruik. Voorzichtig klonken al stemmen die het behoud koppelden aan 'de bestemming'. Sprekers schoven toeristische ontsluiting en profaan sociaal-cultureel medegebruik naar voor als wenselijke mogelijkheden om de toekomst van de kerken te verzekeren. De Ontmoetingsdag zette een en ander in beweging. De Stichting Vlaams Erfgoed (later eveneens opgegaan in Herita) bracht het Vlaams kerkelijk cultureel erfgoed in kaart en formuleerde aanbevelingen aan de erfgoedsector voor ontsluiting en herbestemming. Ook het prille Team Vlaams Bouwmeester kreeg heel wat adviesvragen van lokale besturen over de herbestemming van kerken en trok het debat eind 2003 richting architectuur met de workshop '(Her-)bestemming van patrimonium voor erediensdiensten'. Twee architecturale realisaties kleurden die dag de gesprekken: de inrichting voor nieuwe vormen van bezinning van de Heilige Magdalenakerk in Brugge in 2002 (Tom Callebaut, Stefaan Onraet) en de herbestemming tot overdekte markt van de Eglise Sainte-Marie in Sarlat van Jean Nouvel.

afb.1 De tijdelijke inrichting van de Heilige Magdalenakerk in Brugge, met een lichte structuur en een centraal watervlak, maakte in 2002 een sterke indruk.
Foto Wim Van Nueten

Herbestemming als volwaardige ontwerp-opgave was in Vlaanderen in die periode nog geen gemeengoed. Restauratie van erfgoed en nieuwbouw waren zo goed als gescheiden werelden, waarbij restauratiearchitecten de herbestemming of uitbreiding van het erfgoed gewoon meenamen in hun opdracht. De workshop omvatte dan ook een aparte toelichting over wat herbestemming kon inhouden en wat de kansen waren voor architectuur. De monumentenzorg stond op dat ogenblik verder in het denkwerk, erkende herbestemming als instrument voor behoud van het patrimonium en kondigde de oprichting aan van de werkgroep 'herbestemming kerken' binnen de afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse overheid. De workshop sloot af met een statement van toenmalig Vlaams Bouwmeester bOb Van Reeth over 'culturele duurzaamheid': een te herbestemmen kerk moest niet enkel getoetst worden op haar materiële maar ook op haar culturele draagkracht. Daarmee bedoelde hij dat bij het kiezen van een nieuw programma niet enkel rekening moest worden gehouden met wat een gebouw aan kan maar ook met de culturele betekenis ervan. Herbestemming biedt een kans om een gebouw op te laden met nieuwe betekenissen voor nieuwe generaties, maar het houdt ook een risico in van 'culturele ontheemding'. Van Reeth pleitte hierbij voor publieke ondersteuning voor het 'oefenen van hergebruik', zodat dit geleidelijk en experimenteel kon gebeuren.

De werkgroep telde vertegenwoordigers uit alle provinciale afdelingen van de afdeling Monumenten en Landschappen. Doel was om vanuit de monumentenzorg algemene richtlijnen te formuleren voor de herbestemming van een kerkgebouw.

afb.2 Dat de hedendaagse toevoeging aan de Brigittinenkerk in Brussel zich niet bescheiden opstelde, maar als een evenwaardige 'zuster' naast het oude gebouw stond, wees in 2008 de weg naar nieuwe ontwerpprincipes voor erfgoed. Foto Pierre Wachholder

afb.3 In 2006 opende in de Antwerpse Sint-Augustinuskerk het muziekcentrum AMUZ, met de foyer in de doopkapel en de technische ruimten in een nieuwbouw. Foto Koen Van Damme

In de jaren na het aantreden van de eerste Vlaamse Bouwmeester moest het belang van voorbeeldige publieke architectuur in Vlaanderen nog ingang vinden. Het is dan ook opvallend dat het Team tegelijkertijd al zoveel aandacht besteedde aan hergebruik en herbesteding van erfgoed. Twee jaar later volgde opnieuw een workshop, deze keer over herbesteding in het algemeen én in samenwerking met de Afdeling Monumenten en Landschappen. De werkgroep 'herbesteding kerken' (2004-2006)¹ had intussen waardevol werk verricht maar kon niet veel meer dan de enorme complexiteit vaststellen. Beschermd vs. niet-beschermd parochiekerken, stedelijke vs. landelijke context, parochiekerk vs. kloosterkerk, behoud vs. afbraak, lokale vs. kerkelijke eigenaar, wet vs. ethiek, behoud vs. ontwikkeling, verleden vs. toekomst... De status quaestionis had meer weg van een opsomming van tegenstellingen. De vragen uit het veld leken te verscheiden om er een eenduidig antwoord op te kunnen bieden. Tegelijk wezen die vragen op de noodzaak van een hedendaags erfgoedbeleid gebaseerd op waarden en normen die niet enkel richtinggevend zouden zijn voor de toekomst van de kerken, maar voor de herbesteding van erfgoed in het algemeen. Belangrijke handvaten waren het kiezen voor duurzame, stabiele oplossingen en scenario's die toekomstige mogelijkheden niet in de weg zouden staan. Ook de internationale verdragen zoals het Charter van Venetië, met onder meer aandacht voor maximaal behoud en omkeerbaarheid, vormden een houvast.

De samenwerking tussen de Vlaamse Bouwmeester en het toenmalige Agentschap Ruimte & Erfgoed kwam in 2008 tot een uniek momentum op vraag van alweer de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg met de groots opgezette studietweedaagse 'In ander licht'. Het Team Vlaams Bouwmeester toonde er de herbesteding van de Brigittinenkerk in Brussel als goed voorbeeld. Dat de hedendaagse toevoeging, een samenwerking van Studio Andrea Bruno en SumProject, zich niet bescheiden opstelde maar als een evenwaardige 'zuster' naast het oude gebouw stond, dat de architecturale kwaliteit van het nieuwe niet hoefde onder te doen voor het oude en dat het originele kerkinterieur in zijn rauwe, ruïneuze toestand gelaten werd, het was allemaal verrassend onbevangen. Deze ontwerpkeuzes stelden nieuwe principes voor bij het vormgeven van de toekomst van dit erfgoed. Andere lichtende voorbeelden uit die periode waren het in 2006 geopende muziekcentrum AMUZ in de Sint-Augustinuskerk in Antwerpen (Vanhecke & Suls architecten), dat als kader diende voor de uitreiking van de Prijs Bouwheer in 2007, en twee projecten die via een Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester werden toegewezen: de inrichting van de Jezuïetenkerk in Lier als multifunctionele ruimte (2005, Architectenatelier Daniela Verwilt en architectenbureau Karel Beeck) en de inrichting van de kapel van 'De Zande' in Ruiselede als schoolgebouw (2008, Hootsmans architectuurbureau). Merk ook op dat in de Open Oproep van meet af aan geen onderscheid werd gemaakt tussen nieuwbouwprojecten en herbestedingen van erfgoed. Hiermee kwamen erfgoedprojecten niet enkel in beeld als interessante en uitdagende ontwerpogaven, ze kregen ook de aandacht van een ruimer ontwerppubliek. Bij de selecties hielden opdrachtgevers bovendien rekening met zowel het erfgoedaspect als het nieuwe programma. Dit zette ontwerp bureaus in eerste instantie aan om tijdelijke samenwerkingen aan te gaan met restauratie-architecten, maar geleidelijk diende zich ook een nieuw type van creatieve ontwerp bureaus aan, gespecialiseerd in dergelijke hybride opgaven. Zo droeg de Open Oproep bij aan het naar elkaar toe groeien van de architectuur- en erfgoedsector.

afb.4 Voor de inrichting van de kapel van 'De Zande' in Ruiselede als schoolgebouw werd in 2008 via een Open Oproep een ontwerpvoorstel gekozen dat oorspronkelijke interieurelementen via speelse doorkijkjes zichtbaar hield. Foto Michiel De Cleene

Als sluitstuk van de studietweedaagse in 2008 verscheen het M&L Cahier *In ander licht*, waarin naast 27 Vlaamse voorbeelden van herbestemd religieus erfgoed ook een aantal beleidsaanbevelingen staan. Een verschillende aanpak voor publiek en privaat religieus erfgoed, een strategische totaalvisie voor de toekomst van parochiekerken per gemeente naar het voorbeeld van English Heritage in Manchester, een interactief informatienetwerk met een voorbeeldenwebsite, een vertrouwensinstelling om eigenaars te begeleiden bij het zoeken naar een nieuwe bestemming: deze concepten zijn een voorafspiegeling van de initiatieven die de jaren daarop volgden. Toenmalig minister Geert Bourgeois duidde vervolgens het Team Vlaams Bouwmeester aan als trekker van de ontwikkeling van een nieuw beleid, specifiek voor het religieuze erfgoed. De Bouwmeester verkoos toen om de private kloosters en abdijen als beleidskwestie los te laten. De parochiekerken, publieke eigendom, feitelijk of gevoelsmatig, hadden een grotere diversiteit aan belanghebbenden, een ruimere publieke en ruimtelijke impact en dus ook nood aan een eigen toekomsttraject, zo was de redenering. Daarbij kwam dat de lokale besturen zowel voor beschermde als niet-beschermde kerken geconfronteerd werden met steeds nijpender kwesties. Zij zochten steun bij vragen over een toekomstbestendig beheer van zowel de beschermde als niet beschermde parochiekerken, over toenemende financiële uitdagingen en over allerlei drempels bij het openstellen of aanpassen van kerken voor een ruimer gebruik.

Om tot gedragen beleidskeuzes te komen, organiseerde het Team op 1 juli 2010 in De Noker in Mechelen de studiedag 'Parochiekerken, een toekomstvisie'. Vier thema's kwamen aan bod: architectuur en ruimtegebruik, beheer, financiering, inbedding in steden en gemeenten. Per thema bracht één spreker een probleemstelling aan en drie aanbevelingen voor oplossingen. Vervolgens maakten alle deelnemers samen per thema een agenda op met punten die om verdere uitwerking vroegen. Na de studiedag ging een aantal werkgroepen met deze agenda's aan de slag. Het verslag van de werkgroepen diende als basis voor de conceptnota 'Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk' van de Vlaamse Regering (24 juni 2011). Deze nota zorgde onder meer voor bijkomende subsidies bij her- en nevenbestemming van kerken en de oprichting van een kenniscentrum onroerend kerkelijk erfgoed als deel van het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC, nu PARCUM). In het bijzonder belangrijk voor het thema architectuur was de vraag aan de gemeentebesturen, de kerkraden, de centrale kerkbesturen en de bisschoppelijke overheden om een strategische visie op te maken voor de parochiekerken

afb.5 De transformatie van de Sint-Amelbergkerk tot socioculturele kunstkerk in Bossuit, waarbij het dak en interieur verdwenen om een open, polyvalente plek in het dorp te creëren, lokte in 2013 veel reactie uit.
Foto Stijn Bollaert

op het grondgebied van de gemeente, naar het model uit *In ander licht*. Deze visie moest het resultaat zijn van een afweging tussen alle kerken in de gemeente: welke te behouden voor de eredienst, welke te vervangen door een nieuwe ontwikkeling en voor welke een neven- of herbestemming vorm te geven. Een vaste methodiek voor die afweging werd niet aangereikt, maar er werd wel gewezen op aandachtspunten als de cultuurhistorische waarde, de architecturale mogelijkheden, de bouwfysische toestand, de mogelijkheid tot compartimentering, de rol in de ruimtelijke omgeving, het actuele gebruik en de functie en mogelijke interesse van andere actoren.

Minister Bourgeois lanceerde in 2013 twee pilootprojecten voor de opmaak van deze strategische visies (nu bekend als 'kerkenbeleidsplannen'). De pilootprojecten moesten inspirerend en ondersteunend zijn voor alle lokale besturen in Vlaanderen. Daarom viel de keuze op een stedelijke (Gent) en een landelijke context (de Westhoek). De aanpak was ook erg verschillend. Voor Gent ontwikkelde Abscis Architecten een beoordelingsinstrument waarbij elke kerk scores kreeg voor een reeks parameters. Deze scores bepaalden dan de keuzes inzake toekomstig gebruik. De West-Vlaamse Intercommunale (WVI) begeleidde de achttien gemeenten van de Westhoek naar breed gedragen beleidskeuzes aan de hand van een inventaris en een overlegmodel met gemeenten en kerkelijke overheden. Op vraag van deze gemeenten werkte Niek De Roo, stafmedewerker bij WVI, aansluitend een systeem uit waarbij noAarchitecten en De Smet Vermeulen architecten elk op afroep voor een welbepaalde kerk verschillende scenario's konden uittesten in een ontwerpend onderzoek. De gemeente kon dan één finaal voorstel kiezen om verder uit te werken.

Zowel het Agentschap Binnenlands Bestuur als het agentschap Onroerend Erfgoed zorgden in hun regelgeving voor gerichte financiële ondersteuning bij het her- en nevenbestemmen van parochiekerken. Al gauw bleek dat de impact van de conceptnota van 24 juni 2011 verder ging dan deze wijzigingen

in de regelgeving. Met de nota hadden alle partijen een mediërend houvast om open met elkaar in gesprek te gaan. Het bespreekbaar maken van de kwestie bleek de eerste belangrijke horde die Vlaanderen moest nemen om een nieuwe toekomst voor deze gebouwen vorm te geven. Het vormde alvast de aanleiding voor de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) en de streekintercommunales om hun leden actief te informeren over deze kwestie. Nieuwe referenties bij deze gesprekken waren onder meer de transformatie van de Sint-Amelbergakerk tot socioculturele kunstkerk in Bossuit (Ellen Harvey met Pol Sileghem & Partners), de polyvalente ruimte in de kapel van seniorenhuisvesting Clarenhof in Hasselt (a2o architecten) en het architectenbureau in de kapel De Waterhond in Sint-Truiden (Klaarchitectuur).

In het zog van de nota en de pilootprojecten ontstonden ook bijkomende initiatieven. VVSG organiseerde in januari 2013 de drukbezochte studiedag 'Kerk zoekt toekomst' in de herbestemde kapel van het Iers College in Leuven. STAM Gent bracht de kwestie onder de aandacht met de fototentoonstelling '46 parochiekerken om over na te denken' (Karin Borghouts, 2014). Het Kenniscentrum Vlaamse Steden ontwikkelde de website www.herbestemmingkerken.be, gelanceerd tijdens een studievoormiddag met de Vlaamse Bouwmeester in 2015, en het agentschap Onroerend Erfgoed zette een leertraject herbestemming kerken op om samen met het Team Vlaams Bouwmeester, het Kenniscentrum Vlaamse Steden en het CRKC de contouren vast te leggen voor het vormgeven van een nieuw programma in beschermde kerken. Ook de architectuuropleidingen van de verschillende wetenschappelijke instellingen traden steeds nadrukkelijker op de voorgrond met eigen onderzoek, ontwerpmodules en publicaties. Denk onder meer aan de publicatie 'Het open kerkgebouw' van Sylvain De Bleeckere en Roel De Ridder (2014) en het onderzoeksproject Re[]CHURCH aan de KU Leuven, dat in samenwerking met het Kempenlab van AR-TUR onder meer leidde tot het cahier *Landschap van kerken* (2019).

Het was in die context dat het Projectbureau Herbestemming Kerken vorm kreeg. Overtuigd van de meerwaarde van de haalbaarheidsstudies in de Westhoek, kreeg Niek De Roo de opdracht van minister-president Geert Bourgeois en minister van Binnenlands Bestuur Liesbeth Homans om dit aanbod beschikbaar te maken voor kerken in heel Vlaanderen. In het voorjaar van 2016 opende het Bureau de deuren om ze pas zes jaar, zes ontwerpteams en 141 haalbaarheidsstudies later weer te sluiten.

Met de haalbaarheidsstudies plaatste het Projectbureau het ontwerp van de ruimtelijke vorm centraal om beslissingen te kunnen nemen over de toekomst van deze gebouwen. Het vraagstuk van de toekomst van de parochiekerken omvatte vele aspecten op verschillende niveaus zoals onder meer eigendomssituatie, sociaal-culturele waarden, immaterieel en roerend erfgoed, wijkwerking, bestemmingsplannen, regelgeving, verhouding kerk en staat, patrimoniumbeheer, zorgplicht, financiering, exploitatie en duurzaamheid. Midden in dit kluwen kregen de ontwerpteams de opdracht om creatief aan de slag te gaan met de parochiekerk als ruimtelijk gegeven. Hieruit sprak de overtuiging dat het ontwerpend vermogen van de architect de gewenste inzichten kan verschaffen over de haalbaarheid van het hergebruik van deze gebouwen op lange termijn.

Hiermee is het verhaal van architectuur, erfgoed en (ontwerp van) herbestemming van kerken nog lang niet ten einde. Wel is de context veranderd. De kerken zijn intussen een centraal gespreksonderwerp, de maatschappelijke kosten-baten en quasi-leegstand ervan zijn aanvaarde thema's, ideeën voor nieuwe invullingen zijn sereen bespreekbaar en er is ruime interesse van architecten voor deze ontwerpogave. Alle partijen zijn zich hierbij scherper dan voorheen bewust van de complexiteit van het onderwerp, van de verschillende standpunten en bekommernissen. Een stuk naïviteit is verloren, in de plaats kwam een beter zicht op de (on)mogelijkheden, de wensen voor de toekomst en de kostprijs ervan. Tegelijk blijft telkens opnieuw het gemeenschappelijke belang van de gebouwen bovendrijven. Eerder dan te worden losgelaten, blijken de gebouwen steeds meer (morele) eigenaars te hebben. Het statement van bOb Van Reeth in 2003 over culturele duurzaamheid is dan ook actueler dan ooit. Dat eigenaarschap, die verbondenheid biedt kansen om kerkgebouwen met nieuwe culturele betekenissen op te laden, zodat de volgende generaties er verder hun voordeel mee kunnen doen. Het lijkt hoog tijd om niet langer op zoek te gaan naar oplossingen voor de parochiekerken, maar naar manieren waarop ze een oplossing kunnen bieden voor de culturele noden van de huidige en toekomstige maatschappij.

Met dank aan Dominique Vieren voor het ter beschikking stellen van haar archief.

afb.6 De rol die kunst kan spelen bij het herinrichten van kerken bleek ook bij de herbestemming van het Clarissenklooster in Hasselt tot seniorenhuisvesting, met de plafondschildering van Nick Ervinck. Foto Kris Vandevorst

VERDER BOUWEN AAN DE KERKEN VAN MORGEN

Reflecties op het Projectbureau
Herbestemming Kerken, de inzet van
ontwerpend onderzoek en maatschappelijk
opdrachtgeverschap

Els Vervloesem

'In het monument ligt de referentie aan het "publieke" besloten: een monument bestaat krachtens een "wij" [...]. Het publieke en representatieve karakter van een kerk, een plein, een operazaal, een station, een balkon, impliceert evenwel niet een eensgezindheid, het vooronderstelt geenszins een harmonieuze gemeenschappelijkheid. Het monument is een plaats van tegenspraak en een strijdplaats. De strijd om het publieke domein, om de betekenis van het verleden en om de toekomst is de strijd om monumenten, is het oprichten en neerhalen van beelden, het vernietigen, het bezetten, het scheppen van gebouwen en plaatsen.'

(Bart Verschaffel, 'Monumenten, resten, herinneringen', 1995)

1. VAN STILSTAND NAAR TRANSFORMATIE

In zijn boek *Building-in-Time* beschrijft Marvin Trachtenberg hoe in de premoderne periode, tijdens de totstandkoming van wat nu monumenten zijn, het ontwerpproces, de bouw en het leven van een gebouw volledig in elkaar verstrengeld waren. De realisatie van belangrijke bouwwerken zoals kathedralen en kerken nam immers vele generaties in beslag. Bouwmeesters waren slechts passanten in een lopend scheppingsproces: hun creativiteit moest zich noodgedwongen onderwerpen aan de werking van historische continuïteit. Het bouwen gebeurde niet op basis van een definitief plan, maar was een voortdurende amendering van een gebouw in ontwikkeling, telkens inspelend op de veranderende leefwereld en bijbehorende omstandigheden. Daarnaast was er ook een fundamenteel andere houding ten aanzien van bouwwerken en hun creators. Trachtenberg wijst de verschijning van Leon Battista Alberti's *De re aedificatoria* in 1486 aan als een sleutelmoment.¹ Voortaan werd een gebouw als een kunstwerk gezien, en architecten als de auteurs van dit kunstwerk. Wanneer een gebouw eenmaal 'af' was, dan kon er niets meer worden toegevoegd of weggehaald. Deze ontwerpethos heeft zich vervolgens vertaald in een radicale weerstand tegen het in overeenstemming brengen van een gebouw met zijn veranderende omgeving. In reactie hierop daagt Trachtenberg ons uit om de hedendaagse architectuurcultuur anders op te vatten, en tijdelijkheid of veranderlijkheid niet af te weren maar net te omarmen als een noodzakelijke voorwaarde voor de productie en ervaring van de gebouwde omgeving.

Kerken zijn bij uitstek monumenten die ons herinneren aan de lange geschiedenis die in haar versteende vorm is opgeslagen en die mensenlevens overstijgt. Tegelijk geldt dat geschiedenis niet statisch is, maar beweeglijk: ze komt tot stand door voortdurende verandering. De manier waarop architecten met deze dubbelzinnigheid weten om te gaan wisselt sterk doorheen de tijd. Wat betreft de parochiekerken in Vlaanderen zijn er de afgelopen decennia drie belangrijke maatschappelijke verschuivingen aan de gang. Ten eerste verloor de kerk, met haar torens die naar de hemel reiken en mee het gelovige gezicht van een stad of dorp bepaalden, een groot deel van haar aanhangers door de secularisering van de samenleving. Door de terugloop van het aantal priesters en pastoraal werkers en de afname van het aantal parochianen, kerkgangers en bijgevolg ook erediensten worden kerken minder gebruikt. Ook de werking van de kerkfabriek,² die instaat voor het beheer, onderhoud en de zorg voor het kerkelijk patrimonium, komt steeds meer onder druk te staan door een dalend ledenaantal en een toenemende vergrijzing. Ten tweede is er de afgelopen

1

Alberti, Leon Battista (1988). *De re aedificatoria. On the art of building in ten books*. (vertaald door Joseph Rykwert, Robert Tavernor en Neil Leach). Cambridge, Massachusetts: MIT Press. Dit werk, geschreven in 1450 en voor het eerst gepubliceerd in 1486, wordt algemeen beschouwd als het startpunt van de architectuurtheorie.

2

Een kerkfabriek is een openbare instelling die de materiële middelen beheert die nodig zijn voor de uitoefening van de eredienst in een parochie. Het beheer van de kerkfabriek wordt opgedragen aan de kerkraad. De kerkfabriek heeft als taak de eredienst mogelijk te maken. Concreet betekent dit dat de kerkfabriek instaat voor het onderhoud van het kerkgebouw, het orgel, de liturgische kleding en het liturgisch vaatwerk. Ook zorgt ze voor de aankoop van alle benodigdheden voor de eredienst en betaalt zij de casuelen van priester en organist. Verder bezit een kerkfabriek vaak gronden en andere eigendommen, die verpacht of verhuurd worden. De kerkfabrieken zijn onderworpen aan het gezag van de kerkelijke overheid en aan dat van de burgerlijke overheid.

afb.1-2 Het Projectbureau
Herbestemming Kerken in actie:
werksessie in de kerk.

3

De Ridder, R. (2021). 'Beyond Functionalism. How the Everyday and the Utopian Meet in Reused Parish Churches', In: Gambardella, C., Cennamo, C., Germanà, M. L., Shahidan, M. F., Bougdah, H. (Eds.), *Advances in Utopian Studies and Sacred Architecture*, Springer, 259-268.

jaren een toenemende spanning ontstaan door het bijzondere statuut van parochiekerken als publieke gebouwen *de jure*. Zo bepaalt de napoleontische wetgeving dat (lokale) overheden financieel mee verantwoordelijk zijn voor de instandhouding van de kerk. De historische publiekheid van de kerkgebouwen heeft er mee toe bijgedragen dat in Vlaanderen de vraag naar de toekomst van parochiekerken lange tijd niet werd gesteld: bij financiële tekorten sprongen de lokale besturen toch altijd bij.³ Maar door de hoog oplopende gebouwkosten klinkt langs burgerlijke zijde de oproep om parochiekerken te herbestemmen steeds luider. Dit gaat gepaard met de wens om de kerken beschikbaar te stellen voor de ruimere (ook niet gelovige) gemeenschap, al dan niet in combinatie met economische of functionele overwegingen. Het gaat dan bijvoorbeeld over de herinrichting van de ruimte van de kerk voor andere publieke voorzieningen, zoals een school, bibliotheek of cultureel centrum. Eerder uitzonderlijk worden ook pistes verkend om de kerk en de bijbehorende strategisch gelegen grond in de verkoop te zetten. Een derde maatschappelijke verschuiving hangt samen met de actuele discussies rond de (her)waardering en betekenis van onroerend erfgoed. Zo werd het erkennen en het beschermen van erfgoed lange tijd gezien als de tijd 'stilzetten', wat voor historische gebouwen neerkomt op het onttrekken aan (structurele) veranderingsprocessen, met een eenzijdige focus op restauratie of het conserveren, consolideren en reconstrueren van het bestaande gebouw. Recent is binnen het Vlaamse beleid inzake monumentenzorg een boeiende beweging ontstaan, die gericht is op de zoektocht naar manieren om historische gebouwen te actualiseren. Dat manifesteert zich zowel in het actiever open of beschikbaar stellen van gebouwen voor het publiek, als in een andere omgang met de gebouwen zelf.

Gaandeweg is er zo ruimte ontstaan om bij de omgang met kerkgebouwen niet langer de tijd stil te zetten, maar transformatie (zowel van het gebruik als van de fysieke ruimte) mogelijk te maken. Het verbouwen in functie van het behoud van de religieuze functie en betekenis schuift op in de richting van 'verder bouwen', in een zoektocht naar nieuwe of complementaire betekenissen in een veranderende samenleving. Die evolutie creëert allerlei nieuwe kansen, maar ook onzekerheid. Net omwille van hun monumentale karakter, historische betekenis, artistieke en esthetische waarde, centrale positie in de samenleving, economische belang, grote zichtbaarheid, en symbolische waarde laten de kerken niemand onberoerd. Verandering wekt weerstand op. In het geval van de herbestemming van kerken leidde dat in eerste instantie tot tal van gepolariseerde, ideologisch gekleurde debatten. Emotionele en financiële discussies wisselden elkaar af, pleidooien voor behoud versus afstoten, voor subsidiëren versus vermarkten.

Zie hiervoor de bijdrage 'Een verhaal van erfgoed, architectuur en kerken' door Sara Vermeulen op pp. 10-16..

In het zog van de vele initiatieven die de opstap vormden richting een meer structurele beleidsaanpak van het herbestemmingsvraagstuk,⁴ zorgde de oprichting van het Projectbureau Herbestemming Kerken in 2016 voor een omslag, door op het terrein het toekomstpotentieel van kerken te verkennen. Een van de grootste verdiensten van het Projectbureau is dat het erin geslaagd is om wat initieel een verhit debat was tussen voor- en tegenstanders, om te buigen naar een gesprek over de toekomst van de kerkgebouwen zelf. De nadruk kwam te liggen op wat wel of niet kan met kerk X, Y of Z, waarbij de lokale (kerkelijke en burgerlijke) partijen collectief rond de tafel gingen zitten om samen met een multidisciplinair ontwerpteam in gesprek te gaan over de betekenis die deze plek in de toekomst zou kunnen opnemen.

Niek De Roo (coördinator van het Projectbureau Herbestemming Kerken): *'Het blijft voor vele kerkbesturen een zeer gevoelig proces: het kerkgebouw loslaten. Ik gebruikte vaak het beeld van een palimpsest, waarbij ik hun vroeg om zich in te beelden dat er een kwalitatieve bladzijde wordt toegevoegd aan het leven van de kerk, zonder dat de zorg van vele generaties ver voor dat gebouw wordt afgedekt of weggeknipt. Dat heeft geholpen om de ontwerpteams die mee kwamen nadenken over de toekomst van de kerk te aanvaarden. Dat was een collectief leerproces, waarbij je voelde dat gaandeweg de argwanende houding van de kerkbesturen kon kantelen in een positieve richting. Zodat er op het einde van de rit werd gezegd: "Dat zou inderdaad een mooie toekomst voor onze kerk kunnen zijn, we zijn daar enthousiast over, wij willen helpen om dat verder op de rails te zetten."*

2. DE EIGENZINNIGE AANPAK VAN HET PROJECTBUREAU HERBESTEMMING KERKEN

Vanaf het midden van de jaren negentig groeide vanuit de Vlaamse overheid en de lokale besturen de belangstelling voor de (herbestemming van) kerken. Dit proces verliep parallel met de toenemende bezorgdheid van sommige priesters en dekens over de toekomst van de kerken, waarbij zij soms een doorslaggevende rol hadden in het overtuigen van de kerkfabrieken van de noodzaak van een andere, minder behoudsgezinde aanpak. De toegenomen interesse vertaalde zich bij aanvang voornamelijk in kennisontwikkeling via studiedagen en de realisatie van afzonderlijke bouwprojecten (onder meer via de Open Oproep van het Team Vlaams Bouwmeester). Gaandeweg vonden de inzichten die zo ontwikkeld zijn hun weg naar het beleid. De beleidsvisie en bijbehorende aanpak die toenmalig minister Geert Bourgeois in 2011 lanceerde, vormde een belangrijke mijlpaal.⁵ Kort samengevat werden met dit toekomstgerichte beleid de kaders uitgezet om niet langer kerk per kerk, maar vanuit een ruimere toekomstvisie naar het landschap van parochiekerken te kijken, bijkomende ondersteuning te bieden voor de nodige kennisontwikkeling en realisaties op het terrein, en de diverse betrokken partijen, zowel aan kerkelijke als aan burgerlijke zijde, mee aan boord te nemen.

So far so good. In de realiteit bleek echter al snel dat het zetten van de volgende stap allesbehalve vanzelfsprekend was, namelijk het vertalen van deze ambities in de praktijk. Linda Boudry, toenmalig directeur van het Kenniscentrum Vlaamse Steden, herinnert het zich nog goed: *'Iedereen zat naar iedereen te kijken en niemand wist hoe we dit verder in praktijk konden brengen.*

Voor meer informatie, zie de conceptnota 'Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk' van 24 juni 2011, opgemaakt door Geert Bourgeois, toenmalig viceminister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Bestuurszaken, Binnenlands Bestuur, Inburgering, Toerisme en de Vlaamse Rand, p. 10. Te raadplegen via: https://www.parcum.be/files/Erfgoedadvies/kerkenbeleidsplannen/conceptnota_toekomst_parochiekerk.pdf. Deze nota omvat een oproep aan de lokale actoren (de gemeentebesturen, kerkraden en centrale kerkbesturen, maar ook andere actoren zoals socioculturele verenigingen) om samen met de bisschoppelijke overheden een langetermijnvisie op de toekomst van de parochiekerken uit te werken. Deze visie diende vervolgens geïntegreerd te worden in de meerjarenplannen waarin financiële afspraken tussen de kerkfabriek en de gemeente worden vastgelegd. Verder werden ook de subsidiemogelijkheden uitgebreid en ontving het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC), ondertussen omgedoopt tot PARCUM, werkingsmiddelen voor de uitbouw van een informatie- en expertisecentrum voor onroerend religieus erfgoed.

Er was ook niemand echt eigenaar van die opdracht. Vervolgens zijn er gesprekken opgestart met diverse partijen en is het idee voor de oprichting van het Projectbureau Herbestemming Kerken ontstaan, met Niek De Roo als coördinator, omwille van zijn eerdere ervaring met haalbaarheidsstudies voor de herbestemming van kerken en zijn succesvolle aanpak in West-Vlaanderen. In de stuurgroep van het Projectbureau zijn dan vervolgens alle belangrijke stakeholders samengebracht, meer bepaald het agentschap Binnenlands Bestuur, het Team Vlaams Bouwmeester, het agentschap Onroerend Erfgoed, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG), het Kenniscentrum Vlaamse Steden, Vliinter als koepel van de streekintercommunales en PARCUM.'

De werkwijze van het Projectbureau is grotendeels gestoeld op de aanpak die eerder was uitgetest in West-Vlaanderen. In vervolg op de strategische langetermijnvisie die de West-Vlaamse Intercommunale in 2013 in samenspraak met achttien gemeenten en kerkelijke overheden ontwikkelde, kwamen er steeds meer afzonderlijke vragen rond kerken naar boven. Wat zijn haalbare en betaalbare ontwikkelingsmogelijkheden voor kerken die (nu of in de toekomst) niet meer in gebruik zijn? In reactie hierop, en mee gefinancierd door Europese middelen, ontwikkelden de streekintercommunales WVI en Leiedal een collectief aanbod waarop lokale besturen van West-Vlaamse plattelandsgemeenten konden inschrijven. Er werden twintig studies uitgevoerd door de ontwerpteam van noAarchitecten en De Smet Vermeulen architecten. Wat deze haalbaarheidsstudies bijzonder maakte is de strategische inzet van ontwerpend onderzoek als instrument voor dialoog en onderhandeling tussen de diverse partijen. Concreet betekent dit dat via ontwerp de ruimtelijke mogelijkheden van het kerkgebouw en de directe buitenomgeving zijn verkend door voorstellen voor (tijdelijke of permanente) fysieke ingrepen te ontwikkelen. Op die manier ontvouwde zich een breed spectrum van mogelijkheden: van een gordijn om de ruimte op diverse manieren in te delen, over het herdenken van de toegang van de kerk en de relatie tot het omliggende landschap, tot meer structurele ingrepen zoals het afbreken of compartimenteren van bepaalde kerkonderdelen. Eigen aan ontwerpend onderzoek is dat het niet gaat om kant-en-klare uitvoeringsplannen, maar om het zichtbaar, tastbaar en concreet maken van het toekomstige potentieel van een kerkgebouw, zowel qua organisatie en inrichting van de ruimte als qua gebruik of programma. De ontwerpteam tonen meerdere opties per kerkgebouw, elk met hun sterktes en zwaktes. Op die manier stimuleert het ontwerpend onderzoek de dialoog tussen de betrokken partijen om zo te komen tot het meest haalbare en wenselijke scenario.

Deze aanpak is in grote lijnen overgenomen en opgeschaald voor heel Vlaanderen. De oprichting van het Projectbureau is doorgaans enthousiast onthaald door lokale besturen. Jan Compagnol, algemeen directeur van Oostkamp, getuigt: *'Het werk van het Projectbureau is mede dankzij de sterke coördinatie van Niek De Roo ongelooflijk nuttig en interessant geweest, omdat op die manier de kennis en knowhow rond deze specifieke opgave gebundeld is geweest. Iedere gemeente kan met de beste bedoelingen op zichzelf beginnen prutsen in de kerk, maar daar schieten we niets mee op. Op dit moment beschikken wij over een portefeuille van zes dossiers over kerken. Dankzij het Projectbureau, de haalbaarheidsstudies die zijn gemaakt, de ontwerpen die zijn ontwikkeld, en de hele omkadering die daarbij hoorde weet men nu waarover men spreekt. Ook de relatie met de kerkfabrieken is hierdoor verbeterd. Als je die krachten niet bundelt, dan probeert*

Voor een overzicht van de ontwerpteams die zijn aangesteld voor de uitvoering van de haalbaarheidsstudies, zie p. 9 in deze publicatie.

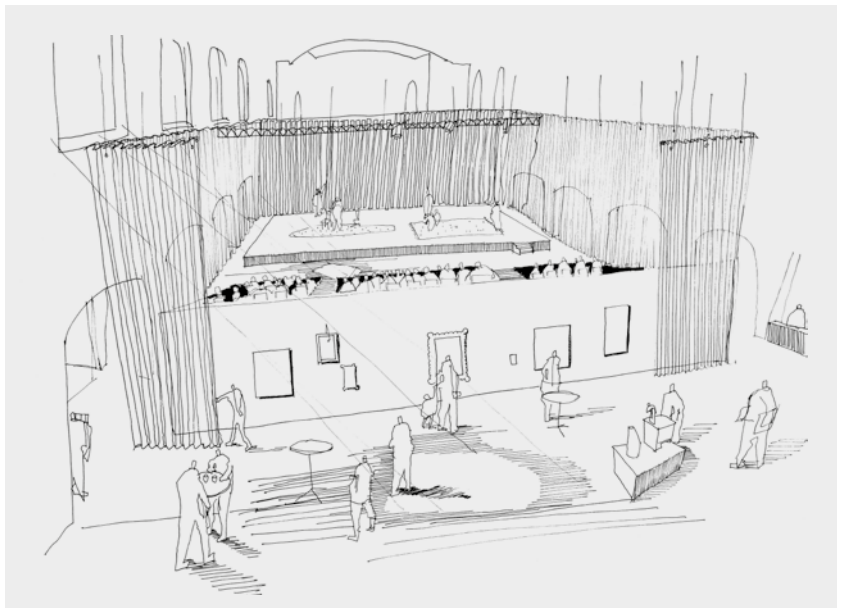
iedereen altijd het warm water uit te vinden en loopt iedereen vast op dezelfde dingen. Het feit dat er een Projectbureau is geweest en dat deze werking in de toekomst in een andere vorm wordt gecontinueerd, vind ik enorm waardevol. Eigenlijk zouden er nog meer lokale besturen gebruik van moeten maken.'

Voor de uitvoering van de haalbaarheidsstudies werden er twee keer drie multidisciplinaire ontwerpteams aangesteld.⁶ De vraag aan de teams was om voor elk van de bestudeerde kerken telkens drie mogelijke toekomstscenario's en één 'droomscenario' te ontwikkelen, op basis van de informatie uit een eerste startgesprek, eigen analyse en observaties. Het droomscenario was bedoeld om ontwerpteams de kans te bieden ook kansrijke toekomstmogelijkheden voorbij de directe vragen van de opdrachtgever te verkennen. Architect Tom Thys licht toe hoe de inzet van ontwerpkracht heeft geholpen om het gesprek met lokale partijen over de toekomst van de kerk op een meer concrete en tastbare manier te voeren: *'Wat zo goed heeft gewerkt aan de toekomstscenario's was dat ze actief hebben bijgedragen aan het bespreekbaar maken van bepaalde zaken. Als je over de toekomst van een kerk wil spreken met mensen, dan wordt dat pas mogelijk als je de ideeën die leven probeert te verbeelden, en ook nieuwe ideeën gaat uittesten. Zo niet blijft het een abstract en moeilijk verhaal. Dan merk je dat er door tekeningen of collages te maken of door andere voorbeelden te tonen een gesprek op gang komt, waaruit blijkt dat er vaak nog weinig kennis of strategische visie aanwezig is. Niet voor de kerk, maar ook niet voor de omliggende publieke ruimte, of voor de ruimere omgeving. Door dan opeens wel over een deur of opening in de kerk te spreken, of over de mogelijkheid van een plein, komen er nieuwe inzichten naar boven. Tijdens zo'n overlegmomenten merk je dan dat dergelijke meer concrete, ruimtelijke ideeën worden opgepikt en dat men op een andere manier de mogelijkheden van de ruimte ontdekt. Soms hebben we zo veel vooruitgang kunnen boeken, en hebben we via de ontwerpvoorstellen ook de geesten kunnen openen.'*

Naast de sterke focus op ontwerpend onderzoek typeerde ook de selectie van een veelheid aan projecten en de uitgesproken collectieve benadering het Projectbureau, waardoor er op zes jaar tijd maar liefst voor 141 kerken haalbaarheidsstudies zijn opgemaakt. Nikolaas Vande Keere en Koenraad Van Cleempoel, respectievelijk partner bij UR architects en hoogleraar cultuurgeschiedenis, beiden lid van de onderzoeksgroep TRACE – Erfgoed en Herbestemming aan de Universiteit Hasselt, benadrukken graag de pionierende rol die het Projectbureau heeft gespeeld, ook op inhoudelijk vlak: *'De kritische massa die via de 141 haalbaarheidsstudies is ontstaan is volstrekt uniek. Wij hebben met ons team ervaren dat de expliciete keuze om in te zetten op verbeelding er gaandeweg voor heeft gezorgd dat de maatschappelijke betekenis van kerken opnieuw een rol kreeg. Dat is toch dankzij het pionierswerk dat is gebeurd en de ruimte die hiervoor is gegeven en gekregen via het Projectbureau en de bijbehorende partners. We hebben dat nergens anders gezien in Europa. De inzet op een veelheid van projecten, in combinatie met een eigen methodologie en vocabulaire die daardoor zijn ontstaan rond de herbestemming van kerken, is echt indrukwekkend.'*

Ook vanuit de erfgoedsector wordt er met appreciatie teruggeblikt op de manier waarop het Projectbureau een stroomversnelling heeft teweeggebracht, terwijl de sector zelf al decennialang aan de weg had getimmerd om de toekomst van het religieuze erfgoed in Vlaanderen op de agenda te zetten. Waar erfgoedconsulenten doorgaans een adviserende rol opnemen bij de beoordeling van mogelijke ingrepen aan

afb. 3 Impressie van een binnenzicht met compartimentering van het kerkship via gordijnen. Het beeld toont de tribune waar een optreden plaatsvindt en de foyerzone die ruimte biedt voor tentoonstellingen en recepties. Beeld opgemaakt voor de Sint Jozefskerk in Harelbeke door TRACE tv.

onroerend erfgoed, schoven zij tijdens het procestraject van het Projectbureau van in het begin mee aan de tafel, en werden zij samen met de andere partijen betrokken bij het nadenken over het ontwerp. Frederik Mahieu, erfgoedconsulent: *'Met de oprichting van het Projectbureau werd deze opgave gewoon een stuk professioneler aangepakt. Vanuit Onroerend Erfgoed waren wij ons op dat moment al minstens tien jaar bewust van de noodzaak dat er iets moest gebeuren met de kerken. Er was ook al een Cahier 'In ander licht' verschenen over de herbestemming van religieus erfgoed met een aantal beleidsaanbevelingen. Maar in de praktijk bleven alle projecten nog zeer ad hoc. Als er ergens een vraag of programma was en er was een leegstaande kerk, dan werd er gezocht om dat in te passen. Of omgekeerd, als er een leegstaande kerk was, dan werd er soms gezocht naar een mogelijk programma of nieuwe invulling. Met het Projectbureau werd dat plots op een meer structurele en veel grondiger manier aangepakt.'*

3. VERSCHUIVEND OPDRACHTGEVERSCHAP: WIE BEPAALT DE TOEKOMST VAN DE KERKEN?

Al eeuwenlang ligt de verantwoordelijkheid voor de bouw, het beheer en het onderhoud van de kerken zowel bij kerkelijke als burgerlijke partijen, waardoor er sprake is van een dubbel opdrachtgeverschap. De opmaak van de kerkenbeleidsplannen, de reorganisatie van de parochies, de toename van kerken die aan de eredienst worden onttrokken en van kerken met nevenbestemming hebben ervoor gezorgd dat de verhoudingen tussen de betrokken lokale partijen aan het veranderen zijn. Dat verloopt niet zonder slag of stoot en brengt specifieke gevoeligheden met zich mee.

Vandaag zijn het vooral de centrale kerkbesturen, de pastorale teams en de dekenaten die, via de opmaak van de kerkenbeleidsplannen, hun stempel drukken op de keuze om bepaalde kerken te behouden, te herbestemmen, nevenbestemming mogelijk te maken, of af te stoten. Deze keuzes, die vervolgens door de bisschoppen worden bekrachtigd, beantwoorden bijgevolg voornamelijk aan de doelstelling om de parochiale werking op te schalen. Hierdoor is het gevoerde beleid tot nu toe niet of beperkt gekoppeld aan diepgaande sociaal-ruimtelijke analyse of ontwerp

Zie: De Ridder, R. (2021). 'Beyond Functionalism. How the Everyday and the Utopian Meet in Reused Parish Churches', In: Gambardella, C., Cennamo, C., Germanã, M. L., Shahidan, M. F., Bougdah, H. (Eds.), *Advances in Utopian Studies and Sacred Architecture*, Springer, 259-268.

onderzoek. Verder leggen de bisdommen ook regels en voorwaarden op die zeer bepalend kunnen zijn voor wat wel en niet kan in het geval van een nevenbestemming of herbestemming. Deze regels en voorwaarden zijn bovendien afhankelijk van de eigen interpretatie, aangezien noch in het kerkelijk recht noch in de Bijbel strikte bepalingen zijn opgenomen. Concreet vertaalt zich dat onder meer in het feit dat er geen niet-kerkelijke rituelen kunnen doorgaan in de kerk, zoals bijvoorbeeld een burgerlijke uitvaart.⁷

Op lokaal niveau speelt het kerkbestuur een belangrijke rol. De leden en het netwerk van vrijwilligers zetten zich vaak met hart en ziel in voor de kerk en nemen onder meer het dagelijkse onderhoud voor hun rekening, zoals de planten en bloemen water geven, de vloeren schoonmaken, het gras rond de kerk maaien, kleine herstellingswerken uitvoeren, enzovoort. Niek De Roo schetst hoe dat kan leiden tot een zeer grote betrokkenheid en zelfs emotionele band met de kerk: *'Die mensen zorgen voor hun kerkgebouw alsof het hun eigen woning zou zijn.'* De keerzijde van de medaille is dat het aantal vrijwilligers blijft afnemen, terwijl de vergrijzing sterk toeneemt. Ook de complexiteit om deze gebouwen te beheren (technische knowhow, subsidievoorwaarden, financieel beheer, ruimtelijke wetgeving, enzovoort) vergt een steeds grotere expertise. In combinatie met de ontkerkelijking kan dat zorgen voor angst om de kerk te verliezen. Dimitri Minten van RE-ST architecten formuleert het als volgt: *'Eigenlijk gaat het om een soort rouwproces waar de kerkfabrieken en -gemeenschappen doorheen moeten en een rouwproces kent verschillende fasen. Als studieteam konden we vaak in de startvergadering al detecteren of lokale partijen nog in de ontkeningsfase zaten of al bereid waren tot onderhandeling. Als ontwerpers hebben we geprobeerd om daar empathisch mee om te gaan. Als iemand pas zijn geliefde heeft moeten afstaan, dan ga je die de dag nadien ook niet vragen om met jou te trouwen. Hetzelfde geldt voor een herbestemmingsproces, als je dat opeens van bovenaf oplegt dan blokkeert dat. Zo'n proces heeft tijd nodig.'*

Aan de burgerlijke zijde zijn het voornamelijk de gemeentebesturen die mee aan zet zijn. Het is opvallend dat binnen het huidige ruimtelijke beleid van steden en gemeenten kerken nog vaak een blinde vlek vormen. Kerken zijn lange tijd als een vanzelfsprekende aanwezigheid beschouwd, waardoor er weinig ruimtelijke visie is ontwikkeld rond het toekomstig ontwikkelingspotentieel van deze nochtans centraal gelegen publieke plekken. Karen Kesteloot, architect bij Studiobont: *'In veel stedenbouwkundige studies zijn kerken niet opgenomen in de toekomstvisie voor een dorp of wijk. Het is belangrijk dat we dat in de toekomst wel gaan doen. Wij hebben bij de uitvoering van de haalbaarheidsstudies verschillende keren ervaren dat we eigenlijk te laat kwamen: dat er al een nieuw gemeenschapscentrum was gebouwd of dat er net een parkeerstrook voor de kerk was vergund. We moeten ons engageren om in een vroegere fase over kerken na te denken, op het moment dat er ook nog over ander publiek patrimonium of andere programma's kan worden nagedacht.'* In het licht van recente discussies rond kernversterking, de omgang met publiek patrimonium en landschapsontwikkeling kan de opgave rond de herbestemming van kerken een ruimere betekenis krijgen. Dan gaat het niet louter om het zoeken naar een nieuwe invulling voor een gebouw, maar ontstaan er nieuwe mogelijkheden om het herbestemmingsvraagstuk te koppelen aan allerlei maatschappelijke opgaven rond selectieve verdichting, activering van het stadscentrum, creatie van ruimte voor ontmoeting, ontharding en vergroening van de buitenruimte, de creatie van luwteplekken, enzovoort.

De oprichting van het Projectbureau vond plaats tijdens een cruciale overgangsfase. Iedereen is het erover eens dat er iets met de kerken moet gebeuren, alleen verschillen de meningen over hoe, door en voor wie deze transformatie vorm kan krijgen. De complexiteit rond het dubbel opdrachtgeverschap blijft een aandachtspunt. Algemeen geldt dat er momenteel nog veel werk is op het vlak van professioneel publiek opdrachtgeverschap, zowel langs kerkelijke als burgerlijke zijde. Diverse partijen die vandaag meebeslissen over de toekomst van de kerken beschikken over onvoldoende ervaring en kennis. Begeleiding en ondersteuning zullen dus ook in de toekomst noodzakelijk zijn en blijven. Op structureel vlak zorgen de veranderde relaties tussen kerk en staat en het samenspel van verschillende belangen voor onduidelijkheid over bevoegdheden en beslissingen. Volgens Linda Boudry (voormalig directeur Kenniscentrum Vlaamse Steden) is dit voorlopig nog één van de zwakke punten om tot een kwalitatieve transformatie van de parochiekerken te komen: *'Er zijn al verschillende gesprekken gevoerd met de bisschoppen en hun diensten, PARCUM de lokale besturen, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, en ons. Maar volgens mij zijn we daar absoluut nog niet geland. De kerkenbeleidsplannen zijn belangrijk, maar in de praktijk blijkt de kwaliteit van deze plannen zeer wisselend en is niet altijd duidelijk hoe bindend ze zijn. Er is nood aan scherpere contouren, een soort gedragen gemeenschappelijke visienota waarin harde afspraken worden vastgelegd, als een punt van no return. Eenmaal besloten is dat een bepaalde kerk niet meer nodig is, dan kan hier niet meer op worden teruggekomen. Dat spanningsveld tussen de kerkelijke en de burgerlijke kant blijft voorlopig nog een zeer teer punt. Het zal cruciaal zijn om dat in de toekomst uit te klaren.'*

De kerk zal altijd een plaats van tegenspraak en een strijdplaats blijven. Met het Projectbureau en de haalbaarheidsstudies is ook de fundamentele discussie rond de verschuiving en verbreding van het opdrachtgeverschap verder op gang getrokken. Deze discussie beperkt zich niet tot het formele opdrachtgeverschap, maar gaat ook over maatschappelijk opdrachtgeverschap. Met andere woorden, de toekomst van de kerken ligt niet louter in de handen van de formele beslissingsnemers, maar komt bij uitbreiding tot stand binnen een veel ruimer speelveld van potentieel te betrekken of al betrokken actoren. Naast het eigenaarschap gaat dit ook over het toekomstige beheer en het gebruik van een gebouw.⁸ Die gedachte leeft ook bij diverse partijen die samengewerkt hebben met het Projectbureau. Frederik Mahieu, erfgoedconsulent: *'Uiteindelijk zijn kerken ook wel gebouwen waar veel mensen zich op een of andere manier bij betrokken voelen. Dat is veel ruimer dan de kerkfabriek. Veel mensen staan ook al veel verder in hun denken dan dikwijls het geval is bij de kerkfabriek. Het is belangrijk om ook hen mee aan boord te nemen.'* Niek De Roo, coördinator van het Projectbureau, ziet de toekomst als volgt: *'Het zou mooi zijn mochten de kerkfabrieken vervellen tot een nieuw soort fabrieken of labs, waarin de nieuwe sociale bewegingen en burgerinitiatieven die overal ontstaan inspirerend kunnen zijn. Om het wervende vermogen van kerkgebouwen opnieuw tot leven te wekken is er een ander soort deskundigheid nodig, die gaat over nieuwe vormen van ruimte activeren en beheren.'*

De Stad Gent brengt dergelijk andersoortig beheer al in praktijk. Lieve Verheyen, adjunct van de directie Vastgoed in Gent licht toe: *'De Sint-Jozefskerk in Gent is onttrokken aan de eredienst en in eigendom van de Stad Gent. In 2023*

8

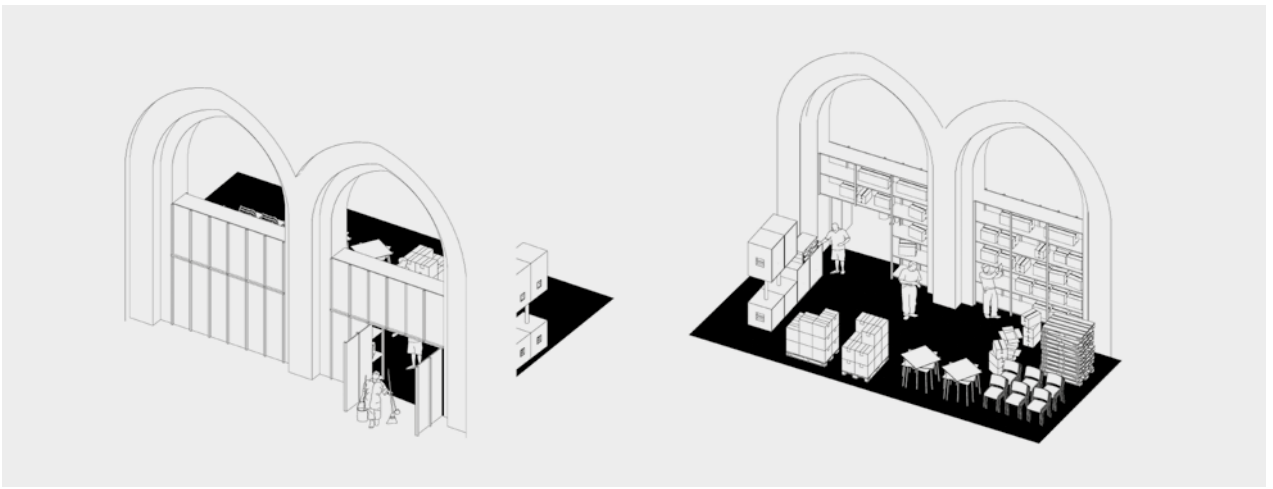
Deze visie sluit aan bij de eerdere bevraging die is gebeurd bij de diverse betrokken partijen, en is vervolgens mee opgenomen in de Visienota over beleidsmaatregelen voor de her- en nevenbestemming van parochiekerken in Vlaanderen, van de Vlaamse minister van Binnenlands Bestuur, Bestuurszaken, Inburgering en Gelijke Kansen en de Vlaamse minister van Financiën, Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed, ingediend op 19 juli 2021. Deze nota is te raadplegen via: <https://www.vlaamsparlement.be/en/parlementaire-documenten/parlementaire-initiatieven/1547765>.

starten de verbouwwerken. In de tussentijd heeft de dienst Facility Management van de Stad Gent een beheerder aangesteld, vzw Ocup, die nu al start met het opzetten van een wijkwerking. De kerk dient een verbindende rol te spelen tussen bewoners, verschillende organisaties en handelaars. Het doel is om op basis van deze ervaring over te gaan tot een definitieve herbestemming.’ Dergelijke experimenten zijn veelbelovend en bieden potentieel ruimte voor gebruik en toe-eigening van onderuit.

4. ONTWERPEND ONDERZOEK ALS EEN COLLECTIEF LEERPROCES

Steden, gemeenten en kerkbesturen konden een beroep doen op het Projectbureau om hen te begeleiden bij de opmaak van een haalbaarheidsonderzoek voor de gedeeltelijke of volledige herbestemming van een parochiekerk. Tijdens de werkingsperiode van het Projectbureau (2016 – 2021) werd er tweemaal een raamovereenkomst in de markt gezet waarbij telkens drie ontwerpteams werden geselecteerd. Voor de kerken die in aanmerking kwamen voor een haalbaarheidsonderzoek ging de coördinator van het Projectbureau ter plaatse langs met het aangestelde ontwerpteam. Samen met een lokale projectgroep werd in vier stappen een voorstel uitgewerkt. Eerst was er een intakegesprek met enkel de coördinator. Niek De Roo vertelt hoe dat eraan toe ging: *‘Ik had altijd een presentatie mee op maat van het dossier. Als er een vraag was naar een bibliotheek, dan kon ik al een aantal praktijkvoorbeelden laten zien van bibliotheken in kerken, dan had ik ook al een to-dolijstje opgemaakt met vragen over de opgave, zoals het aantal lopende meter en cd’s, de inpassing van een leeshoek voor kinderen, enzovoort. Ik probeerde tijdens die eerste vergadering al zoveel mogelijk te luisteren, en tegelijkertijd ook de dingen aan te reiken waarmee zij ons moesten helpen om het traject en de zoektocht te verduidelijken.’* Het resultaat van het intakegesprek moest de stuurgroep van het Projectbureau in staat stellen om te bepalen of de aanvraag in aanmerking kwam. Na selectie van het dossier volgde er een startgesprek, waarbij de lokale projectgroep en het ontwerpteam kennismaakten en eerste ideeën uitwisselden. Dit werd gekoppeld aan een plaatsbezoek waarbij de leden van het kerkbestuur, vaak met veel enthousiasme en praktijkkennis, de ontwerpers mee op sleeptouw namen in ‘hun’ kerkgebouw. In sommige gevallen hadden ze al met rijen stoelen of linten de hele kerk heringedeeld om te laten zien welke compartimentering ze zelf in gedachten hadden. Na dit bezoek ging het ontwerpteam aan de slag en ontwikkelden zij door middel van ontwerpend onderzoek een drietal scenario’s die uitgebreid voorgesteld en besproken werden tijdens het tweede overleg. Tot slot werd er een voorkeursscenario bepaald dat het ontwerpteam verder uitwerkte tot een budgettair becijferd voorstel. Er werd gemikt op een timing van vier à zes maanden om tot conclusies te komen, en mogelijkheden voor een eventueel vervolgtraject aan te reiken.

Het doel van het Projectbureau was om door middel van de inzet van ontwerpend onderzoek *‘snel duidelijkheid te krijgen over de wenselijkheid en haalbaarheid van suggesties en scenario’s, om losse eindjes te verknopen en toe te leiden naar verantwoorde beleidskeuzes’*.⁹ Met andere woorden, ontwerpend onderzoek is door het Projectbureau in eerste instantie ingevuld als een manier om de haalbaarheid van bepaalde ontwerpvoorstellen te testen, en diende dus als een soort realiteitstoets. Uit de gesprekken met de ontwerpteams is echter gebleken dat zij gaandeweg een ruimere invulling aan ontwerpend onderzoek hebben gegeven. Door middel

afb. 4 Het verbeelden van mogelijke ruimtelijke interventies helpt om het gesprek over de toekomst van kerken tastbaar en concreet te maken. Visualisatie van afscheiding van de zijbeuk, met een zicht vanuit de kerkzaal en een zicht vanuit de berging. Beeld voor de Sint-Amanduskerk in Kerkhove, opgemaakt door TV Tom Thys architecten, Studio Jan Vermeulen, Studio Roma i.s.m. Sven Sterken.

10

Zie de bijdrage van Charlotte Ardui en Sven Sterken in deze publicatie, p. 77 e.v.

van plannen, collages en tekeningen onderzochten de multidisciplinaire ontwerpteams de (on)mogelijkheid van de inpassing van bepaalde programma's, zoals een school, bibliotheek of sportzaal. Een nieuw programma was niet altijd een must, er ontstonden ook verschillende voorstellen voor 'onbestemde' kerken, waarbij de bestemming niet vastlag maar de ruimte allerlei doelen kon dienen. Verder toetsten de ontwerpers het ruimtelijk potentieel via diverse strategische interventies, zoals: het toevoegen of vergroten van openingen in de kerkgevel; het compartimenteren van de ruimte via gordijnen, podia of andere al dan niet flexibele indelingen; het afzonderen, toevoegen of weghalen van bepaalde ruimtes of elementen; het herorganiseren van de interne en externe circulatie enzovoort.¹⁰ De klemtoon lag hierbij hoofdzakelijk op ruimtelijke ingrepen, al vestigden sommige bureaus ook de aandacht op meer efemere of tijdelijke interventies die een ander gebruik mogelijk maakten, zoals het opbergen van de kerkstoelen of de aanmaak van extra sleutels, simpelweg om de kerk vaker te openen voor een ruimer publiek. Dit leidde finaal tot de uitwerking van een voorkeurscenario, waarvoor de ontwerpteams een uitgebreide doorrekening maakten. Dat laatste luik zorgde ervoor dat de haalbaarheidsstudie niet beperkt bleef tot een vrijblijvende ontwerpbeurt, maar ook duidelijkheid schiep over het financiële plaatje. In sommige gevallen was dat meteen een wake-upcall, bijvoorbeeld omwille van de hoge restauratiekosten. Niek De Roo: *'Het voorkeurscenario werd financieel doorgerekend in gedetailleerde Excel-tabellen, zoals ontwerpers gewend zijn te doen voor concrete uitvoeringsdossiers. Dat deze berekening ernstig werd genomen, merkten we onder meer aan het feit dat sommige technische diensten van de gemeenten ze achteraf helemaal narekenden. Tegelijk gaf dit een soort vertrouwen dat de haalbaarheidsstudie geen zweverig verhaal was, maar gebaseerd op de vakkennis van de ontwerpteams.'*

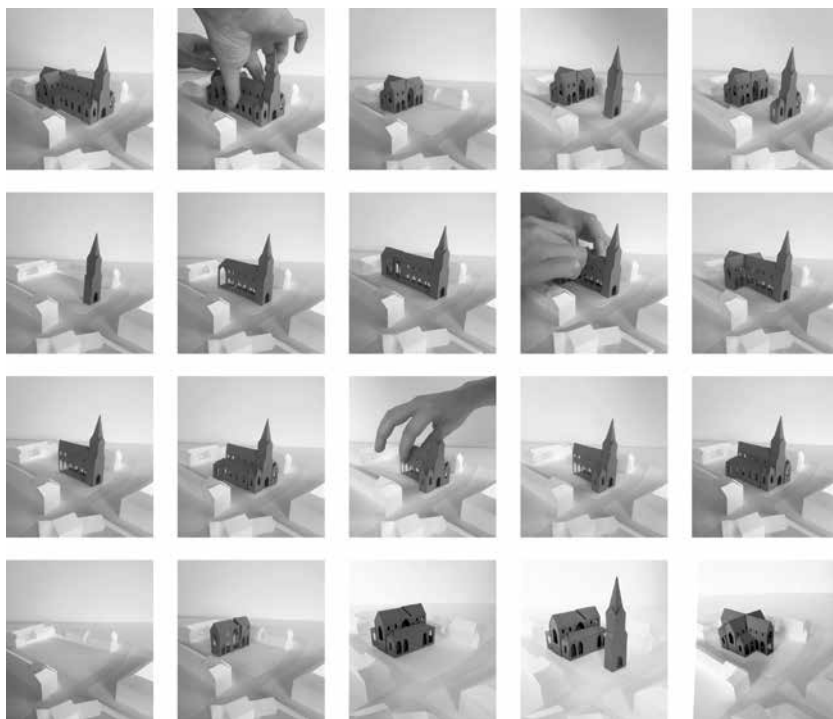
11

Zie de definitie van transdisciplinariteit van Julie Thompson Klein (2001), die bekend staat als een pionier op het vlak van inter- en transdisciplinair onderwijs en onderzoek, zoals geciteerd in Doucet, I., Janssens, N. (2011). *Transdisciplinary Knowledge Production: Towards Hybrid Modes of Inquiry in Architecture and Urbanism*, Springer, p. 7.

Het Projectbureau heeft ontwerpend onderzoek ingezet als realiteitstoets. In de praktijk heeft dat ontwerpend onderzoek bovenal geholpen om de dialoog tussen de diverse lokale partners aan te zwengelen. Er kwam een collectief leerproces op gang, een transdisciplinaire kennisuitwisseling waardoor elk van de deelnemers met andere ogen naar het herbestedingsvraagstuk van kerken is gaan kijken. Diverse partijen, afkomstig uit de religieuze, stedelijke, academische en professionele wereld, werkten over disciplines en sectoren heen samen rond een complex maatschappelijk vraagstuk. Op die manier is de kennis van alle betrokken deelnemers gegroeid, inclusief de lokale kennis, de academische kennis en de kennis binnen de vakgebieden van architectuur, stedenbouw en erfgoed.¹¹

Op basis van de reflecties van de diverse betrokken partijen tijdens de interviews en focusgroepen die naar aanleiding van de opmaak van deze tekst zijn georganiseerd, zijn vier verschillende leerprocessen te onderscheiden, die telkens raken aan de inzet van ontwerpend onderzoek. Ten eerste heeft ontwerpend onderzoek ertoe bijgedragen dat lokale partijen en opdrachtgevers door middel van de verbeeldingskracht van de studieteams werden uitgedaagd om niet langer vanuit een ad-hoc- of probleemoplossende logica, maar vanuit de 'longue durée' te denken. Ten tweede heeft de specifieke context van de haalbaarheidsstudies ervoor gezorgd dat de studieteams de kans kregen om ontwerp in te schakelen binnen een interactief onderhandelingsproces. Dat maakt dat de rol van ontwerp en van ontwerpers fundamenteel verschilt ten opzichte van andere, meer reguliere contexten waarin een wedstrijdontwerp of uitvoeringsontwerp wordt gevraagd. Ten derde is de procesmatige benadering van ontwerpend onderzoek, waarbij via tekeningen, schetsen en gesprek mogelijkheden en beperkingen worden verkend, een stimulans geweest om vanuit erfgoed voorbij de geijkte kaders te denken en te werken. Tot slot vormde dit traject een leerproces op het vlak van coalitievorming met lokale partners, al bleef dit aspect doorgaans wat onderbelicht en beperkt tot uitzonderlijke gevallen. Elk van deze leerprocessen komt hierna uitgebreider aan bod.

afb. 5 Via ontwerpend onderzoek en het gebruik van maquettes verkende het studieteam de verschillende mogelijkheden voor (gedeeltelijke) sloop en herbestemming. De verschillende scenario's tonen hoe het kerkvolume kan worden gereduceerd en welk potentieel dit biedt voor de omliggende publieke ruimte. Beelden opgemaakt voor de Sint-Jan-Baptist kerk in Gent door de TV Urbain architectencollectief en Studiobont.

DE KRACHT VAN VERBEELDING BIJ LOKALE ONDERHANDELINGSPROCESSEN

Door de combinatie van het heldere procestraject en de inzet van het ontwerpend onderzoek werd een nieuwe context gecreëerd waarin de focus van het gesprek niet langer lag op ideeën of overtuigingen, maar op de toekomst van de plek. Het gesprek werd gevoed aan de hand van scenario's die zo concreet en tastbaar mogelijk verschillende ontwikkelingspistes in beeld brachten. Ter plaatse werden de juiste mensen samen rond de tafel gebracht om hierover met elkaar van gedachten te wisselen. Het belang van een onafhankelijke 'brugfiguur', in dit geval coördinator Niek De Roo, kan niet worden overschat. Hij schetst zelf hoe hij deze rol heeft vormgegeven: *'Bij de opstart heb ik ook eerst de ontwerptteams samen rond de tafel gezet. Toen hebben we heel strikte afspraken gemaakt over de manier van werken. Wij hadden heel veel werk te doen in een heel korte*

tijdsperiode en tegen een relatief lage prijs. Dat maakte dat we ons zeer goed moesten organiseren. Voor mij was het absoluut noodzakelijk dat men ter plekke echt verder kon als ons traject was afgerond. Daarom was het belangrijk dat de studieteams niet bleven hangen in theoretische beschouwingen, maar dat zij een meerwaarde konden betekenen voor het lokale proces. Vervolgens zijn de lokale trajecten opgestart.' In de praktijk is echter gebleken dat de doorstart van het traject na afronding van de haalbaarheidsstudie alles behalve vanzelfsprekend was. In sommige gevallen had dat te maken met een te beperkt draagvlak dat in deze relatief korte periode tot stand kon komen, in vele gevallen ontbreken lokaal de financiële middelen of de nodige knowhow om dergelijke complexe (ver)-bouwprocessen op te volgen.

Niet onbelangrijk was dat de coördinator tijdens het ganse proces nauw betrokken was en alle vergaderingen zelf modereerde. Niek De Roo: *'Dat maakte dat de leden van de lokale projectgroep, bijvoorbeeld de burgemeester of de voorzitter van de kerkfabriek, in een meer comfortabele situatie zaten. Zij hoefden niet langer als eerste het woord te nemen, maar konden mee luisteren en vervolgens reageren en deelnemen aan het gesprek.'* De coördinator vormde ook een belangrijke schakel tussen de kerkfabriek en de gemeente en kon een onafhankelijke positie innemen. Niek De Roo: *'Door mijn eerdere ervaring in West-Vlaanderen en het feit dat ik alle haalbaarheidsonderzoeken opvolgde heb ik enorm veel ervaring opgebouwd, ook op technisch en financieel vlak. Ik wist hun meteen te vertellen welke zaken subsidieerbaar zijn via welke kanalen, maar kon ook al een aardig woordje meepraten over nieuwe verwarmingsconcepten, enz. Dus aanvullend op de ontwerpexpertise bracht ik ook dit soort bagage mee in het gesprek.'* Het is duidelijk dat de coördinator van het Projectbureau diverse rollen op zich nam en bovendien uitgebreide expertise en ervaring bezat. Met andere woorden, het zal de komende jaren van fundamenteel belang zijn om te investeren in (een) sterke projectregisseur(s) om dergelijke kwaliteitsvolle project- en processturing te blijven garanderen.

Daarnaast zorgde deze manier van werken ervoor dat het ontwerp niet louter als een te-nemen-of-te-laten voorstel werd gezien, maar als een instrument voor onderhandeling. Karen Kesteloot, architect bij Studiobont, neemt ons mee achter de schermen: *'Bij de kerkenstudies hebben we het ontwerpend onderzoek echt ingezet om te bemiddelen. Door verschillende scenario's aan te reiken hebben wij op een actieve manier mee kunnen zoeken naar antwoorden op verschillende, soms ook tegenstrijdige vragen van de lokale partijen. Dat deden we niet*

afb. 6 Verschillende collages van het interieur tonen de diverse mogelijkheden om de ruimte van de kerk te gebruiken: van een ontmoetingsplek, over een leslokaal, tot een plek voor yogalessen. Het gaat om bescheiden ruimtelijke ingrepen, zoals het wegnemen van het zware meubilair, het voorzien van een meubel voor het mobiele meubilair, en de inpassing van een kleine kitchenette en een toilet. Beelden opgemaakt voor de Sint-Pieterskerk in Gingelom door het team Studio Open Kerken.

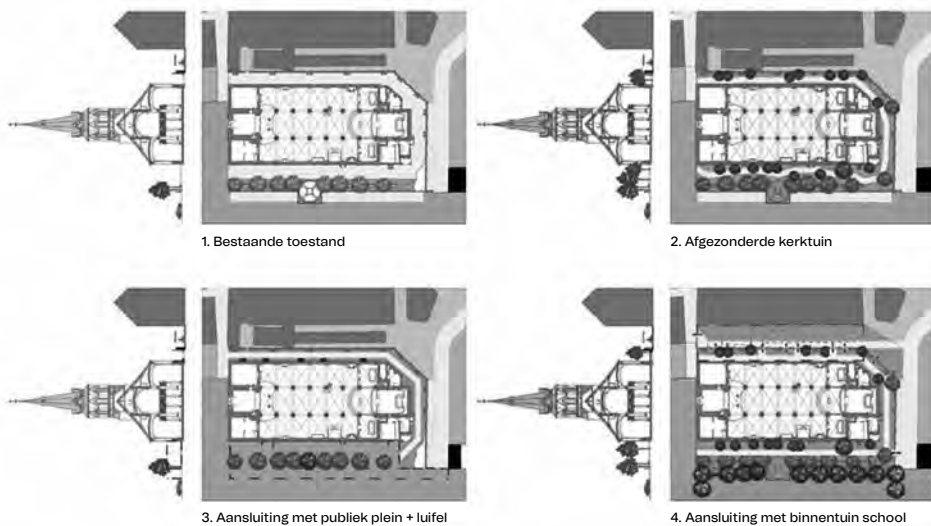

door per definitie naar een consensus te zoeken, maar door de verschillende mogelijkheden en de bijbehorende voor- en nadelen bloot te leggen. De methodiek van scenario's werkte heel goed op dat vlak, omdat we met elk scenario een heel precies en specifiek antwoord konden geven. In sommige gevallen zijn we op die manier ergens zacht tussenin geland, in andere gevallen zijn we tot een ander, eerder radicaal voorstel gekomen.'

De toegevoegde waarde van ontwerpend onderzoek om gesprekken op een concreter niveau te tillen, de diverse partijen rond de tafel te prikkelen en aan het denken te zetten en op die manier tot een gedeelde visie te komen, is wat ook Koen Meersseman, schepen bij de Gemeente Zonnebeke heeft ervaren: *'Het meest fantastische aan de aanpak van het Projectbureau vond ik de samenwerking met het ontwerpteam. Men heeft eerst heel goed geluisterd. Vervolgens heeft men heel goed nagedacht: wie breng je hier samen rond de tafel? Bij ons is dat zeer goed verlopen: de verschillende stakeholders, zowel de gemeentelijke diensten van cultuur, omgeving en de financiële dienst, als de kerkfabriek en de kerkgangers zaten hier samen rond de tafel. En dan hebben we samen nagedacht over de vraag: wat willen we doen?'* De haalbaarheidsstudie en het bijbehorende ontwerpend onderzoek vormden dus de aanleiding om de diverse partijen samen en met elkaar in gesprek te brengen. Vervolgens wisten de ontwerpteams met hun visueel uitgewerkte voorstellen het voorstellingsvermogen aan te wakkeren. Koen Meersseman: *'Het visualiseren van de verschillende mogelijkheden vond ik zeer goed werken. Op die manier kreeg je direct verschillende voorbeelden die toonden wat er allemaal kon. Zoals een mooie glazen constructie waarbij werd verwezen naar de kerk in Oudenaarde, of een installatie met gordijnen die niet alleen de ruimte kon verdelen maar ook een akoestische functie had, of een voorstel waarin werd gewerkt met verplaatsbare kasten. Opeens zag je echt de meerwaarde van een invulling van de kerk in haar geheel. Ik vond het zelf in elk geval een fascinerende en leerrijke ervaring, en dat geldt denk ik ook voor iedereen die rond de tafel zat. Je voelde ook dat we op die manier naar een consensus konden gaan. We waren erover aan het nadenken, en uiteindelijk zijn we uitgekomen bij een zeer interessant voorkeurscenario dat tot stand is gekomen door te spreken over die specifieke voorstellen en voorbeelden.'*

Ook Niek De Roo herinnert zich nog goed hoe de ontwerpteams via de inzet van ontwerpend onderzoek de lokale partijen wisten uit te dagen: *'In sommige gevallen kregen de architecten de leden van de kerkfabriek bijna zover dat ze het als hun eigen ontwerp beschouwden. Door de gesprekken en door het feit dat ze konden kiezen uit verschillende opties begonnen zij zich coauteur te voelen van de voorstellen. Op een gegeven moment hebben we nog een pastoor moeten tegenhouden die in zijn enthousiasme met een viltstift op het projectiescherm begon te tekenen. In dit soort van cocreatieprocessen kunnen goede en geroutineerde ontwerpers die voldoende dicht bij de realiteit staan veel betekenen.'*

Niet alle gemeentebesturen en kerkelijke overheden liepen meteen warm voor deze aanpak. In sommige gevallen werd de haalbaarheidsstudie vooral gezien als een bijkomende kost of gepercipieerd als ongevraagde bemoeienis van boven- en van buitenaf. Dit toont vooral de noodzaak om in de toekomst nog actiever in te zetten op een goede voorbereiding of voortraject, op maat van de context. Erfgoedconsulent Vicky Wuyts schetst hoe de inzet van ontwerpend onderzoek ook tot verkeerde verwachtingen kon leiden (ondanks een heldere briefing bij de

1. Bestaande toestand

2. Afgezonderde kerktuin

3. Aansluiting met publiek plein + luifel

4. Aansluiting met binnentuin school

afb. 7 Overzicht van vier scenario's die verschillende opties tonen om de directe buitenomgeving van de kerk aan te leggen: aansluitend bij het publieke plein, als een afgezonderde kerktuin, of als een groene buitenruimte die aansluit bij de binnentuin van de naastgelegen school. Beeld opgemaakt voor de Onze-Lieve-Vrouw kerk in Bornem door het team Collectief Noord Architecten – ORIGIN Architecture & Engineering – Universiteit Antwerpen..

12

Voor meer informatie over de Bouwmeester Scans, zie: <https://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/subsite/bouwmeester-scan>.

opstart): *'Voor sommige opdrachtgevers was het onderscheid tussen een haalbaarheidsstudie en een uitvoeringsstudie niet altijd duidelijk. Zij gingen er van uit dat zij op het einde van de rit een architectuurdossier in handen hadden. De verwachting was: er komt een architect, die maakt een tekening, en dan kunnen we direct van start gaan. Dus dan vielen ze soms uit de lucht als nadien bleek dat er voor het vervolg opnieuw iemand moest worden aangesteld en betaald.'*

Ook het hoge tempo van de studies zorgde voor gemengde reacties. Zo hebben sommige studieteams ervaren dat in bepaalde contexten het voortraject onvoldoende of de studietijd te beperkt is geweest. Tom Thys, architect: *'In sommige gevallen was het traject echt te kort en voelde ik me niet helemaal comfortabel bij de verantwoordelijkheid die aan ons werd gegeven om mee de juiste keuze te maken. Om te weten wat de echte noden en behoeften zijn van een gemeente is grondiger studiewerk nodig. Ik denk bijvoorbeeld aan de Bouwmeester Scans.¹² Dat kan gaan om het in het beeld brengen van zowel structurele noden als lokale behoeften, zoals een petanqueclub die al jarenlang in een barak zit.'* Sofie Beyen, architect Studio Roma, beaamt en vult aan: *'We hebben dan wel een projectdefinitie opgemaakt, maar tegelijk hadden we soms het gevoel dat we mogelijk nog iets gemist hadden. Dat bijvoorbeeld niemand ons had verteld dat er een toneelkring was die nood had aan een locatie, waardoor we hier ook geen voorstel voor ontwikkeld hebben. Dus voor bepaalde kerken hadden wij het gevoel dat de opmaak van een projectdefinitie nog een stap te vroeg kwam.'*

Karen Kesteloot, architect bij Studiobont, bevestigt dat het tempo hoog was, maar geeft ook mee wat de voordelen waren van deze aanpak: *'Het proces traject met de verschillende stappen was heel strikt. Tegelijk vind ik dat deze aanpak de besturen ook gedwongen heeft om zichzelf te bevragen en met een heel duidelijke missie naar voor te komen. [...] Tijdens de laatste fase hebben wij van sommige besturen dan ook zeer grondige en goed gestructureerde verslagen ontvangen. Alle afwegingen werden op een rijtje gezet, waardoor het soms bijna een SWOT-analyse werd van alle scenario's. Het toont voor mij dat we hen met onze ontwerpvoorstellen aan het denken hebben gezet. Het maken van die analyse was in de eerste plaats heel waardevol voor henzelf, maar ook voor ons omdat we daarmee op een onderbouwde manier naar het eindscenario konden gaan.'*

EEN KRITISCHE ROL VOOR ONTWERP EN DE ONTWERPER

In de werkwijze van het Projectbureau krijgen ontwerp en de ontwerper, binnen het kader van overheidsopdrachten, een bijzondere rol toegewezen. Gewoonlijk worden ontwerpteam voor elke afzonderlijke overheidsopdracht met elkaar in competitie gebracht, waardoor zij omwille van het principe van eerlijke mededinging geen tussentijdse gesprekken mogen voeren met de opdrachtgever. Bij deze haalbaarheidsstudies was het een doelbewuste keuze om de nadruk net op onderhandeling en dialoog te leggen, wat vooral door de studieteam als een grote meerwaarde is ervaren. De aanstelling van de ontwerpteam binnen de raamovereenkomst en de verdeling van de afzonderlijke projecten onder de team gebeurde mee onder begeleiding van het Team Vlaams Bouwmeester, waardoor de kwaliteit verzekerd was. Coördinator Niek De Roo zag die werkwijze als een manier *'om een voet tussen de deur te krijgen'* en zo onder meer ook lokale (kerk)besturen te overtuigen om dit soort opgaven niet aan de lokale 'huisarchitect' over te laten. De Roo: *'Ik wilde hen laten kennismaken met kwalitatief ontwerp. Kwalitatief ontwerp probeert de essentie te vatten van wat een gebouw in de toekomst kan betekenen en slaagt erin om daarrond ook de juiste vragen te formuleren en op zo'n manier te verbeelden, dat een gezelschap dat anders nooit plannen of tekeningen te zien krijgt, snapt waarover het gaat.'*

13

In vervolg op het Projectbureau Herbestemming Kerken is in 2022 het Platform Toekomst Parochiekerken opgericht. Voor meer informatie, zie: <https://lokaalbestuur.vlaanderen.be/strategische-projecten/herbestemming-parochiekerken> en www.toekomstparochiekerken.be.

Door het werken met verschillende ontwerpscenario's kwam er meer ruimte voor een kritische en vragende ontwerphouding. Roel De Ridder, destijds deel uitmakend van het ontwerpteam Studio Open Kerken en intussen de nieuwe coördinator van het Platform Toekomst Parochiekerken,¹³ licht toe: *'Als ontwerpers hadden we een bepaalde vrijheid. Het is de verdienste van Niek De Roo dat hij een soort vrije ruimte had gecreëerd. Hij verplichtte ons niet om altijd heel precies op de vragen van het lokaal bestuur te antwoorden, maar moedigde ons ook aan om de vraag in vraag te stellen of er zelfs tegenin te gaan.'* Naast de creatie van een vrije ruimte bood ook het zogenaamde 'droomscenario' extra mogelijkheden. Dimitri Minten van RE-ST architecten: *'De expliciete vraag om een droomscenario of een plusscenario te ontwikkelen vond ik bijzonder interessant. Het was een manier om niet alleen onszelf maar ook de opdrachtgever uit te dagen, iets op papier te zetten waar ze in eerste instantie niet om gevraagd hadden. En dat gaf ons de ruimte om bij elke kerk de scope van de opdracht veel breder te bekijken. In sommige gevallen betekende dit bijvoorbeeld dat we de oplossing niet in de kerk zelf zochten, maar in de ruimere omgeving. Het droomscenario bood dan opeens de mogelijkheid om die piste wel te onderzoeken, omdat we daar ook het mandaat voor hadden gekregen.'*

Het verbreden van de scope ging ook over het ruimer bekijken van de maatschappelijke betekenis van de kerk. Roel De Ridder licht toe aan de hand van een concreet voorbeeld: *'Voor de mijnkathedraal in Beringen hebben we een studie gemaakt die een beetje afweek van het vaste stramien. De vraag was hier niet zozeer om de (on)haalbaarheid van een bepaalde functie of programma te toetsen. We kregen expliciet de opdracht om de vraagstelling te helpen verruimen. Met ons team hebben we dan verschillende werksporen onderzocht om het kerkgebouw in de toekomst op diverse vlakken opnieuw te verbinden met de ruimere context. Op het vlak van erfgoed hebben we bijvoorbeeld bekeken of het zin zou hebben om een nominatie voor de Unesco Werelderfgoedlijst aan te vragen. Op maatschappelijk vlak hebben we onderzocht hoe het kerkgebouw meer verbonden zou kunnen worden met de culturele en levensbeschouwelijke diversiteit die kenmerkend*

is voor de context in Beringen-Mijn. Op economisch vlak is onderzocht welke rol toerisme kan spelen. Enzovoort. Deze studie bleef met andere woorden niet beperkt tot drie scenario's, maar bood een waaier van mogelijkheden. Het lokaal bestuur had dus de vrijheid om een ander soort vraag te stellen, en wij kregen de vrijheid om hier mee over na te denken.'

Uit de gesprekken met de studieteams blijkt dat er verschillende methodes waren om ontwerp onderzoek op een kritische manier in te schakelen. In sommige gevallen zetten de ontwerpteams de scenario's in om van een minimum naar een maximum te werken. Het eerste scenario bestond dan uit een beperkt aantal ingrepen of toevoegingen en was financieel meestal het meest haalbare, terwijl het laatste scenario vaak meer radicaal en maximaal was. Met de kanttekening dat de ontwerpteams soms ook een pleidooi voerden voor het minimale scenario. Of, zoals Christopher Paesbrugge van Collectief Noord aangeeft: *'De haalbaarheidsstudies dienden soms ook om duidelijk te maken wat niet haalbaar is.'* Een terugkerend fenomeen was namelijk dat er allerlei verwachtingen op de kerk werden geprojecteerd, die bij nader inzien niet realistisch bleken. Soms had dat te maken met akoestische of technische randvoorwaarden om tot een bepaald comfortniveau te komen, zoals de mogelijkheid tot verwarming, ventilatie enzovoort. Andere keren ging het om te zware of niet geschikte programma's. Karen Kesteloot blikt terug op hoe zij hiermee zijn omgegaan: *'Wij gebruikten de scenario's vaak om knoppen aan en uit te zetten. Dat liet ons toe om zelf te anticiperen op de opgave en deze te bevragen. Wat zijn de tekorten? Maar zeker ook: wat doe je beter niet? Wij hebben de scenario's net heel vaak gebruikt om te durven afwijken van de initiële opgave.'* Vervolgens licht ze toe hoe deze werkwijze verschilt van andere, meer gangbare ontwerpcontexten: *'Als je een wedstrijdvoorstel moet indienen waarbij je in competitie staat met andere ontwerpteams, dan wil je meteen de best mogelijke oplossing leveren. Terwijl de haalbaarheidsstudies met de verschillende scenario's net toelieten om gewoon even te laten zien dat als er van bepaalde zaken abstractie wordt gemaakt, er ook nog andere mogelijkheden voor meer kwaliteit kunnen ontstaan. Om dan in een volgende stap een programma of visie te ontwikkelen waarop je gericht kan voortwerken.'* Ook Dieter Delbaere van Urbain Architectencollectief beaamt de voordelen van deze aanpak: *'Deze werkwijze liet toe om ons op een heel andere manier te positioneren ten opzichte van de opdrachtgever. Bij uitvoeringsprojecten, Open Oproepen of andere wedstrijden draait het – hoe men het ook draait of keert – toch altijd om het project. Dat was bij de haalbaarheidsstudies uitdrukkelijk niet het geval. Hier draaide het om de mogelijkheden, en het feit dat je deze mogelijkheden in beeld brengt zorgt ervoor dat je een heel sterke dialoog krijgt.'*

14

In de reeks Small Talk vinden in het Atelier Bouwmeester geregeld informele lezingen en presentaties plaats over diverse onderwerpen. De lezingen over de herbestemming van kerken zijn te herbekijken via de website: <https://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/nieuws/succesvolle-reeks-smalltalks-herbestemming-kerken>.

Ook het feit dat er niet project per project werd gewerkt maar vanuit terugkerende opgaven voor meerdere kerken, met behulp van een helder proces traject en volgens een duidelijk stramien, maakt dat er projectoverstijgende inzichten konden worden ontwikkeld. Uit de gesprekken met de ontwerpteams blijkt dat sommige multidisciplinaire teams geregeld reflectiesessies organiseerden over diverse cases, met het doel dergelijke terugkerende inzichten of lessen naar boven te halen. Ook de organisatie van publieke uitwisselingsmomenten, zoals de lezingenreeks in het Atelier Bouwmeester,¹⁴ hebben mee bijgedragen aan het uitbreiden van de ervaring en kennis van deze groeiende praktijkgemeenschap rond de herbestemming van kerken.

ERFGOED VANUIT EEN DYNAMISCH PERSPECTIEF

Aan erfgoed kleeft in de publieke opinie een behoudsgezind imago, waardoor de omgang met erfgoed vaak automatisch wordt gelijkgeschakeld met bewaren en beschermen. In de gesprekken met de verschillende erfgoeddeskundigen weerklinken hierover verschillende stemmen. Wat hierbij opvalt is dat de haalbaarheidsstudies in elk geval discussies hebben losgemaakt rond een meer dynamisch en toekomstgericht perspectief op erfgoed. Sara Vermeulen van het agentschap Onroerend Erfgoed: *'Eigenlijk is het grootste gevaar voor erfgoed niet de leegstand, maar de vergetelheid. Dat zou betekenen dat mensen er geen betekenis meer aan hechten. Dat neemt niet weg dat de praktische kant, zoals het onderhoud en beheer van erfgoed, belangrijk blijft. Maar op een meer fundamenteel niveau is onze analyse dat de herbestemming van kerken de komende decennia een ingrijpende evolutie zal doormaken. Wanneer een gebouw een nieuw gebruik krijgt en niet meer wordt gebruikt waarvoor het is ontworpen, is er altijd sprake van een zeker betekenisverlies. Dit geldt in het bijzonder voor kerken. Dus het komt er nu op aan om hier alternatieven voor te ontwikkelen, al dan niet door middel van fysieke aanpassingen.'*

15

Concreet ging het om ongeveer 40% van het totale aantal haalbaarheidsstudies. Bij de overige 60% van de studies werden geen erfgoedconsulenten betrokken.

Wanneer het om beschermde kerken ging, werden de erfgoedconsulenten actief betrokken bij de verschillende fasen van de haalbaarheidsstudie.¹⁵ Dat betekent concreet dat zij systematisch mee zijn uitgenodigd bij de gesprekken rond de ontwerptafel met de lokale partijen en ontwerpteams. In plaats van enkel advies te geven in het kader van vergunbaarheid, konden zij al in een zeer vroege fase mee nadenken over de erfgoed- en toekomstwaarde van de kerken. In het begin vroeg dat een mentale omslag van de erfgoedconsulenten. Het was voor hen niet altijd even duidelijk wat er precies van hen werd verwacht tijdens deze bijeenkomsten. Gaandeweg zijn sommige erfgoedconsulenten de haalbaarheidsstudies gaan aangrijpen om hun specifieke expertise rond erfgoed niet enkel in te zetten om a priori's mee te geven of kaders en randvoorwaarden op te leggen, maar ook om mee voeding te geven aan het ontwerpproces, wat soms tot verrassende resultaten leidde. Erfgoedconsulent Elisabeth Geukens beschrijft haar ervaring als volgt: *'Er wordt erfgoedconsulenten soms verweten te weinig te durven. Dit project gaf ons uitdrukkelijk de kans om grenzen op te zoeken: als we er een keer over gingen, konden we daar ook iets waardevols uit leren. Ik ben met dat idee in de herbestemmingsprojecten gestapt, en heb dat van in het begin als heel verfrissend en interessant ervaren.'* Dat sluit ook aan bij de ervaring van erfgoedconsulent Frederik Mahieu: *'Ik vond het belangrijk dat we de ontwerpers niet onmiddellijk te veel zouden inperken, maar dat ze in deze fase nog voluit konden gaan. Uiteindelijk ging het om een ideeënoefening en niet om een concreet ontwerp dat we moesten goedkeuren.'*

Ook sommige ontwerpers hebben ervaren dat er via dergelijke uitwisseling met de erfgoedconsulenten een andere dynamiek kon ontstaan. Dimitri Minten van RE-ST architecten licht toe: *'Het ontwerpend onderzoek bood ons wel de mogelijkheid om af en toe iets verder te gaan in het weghalen of verschuiven van bepaalde elementen, iets wat we anders mogelijk niet zouden durven of doen. Het doel was vooral om op die manier de erfgoedconsulenten via ontwerpend onderzoek te proberen uitdagen. Op basis van dat gesprek werd het dan mogelijk om achteraf, bij de opmaak van het voorkeursscenario, het kader te bepalen waarin werd afgewogen wat in de toekomst wel of niet kon. Zo hebben we bijvoorbeeld in een kerk met muurschilderingen toch gevraagd om openingen in de muur te maken, en uiteindelijk is de erfgoedconsulent daar in meegegaan.'* Ook Dieter Delbaere van Urbain

Architectencollectief bevestigt dit: *'Bij ons was het zeer wisselend en soms afhankelijk van welke erfgoedconsulent rond de tafel zat. Maar ook wij hebben enkele zeer interessante trajecten afgelegd waarin de methodiek van het ontwerpend onderzoek ervoor gezorgd heeft dat de consulent niet meteen in een defensieve positie terechtkwam.'*

Met andere woorden, de ontwerpteams kregen en namen de ruimte om nieuwe mogelijkheden te verkennen en zich ook op een proactieve in plaats van defensieve manier te gaan verhouden tot de kerken en hun erfgoedwaarde. Die positie zorgde ook binnen de ontwerpteams voor nieuwe vragen en zoektochten. Sofie Beyen, renovatie-architect bij Studio Roma, verduidelijkt: *'Tijdens interne workshops met het team was het voor ons soms ook wel wennen. Zeker als je met monumentale kerken aan de slag gaat. Hoe ver kan je daarin gaan? Kan je een opdeling maken? Zo ja, hoe en waar? En dan leer je bijvoorbeeld dat kerken vroeger ook wel opgedeeld waren. Ik merkte bij mezelf dat ik soms de neiging had om vanuit een conservatieve reflex te vertrekken. Maar dat leidde tot gemakkelijksoplossingen, zoals het plaatsen van een losse box. Op die manier kom je niet tot het beste resultaat. Eigenlijk moet je eerst vertrekken van een aandachtige lezing van de ruimte, en pas dan gaan kijken naar wat er mogelijk is. Waar kan je ruimte afzonderen, zonder dat het volume en de ruimtelijke beleving zwaar worden aangetast? Dat leer je al doende, door te tekenen en je verbeelding te gebruiken. Op die manier kom je ook tot een beter gesprek met de erfgoedconsulent. Dan kan je argumenteren waarom een bepaalde opening nieuwe mogelijkheden biedt, duiden dat men vroeger ook al dergelijke ingrepen deed, en zo samen bekijken hoe een gebouw verder kan evolueren.'*

16

Zie ook pp. 60-61 en pp. 224-225 in dit boek.

17

Voor meer informatie, zie: Vande Keere, N. & Van Cleempoel, K., *Traces from within. Re-activating history in the transformation process of adaptive reuse*, forthcoming.

Een bijzonder praktijkvoorbeeld is de Sint-Jozefkerk in Gent,¹⁶ waarbij een sociale interpretatie van de neogotiek ertoe heeft bijgedragen dat de kerk in de toekomst een nieuw leven zal krijgen als wijkontmoetingscentrum.¹⁷ Nikolaas Vande Keere en Koenraad Van Cleempoel, respectievelijk partner bij UR architects en hoogleraar cultuurgeschiedenis, beiden lid van de onderzoeksgroep TRACE – Erfgoed en Herbestemming aan de Universiteit Hasselt, lichten toe: *'De Sint-Jozefkerk bevindt zich in Rabot, een wijk die de afgelopen jaren volledig getransformeerd is, zowel op stedenbouwkundig als op sociaal vlak. Hier wonen vandaag veel migranten, er is veel armoede, veel verloop, een hoge werkloosheid, vooral onder jongeren, enzovoort. In deze wijk staat een gigantische kerk die volledig beschermd is, waardoor er een enorme lege ruimte aanwezig is. In eerste instantie kregen we hier de opdracht om van de kerk een wijkcentrum te maken. Maar omdat het interieur beschermd was, werd in de eerste gesprekken met het agentschap Onroerend Erfgoed meegegeven dat voornamelijk de kelders minder erfgoedwaarde hadden en zich dus beter leenden tot aanpassingen. Dan hebben we de kerk bezocht, en waren we meteen onder de indruk van de ongelooflijk mooie ruimte. Het was nog een perfect gave neogotische kerk.'*

In eerste instantie bestond er een zekere schroom om het goed bewaarde neogotische kerkgebouw een nieuwe invulling te geven. Door verder onderzoek ontstond er echter een andere kijk op de erfgoed- en toekomstwaarde van deze bijzondere kerk. Finaal is ervoor gekozen om in het schip van de kerk ruimte te voorzien voor het nieuwe gebruik, met onder meer een buurtcentrum en een overdekte markt, naast een zorgvuldige invoeging van een extra verdieping in het bestaande interieur. Koenraad Van Cleempoel en Nikolaas Vande Keere: *'We hebben uitgezocht wat destijds de sociale betekenis was*

afb. 8 De voor- en na beelden van de Sint-Jozefkerk tonen het toekomstig potentieel van de neogotische kerk om opnieuw haar functie als wijkcentrum ten volle op te nemen. De schets toont een impressie van het binnenschip waar een markt plaatsvindt en een extra verdieping is toegevoegd. Beeld opgemaakt door TRACE tv.

in de neogotiek. Te vaak wordt de neogotiek als een stilistische beweging gezien. Blijkt dat deze stroming een heel sterke sociale dimensie had, waarvan de kerk in Rabot een mooi voorbeeld vormt. De sociale insteek is effectief leesbaar in het neogotische interieur. Het feit dat de kerk gigantisch is en plaats kan bieden aan 1.200 mensen toont de oorspronkelijke ambitie om mensen bij elkaar te brengen. Maar je ziet het bijvoorbeeld ook aan de koorstructuur die quasi even groot is als het schip. Door deze nieuwe historische lezing van de kerk hadden we natuurlijk alle sleutels in handen om te onderbouwen dat de inrichting van een wijkontmoetingscentrum hier volledig op haar plaats zou zijn. Eigenlijk is de kerk altijd al een wijkontmoetingscentrum geweest, alleen werd het destijds nog niet zo genoemd.' Dit voorbeeld laat zien hoe een grondige historische analyse gekoppeld aan een geactualiseerde visie op de betekenis van erfgoed de motor kan vormen voor de transformatie van architectuurhistorische ideeën en concepten, inspeland op de huidige maatschappelijke noden.

ONTWERP ALS HEFBOOM VOOR NIEUWE PARTNERSCHAPPEN

Tot slot heeft het ontwerpend onderzoek af en toe bijgedragen aan de ontwikkeling van nieuwe lokale samenwerkingen. Door de combinatie van het beperkte voortraject, het hoge tempo en de complexe afstemming op het vlak van financiering zijn er echter relatief weinig praktijkvoorbeelden. Nochtans biedt ontwerpend onderzoek potentieel veel kansen om de noodzakelijke verbreding van het huidige opdrachtgeverschap te faciliteren. Wellicht kan hier in de toekomst met het vervolgotraject en de oprichting van het Platform Toekomst Parochiekerken actiever op worden ingespeeld. Zo zijn er vanuit het Projectbureau enkele interessante voorbeelden van kerken of kappellen die zijn geïntegreerd in de werking van lokale scholen, zoals in Zonhoven en Temse.

Toch blijken er in de praktijk allerlei obstakels te zijn, zoals het financieringssysteem van het agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs (AGION), waardoor het niet vanzelfsprekend blijkt om deze middelen te investeren in de herbestemming van een kerk, hoewel dergelijke samenwerkingen in principe veel kansen bieden. Jan Compernel, algemeen directeur van Oostkamp, ziet daar nog een werkpunt voor toekomstige projecten: *'Als ik het nog eens opnieuw kon doen, zou ik de partijen die in de omgeving rond de kerk zitten van in het begin meegenomen hebben. We hadden ons eerder moeten afvragen hoe het met de gemeenschap rond de kerk zit, welke actoren er nog aanwezig zijn, zoals scholen of andere publieke functies. We hebben te snel enkel op de kerk gefocust.'*

Een goed voorbeeld waar wel van bij aanvang is ingezet op samenwerking met lokale partijen door middel van ontwerpend onderzoek is het project voor de Heilige Familiekerk in Lier.¹⁸ Hier bouwen de kerkfabriek en de stad met een tentoonstelling en participatiemomenten aan een breed draagvlak voor de toekomstige nevenbestemming van het kerkgebouw. Bedoeling is dat de naastgelegen school, maar ook de academie en buurtorganisaties in de toekomst gebruik van de kerk kunnen maken.

18

Zie ook pp. 48-49 en pp. 108-109 in dit boek.

5. UITDAGINGEN VOOR DE TOEKOMST

Het Projectbureau Herbestemming Kerken was actief van begin 2016 tot eind 2021. Gedurende een relatief korte periode van zes jaar zijn er een groot aantal haalbaarheidsstudies uitgevoerd. Om in de toekomst het werk te kunnen verderzetten, rekening houdend met de grote historische waarde en omvang van het patrimonium, is vanuit het beleid de noodzaak gevoeld om de komende jaren een versnelling hoger te schakelen, met ook bijzondere aandacht voor effectieve realisatie in de praktijk. Niek De Roo: *'Ik wilde de werkingsperiode van in het begin afbakenen, want ik heb het moeilijk met initiatieven die zichzelf eindeloos in stand houden. Eind 2021 zijn we gestopt, en op dat moment was het tijd om opnieuw het hele speelveld en de beleidscontext te bekijken. Er is enorm veel veranderd in de afgelopen periode. Nu is het tijd voor iets dat beter is afgestemd op de tijdsgeest.'*

19

Zie de Visienota over beleidsmaatregelen voor de her- en nevenbestemming van parochiekerken in Vlaanderen van de Vlaamse minister van Binnenlands Bestuur, Bestuurszaken, Inburgering en Gelijke Kansen en de Vlaamse minister van Financiën, Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed, ingediend op 19 juli 2021. Deze nota is te raadplegen via: <https://www.vlaamsparlement.be/en/parlementaire-documenten/parlementaire-initiatieven/1547765>.

De nieuwe visienota aan de Vlaamse Regering biedt een overzicht van de belangrijkste hefboomen *'om stappen vooruit te zetten en een hernieuwde dynamiek te doen ontstaan in het her- en nevenbestemmen van kerken'* en reikt hiervoor een aantal aangepaste beleidsinstrumenten aan, ter ondersteuning van lokale besturen.¹⁹ Dat het werk van het Projectbureau in de toekomst zal worden verdergezet door het nieuw opgerichte Platform Toekomst Parochiekerken is dus verzekerd. Het Platform omvat een stuurgroep van alle belanghebbenden, wordt getrokken door de VVSG en PARCUM als uitvoerende instanties onder leiding van Roel De Ridder, en is het eerste aanspreekpunt voor lokale besturen. De tijd zal uitwijzen hoe het Platform Toekomst Parochiekerken de komende jaren zijn opdracht verder zal vormgeven en waarmaken.

Tot slot volgt een pleidooi voor het verder bouwen aan de parochiekerken, vanuit het perspectief van ontwerp en ontwerpend onderzoek. De terugblik heeft ons geleerd dat ontwerpend onderzoek niet alleen kan uitmonden in overtuigende en kwalitatieve ontwerpvoorstellen, maar ook diverse betrokken partijen in gesprek kan brengen en zo mee goed opdrachtgeverschap kan stimuleren of aanwakkeren. Door samen met de diverse betrokkenen te reflecteren op het afgelegde parcours werd het mogelijk om een blik te werpen achter de schermen van het Projectbureau. Zo kwamen aandachtspunten, geleerde lessen en suggesties naar boven. Voortbouwend op deze inzichten, aangevuld met eigen kritische kanttekeningen, volgt hierna een selectie van zeven sleuteluitdagingen voor de toekomst. Dit pleidooi is bedoeld ter inspiratie van al wie de komende jaren mee de schouders wil zetten onder het grote toekomstproject voor het verder bouwen aan de kerken.

afb. 9 Naast ruimtelijke ingrepen zijn er nog veel mogelijkheden om via het openstellen van kerken of via programmering de kerken te activeren. Beeld van het 'Montmarktje', een bio- en korte-keten-markt in en rond de kerk van Roborst.

PLEIDOOI: VERDER BOUWEN AAN DE TOEKOMST VAN PAROCHIEKERKEN

1. Een plekgebaseerde bottom-upaanpak laat toe om in te spelen op de specificiteit van de lokale context, en blijft ook relevant bij strategische visievorming op ruimere schaal.

Het moment is aangebroken om de sprong te maken van de 141 kerken die door het Projectbureau zijn bestudeerd, naar de 1.800 parochiekerken die Vlaanderen rijk is. Deze opschaling maakt mee deel uit van de opdracht van het Platform Toekomst Parochiekerken. De ontwikkeling van een regionaal perspectief biedt kansen om strategische keuzes te maken, in te spelen op de diverse sociaal-ruimtelijke kwaliteiten van het Vlaamse stadslandschap, en niet louter kerk per kerk aan de slag te gaan maar vanuit een ruimere visie op een collectief kerkenlandschap. Een cruciaal aandachtspunt is om hierbij de plekgebaseerde bottom-upbenadering die eigen was aan het Projectbureau niet uit het oog te verliezen. Meer dan eens is met de haalbaarheidsstudies van het Projectbureau het verborgen potentieel van bepaalde kerkgebouwen en hun omgeving blootgelegd. Voldoende wisselwerking tussen het grote en het kleine schaalniveau zal van groot belang zijn om bij de opschaling niet te vervallen in een al te generieke of dogmatische top-downaanpak, en voldoende gewicht te blijven geven aan de eigen(aardig)heden van de lokale sociaal-ruimtelijke context of van het specifieke kerkgebouw.

2. De ontwikkeling van een visie op de opgave en projectdefinitie – voorafgaand aan de opstart van een haalbaarheidsstudie – vergt voldoende aandacht en tijdsinvestering, én verhoogt achteraf de kans op effectieve realisatie. Er is voldoende tijd nodig om een visie op de opgave en een goede projectdefinitie te ontwikkelen. Wat zijn de belangrijkste maatschappelijke ambities? Wie moet zoal betrokken worden, in welke fase? Welke lopende of toekomstige plannen, initiatieven of dynamieken zijn relevant? Welke noden zijn er op het vlak van programma? Welke bijdrage kan de potentiële herbestemming van de kerk leveren aan kern- of wijkversterking? Enzovoort. Op het moment dat de keuze is gemaakt om een proces voor de toekomstige (her)ontwikkeling van een kerk op te zetten, is in vele gevallen de visie of vraag nog weinig concreet. In dat geval is een goed voortraject noodzakelijk om de opgave voldoende scherp te stellen en de betrokken partijen of potentiële samenwerkingspartners in beeld te brengen. Zoals algemeen erkend vormden het beperkte voortraject en de beperkte rol die het Projectbureau hierin heeft opgenomen een zwakke schakel bij de uitvoering van de haalbaarheidsstudies. Naast het voldoende scherpstellen van de opgave, is het ook van belang om niet enkel te focussen op het afzonderlijke kerkgebouw, maar op de ruimere omgeving. Het uitzoomen naar de regio- of gebiedsschaal – rekening houdend met de parochiale werking én met ruimtelijke randvoorwaarden – is noodzakelijk om prioriteiten te stellen rond welke kerken in een bepaald gebied al dan niet behouden of herbestemd dienen te worden, en kan ook indicaties geven voor de inpassing en onderlinge afstemming van bepaalde functies of voorzieningen. Het gelijktijdig inzoomen is nodig om lokale kansen en noden grondig in beeld te brengen; inzicht te ontwikkelen in de (huidige en toekomstige) betekenis, het gebruik en de toe-eigening van het kerkgebouw en de nabije omgeving; de relatie tot het omliggende (publieke) patrimonium te onderzoeken; het potentieel van mogelijke lokale partnerschappen te verkennen; en een eerste basis voor het verdere cocreatietraject te leggen. Dit vergt een eerder prospectieve vorm van ontwerp onderzoek.

3. Ontwerpend onderzoek is een hefboom voor meer doorgedreven vormen van cocreatie, wat essentieel is om het toekomstige eigenaarschap rond kerken te versterken. Met het Projectbureau is een belangrijke stap gezet om diverse lokale partijen met elkaar in gesprek te brengen. In eerste instantie sloot dit aan bij het 'dubbel' opdrachtgeverschap en ging het voornamelijk om vertegenwoordigers van de gemeente en van de kerkfabriek en -gemeenschap. Tijdens de opmaak van de haalbaarheidsstudies bleef de ruimte voor participatie of voor het creëren van een ruimere betrokkenheid relatief beperkt, met enkele bescheiden uitzonderingen. Als er al van participatie sprake was, dan bleef het meestal bij de meest smalle invulling, namelijk de organisatie van een infomoment. Daarom een pleidooi om in de toekomst ook andere lokale partijen (bijvoorbeeld scholen, culturele organisaties), maar ook de civiele maatschappij (middenveldorganisaties, burgerinitiatieven, omwonenden) en eventueel private marktpartijen veel actiever en vroeger in het proces te betrekken, zodat ook hun visie, kennis en ervaring het ontwerpend onderzoek mee kunnen voeden. Een bijkomend voordeel van een meer doorgedreven cocreatietraject is dat zo gaandeweg meer eigenaarschap of een sterkere betrokkenheid bij diverse partijen kan groeien. Dergelijke samenwerking verhoogt de kansen dat het project blijft verder leven, ook nadat het ontwerpend onderzoek is afgerond.

4. De herbestemming van kerken kan nog veel sterker worden gekoppeld aan erfgoedzorg, klimaatopgaven en sociaal-ruimtelijke uitdagingen. De inzet van de haalbaarheidsstudies was van bij aanvang ruimer dan enkel de zoektocht naar een herbestemming voor een kerkgebouw, maar werd ook al gekoppeld aan opgaven rond bijvoorbeeld kernversterking. In de toekomst kan het ontwerpend onderzoek nog veel explicieter worden aangewend om koppelkansen te onderzoeken tussen de herbestemming van kerken en tal van maatschappelijke opgaven, zoals het energievraagstuk, waterbeheer, ontharding, nieuwe woon(zorg)vormen, ruimte voor ontmoeting, enzovoort.

5. De inzet van verbeeldingskracht kan helpen om de meerwaarde van samenwerking te tonen en zo te komen tot een breed en gedragen maatschappelijk opdrachtgeverschap. In het vervolgtraject kan nog veel proactiever worden ingezet op het ontwikkelen van samenwerkingen met nieuwe partners, zowel op bovenlokaal als op lokaal niveau. Dergelijke nieuwe partnerschappen of coalities zijn zowel inhoudelijk als financieel, programmatisch en beheersmatig van belang. Dat vergt een verruiming van het huidige 'dubbele' opdrachtgeverschap naar een breed maatschappelijk opdrachtgeverschap. Hier is de komende jaren nog veel werk aan de winkel. Het Platform Toekomst Parochiekerken heeft de opdracht gekregen om een verbindende rol op te nemen en wil zich hiervoor in de toekomst laten bijstaan door externe professionals. Op die manier wil het Platform in de toekomst zowel publieke en private of commerciële partijen als middenveld- en burgerinitiatieven betrekken en verkennen hoe zoveel als mogelijk kan worden aangehaakt bij lopende dynamieken en initiatieven, zowel in stedelijke als landelijke contexten. Het ontwikkelen van dergelijke coalities is allesbehalve vanzelfsprekend. De inzet van ontwerpend onderzoek kan mee bijdragen aan het tastbaar, zichtbaar en concreet maken van mogelijke gedeelde winsten om op die manier dergelijk maatschappelijk opdrachtgeverschap te stimuleren.

6. Het inbouwen van garanties voor kwaliteit is een blijvend aandachtspunt, zowel voor de architectuur als voor het toekomstige beheer en gebruik van kerkgebouwen. Van bij aanvang heeft de betrokkenheid van het Team Vlaams Bouwmeester ervoor gezorgd dat er veel belang is gehecht aan de kwaliteit van het ontwerp en het ontwerpend onderzoek. De ervaringen uit de praktijk tonen dat dit mee heeft bijgedragen tot een cultuuromslag bij lokale opdrachtgevers. Het zal er in de toekomst dus op aankomen om dit ambitieniveau te blijven vasthouden. In de realiteit is namelijk gebleken dat na afloop van de haalbaarheidsstudies het proces geregeld haperde: het bleek niet alleen een lastige opgave om het traject verder te zetten, maar ook om de ambities en ontwerp kwaliteit na de overdracht te blijven vasthouden. Zo werd er bijvoorbeeld door opdrachtgevers in de vervolgfase slechts zelden een beroep gedaan op de Open Oproep of WinVorm. De kwaliteit van een ontwerp, van de procesregie, van het cocreatief traject en van het opdrachtgeverschap zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Complexe trajecten zoals de herbestemming van kerken vergen dan ook de nodige omkadering, intensieve professionele opvolging en sterke ontwerpteams. Dat is een blijvend aandachtspunt. Ook bij de verdere doorstart of realisatie is kwaliteitsbewaking op geregelde tijdstippen geen overbodige luxe.

7. Er is nood aan meer ruimte voor gedurfde experimenten met tijdelijk gebruik, niet enkel om de tussentijd naar realisatie te overbruggen maar ook om kerken 'in leven' te houden. De eenvoudigste vorm van tijdelijk gebruik, namelijk het openzetten van de kerkdeur, is een terugkerend voorstel in de haalbaarheidsstudies. Toch valt op dat de meeste ontwerpteams voornamelijk hebben ingezet op de uitwerking van ruimtelijke ingrepen. De aandacht voor de 'tussentijd' (de tijd die voorafgaat aan de realisatie van concrete fysiek-ruimtelijke ingrepen) en het stimuleren van andere vormen van gebruik en toe-eigening was eerder beperkt. Nochtans biedt tijdelijk gebruik als strategie in deze context heel wat kansen. Vanuit erfgoedperspectief kan tijdelijk gebruik een manier zijn om het reële risico te vermijden dat kerken in de vergetelheid geraken. Ook als er geen communievieringen, huwelijken of begrafenissen meer plaatsvinden. Door kerkgebouwen opnieuw open te stellen en ruimte voor (andersoortig) gebruik en toe-eigening te creëren, kan er opnieuw betrokkenheid ontstaan bij diverse groepen. Voorzichtige tijdelijke initiatieven zoals de organisatie van een boerenmarkt of een lokale kunsttentoonstelling vinden hier en daar al ingang. Daarnaast bestaan er tal van inspirerende nationale en internationale voorbeelden van meer gedurfde of dwarse vormen van tijdelijk gebruik, die potentieel perfect aansluiten bij het oorspronkelijke publieke karakter van kerkgebouwen.²⁰ De recente opkomst van allerlei nieuwe sociale en ecologische bewegingen en vormen van engagement zou hier op die manier een plek kunnen vinden. Het gaat dan om vormen van tijdelijk gebruik die broedplekken doen ontstaan voor maatschappelijke vernieuwing: waar heersende opvattingen, dominante vastgoedlogica's en vastgeroeste institutionele logica's in vraag worden gesteld. Als dat geen mooie toekomst voor de kerken is: plekken te worden die ruimte bieden om het oneens te zijn, en waar conflicterende ideeën mogen en kunnen bestaan.

Deze tekst kwam tot stand dankzij de getuigenissen van een aantal personen die actief betrokken waren bij het Projectbureau Herbestemming Kerken. In een voorbereidende stap werden diepte-interviews afgenomen van Niek De Roo (voormalig coördinator van het Projectbureau Herbestemming Kerken), Sara Vermeulen (agentschap Onroerend Erfgoed), Stefan Devoldere (voormalig waarnemend Vlaams Bouwmeester en decaan Faculteit Architectuur en Kunst UHasselt), Linda Boudry (voormalig directeur Kenniscentrum Vlaamse Steden) en Roel De Ridder (coördinator van het Platform Toekomst Parochiekerken). Daarnaast werden vier focusgroepen georganiseerd: twee met vertegenwoordigers van de studieteams – Nikolaas Vande Keere (UR architecten en hoofddocent Faculteit Architectuur en Kunst UHasselt), Koenraad van Cleempoel (hoogleraar cultuurgeschiedenis UHasselt), Tom Boogaerts (executive director, &bogdan), Tom Thys (Tom Thys architecten), Sofie Beyen (Studio Roma), Dieter Delbaere (Urbain Architectencollectief), Karen Kesteloot (Studiobont), Dimitri Minten (RE-ST architecten), Robin Engels (Origin), Christopher Paesbrugge (Collectief Noord); een met de betrokken erfgoedconsulenten: Ben Boone, Rudy De Graaf, Ruth Devolder, Elisabeth Geukens, Frederik Mahieu, Catheline Metdepenninghen, Vicky Wuyts en Sofie Van Turtelboom; en een met vertegenwoordigers van de opdrachtgevers: Lieve Verheyen (adjunct van de directie Dienst Vastgoed, Stad Gent), Dirk Bouve (erfgoedcoördinator, Stad Beringen), Jan Compernel (algemeen directeur, Gemeente Oostkamp), Ann Noppe (beleidsmedewerker bij het stadsbestuur van Harelbeke), Ferdi Geerts (conservator van Erfgoed Lommel), Koen Meersseman (schepen bij de Gemeente Zonnebeke).

LANGS VLAAMSE KERKEN

Karin Borghouts

Via het Projectbureau Herbestemming Kerken maakten 141 kerkgebouwen, verspreid over heel Vlaanderen, het voorwerp uit van een haalbaarheidsstudie. Van de vele ruimtelijke scenario's die de verschillende ontwerpteams voor de herbestemming van deze gebouwen ontwikkelden, zijn sommige inmiddels weerhouden voor realisatie, en enkele zelfs in uitvoering. In dit beeldessay neemt fotografe Karin Borghouts ons mee op een reis langs enkele van de bestudeerde gebouwen. Ze laat ons de kerken zien in hun huidige gedaante, wachtend op hun nieuwe bestemming, en met aandacht voor de wijze waarop ze zich verhouden tot hun omgeving. Wat leeft er zoal rond de kerk en welke rol vervult ze in het landschap of het stedelijk weefsel? Houden de kerkgebouwen er goed stand, bepalen ze hun omgeving of gaan ze op in de banaliteit ervan? De selectie geeft een idee van de grote verscheidenheid aan contexten en bouwstijlen (van landelijk tot grootstedelijk, van romaans tot laat-modernistisch...) waar de ontwerpteams zich in opdracht van diverse lokale besturen zoal over hebben gebogen. De meeste van de hier getoonde kerken komen verder in dit boek nog uitgebreider aan bod. De foto's werden gemaakt tussen december 2022 en mei 2023.

- p. 46 Sint-Godelieve, Oostkamp (Baliebrugge), inv. 066
p. 48 Heilige Familie, Lier, inv. 061
p. 50 Sint-Jozef, Lommel (Stevensvennen), inv. 093
p. 52 Sint-Jan de Doper, Rotselaar (Werchter), inv. 134
p. 54 Sint-Jozef, Zonhoven (Halveweg), inv. 024
p. 56 Sint-Pieter, Ieper, inv. 089
p. 58 Don Bosco, Sint-Niklaas, inv. 071
p. 60 Sint-Jozef, Gent, inv. 031
p. 62 Sint-Franciscus, Menen, inv. 062
p. 64 Sint-Cornelius, Kluisbergen (Ruien), inv. 014
p. 66 Heilige Pastoor van Ars, Koekelare (De Mokker), inv. 122
p. 68 Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Wortegem-Petegem (Wortegem), inv. 139
p. 70 Heilige Bernadette, Mortsel, inv. 131
p. 72 Sint-Odulphus, Zoutleeuw (Booienhoven), inv. 044
p. 74 Sint-Theodardus, Beringen, inv. 051

10 RUIMTELIJKE STRATEGIEËN VOOR EEN VERBREED GEBRUIK VAN HET KERKGEBOUW

Een selectie uit het ontwerpend
onderzoek voor het Projectbureau
Herbestemming Kerken

Charlotte Ardui
Sven Sterken

1

Deze opdeling is gebaseerd op de analysemethode die het consortium TV Studio Thys Vermeulen Studio Roma i.s.m. Sven Sterken (KU Leuven), Util Struktuurstudies, Henk Pijpaert Engineering hanteerde in het kader van het Projectbureau, aangevuld met verschillende andere bronnen: de RE-MANUAL die door Sven Sterken en Charlotte Ardui werd ontwikkeld binnen een onderzoekseminarie aan de Faculteit Architectuur van de KU Leuven tijdens de academiejaren 2017-2018 en 2018-2019; de opdeling die gemaakt is in het boek *Leven in de kerk* (PARCUM, 2019); en de input die we kregen van de verschillende partners, betrokken bij de totstandkoming van deze publicatie.

2

De selectie van de cases werd gemaakt in samenwerking met de verschillende architectenbureaus die actief waren binnen het Projectbureau; zij leverden ook het beeldmateriaal aan, en de basis voor de projectbeschrijvingen. De finale selectie gebeurde door het redactiecomité, bijgestaan door Koenraad Van Cleempoel (UHasselt), Niek De Roo (voormalig coördinator Projectbureau Herbestemming Kerken), Philippe Lemineur (UAntwerpen/Origin) en Roel De Ridder (coördinator Platform Toekomst Parochiekerken). Bijkomend tekenwerk werd verricht door Charlotte Rongé en Maaïke Ryckewaert, studenten aan de Faculteit Architectuur van de KU Leuven.

Bij de her- of nevenbestemming van een kerk komen vaak dezelfde ontwerp-vraagstukken aan bod. Hoe kan je het middenschip indelen? Kan er een verdieping in, en zo ja, waar? Hoe kan het gebouw integraal toegankelijk worden gemaakt? En wat met de daglichttoetreding: kunnen we een aantal extra raamopeningen voorzien om het eerder sombere interieur te verlichten? Dit zijn generieke kwesties die de kwaliteit en de functionaliteit van een kerkruimte sterk kunnen verbeteren, maar in zekere zin los staan van concrete programma's. Ze hebben immers niet zozeer te maken met de vraag, *wat* we met dit gebouw willen doen, als wel met *hoe* nieuwe functies er een plaats zouden kunnen krijgen. Het ontwerpend onderzoek dat binnen de haalbaarheidsstudies van het Projectbureau Herbestemming Kerken is uitgevoerd, biedt een rijk scala aan antwoorden op deze terugkerende vragen. Ze variëren van heel subtiel (het omkeren van de draairichting van buitendeuren, bijvoorbeeld) tot heel drastisch (het afbreken van een deel van het gebouw). Door deze focus op ruimtelijke ingrepen komt de herbestemming van kerken in een nieuw licht te staan. Doorgaans wordt namelijk eerst een programma bepaald, waarna architecturale en technische 'oplossingen' bedacht worden om het in de gegeven ruimte in te passen. In dit hoofdstuk draaien we deze pragmatische houding om en laten we, op basis van een selectie van haalbaarheidsstudies, zien hoe programmatorische keuzes ook kunnen ontstaan vanuit, dankzij, en met respect voor de bestaande architectuur, de erfgoedwaarden en kwaliteiten van een kerkgebouw.

In wat volgt hebben we een selectie van voorstellen gegroepeerd in tien lemma's, die telkens een werkwoord als titel hebben: 'Openen', 'Opdelen', 'Afzonderen', 'Toevoegen', 'Wegnemen', 'Integreren', 'Faciliteren', 'Ontsluiten', 'Activeren', 'Verbinden'.¹ Deze lemma's staan elk voor een bepaald type interventie die bijdraagt tot een verbreed gebruik van het kerkgebouw. Om de diversiteit van mogelijke oplossingen te laten zien, lichten we telkens vijf tot negen voorbeelden toe die de breedte van het spectrum (subtiel-radicaal/groot-klein/tijdelijk-permanent, etc.) bestrijken. Voor een goed begrip van deze voorstellen, is het belangrijk te beklemtonen dat het hier gaat om ontwerpend onderzoek waarbij via ruimtelijke ingrepen afgetast wordt wat er in het gegeven gebouw mogelijk is. Dat gebeurde in veel gevallen zonder vooropgezet programma; dat wil zeggen dat er eerst werd nagedacht waar, bijvoorbeeld, in het gebouw een extra vloer kon worden ingebracht, hoe de binnenruimte mogelijk gecompartmenteerd kon worden, of waar extra openingen opportuun waren. Daarna werd bekeken hoe de extra kansen en mogelijkheden die zo ontstonden, gekoppeld konden worden aan de noden in de omgeving of lokale beleidslijnen. In de meeste haalbaarheidsstudies leidde dat tot een drietal scenario's. Soms bouwde elk scenario verder op het vorige; in andere gevallen ging het om ingrepen van steeds grotere schaal en complexiteit, met daaraan gekoppeld suggesties voor programma, gebruik en beheer. Dit betekent dat voor dit overzicht een keuze moest worden gemaakt uit de drie (soms vier) scenario's die in elk van de 141 haalbaarheidsstudies waren voorgesteld.² Het centrale selectiecriteria daarbij was de mate waarin een voorstel getuigde van een creatieve, innovatieve of specifieke omgang met de eigenschappen van het kerkgebouw in kwestie, en hoe daaruit een meerwaarde ontstond ten aanzien van de ruimtelijke context en de lokale behoeften.

De keuze om de voorgestelde oplossingen enigszins los te koppelen van hun functionele doelmatigheid en programmatorische context, is geïnspireerd door het denken van architectuurtheoretici als Aldo Rossi. Rossi verwierp in de jaren '60 van de twintigste eeuw het modernistische principe dat vorm en functie in architectuur

De volledige bundels van alle 141 haalbaarheidsstudies die in het kader van het Projectbureau Herbestemming Parochiekerken zijn gerealiseerd, kunnen ingekeken worden op de website van het Platform Toekomst Parochiekerken: zie <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/tpk-haalbaarheidsstudies>

intrinsiek op elkaar betrokken moesten zijn, een idee dat afgeleid was van de evolutieleer in de biologie. Bij zijn onderzoek naar de evolutie van historische steden stelde Rossi vast dat veel grote gebouwen doorheen de tijd van functie zijn veranderd, maar toch hun oorspronkelijke vorm en karakter hebben behouden. Dat bracht hem tot de – althans voor modernistische architecten – paradoxale idee dat een succesvol gebouw niet zozeer moet ontworpen worden op basis van de huidige noden, maar vooral met het oog op de mogelijke evolutie daarvan. Rossi, maar ook veel geestesgenoten zoals zijn Amerikaanse collega Louis Kahn, stelde dat het daarom duurzamer is om robuuste en karaktervolle ruimtes te ontwerpen dan neutrale en flexibele containers, vanuit de redenering dat programma en gebruik zich makkelijker aan een gebouw aanpassen dan omgekeerd. Kerken zijn bij uitstek zulke sterke vormen, en net daarom vestigen we hier bewust de aandacht op hoe eenvoudige architecturale ingrepen de ruimtelijke kwaliteit en functionele mogelijkheden van deze oude typologie kunnen vergroten, een nieuwe beleving of gebruik mogelijk maken, en de ruimtelijke kwaliteiten of erfgoedwaarden kunnen versterken. Door deze ingrepen op een systematische manier te ordenen en te presenteren, hopen we dat zo een ontwerplexicon ontstaat, dat niet alleen inspiratie kan leveren voor ontwerpers, eigenaars en opdrachtgevers, maar hen ook een vocabulaire aanreikt om met elkaar in dialoog te gaan.

De voorstellen zijn gerangschikt per lemma, dan per ontwerp-team, en vervolgens alfabetisch per gemeente. Elk lemma wordt kort geïntroduceerd en met een aantal voorbeelden geïllustreerd. Aan de hand van een korte beschrijving en een aantal inzichtelijke plannen, schetsen of synthesebeelden worden bij elk voorbeeld de kernaspecten van de voorgestelde ingreep toegelicht, en uitgelegd hoe/waarom het voorstel een illustratie vormt van het lemma in kwestie. Het gaat dus niet om een toelichting van de hele haalbaarheidsstudie en het opgenomen scenario is ook niet steeds het finale of weerhouden voorstel.³ In de plannen en snedes worden de voorgestelde ingrepen in het rood aangeduid. Bij elk project hoort ook een situeringsplan op 1/6000.

Daarnaast wordt ook telkens een 'ID-kit' meegegeven met volgende informatie:

- de naam van de tijdelijke vereniging en bijbehorende ontwerpteams, experts of partners;
- de naam van het kerkgebouw. Als er meerdere schrijfwijzen of varianten op de naam bestaan, is de vermelding in de Inventaris Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid richtinggevend;
- de locatie: gemeente (en eventueel deelgemeente);
- het bouwjaar (en de naam van de architect indien bekend);
- de aanduiding als haalbaarheidsstudie voor nevenbestemming (behoud van de eredienst) of voor herbestemming (geen eredienst meer). Indien er meerdere programma's voorgesteld worden, vermelden we enkel de hoofdfunctie;
- als het kerkgebouw opgenomen is in de Inventaris Onroerend Erfgoed, wordt het overeenkomstige identificatienummer opgenomen. Dit wordt verkort weergegeven als, bijvoorbeeld, 'Inventaris ID #7543'. Geen vermelding betekent dat het kerkgebouw niet in de Inventaris is opgenomen;
- als het gaat om een beschermd monument, een kerkgebouw dat deel uitmaakt van een beschermd stads- of dorpszicht, of een beschermd orgel bevat, wordt ook het jaartal van bescherming vermeld. Deze informatie wordt verkort als volgt vermeld: 'Beschermd als monument (1990)'; 'Deel van beschermd dorps- of stadsgezicht (1990)'; 'Orgel beschermd als monument (1990)'. Geen vermelding betekent dat het kerkgebouw op geen enkele manier bescherming geniet.

De ruimtelijke voorstellen die in deze bloemlezing aan bod komen, zijn niet altijd de voorkeursscenario's die door de opdrachtgevers van het ontwerpend onderzoek werden weerhouden voor realisatie. Doel is hier, een beeld te geven van de veelheid aan mogelijke ruimtelijke strategieën die in het ontwerpend onderzoek werden aangereikt.

- P.82
01 OPENEN
- P.96
02 OPDELEN
- P.120
03 AFZONDEREN
- P.144
04 TOEVOEGEN
- P.160
05 WEGNEMEN
- P.186
06 INTEGREREN
- P.202
07 FACILITEREN
- P.218
08 ONTSLUITEN
- P.240
09 ACTIVEREN
- P.260
10 VERBINDEN

Kerken zijn doorgaans gesloten volumes waar de (vaak beperkte) lichttoetreding en het ontbreken van rechtstreeks uitzicht naar buiten, bijdragen aan de sacrale ervaring. Deze karakteristieken, eigen aan de kerktypologie, vormen vaak een uitdaging bij een nieuw of verbreed gebruik: de meeste programma's vergen namelijk een open, lichtrijk en vlot toegankelijk interieur. Bij een meer publiek gebruik zijn bijkomende openingen daarnaast ook noodzakelijk om voldoende vluchtwegen te voorzien bij brand. Nieuwe openingen kunnen de nieuwe bestemming ook letterlijk zichtbaar maken van buitenaf, de binnen- en buitenruimte op elkaar helpen betrekken, of hybride situaties mogelijk maken waarbij het verschil tussen binnen en buiten vervaagt. Het kan daarbij gaan om punctuele perforaties in de gevel, het vergroten van bestaande openingen of het creëren van nieuwe, het aanbrengen van lichten in, of het gedeeltelijk wegnemen van het dak. Daarbij kan de keuze worden gemaakt om deze interventies te laten aansluiten bij het karakter of de stijl van de bestaande architectuur, of ze net aan te grijpen om het gebouw een meer hedendaagse expressie te geven.

o•pe•nen (opende, heeft geopend)

- 1 een extra opening maken in gevels of daken
- 2 bijkomende deuren of ramen voorzien

OPENEN 01
**SINT-CORNELIUS,
KLUISBERGEN
(RUIEN)**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Struktuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

OPENEN 02
**SINT-JAN BAPTIST
EN ELIGIUS,
ANZEGEM**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

OPENEN 03
**SINT-GODELIEVE,
OOSTKAMP
(BALIEBRUGGE)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

OPENEN 04
**ONZE-LIEVE-VROUW
HEMELVAART,
EEKLO (OOSTVELD)**

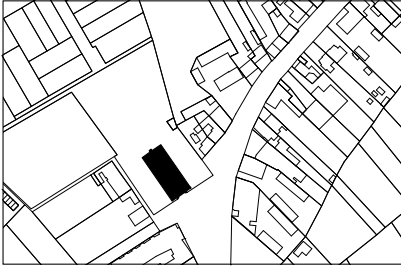
TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

OPENEN 05
**SINT-MICHIEL,
ICHTEGEM**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

OPENEN 06
**SINT-JAN BAPTIST,
LILLE
(POEDERLEE)**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

Situeringsplan 1:6000

Ruien is een klein dorp met een beperkte publieke infrastructuur en dito middelen. Daarom werd voor de herbestemming gezocht naar een synergie tussen de lokale school, de kerkfabriek en de gemeente, door de kerk als polyvalente ruimte in te richten. Dat wordt mogelijk door bergruimte te creëren in een van de zijbeuken, en extra openingen in de zijmuren. Zo ontstaan twee verschillende sferen aan weerszijden van de kerk. In de oostgevel worden de ramen verticaal vergroot waardoor een reeks poorten ontstaat die uitdrukking geven aan het nieuwe statuut van de kerk. Bij mooi weer kunnen ze volledig open zodat de kerk en het zijplein één doorlopende ruimte vormen, wat de centrale rol van dit plein in het dorp bekrachtigt. In de andere beuk, aan de tuinzijde, komen een keuken en een klein zaaltje. Ook hier wordt de gevel opengemaakt zodat de kerktuin als een natuurlijke uitbreiding van de binnenruimte kan functioneren. Verder scheidt een gordijn in het middenschip een vergaderzaal af, en werd extra sanitair voorzien in de vroegere sacristie.

[A]

[A]
perspectieftekening

In de zuidgevel van de kerk worden de ramen vergroot tot beneden; hierdoor worden kerk en plein één doorlopende publieke ruimte.

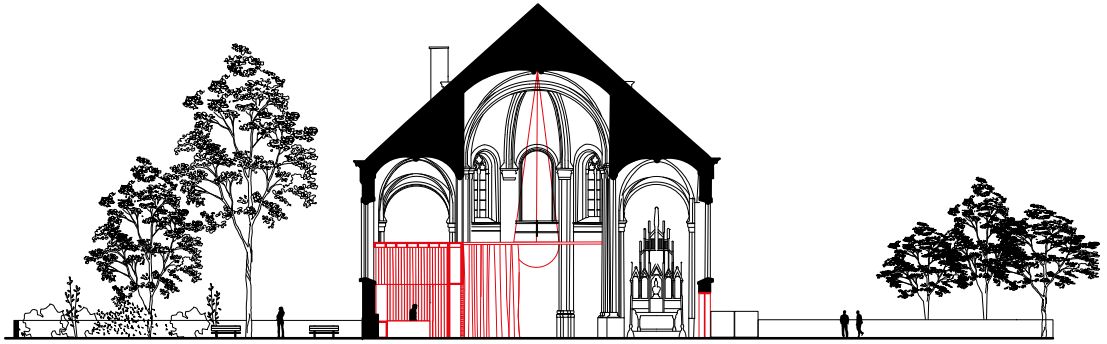
[B]
zuidwestgevel / snede

Het vergroten van de ramen vloeit haast vanzelf uit het structurele en architecturale ritme van het gebouw; het introverte karakter van het interieur blijft behouden als de 'poorten' gesloten zijn.

[C]
plan niveau 0

De nieuwe openingen maken niet alleen een flexibeler gebruik van de binnenruimte mogelijk, ze activeren en verlevendigen ook de buitenruimte rond de kerk.

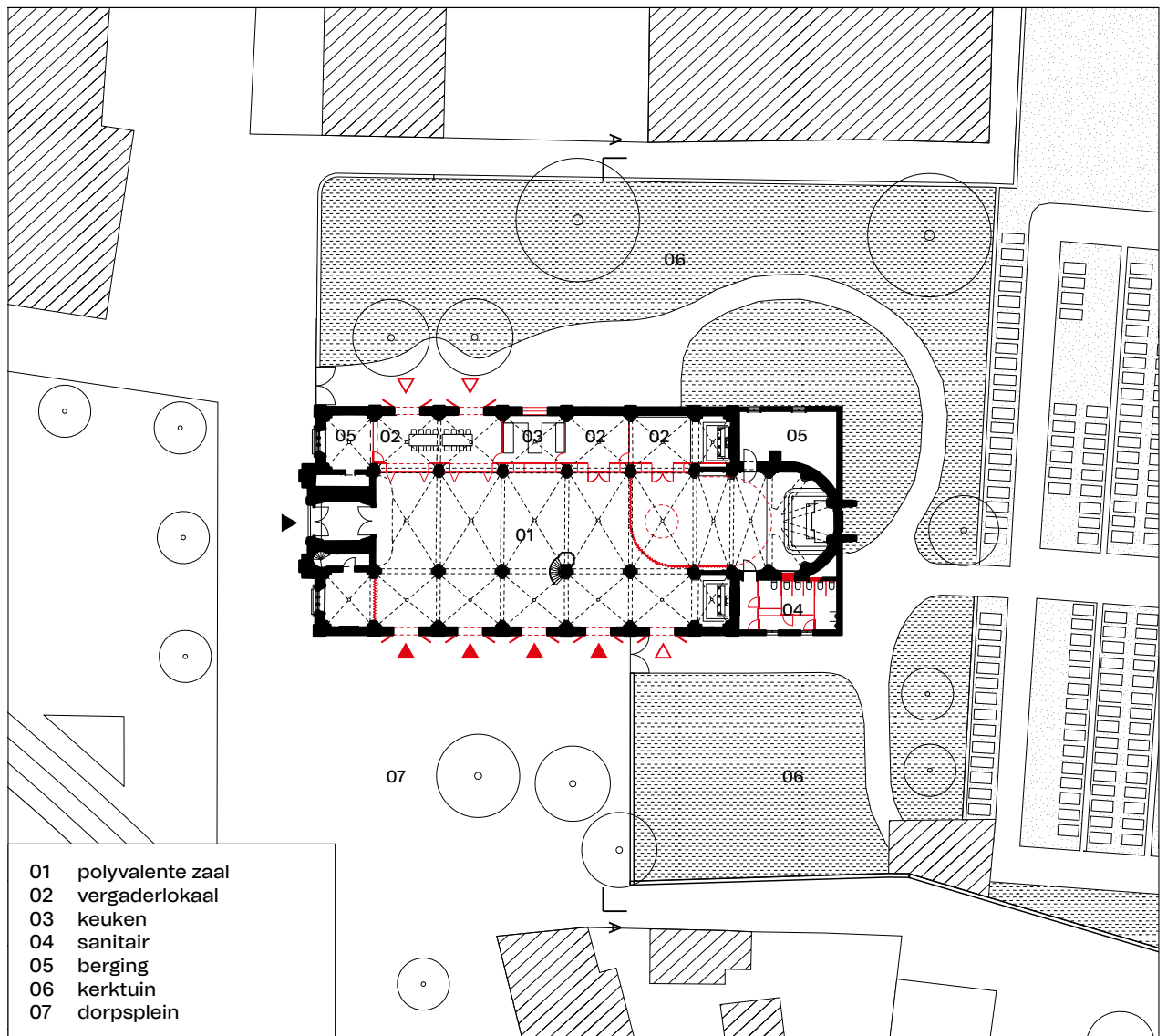
[B]

[C]

50 m

Situeringsplan 1:6000

Na een verwoestende brand in 2014 bleven van deze kerk enkel de muren en een deel van de centrale vieringtoren overeind. De ontwerpers onderzochten of het volledige kerkgebouw, inclusief het uitgebrande kerkschip, in de toekomst (neven)activiteiten kan huisvesten, met het oog op polyvalent gebruik door en voor de lokale gemeenschap. In dit voorstel wordt de ruïne van het kerkschip niet gereconstrueerd, maar ontsloten als dorpsgroen. Bijkomende openingen in de zijgevels maken deze buitenruimte doorwaadbaar en versterken de verbindende werking en publieke betekenis ervan. De bestaande wanden worden geconsolideerd als ruïne; enkel het oudste gedeelte van de kerk (koor, zijkapellen en centrale viering) wordt heropgebouwd en opnieuw beschikbaar gemaakt voor de eredienst.

[A]

[A]
sfeerbeeld

Op het nieuwe binnenplein zijn de vorm en maat van het vroegere schip nog goed ervaarbaar.

[B]
zuidgevel

Samen met het consolideren van de muren vormen de nieuwe openingen in de gevel de enige architecturale ingreep.

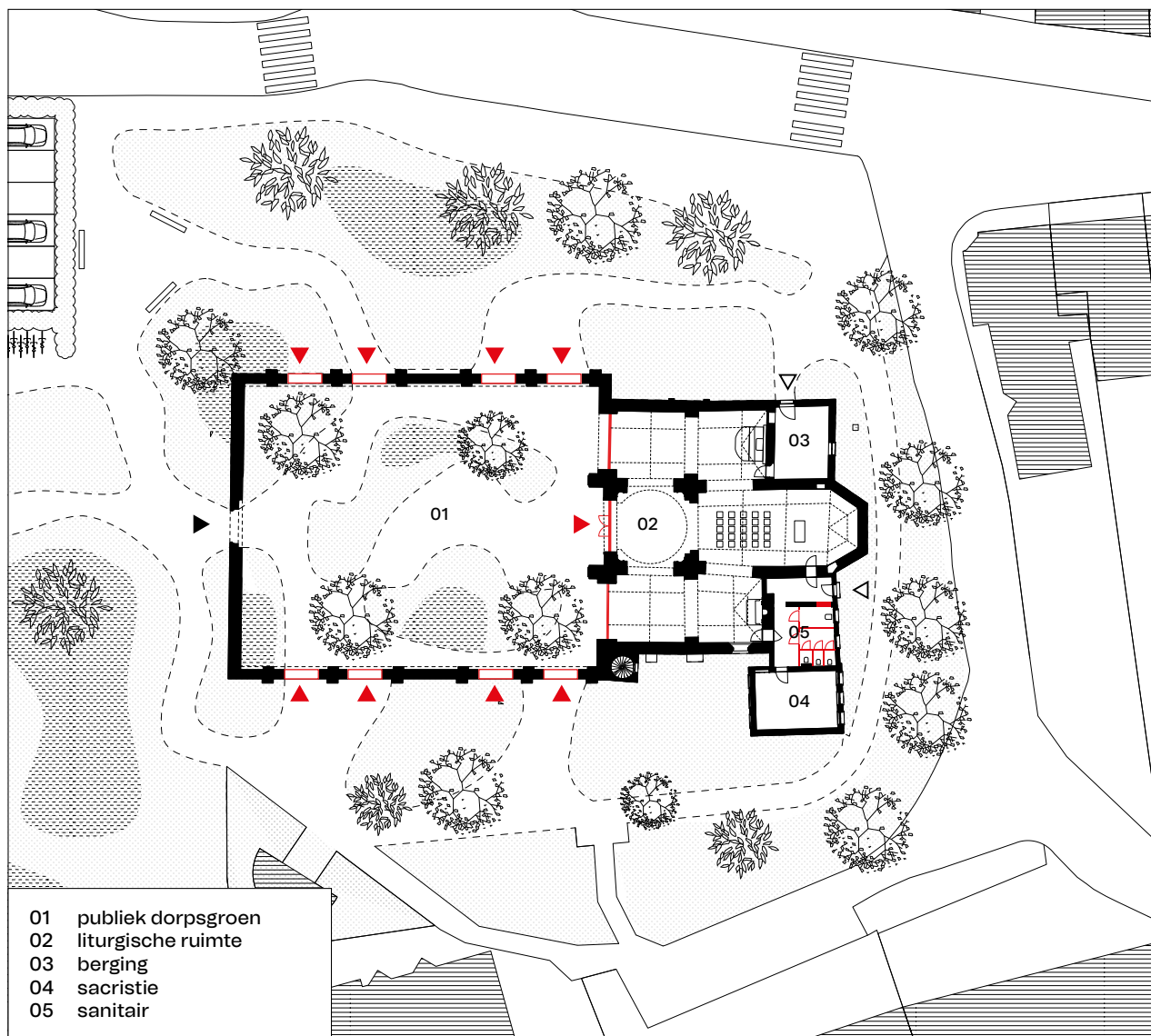
[B]
plan niveau 0

In plan is goed zichtbaar hoe het voormalige schip een sterke ruimtelijke identiteit behoudt, maar toch perfect doorwaadbaar wordt. In plan is goed zichtbaar hoe het voormalige schip een sterke ruimtelijke identiteit behoudt, maar toch perfect doorwaadbaar wordt.

[B]

[C]

- 01 publiek dorpsgroen
- 02 liturgische ruimte
- 03 berging
- 04 sacristie
- 05 sanitair

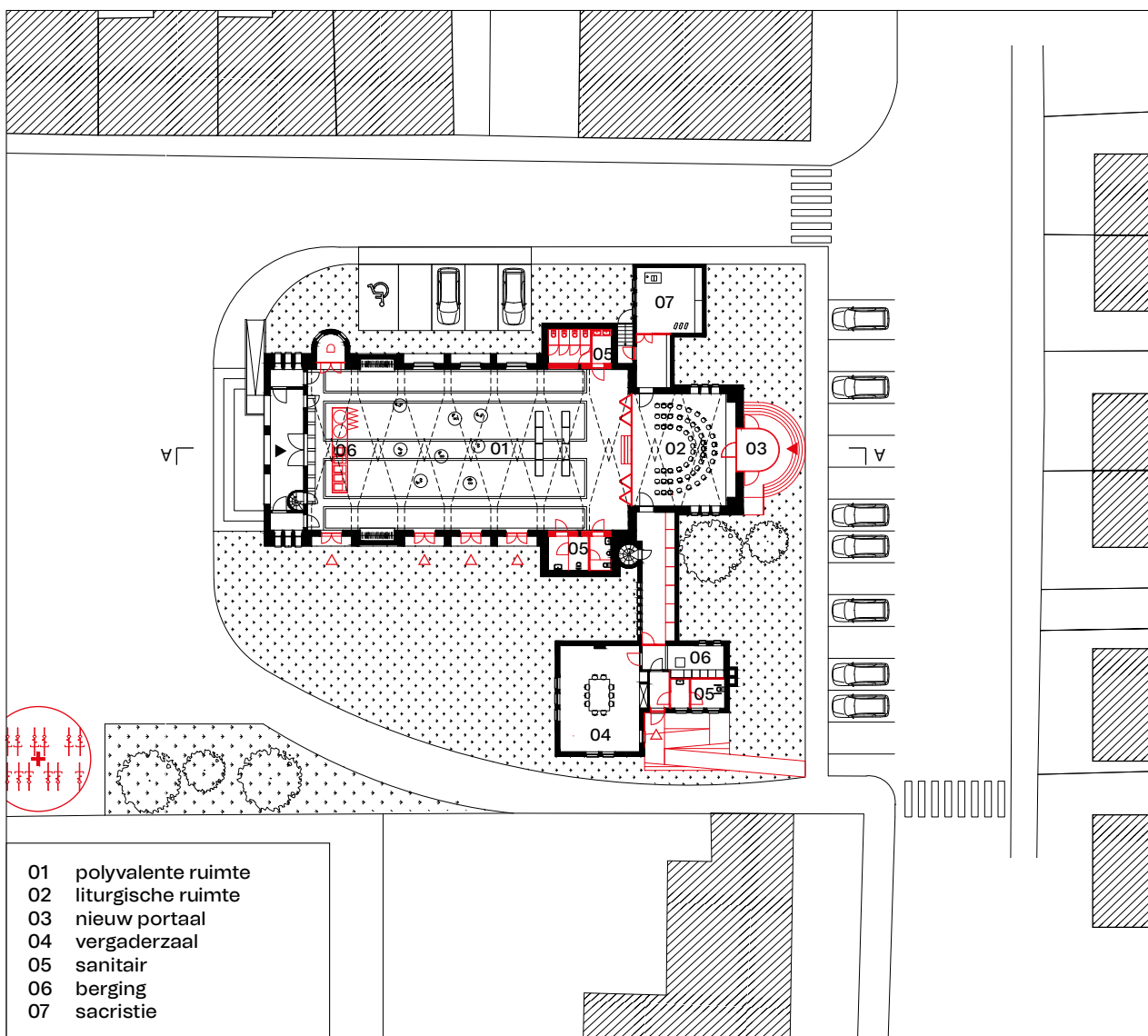
Situeringsplan 1:6000

Deze parochiekerk valt op door haar markante toren en atypische oriëntatie: de blinde gevel geeft uit op de hoofdstraat en het portaal met trappenpartij aan de achterzijde. Dit voorstel wil een beter kader creëren voor de liturgische activiteiten en met enkele eenvoudige ingrepen een multifunctionele invulling mogelijk maken. Zo worden een aantal van de rondboogvensters opengemaakt tot op het maaiveld, waardoor een nieuwe visuele en fysieke verbinding met de intieme tuin mogelijk wordt. Verder komen in het transept twee sanitaire cellen en worden de biechtstoelen vervangen door ingebouwde kasten. Het koor wordt exclusief ingericht voor de liturgie en krijgt een nieuw voorportaal aan de straatzijde; het wordt afgescheiden van het schip met een glazen wand met opendraaiende delen op niveau van de begane grond.

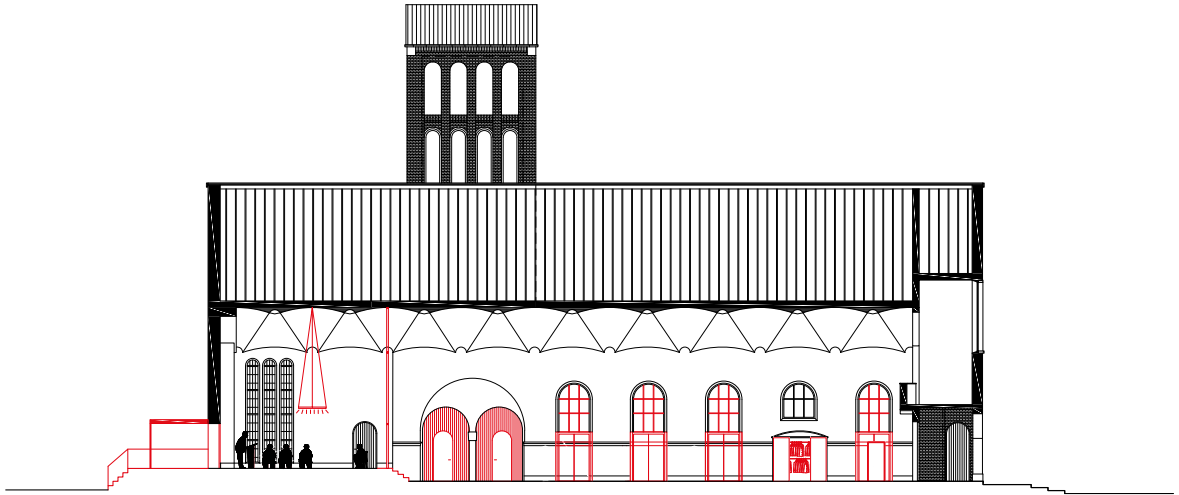
[A]

20 m

[B]

[C]

[A]

plan niveau 0

Door het vergroten van de ramen, het nieuwe voorportaal en een helling ontstaan nieuwe relaties tussen binnen en buiten die een verbreed gebruik van zowel interieur als exterieur stimuleren.

[B]

snede AA

Op de snede is te zien dat de ruimtelijke kwaliteit van de binnenruimte, ondanks de functionele scheiding tussen liturgisch en multifunctioneel gebruik, beleefbaar blijft.

[C]

sfeerbeeld exterieur

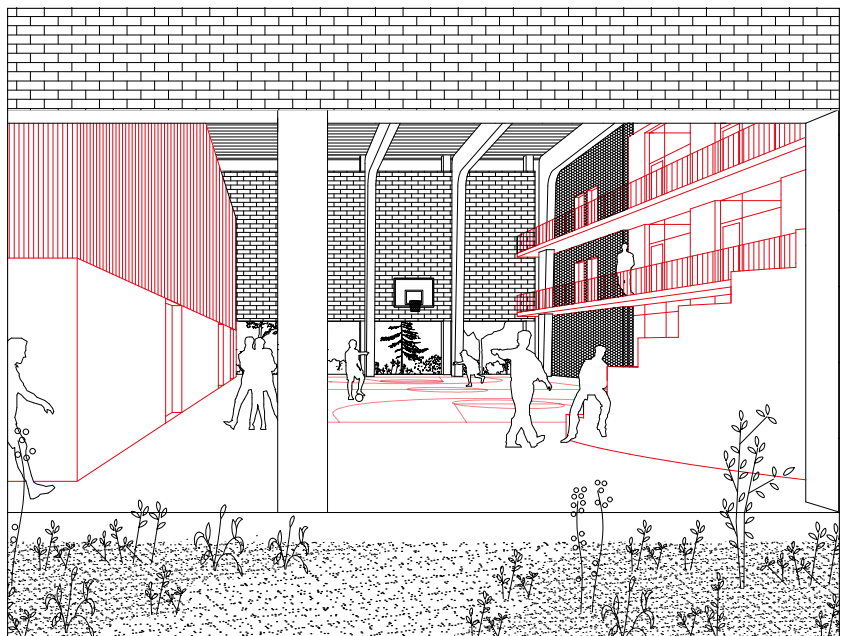
Waar het nieuwe toegangsportaal van de liturgische ruimte de kerk een publiek gezicht geeft aan de straatzijde, ontstaat in de oksel van kerk en pastorie een intieme buitenruimte in directe relatie met de kerkruimte.

Situeringsplan 1:6000

De modernistische Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart staat op een ruim en groen hoekperceel buiten het centrum van Eeklo en sluit aan op een reeks publieke groenruimtes met sport- en spelinfrastructuur. In de herbestemmingsstudie werd daarom onderzocht of de kerk een sportieve en recreatieve invulling kon krijgen als sporthotel, theaterzaal of cafetaria. In dit voorstel worden de grote stalen spanten die de kenmerkende draag- en dakstructuur van het kerkgebouw uitmaken, gebruikt om het te transformeren tot een overdekte buitenruimte met een sterke identiteit en een grote flexibiliteit. Buitengevels en dak worden gedeeltelijk gesloopt, een nieuwe gesloten box omvat de theaterzaal, terwijl de voormalige winterkapel wordt ingericht als cultuurcafé. Verder wordt een sporthotel aangebouwd aan de westzijde, waardoor tussen beide (theaterzaal en hotel) een gemeenschappelijke, overdekte buitenruimte ontstaat waar zowel sport- en recreatieactiviteiten als openlucht optredens kunnen plaatsvinden.

[A]

[A]
perspectieftekening

Het grote volume van de kerk biedt plaats aan een theaterzaal (links) en een sporthotel (rechts). Tussen beide ontstaat een flexibele, overdekte buitenruimte.

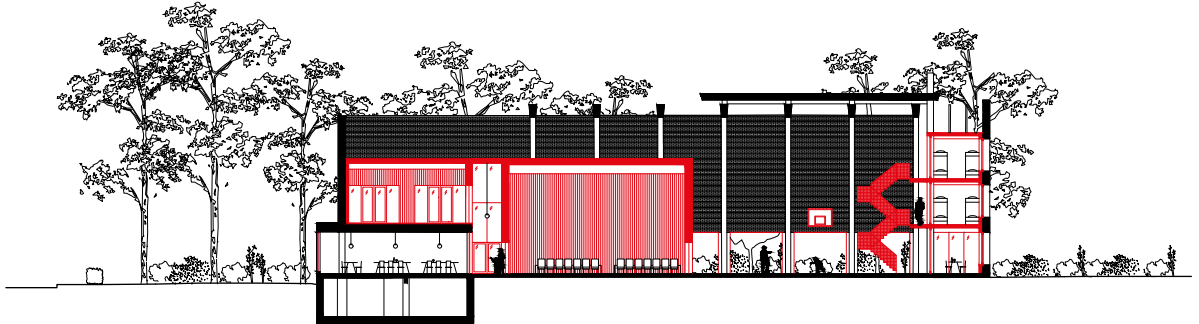
[B]
snede AA

Deze snede illustreert de dialoog tussen de nieuwe volumes onderling, en met de enorme schaal van de oorspronkelijke kerk.

[C]
plan niveau 0

In plan wordt de grote variëteit aan ruimtes en plekken nog het beste zichtbaar; de vroeger gesloten kerkruimte wordt een speelveld van mogelijkheden.

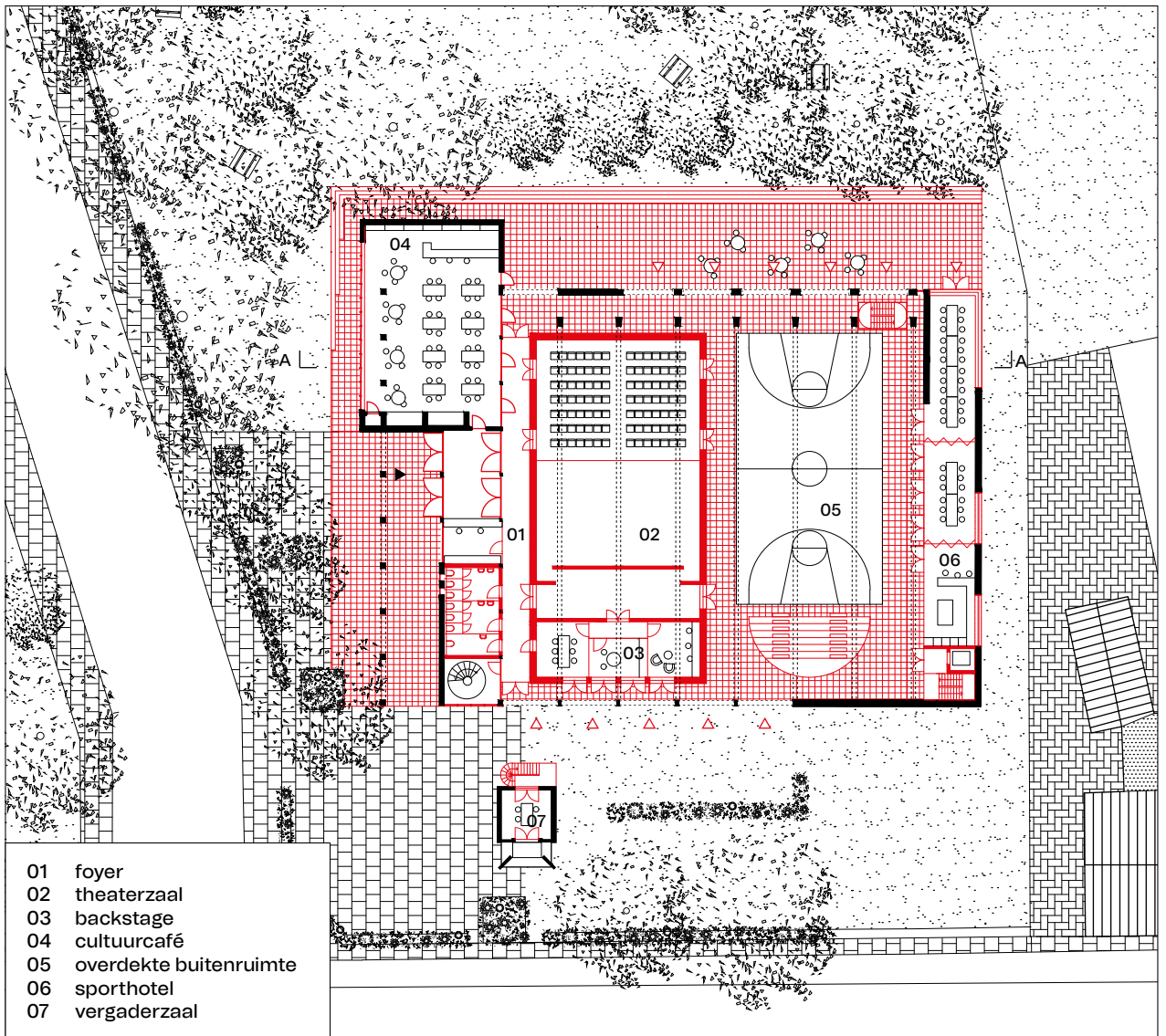
[B]

[C]

20 m

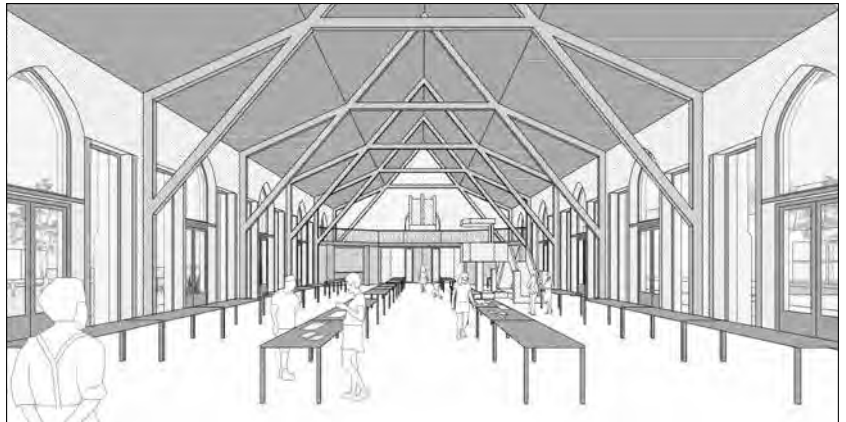
- 01 foyer
- 02 theaterzaal
- 03 backstage
- 04 cultuurcafé
- 05 overdekte buitenruimte
- 06 sporthotel
- 07 vergaderzaal

Situeringsplan 1:6000

Bijzonder aan deze kerk is dat het in verhouding erg lange schip de buitenruimte opdeelt in twee afgescheiden delen. Door de kerk als polyvalente dorpshal in te richten, kan ze als verbindend in plaats van scheidend element in de publieke ruimte fungeren. Daartoe worden de bestaande, spitsboogvormige raamopeningen in de zijgevels verticaal vergroot en voorzien van dubbele deuren, en worden tussen elk paar toegangsdeuren verder nog twee verticale ramen voorzien voor maximale lichttoetreding en transparantie. Ook in het koor worden de ramen vergroot. Het schip wordt daarbij maximaal opengewerkt dankzij een nieuwe dakstructuur ter vervanging van de oude (die in slechte staat verkeert). Ze verwijst aan de buitenkant naar het historische volume van de oorspronkelijke romaanse kerk, en maakt binnen een ongehinderd perspectief mogelijk van doksaal naar koor. Daarentegen is er expliciet voor gekozen om de voorzijde met toren gesloten te laten, als ruimte voor bezinning.

[A]

[A]
perspectieftekening

De nieuwe dakstructuur maakt van het schip een grote, heldere en flexibele ruimte zonder zuilen of kolommen.

[B]
westgevel

In het koor aan de westkant worden de ramen vergroot voor meer licht en een ruimer uitzicht.

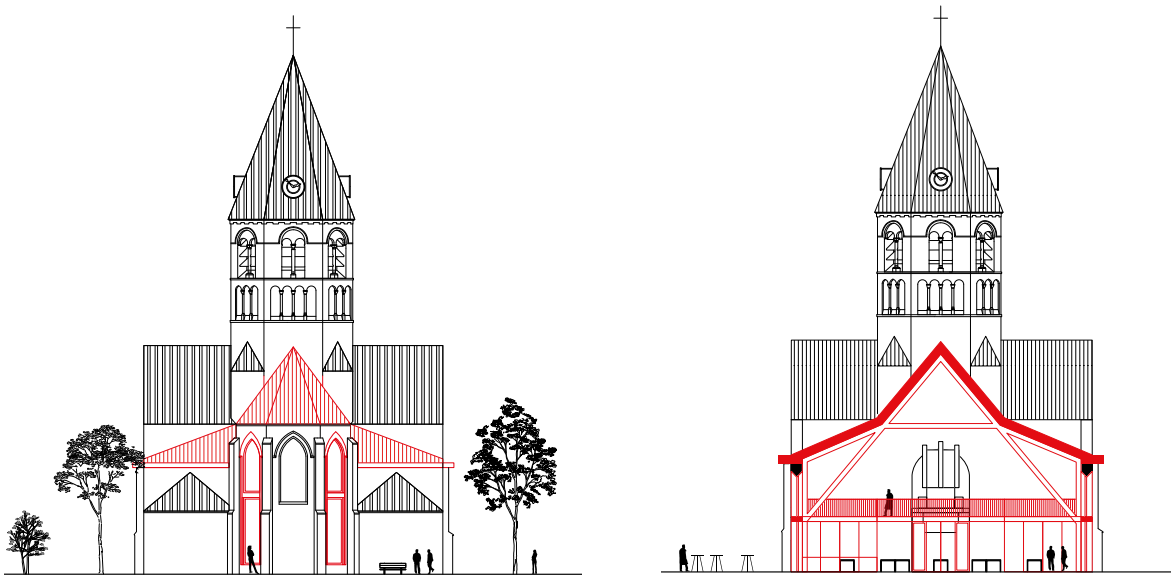
[C]
snede AA

De nieuwe dakstructuur behoudt haar karakteristieke profiel, biedt akoestische garanties voor het beschermde orgel en houdt de polyvalente ruimte zuilenvrij.

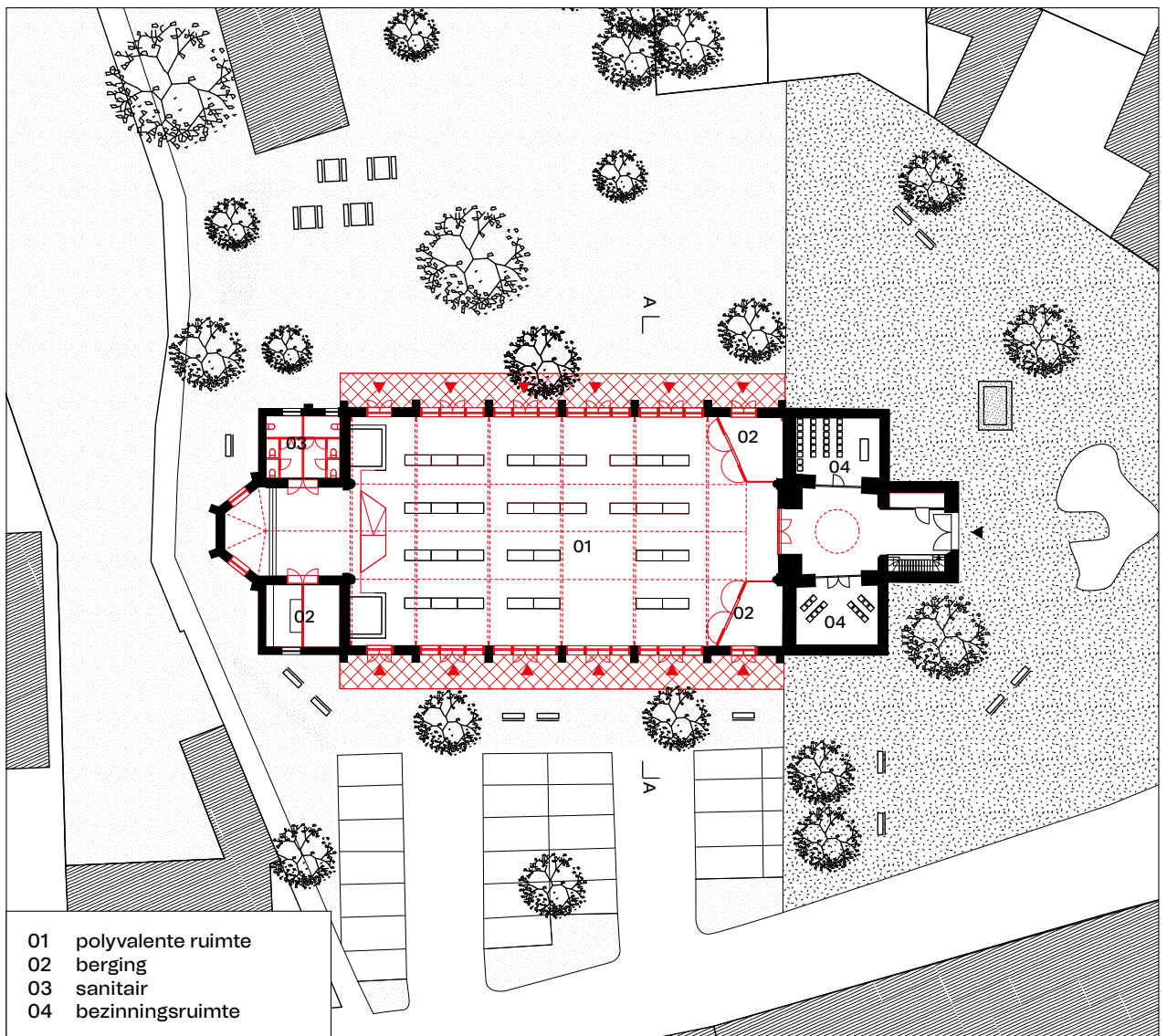
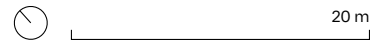
[D]
plan niveau 0

Door de ruimtelijke en visuele openheid en de nieuwe functie als dorpshuis wordt het schip van de kerk een verbindend en structurerend element in het hart van het dorp.

[B-C]

[D]

Situeringplan 1:6000

Hoewel in het kerkenbeleidsplan van Lille is aangegeven dat de Sint-Jan-Baptistkerk in aanmerking komt voor nevenbestemming, is geen concreet programma bepaald. De nieuwe functie moet evenwel de opwaardering van de dorpskern ondersteunen. In dit voorstel wordt het kerkhof een groene ontmoetingsruimte, die ook in de kerk zelf doorloopt doordat de zijbeuken worden omgevormd tot buitenkamers. Raam- en deurpartijen tussen deze nieuwe binnen- en buitenruimtes laten toe deze in elkaar te laten overlopen of net afzonderlijk te gebruiken. Bijkomende cirkelvormige raamopeningen, met respect voor de bestaande ritmering van de zijgevels, brengen extra daglicht naar de nieuwe verdiepingsvloer in het middenschip. Met eenzelfde doel worden ook de sacristieën gesloopt. Zo ontstaat een verkleinde maar lichtrijke kerkruimte.

[A-B]

[A-B]
exterieurbeeld

Door het kerkhof te ontruimen en het bouwvolume open te breken, wordt de kerksite een actief element in de herwaardering van de dorpskern.

interieurbeeld

Nieuw schrijnwerk (ramen, deuren) en een verdiepingsvloer in het middenschip creëren een divers scala aan nieuwe ruimtes en visuele of functionele relaties ertussen.

[C-D]
snede AA en BB

De snedes illustreren hoe de verdiepingsvloer in het middenschip niet alleen twee nieuwe, bruikbare plekken doet ontstaan, maar ook een nieuwe beleving van het schip mogelijk maakt.

[E]
plan niveau 0

In plan wordt duidelijk hoe het monolithische kerkvolume via een aantal eenvoudige ingrepen een rijke puzzel van ruimtes en mogelijkheden kan worden.

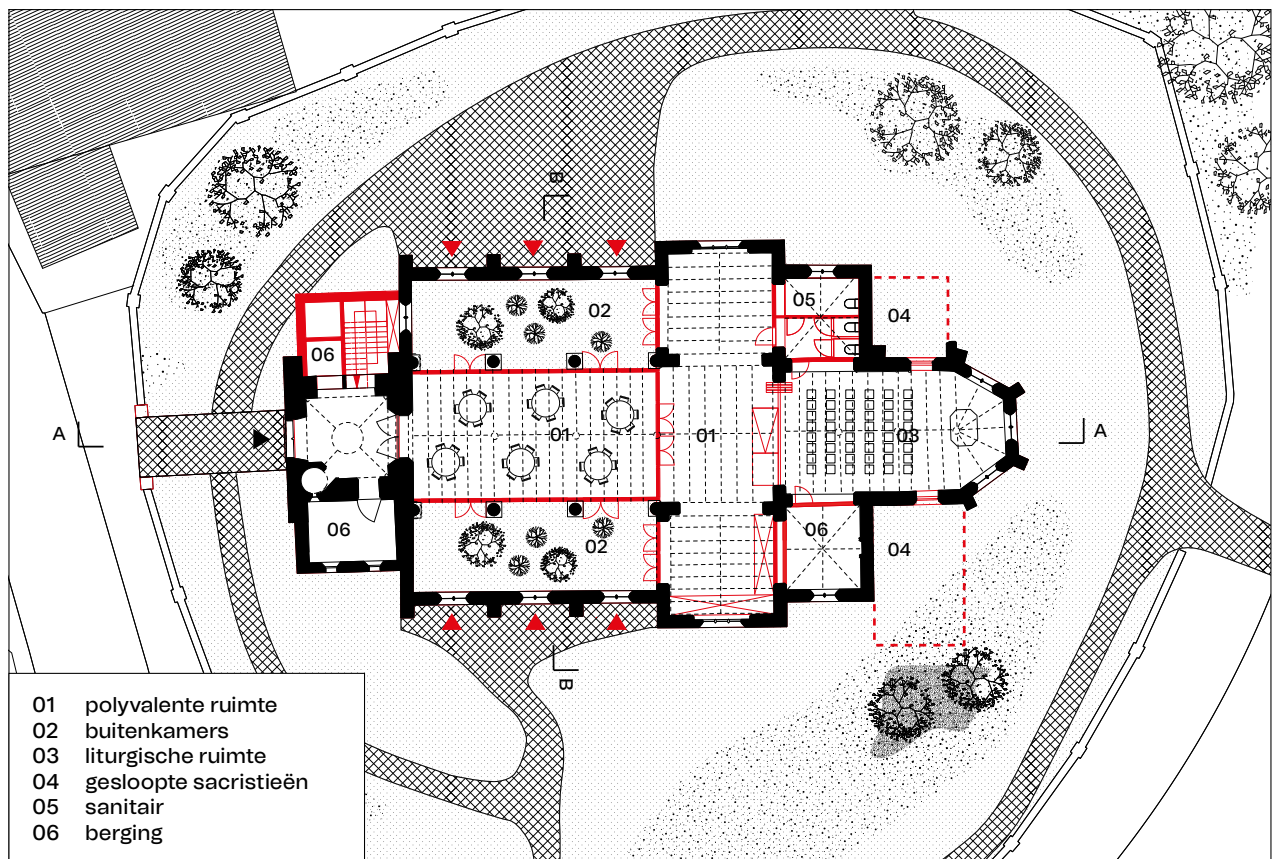
[C-D]

[E]

10 m

Kerken zijn vaak grote volumes die moeilijk te verwarmen of te beheren zijn. Bij neven- of herbestemming is het vaak nodig om de ruimte op te delen in kleinere, intiemere zones die functioneel, thermisch, akoestisch en/of visueel van elkaar kunnen worden gescheiden. Door het gebruik van wanden, gordijnen, glaspartijen, (al dan niet opendraaiend) schrijnwerk of een hekwerk, neemt de bruikbaarheid toe en kunnen mogelijk meerdere activiteiten na elkaar of tegelijk plaatsvinden in de kerkruimte. Door een extra vloer te introduceren neemt dan weer de bruikbare oppervlakte toe, of ontstaat een nieuwe beleving van de ruimte. Door middel van vides, glazen vloeren of een mezzanine kan er dan weer voor gezorgd worden dat de typische lichtinval en de zichten op de monumentale binnenruimte niet verloren gaan. Verder kan een opdeling de bestaande ruimtelijke opbouw van een kerk in koor, schip en zijbeuken volgen, of net in vraag stellen, waardoor mogelijk een nieuwe ruimtebeleving ontstaat.

op•de•len (deelde op, heeft opgedeeld)

- 1 in kleinere ruimtes verdelen door middel van horizontale vlakken (verdiepingsvloeren, mezzanines, etc.)
of verticale elementen (wanden, glasvlakken, etc.)

OPDELEN 01

**ONZE-LIEVE-VROUW,
OUD-HEVERLEE
(HAASRODE)**

BOGDAN & VAN BROECK
i.s.m. prof. Dr. Thomas Coomans
& Rebel Group

OPDELEN 02

**SINT-MARTINUS,
ZOTTEGEM
(OOMBERGEN)**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Strukturstudies,
Henk Pijpaert Engineering

OPDELEN 03

**ONZE-LIEVE-VROUW
ONBEVLEKT ONTVANGEN,
ALKEN (TERKOEST)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

OPDELEN 04

**HEILIGE FAMILIE,
LIER**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

OPDELEN 05

**SINT-ALDEGONDIS,
MERELBEKE
(LEMBERGE)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

OPDELEN 06

**SINT-JAN DE DOPER,
NIEUWERKERKEN
(BINDERVELD)**

TV urbain architectencollectief +
Studiobont i.s.m.
Callebaut architecten

OPDELEN 07

**SINT-PIETERS-BANDEN,
SINT-PIETERS-LEEUV
(OUDENAKEN)**

TV urbain architectencollectief +
Studiobont i.s.m.
Callebaut architecten

OPDELEN 08

**HEILIGE KRUISVERHEFFING,
SINT-LIEVENS-HOUTEM
(LETTERHOUTEM)**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering –
Universiteit Antwerpen

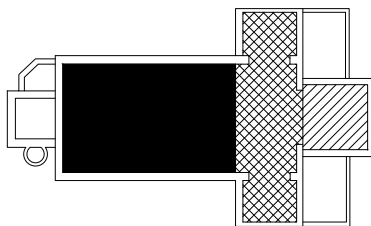

Situeringplan 1:6000

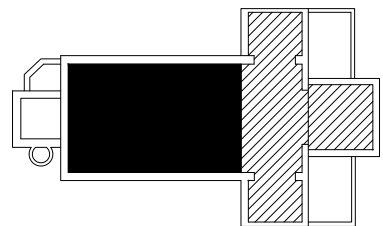
De site van de Onze-Lieve-Vrouwkerk kan een nieuw referentiepunt in de dorpskern van Haasrode worden als ze kan worden aangepast voor veelzijdig en flexibel medegebruik – en dit zowel in de tijd als in de ruimte. Daarom werd hier gestreefd naar een slimme compartimentering op basis van de klassieke opdeling in narthex, schip, transept en koor. Het transept dient daarbij als de as die verschillende toegangen en ruimtes met elkaar verbindt: het is nu eens een passage-ruimte, dan weer deel van het schip bij een grotere viering of evenement, of ondersteunend bij het koor. Op die manier ontstaat een polyvalente kerkruimte die in onderlinge dialoog kan aangepast worden aan de noden door de week. Deze flexibiliteit wordt mogelijk dankzij twee mobiele glazen wanden (één tussen het transept en het schip, een andere tussen het transept en het koor) en twee nieuwe toegangen.

[A]

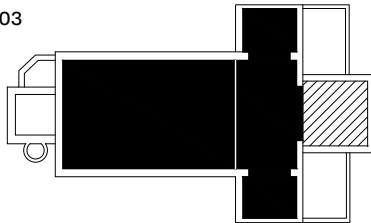
01

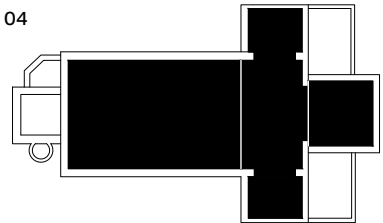
02

03

04

- 01 drie afzonderlijke compartimenten
- 02 koppeling transept en apsis
- 03 koppeling schip en transept
- 04 kerk als één grote ruimte

[A]
schema's

De schema's tonen verschillende opdelingen tussen schip, transept en koor. Het transept kan onafhankelijk functioneren en daarbij schip en koor scheiden, maar kan evengoed de aangrenzende ruimtes ondersteunen.

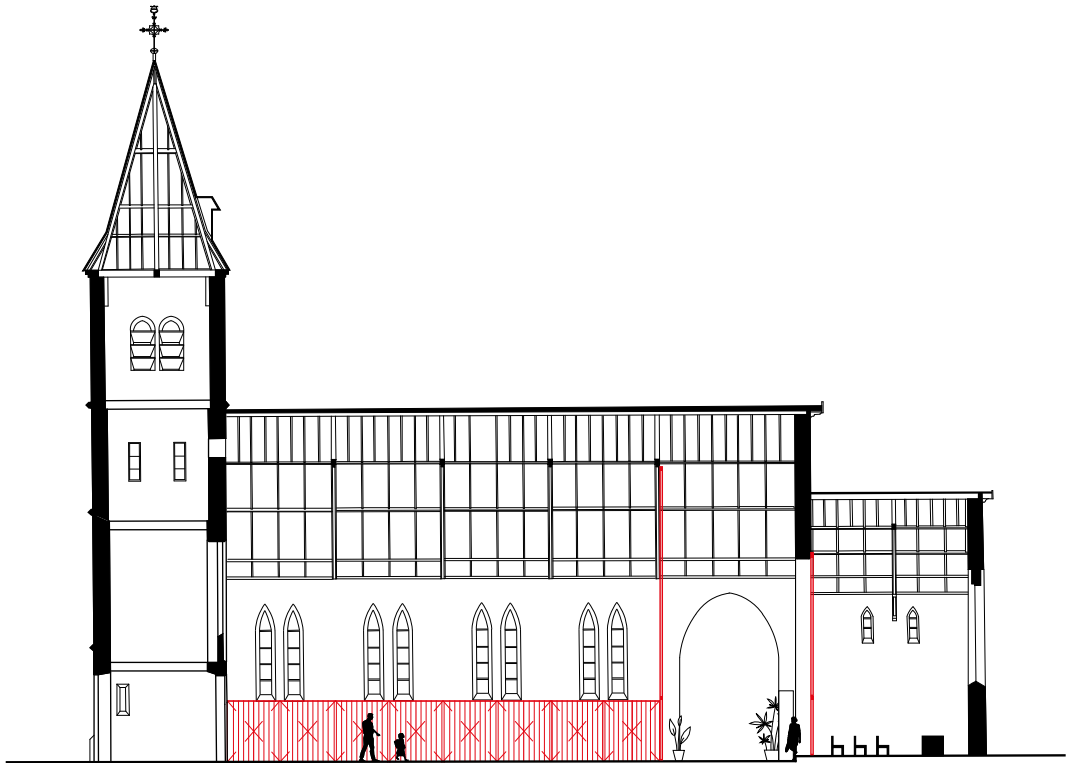
[B]
snede AA

Lange wandkasten aan weerszijden van het schip faciliteren meervoudig gebruik. De kasten zijn van hout en refereren naar de vroegere lambrisering.

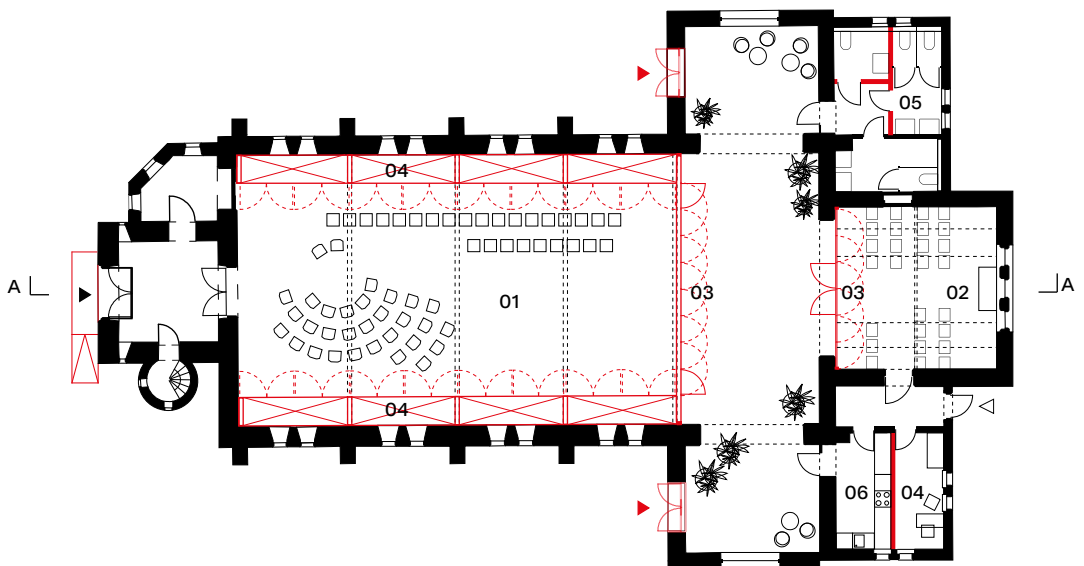
[C]
plan niveau 0

Het plan laat duidelijk zien hoe in dit voorstel de combinatie van twee scheidingswanden, basisvoorzieningen zoals berging, keuken, sanitair (ondergebracht in de bestaande secundaire ruimtes) en een kastenwand een grote variëteit aan gebruik en toe-eigening mogelijk maken.

[B]

[C]

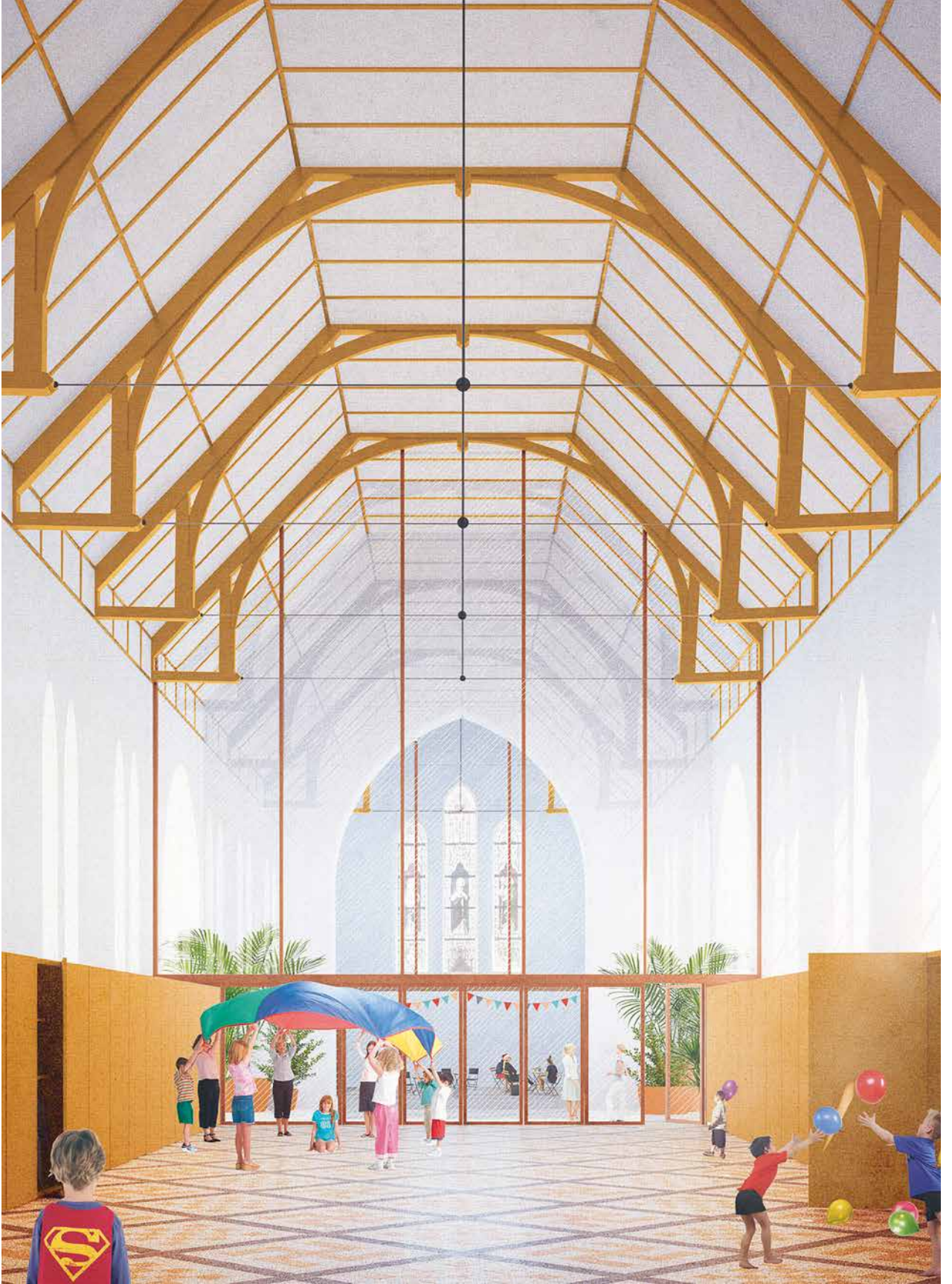
- 01 polyvalente ruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 mobiele wanden
- 04 berging
- 05 sanitair
- 06 keuken

[D]

sfeerbeeld

De plafondbekleding wordt verwijderd om de architectuur van de spanten en de originele plafondschilderingen zichtbaar te maken. Het hout van de spanten en de wandkasten geeft een warme toets. Door het gebruik van glazen wanden blijft de ruimte visueel één geheel.

[D]

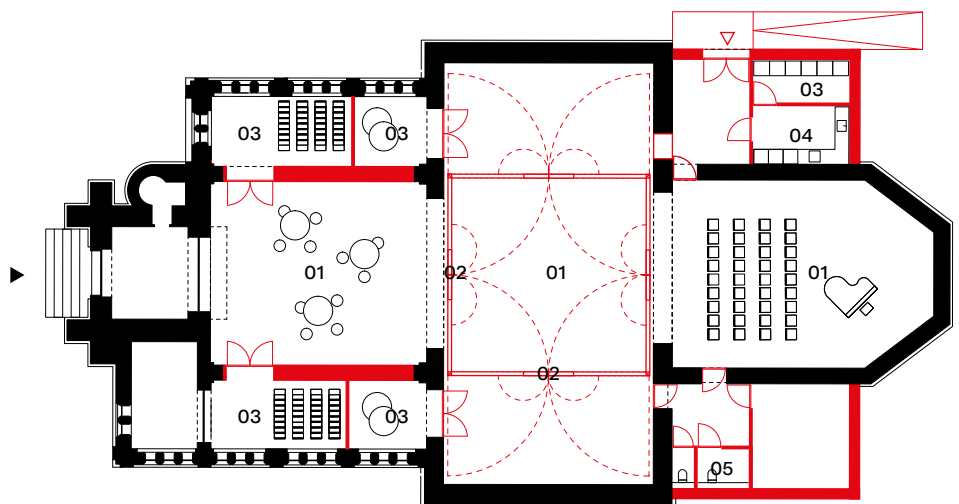

Situeringsplan 1:6000

De Sint-Martinuskerk is een driebeukige, basilicale kruiskerk die, zoals uit het exterieur af te lezen valt, in meerdere bouwfases tot stand is gekomen. De kerksite omvat ook nog een ommuurd kerkhof en is toegankelijk via een trappenpartij aan de westzijde. Bij de herbestemmingsstudie was er geen duidelijk vooropgezet programma. Daarom werd gestreefd naar een polyvalente inrichting ten dienste van de lokale gemeenschap (verenigingen, particulieren, school), met als doel de sociale cohesie te versterken en het draagvlak voor het onderhoud van de kerk te vergroten. In het hier voorgestelde scenario wordt de kerk ingericht als een neutrale, collectieve ruimte beheerd door de gemeente. Daartoe wordt een nieuwe toegang in de zijgevel van de kerk gemaakt, waardoor ze direct bij de naastgelegen school betrokken wordt. De lagere zijbeuken worden afgescheiden van de hoofdbeuk en ingericht als berging; de sacristieën worden vervangen door nieuwe volumes met keuken, sanitair en stockage. Hoofdbeuk, transept en koor blijven één grote ruimte, maar een centraal element met flexibele wanden laat toe de kruisvormige ruimte op te delen in een groot aantal combinaties met verschillende capaciteit.

[A]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 compartimenteringswanden
- 03 berging
- 04 keuken
- 05 sanitair

[A]
plan niveau 0

Grondplan met aanduiding van de toegevoegde volumes in plaats van de oude sacristieën. Door de zijbeuken af te scheiden als interne berging ontstaat een mooi omlijnd kruisvormig grondplan.

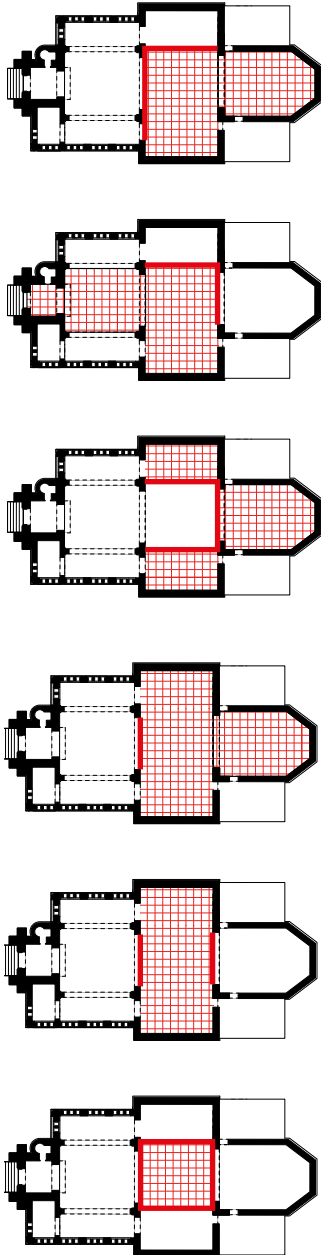
[B]
schema's

Weergave van de ruimtelijke permutaties die mogelijk worden door het open- of dichtklappen van de luiken in het centrale element.

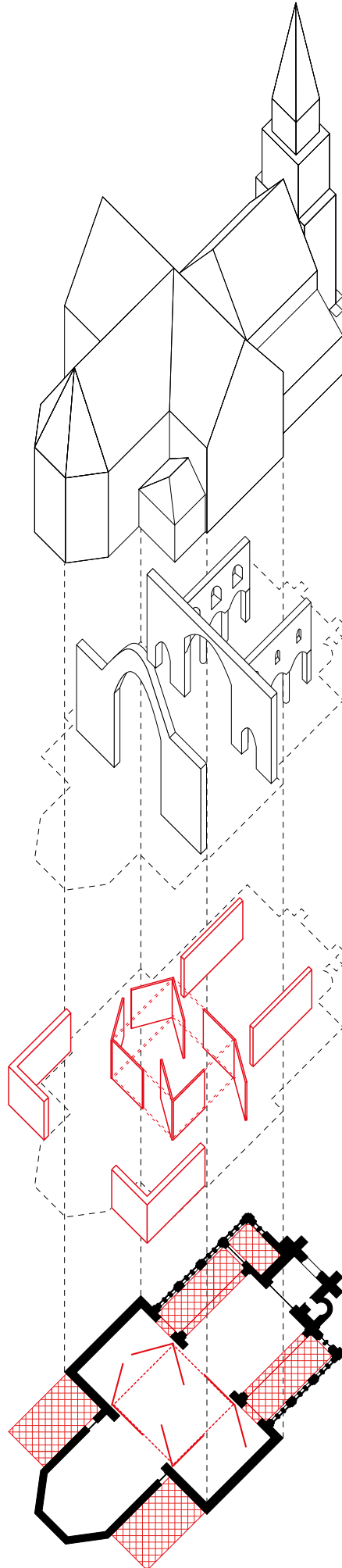
[C]
axometrie

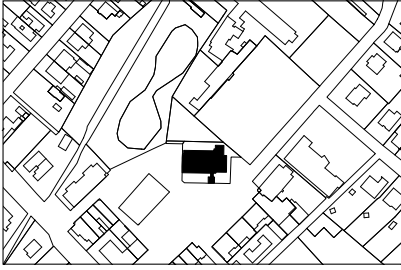
Van boven naar onder: de architecturale enveloppe; de bestaande dragende muren; de nieuw ingevoegde scheidingswanden; de resulterende opdeling in hoofd- en nevenruimtes (respectievelijk in wit en rood).

[B]

[C]

Situeringsplan 1:6000

Voor deze moderne kerk met tweebeukig schip (zes traveeën) en vrijstaande toren stelde de gemeente Alken een nevenbestemming voor als 'cultuurkerk', nadat uit een voorafgaand participatietraject interesse was gebleken vanuit de lokale harmonie en andere muziekverenigingen. Om die de kans te geven de kerk gelijktijdig als repetitielokaal te gebruiken, werd gezocht naar een gepaste compartimentering. Verschillende opties werden daarbij onderzocht: gordijnen, glazen puien, schuifwanden enzovoort. Daarnaast werd ook de mogelijkheid verkend om een tussenvloer aan te brengen in het verlengde van het oksaal. Het weerhouden scenario bouwt hierop verder en voorziet een uitbreiding van het oksaal van één naar drie traveeën als repetitielokaal voor de harmonie, met daaronder een drietal kleinere, multifunctionele oefenruimtes. Deze lokalen zijn alle akoestisch van elkaar gescheiden, en desgewenst ook visueel door middel van een gordijn of vouwwand.

[A]

[A]
sfeerbeeld

Het vergrote oksaal biedt een nieuw perspectief op het koor dat door middel van gordijnen kan worden afgeschermd.

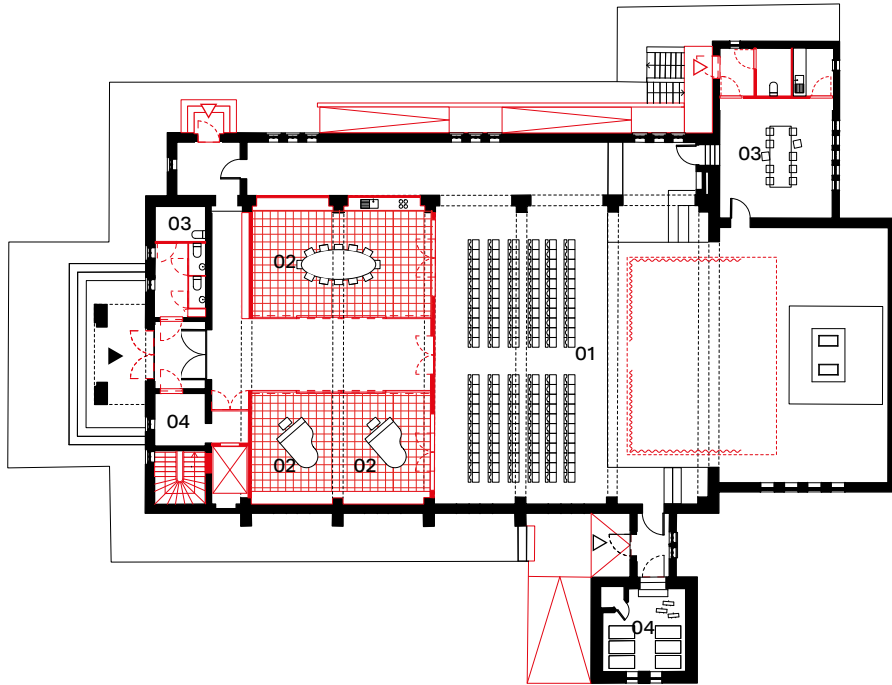
[B]
plan niveau 0

De ruimte voor vieringen is weliswaar sterk verkleind maar behoudt haar oorspronkelijke liturgische opzet; ook de typische symmetrie en axialiteit blijven intact. De liturgische ruimte kan sporadisch gebruikt worden voor optredens door muziekverenigingen.

[C]
plan niveau 1

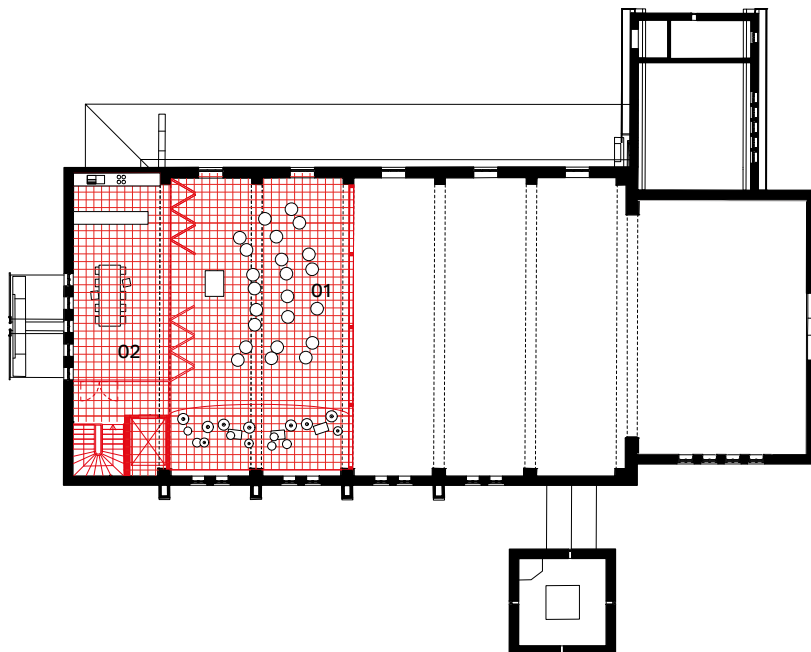
De nieuwe mezzanine beantwoordt aan de ruimtevraag van de lokale harmonie en biedt naast een fraai repetitielokaal met zicht op de kerkruimte ook een royale keuken die afgescheiden wordt met een vouwwand.

[C]

- 01 liturgische ruimte
- 02 muzieklokalen
- 03 sanitair
- 04 berging
- 05 sacristie

[B]

- 01 muziekruijnte
- 02 keuken en refter

[D]

sfeerbeeld

Het zicht vanuit het koor is nieuw en verfrissend. De glazen pui sluit aan op de gewelfribben en vormt een hedendaagse interpretatie van de moderne rondboogarchitectuur.

Situeringsplan 1:6000

De Heilige Familiekerk vormt een neogotisch ensemble met pastorie en naastgelegen schoolgebouw. Op vraag van de kerkfabriek en de stad Lier werd nagegaan welke activiteiten dit ensemble naast de eredienst nog zou kunnen herbergen – met als doel de kerk ook in de toekomst sociaal en ruimtelijk in het dorpsweefsel te verankeren. Als antwoord op de logistieke en organisatorische uitdagingen van een dergelijk verbreed gebruik werden twee volumes ingevoegd in de zijbeuken met sanitair, keuken en stockageruimte. Doordat bepaalde delen afsluitbaar zijn en flexibel kunnen worden ingericht, kunnen deze ruimtes meervoudig worden ingezet als bijvoorbeeld administratieve unit, vergaderlokaal, workshopruimte etcetera. Hetzelfde geldt voor de mezzanines die boven op deze nieuwe volumes ontstaan: ze kunnen dienen als speelruimte, yoga- of stilteplek, of eenvoudig als uitkijkplatform op het nieuwe gebeuren in de kerk.

[A]

[A]
sfeerbeeld

Het middenschip en de zijbeuken werden afgesloten van de liturgische ruimte zodat verschillende activiteiten een plaats vinden. De vormtaal van de nieuwe volumes is sober en verfijnd, waardoor de ruimtebeleving min of meer intact blijft.

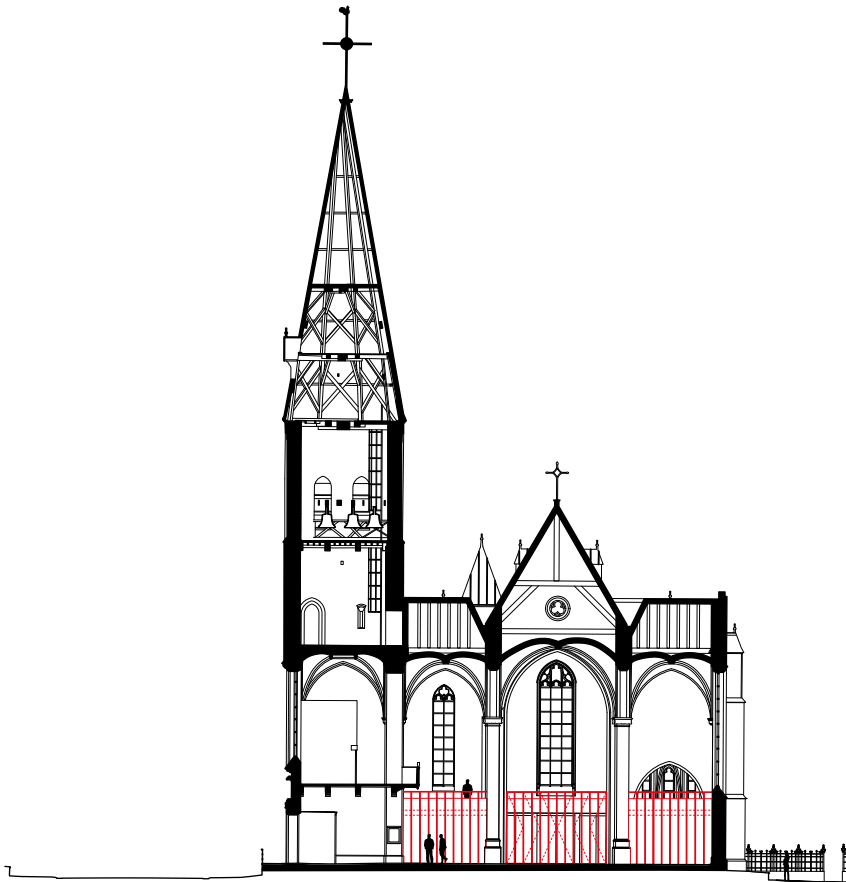
[B]
snede AA

In de middenbeuk wordt een glazen pui toegevoegd die de ruimtelijke continuïteit vrijwaart. Deze opdeling laat toe dat de verschillende compartimenten indien gewenst afzonderlijk gebruikt kunnen worden.

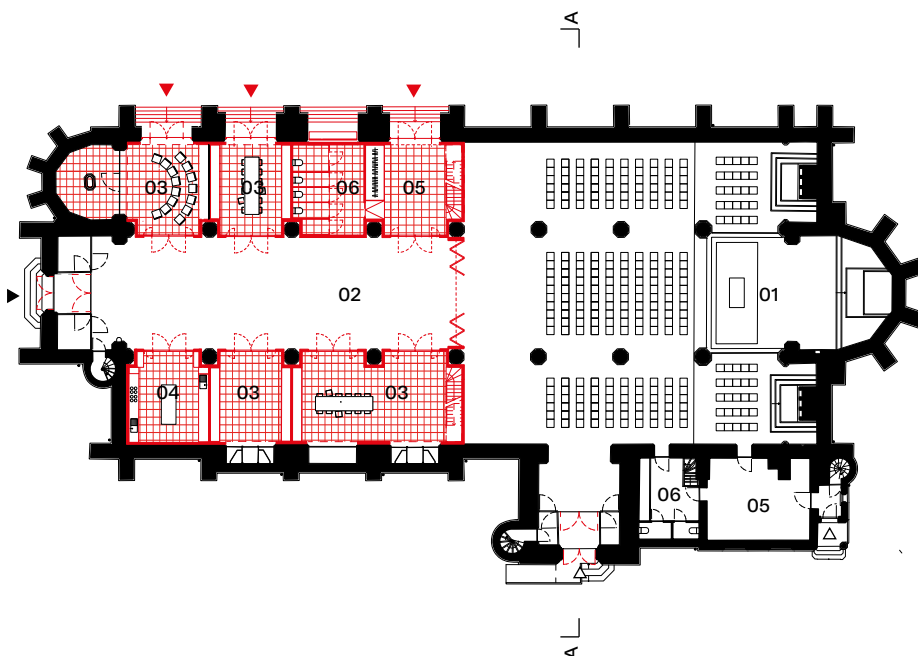
[C]
plan niveau 0

De compartimenten in de zijbeuken zijn verschillend qua dimensies en sferen, en bieden daardoor verschillende gebruiksmogelijkheden. De lokalen in de noordelijke zijbeuk zijn toegankelijk van buitenaf.

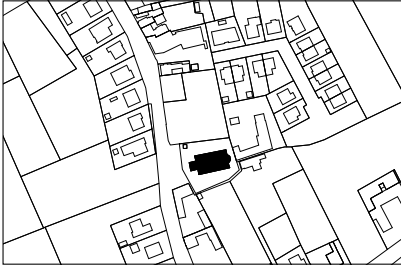
[B]

[C]

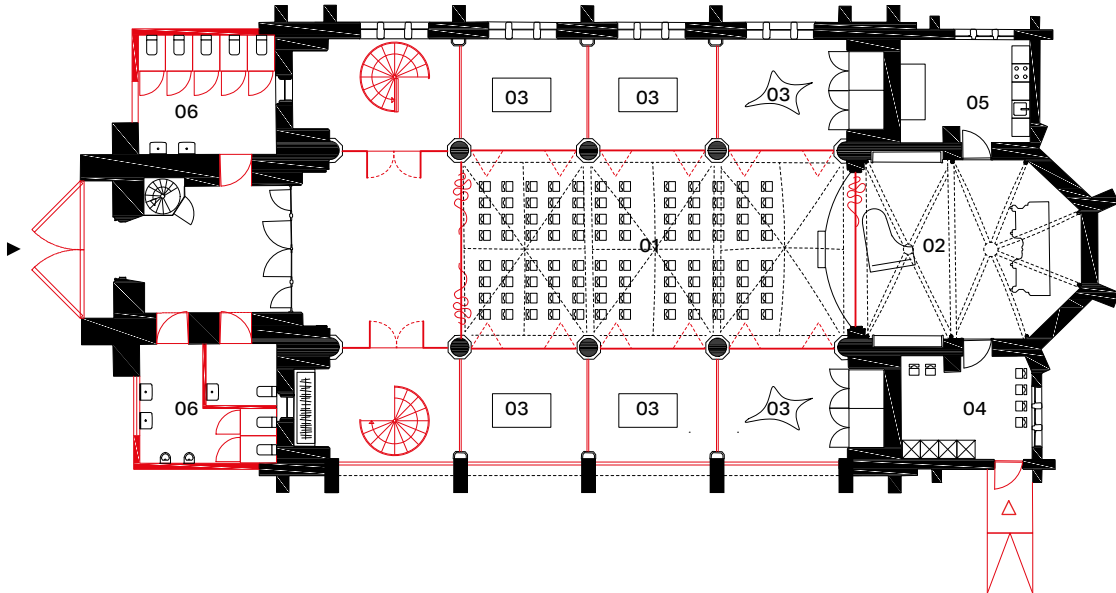
- 01 liturgische ruimte
- 02 gedeelde middenzone
- 03 workshop / vergaderruimte
- 04 keuken
- 05 berging
- 06 sanitair

Situeringssplan 1:6000

Op vraag van de gemeente werd onderzocht hoe deze kerk op termijn kan dienstdoen als gemeenschapsruimte. Daarbij werd in eerste instantie gekeken naar de ruimtelijke mogelijkheden van het gebouw. Vandaar de keuze om de voornaamste ruimtes, namelijk het schip en het koor, zoveel mogelijk open te laten, en berging, afsluitbare lokalen en circulatie onder te brengen in de zijbeuken – een keuze die ook te maken heeft met de noodzaak om de klank van het beschermde orgel te vrijwaren. Bijkomend sanitair wordt voorzien in twee nieuwe volumes naast het toegangsportaal. De verdiepingsvloeren in de zijbeuken worden verbonden met een brede passerelle, waardoor een nieuw perspectief mogelijk is op het middenschip. De voormalige berging en sacristie worden omgevormd tot respectievelijk kitchenette en bergruimte.

[A]

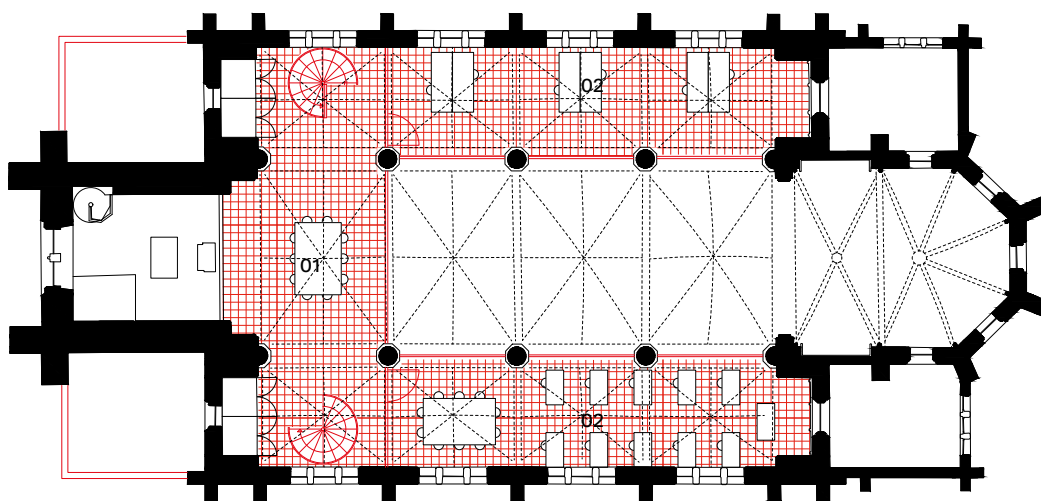

- 01 polyvalente middenzone
- 02 podium
- 03 afsluitbare ruimtes
- 04 berging
- 05 kitchenette
- 06 sanitair

[B]

[C]

01 passerelle
02 afsluitbare lokalen

10 m

[A]

plan niveau 0

De centrale sas met twee spiltrappen ligt in het verlengde van het toegangsportaal. De glazen afscheidingen laten toe dat de gelijkvloerse en eerste verdieping afzonderlijk gebruikt kunnen worden.

[B]

sfeerbeeld

De gelijkvloerse compartimenten zijn door transparante wanden akoestisch en thermisch afgesloten van het kerkship, dat voor voorstellingen en allerlei activiteiten gebruikt kan worden. De mezzanine op de eerste verdieping is open en flexibel in gebruik.

[C]

plan niveau 1

Beide vleugels op de mezzanine zijn apart afsluitbaar. De verdieping biedt ook extra ruimte voor toeschouwers als er een voorstelling plaatsvindt in de kerk.

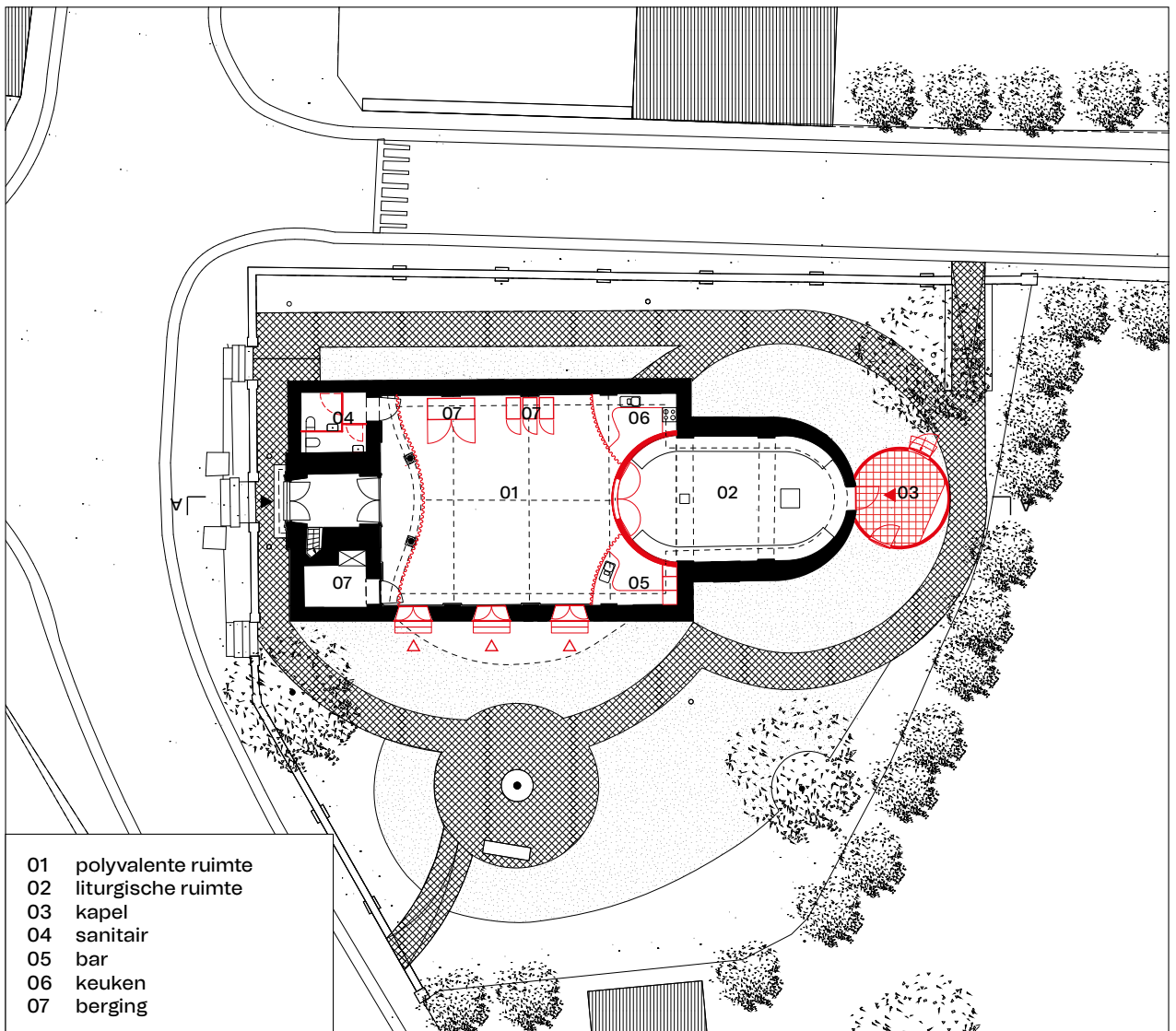
Situeringsplan 1:6000

Dit kleine neoclassicistische kerkje vormt letterlijk en figuurlijk een bakken voor de lokale gemeenschap van een 650-tal inwoners. Vandaar de wens om het naast de eredienst ook voor kleinschalige gemeenschapsactiviteiten te kunnen gebruiken. De haalbaarheidsstudie spitste zich daarom toe op de vraag hoe deze kleine ruimte kon worden opgedeeld zonder haar karakter te verliezen. Het koor wordt afgescheiden met een gebogen wand waardoor een bijzondere ruimte voor de eredienst ontstaat. Een hoog roosvenster zorgt ervoor dat een doorzicht over de volledige diepte van de kerk behouden blijft. De nieuwe kapel wordt ontsloten via een nieuw bouwvolume achter het koor, dat een tussenruimte vormt tussen de kerkrimte en het publiek domein. Het schip wordt ingericht voor sociocultureel gebruik. Daartoe worden in de hoeken een keuken en bar voorzien, en extra deuropeningen naar de buitenruimte.

[A]

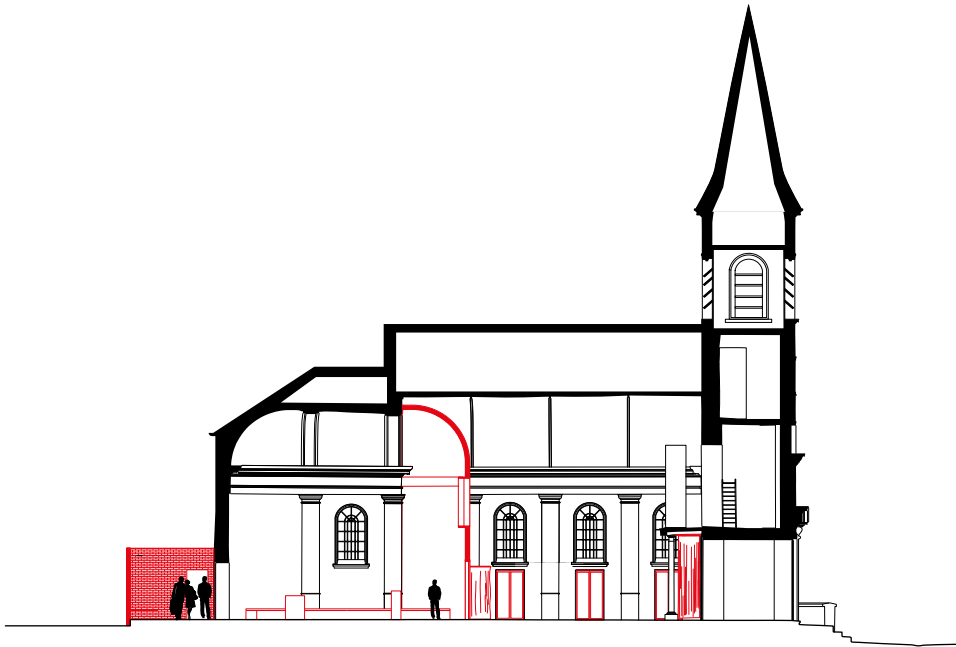

10 m

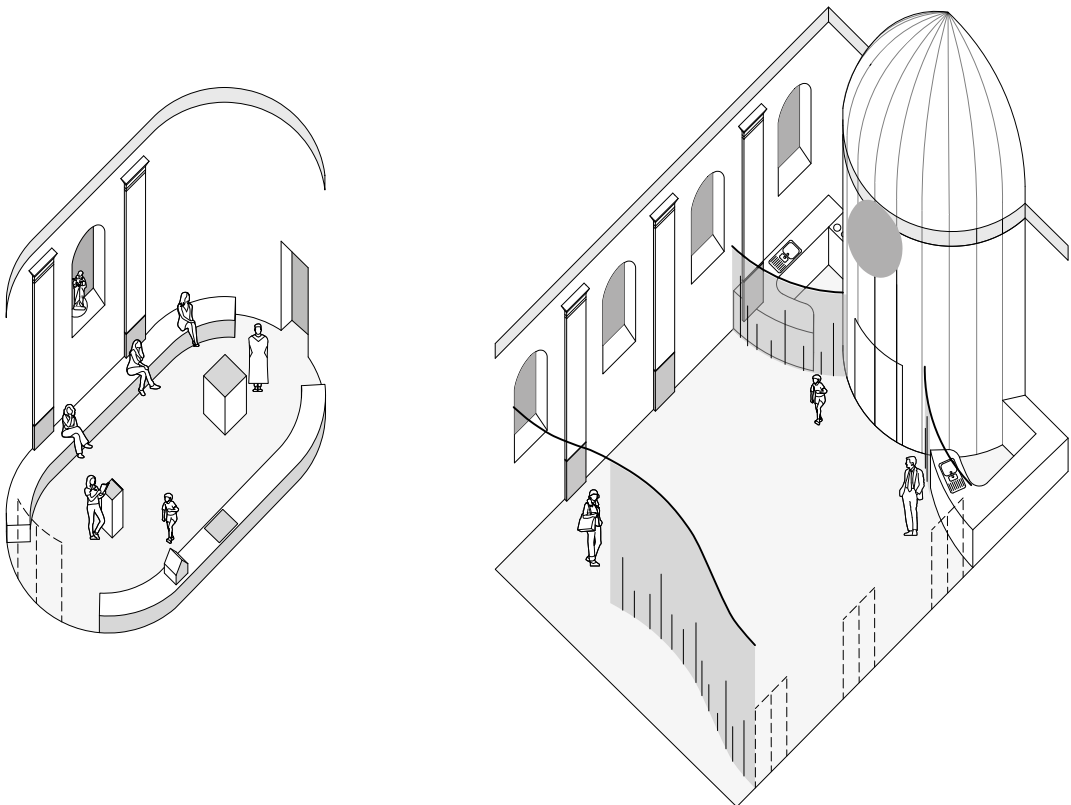

- 01 polyvalente ruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 kapel
- 04 sanitair
- 05 bar
- 06 keuken
- 07 berging

[B]

[C-D]

[A]
plan niveau 0

Op het plan is de ruimtelijke
sequens van polyvalente
zaal, liturgische ruimte en
antichambre duidelijk zichtbaar.
Ondersteunende functies als
bar, keuken, sanitair en berging
zijn ondergebracht in nieuwe of
bestaande nevenruimtes.

[B]
snede AA

In de zuidgevel worden extra
openingen gemaakt om de
relatie met de buitenruimte te
versterken. Het schrijnwerk is
voorzien van luiken om, indien
gewenst, het intieme karakter van
het schip weer op te zoeken.

[C-D]
axonometrieën

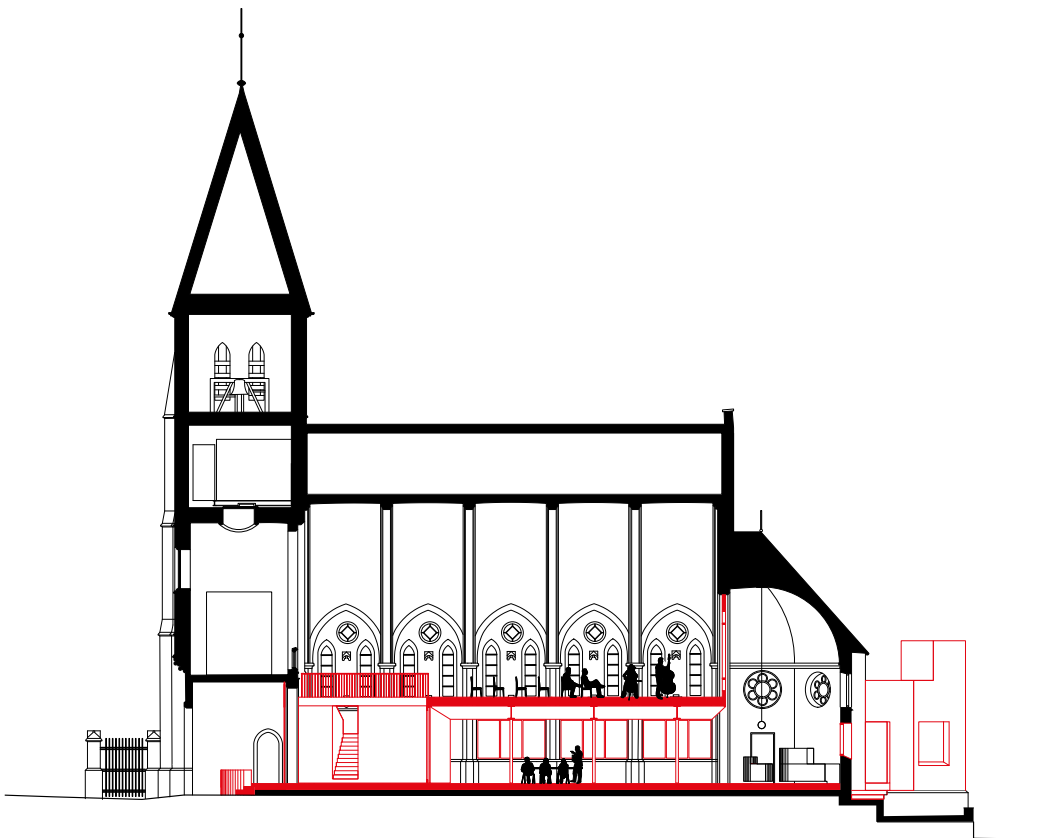
Het koor krijgt een ellipsvorm met
in de brandpunten het altaar en de
lezaar, en banken rondom. Deze
opstelling stimuleert nieuwe vormen
van liturgie. In het schip wordt
gebruikgemaakt van de hoeken
om ondersteunende infrastructuur
zoals een kitchenette en een bar te
installeren.

Situeringplan 1:6000

Oudenaken is historisch sterk verwant aan en, via een pittoresk pad, fysiek verbonden met het dorp Sint-Laureins-Berchem. Daarom willen de kerkfabriek en de gemeente het gebouw herbestemmen tot een gemeenschapshuis op maat van beide dorpen. Concreet moet de kerk de verouderde parochiezaal vervangen. In het hier voorgestelde scenario wordt het schip horizontaal opgedeeld door toevoeging van een vloerplaat. Dit zorgt niet alleen voor een aanzienlijke uitbreiding van de bruikbare oppervlakte, het biedt ook een meer functioneel inzetbare en beter te verwarmen gelijkvloerse verdieping. De vides aan de ingang en het koor vrijwaren het zicht op de bakstenen gewelven, terwijl de ruimtelijke organisatie ook de typerende symmetrie en aswerking van neogotische kerkgebouwen respecteert.

[A]

[A]
snede AA

Een nieuwe verdiepingvloer zorgt niet enkel voor oppervlaktewinst maar biedt ook de mogelijkheid om hedendaagse technieken voor ventilatie en verwarming te voorzien. Er ontstaat ook extra ruimte voor nieuwe activiteiten, wat onder meer kansen biedt voor de school.

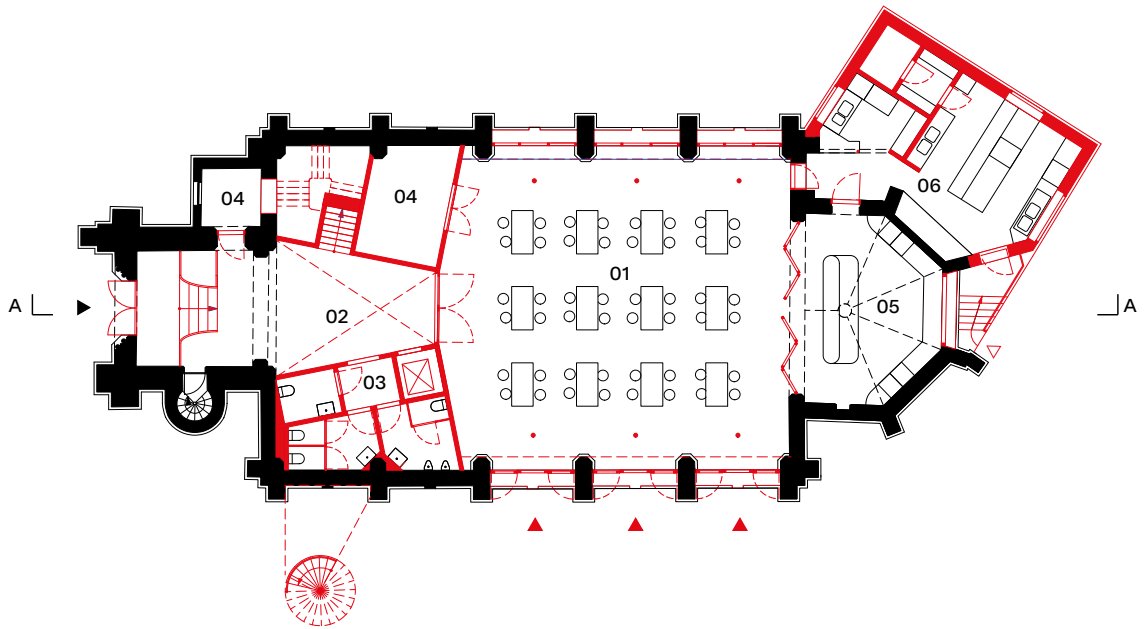
[B]
plan niveau 0

Speciale aandacht gaat naar faciliteiten om polyvalentie te bevorderen. Vooraan zijn sanitair en berging georganiseerd, een nieuw volume naast het koor herbergt een professionele keuken met diensttoegang. In het koor, grenzend aan deze keuken, bevindt zich de bar die met flexibele wanden kan worden afgesloten.

[C]
plan niveau 1

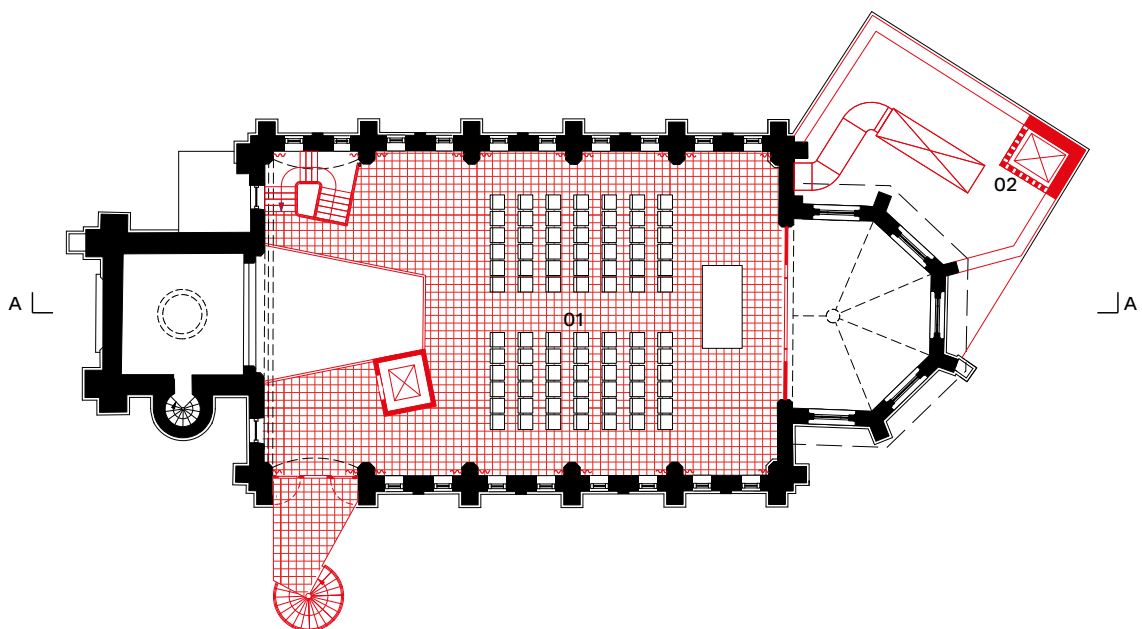
Bezoekers kunnen de eerste verdieping bereiken via een interne trap, een lift en een externe spiltrap. Deze buitentrapp komt uit op het vernieuwde kerkplein en laat toe dat de eerste verdieping ook los van de gelijkvloerse verdieping dienst kan doen.

[B]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 toegangszone
- 03 sanitair
- 04 berging
- 05 bar
- 06 keuken

[C]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 technische installaties

[D-E]

sfeerbeeld interieur

Door vides ter hoogte van de ingang en het koor blijft de grootse ervaring van het kerkgebouw verzekerd.

Op het gelijkvloers heeft men zicht op de bakstenen gewelven en het fresco 'De Acht Zaligheden'.

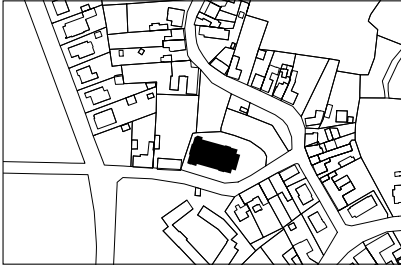
[F]

sfeerbeeld exterieur

In lijn met de polyvalentie die binnen wordt beoogd, is de buitenruimte ontworpen voor multifunctioneel gebruik: hier geen overdadige vormgeving, maar een eenvoudige grasvlakte voor evenementen van alle aard.

[F]

Situeringsplan 1:6000

Volgens het kerkenbeleidsplan van Sint-Lievens-Houtem komt de Heilige Kruisverheffingskerk in aanmerking voor herbestemming: na een participatietraject toonden verschillende sociale en erfgoedverenigingen interesse. Aangezien de vraag was om vele en diverse gebruikers te accommoderen, is er gezocht naar een manier om te compartimenteren zonder verlies van de bijzondere ruimtelijkheid in het interieur. Een centrale polyvalente zone, met op de kop gedeelde keuken en sanitair, biedt flexibiliteit en fungeert als informeel kruispunt voor de gebruikers. Tussen de robuuste kolommen zijn aan weerskanten afsluitbare lokalen geschoven. Hierboven zorgt de nieuwe verdiepingsvloer voor extra bruikbare oppervlakte, die als vergader- en tentoonstellingsruimte kan worden ingericht. Alle compartimenten zijn verschillend van schaal en karakter, een extra troef met het oog op divers gebruik.

[A]

[A]

perspectieftekening

Het beeld toont hoe de nieuwe symmetrische indeling aansluiting vindt bij de robuuste structuur van de kerk. De centrale zone is flexibel inzetbaar door verschillende verenigingen, waarbij zich op de kop een gedeelde keuken en een afsluitbare archiefruimte bevinden.

[B-C]

plan niveau 0 en plan niveau 1

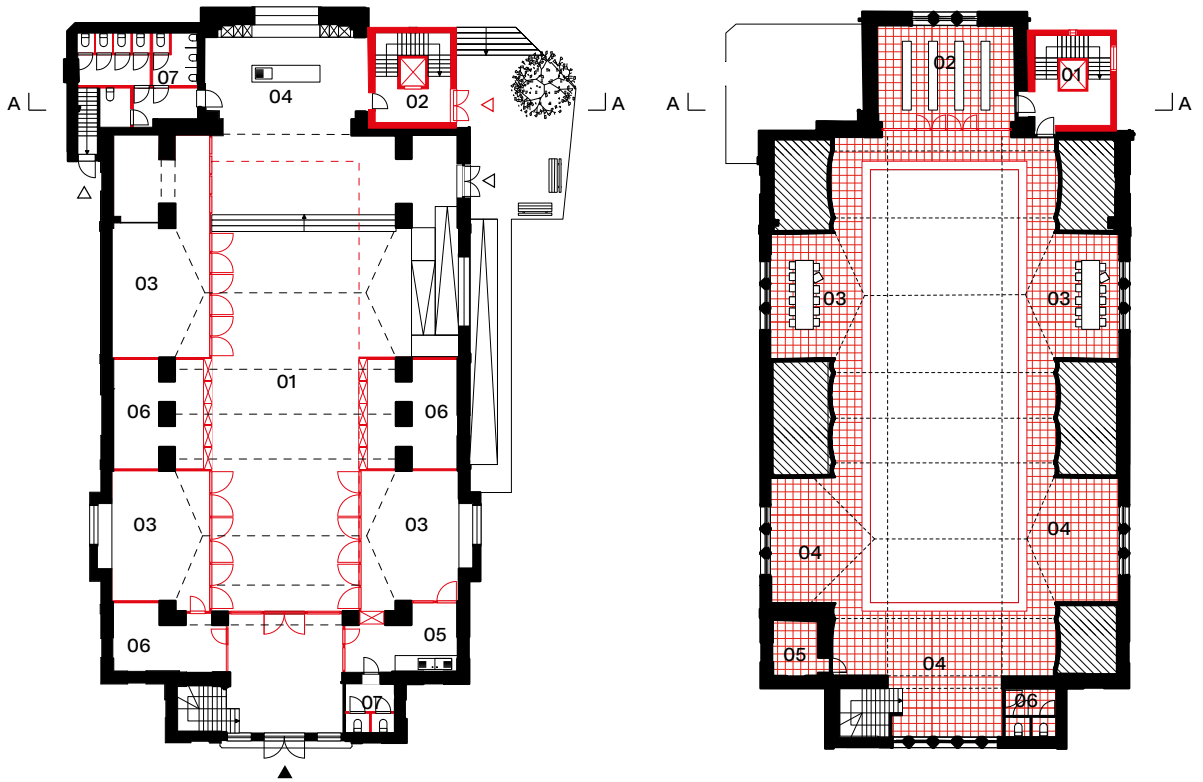
Verschillende gebruiks- en opslagcompartimenten zijn zijdelings gelinkt aan de centrale polyvalente zone. Open compartimenten in glas worden afgewisseld met gesloten ruimtes voor berging of archief. Op de verdieping ontstaan in de openingen tussen de gewelven lichte, open lokalen met een bijzonder zicht op het kerkinterieur.

[D]

snede AA

De verdieping is bereikbaar via een nieuw volume met trap en lift, dat zich aan de bestaande klokkentoren hecht en de nieuwe vloeren in deze toren ontsluit. Er ontstaan zo extra inzetbare en afsluitbare lokalen met een uniek zicht op het landschap.

[B-C]

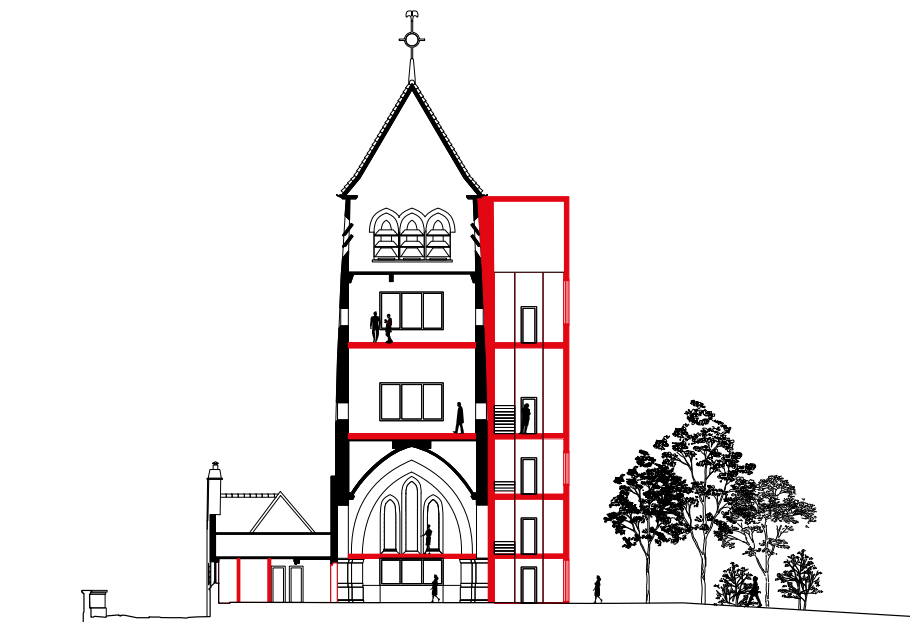

- 01 trap- en lifftoren
- 02 inkomzone
- 03 gedeelde middenzone
- 04 bar en keuken
- 05 vergaderruimte
- 06 bergruimte

- 01 trap- en lifftoren
- 02 afgesloten archief
- 03 vergaderzalen
- 04 tentoonstellingsruimte

[D]

Het invoegen van een kleiner, afgesloten en zelfstandig volume (of 'box') is een vaak angewende strategie om in grote ruimtes een intiemere plek te creëren, de ruimte op te delen of simultaan gebruik mogelijk te maken. De verhouding tussen de box en de overblijvende ruimte kan sterk variëren: soms vult het nieuwe volume het hele middenschip en telt het mogelijk meerdere verdiepingen; in andere gevallen gaat het om één of meerdere kleine cellen die vrij in de ruimte staan. Een box kan tijdelijk of permanent zijn, een keuze die vanzelfsprekend mee de materialiteit bepaalt. Ook de functionele relatie tussen de kerkruimte en het nieuwe volume kan sterk verschillen: nu eens is het discreet en dienend, dan weer is het een opvallend element dat het kerkinterieur ruimtelijk, visueel of functioneel structureert. Daarmee samenhangend varieert natuurlijk ook het statuut van de restruimte rond de box: nu eens staat ze er ten dienste van (bijv. ter ontsluiting, als antichambre of foyer), dan weer krijgt ze net een nieuw, zelfstandig statuut door de herverkaveling van het interieur.

af·zon·de·ren (zonderde af, heeft afgezonderd)

1 een deel van de ruimte afzonderen,
vaak in een apart volume

AFZONDEREN 01

**SINT-AMANDUS,
ZWEVEGEM**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Struktuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

AFZONDEREN 02

**SINT-JOZEF,
HARELBEKE**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

AFZONDEREN 03

**ONZE-LIEVE-VROUW VAN
BANNEUX, HASSELT**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

AFZONDEREN 04

**ONZE-LIEVE-VROUW,
KORTENBERG**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

AFZONDEREN 05

**ONZE-LIEVE-VROUW,
ZONNEBEKE**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

AFZONDEREN 06

**HEILIGE AMANDUS,
DENDERLEEUV (IDDERGEM)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

AFZONDEREN 07

**HEILIG HART,
IZEGEM**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

AFZONDEREN 08

**ONZE-LIEVE-VROUW
HEMELVAART, SINT-
LAUREINS (WATERVLIET)**

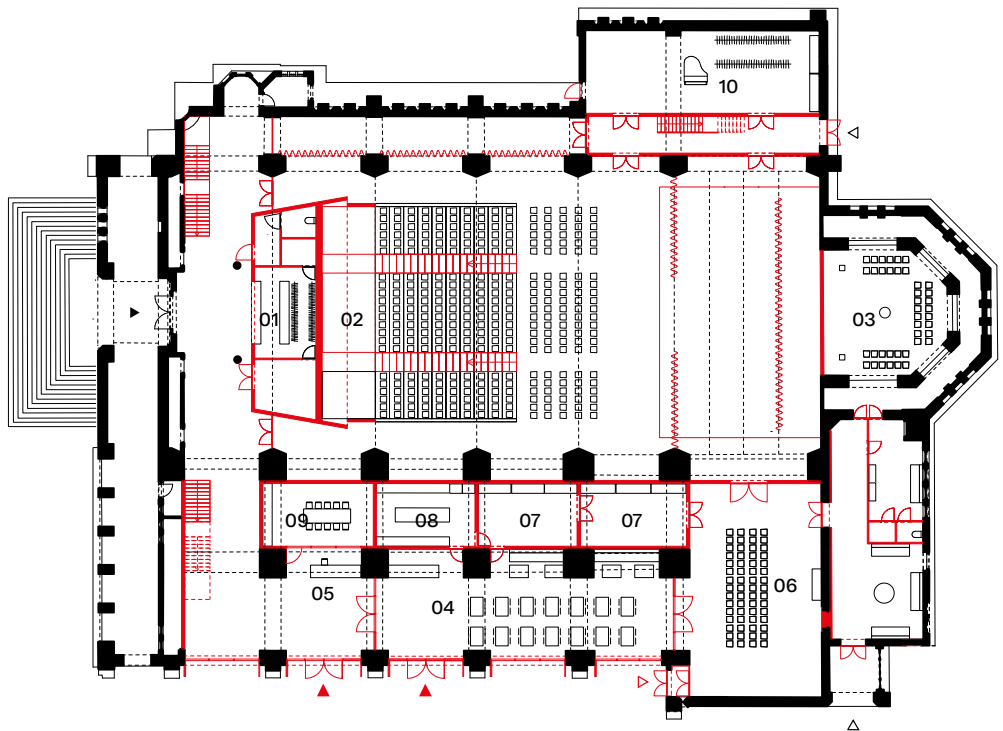
TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

Situeringplan 1:6000

Deze kerk, waar resten van een 16de-eeuwse hallenkerk en een 13de-eeuwse gotische toren werden geïntegreerd in een nieuwbouw uit de jaren 1930, heeft een erg brede middenbeuk, smalle zijbeuken, een groot zuidelijk transept en een vijfzijdig koor. In de haalbaarheidsstudie werden de ruimtelijke mogelijkheden en implicaties onderzocht van de vooropgestelde culturele invulling voor de oorspronkelijke, religieuze functie van het gebouw. Om een flexibel gebruik mogelijk te maken werd een 'slimme' compartimentering voorgesteld die ruimtes niet alleen van elkaar scheidt, maar ook verbindt. Zo ontstond een omkering van de huidige ruimtelijke logica: in de galerij tussen midden- en zijbeuk komt een scheidend volume met ondersteunende functies (berging, keuken, vergaderzaal), waardoor de gevel vrijkomt en voor de verschillende onderdelen (eredienst, café, polyvalente zaal, theater) een aparte toegang ontstaat. Al deze ruimtes kunnen daardoor autonoom functioneren, maar ook 'in serie' geschakeld worden zodat een grote variëteit aan gebruiksscenario's mogelijk wordt.

[A]

01	vestiaire	06	polyvalente ruimte
02	telescopische tribune	07	berging
03	liturgische ruimte	08	keuken
04	buurtcafé	09	vergaderlokaal
05	foyer	10	artiestenfoyer

[A] plan niveau 0

Door het invoegen van drie nieuwe volumes in dialoog met de specifieke ruimtelijke structuur van de kerk ontstaan hoofd- en nevenruimtes: onder de telescopische tribune, in de westelijke en oostelijke zijbeuk, bevatten ze respectievelijk een ontvangstbalie met vestiaire, een berging voor het buurtcafé in de zijbeuk en een sas voor de artiestenfoyer.

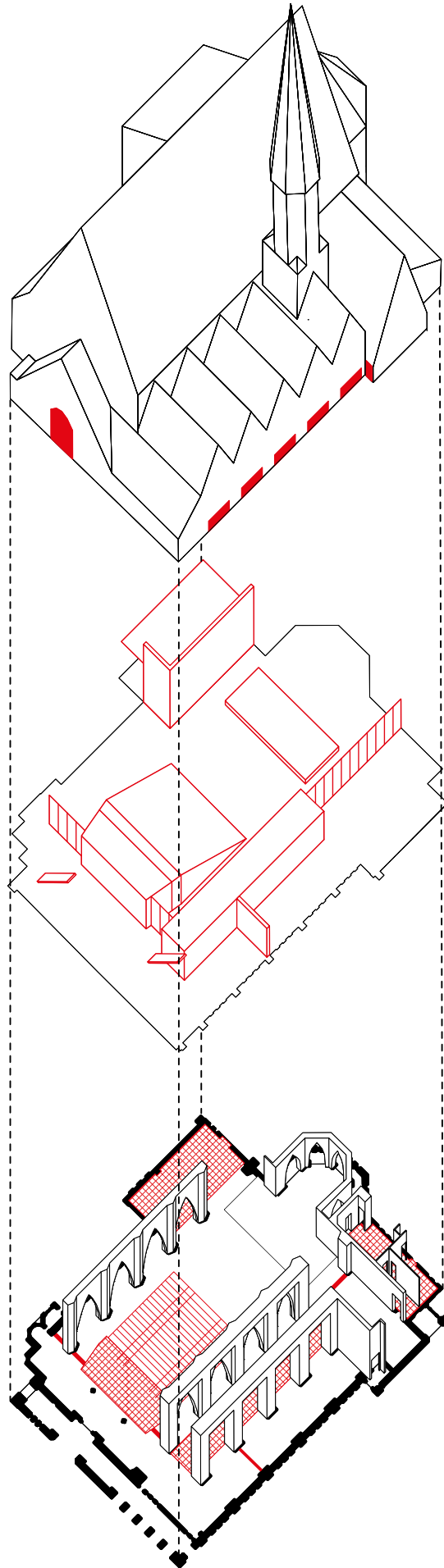
[B] axonometrie

De ruimtelijke ingrepen bespelen twee registers. Enerzijds worden volumes ingebracht die het verbrede gebruik mogelijk maken; anderzijds versterken nieuwe gevelopeningen de fysieke en visuele relatie met het naastliggende kerkplein.

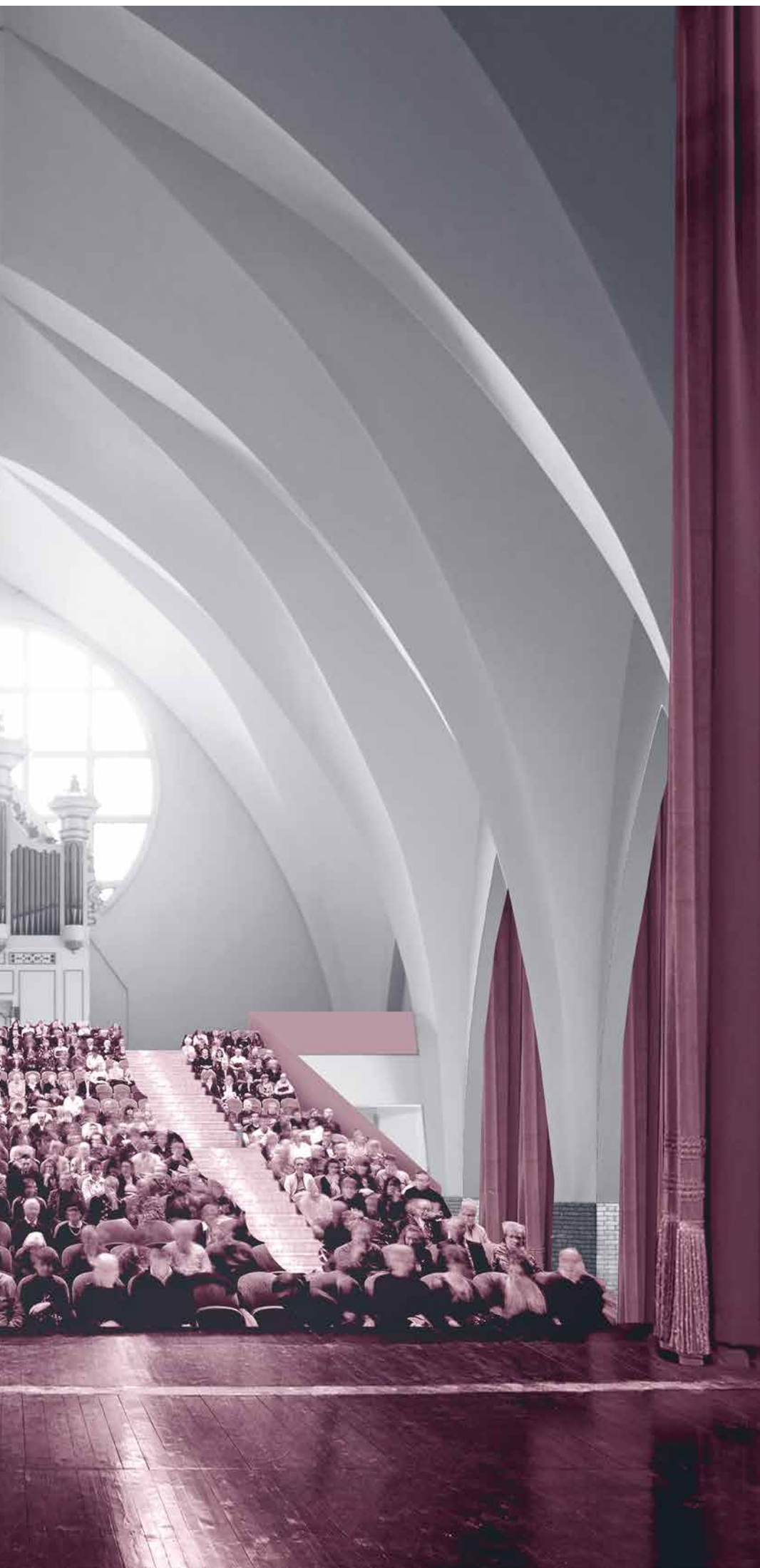
[C] sfeerbeeld

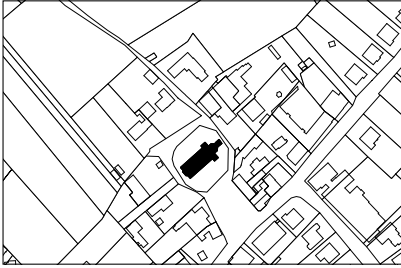
Een telescopische theatertribune gericht naar het altaar vult het brede kerkship. Ze verbindt ook de gelijkvloerse verdieping met het oksaal, dat tijdens voorstellingen mee geactiveerd kan worden.

[B]

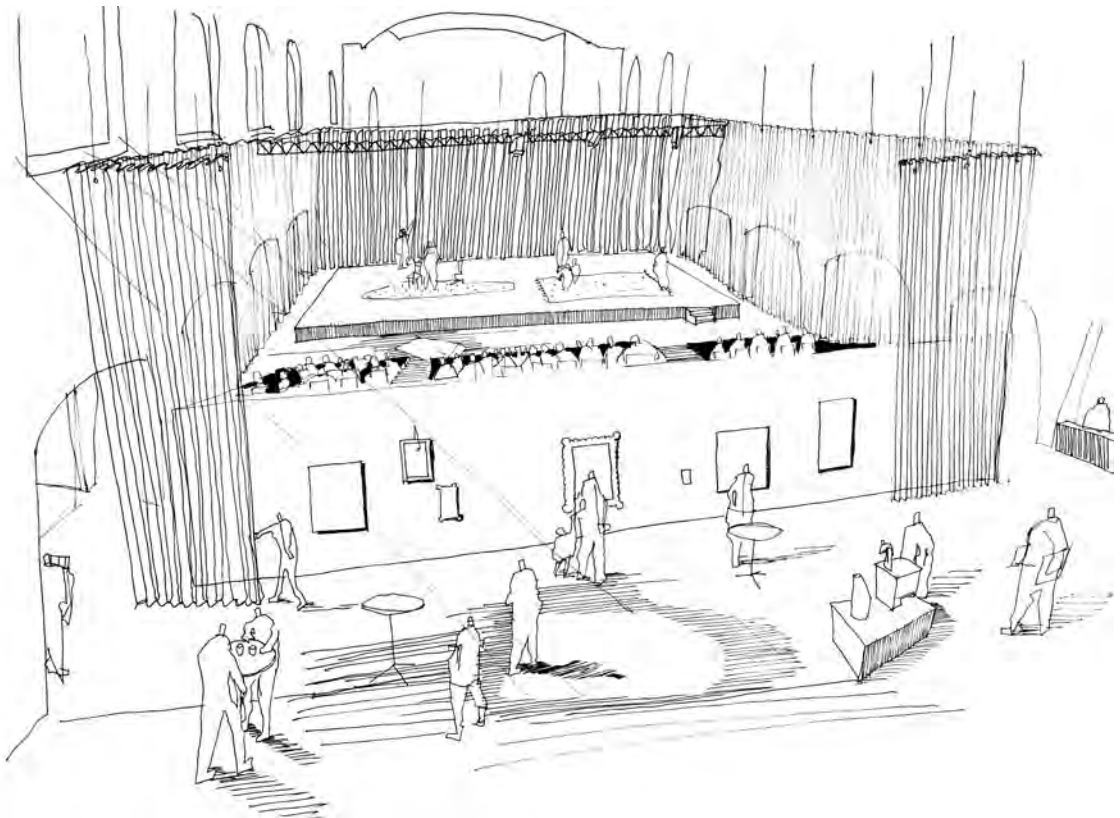

Situeringplan 1:6000

Deze kerk heeft een bijzonder verzorgd interieur, waarvan het materialenpalet zich beperkt tot baksteen en hout. Het behoud, en waar mogelijk het versterken, van deze kwaliteit vormde een belangrijk uitgangspunt in de haalbaarheidsstudie. De vraag was daarbij te onderzoeken hoe de liturgische functie kon worden aangevuld met een repetitie- en voorstellingsplek voor de lokale fanfare. Het opbergen van (vaak grote) instrumenten en het flexibel gebruik op variabele tijdstippen vormden daarbij belangrijke randvoorwaarden. Hiertoe werd, naast een vaste tribune, een gordijnsysteem bedacht centraal in de kerk, waardoor zowel eredienst als fanfare een deel van de ruimte kunnen opeisen afhankelijk van de schaal van het evenement. Door het bepalen van flexibele grenzen wordt het multifunctioneel gebruik van de kerk dus mogelijk, zonder dat het interieur dichtslibt met wanden en volumes.

[A]

[A]
schets

De rug van de vaste tribune bakt de foyer af en kan gebruikt worden als tentoonstellingswand.

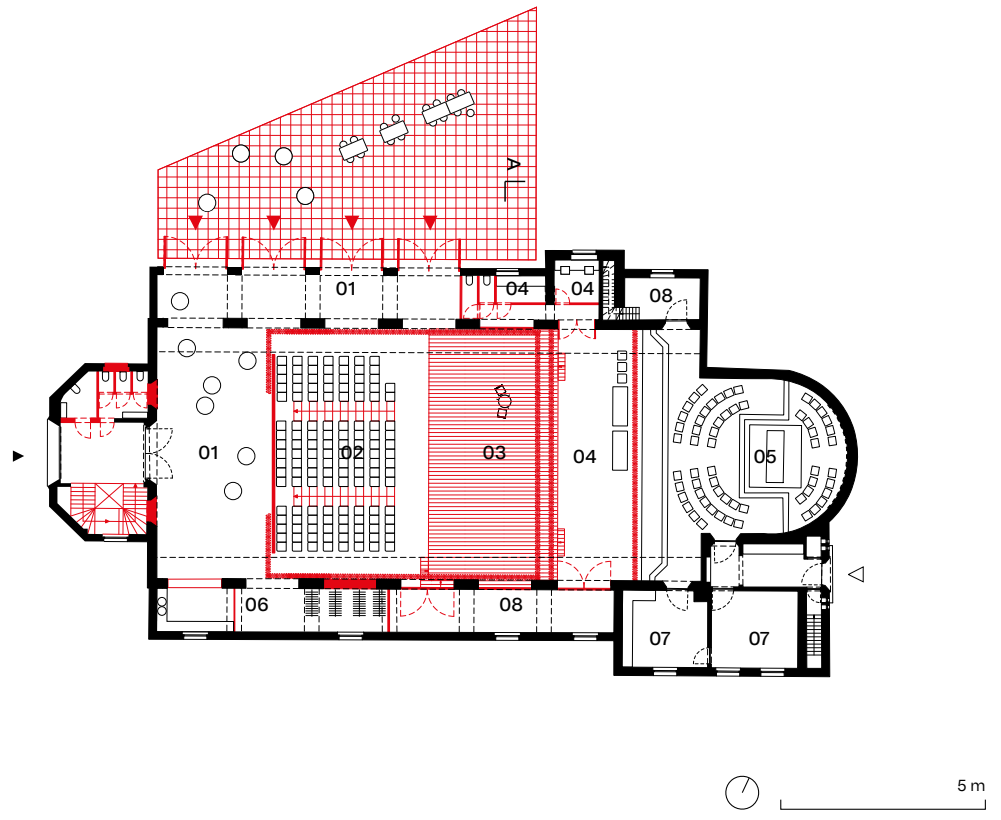
[B]
plan niveau 0

De eredienst vindt plaats in het koor, maar afhankelijk van het type viering en het aantal bezoekers kan deze intieme plek transformeren tot een meer traditionele en formele liturgische ruimte.

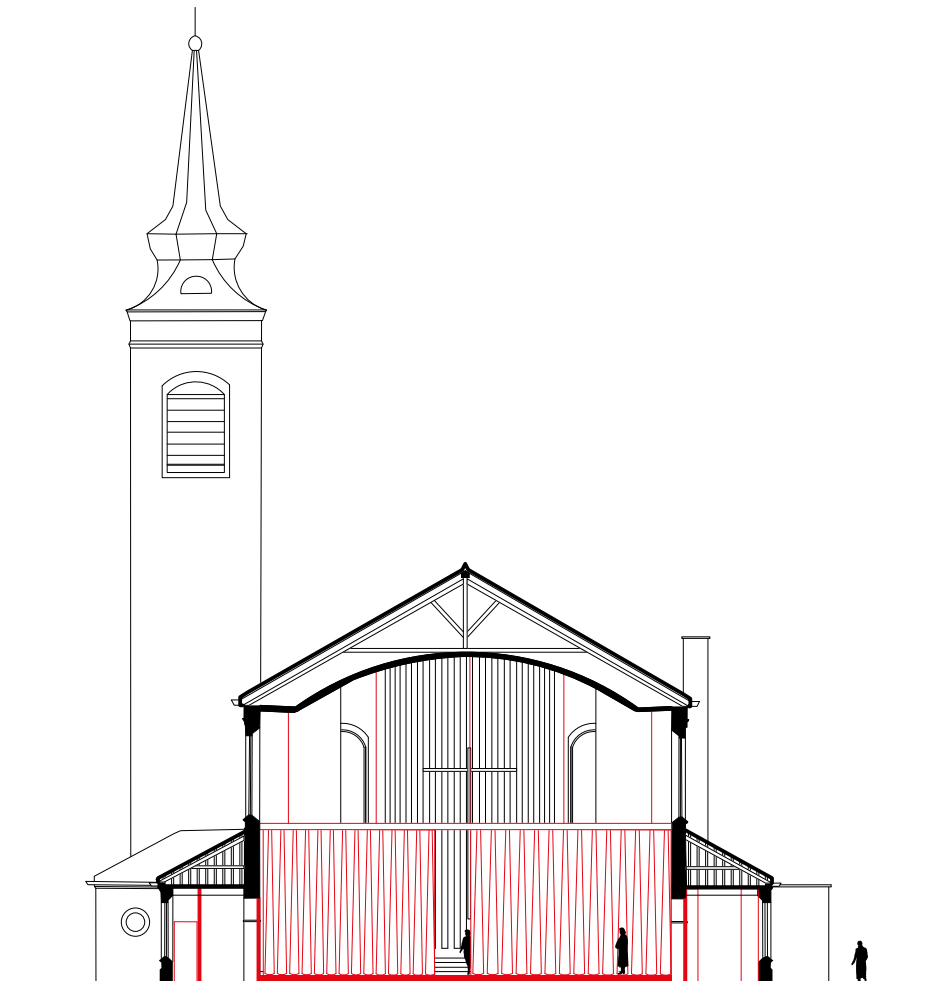
[C]
snede AA

Gordijnen scheiden niet alleen visueel af, ze hebben ook een belangrijke geluiddempende functie: ze reduceren galm waardoor de akoestiek fel verbetert.

[B]

[C]

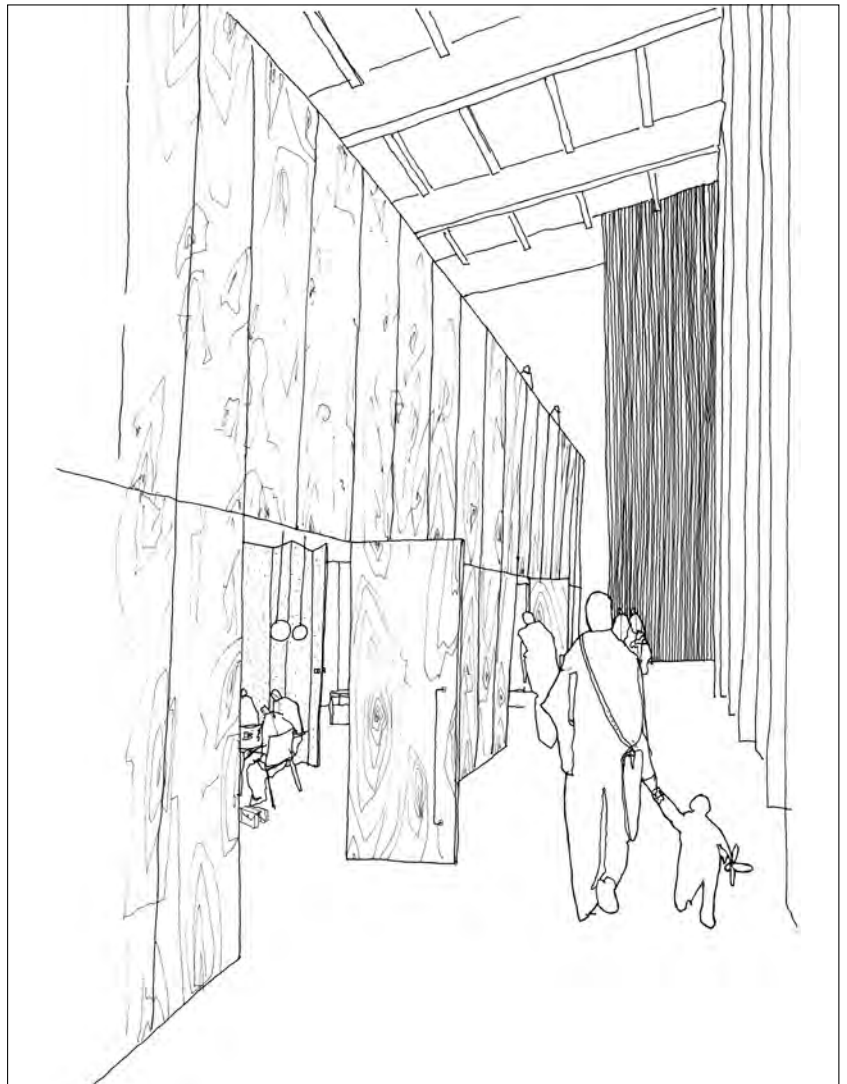

Situeringsplan 1:6000

Deze moderne hallenkerk bestaat uit één monumentaal rechthoekig volume met een licht hellend lessenaarsdak. Stad noch kerkbestuur hebben een duidelijk programma voor ogen, maar de denkplaatjes gaan in de richting van parochiaal hulpbetoon. In het haalbaarheidsonderzoek is daarom nagegaan hoe de kerk zo veelzijdig mogelijk kan worden ingericht, zodat de opties voor de toekomst open blijven – inclusief behoud van de eredienst. Daartoe wordt centraal in de kerk een autonoom volume voorgesteld met enkele multifunctionele lokalen en een weekkapel, die door middel van mobiele binnenwanden eenvoudig kunnen worden samengevoegd. Doordat deze lokalen kunnen worden afgesloten van de kerkruijme en hun volume beperkt is, wordt het thermisch comfort beter controleerbaar. Ze zijn daarnaast ook apart toegankelijk, wat de flexibiliteit in gebruik des te groter maakt.

[A]

[A]
schets

De ruimte voor de eredienst bevindt zich boven op de 'doos', vanwaar de volledige kerkruijme erfahrbaar blijft.

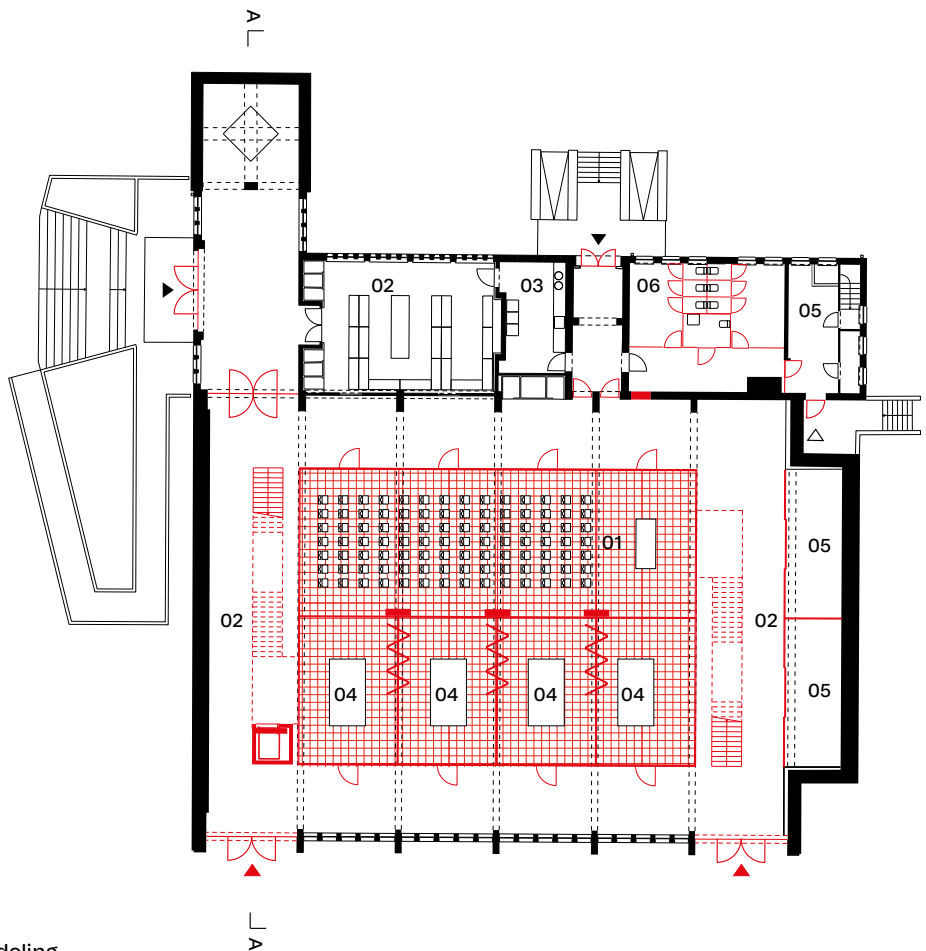
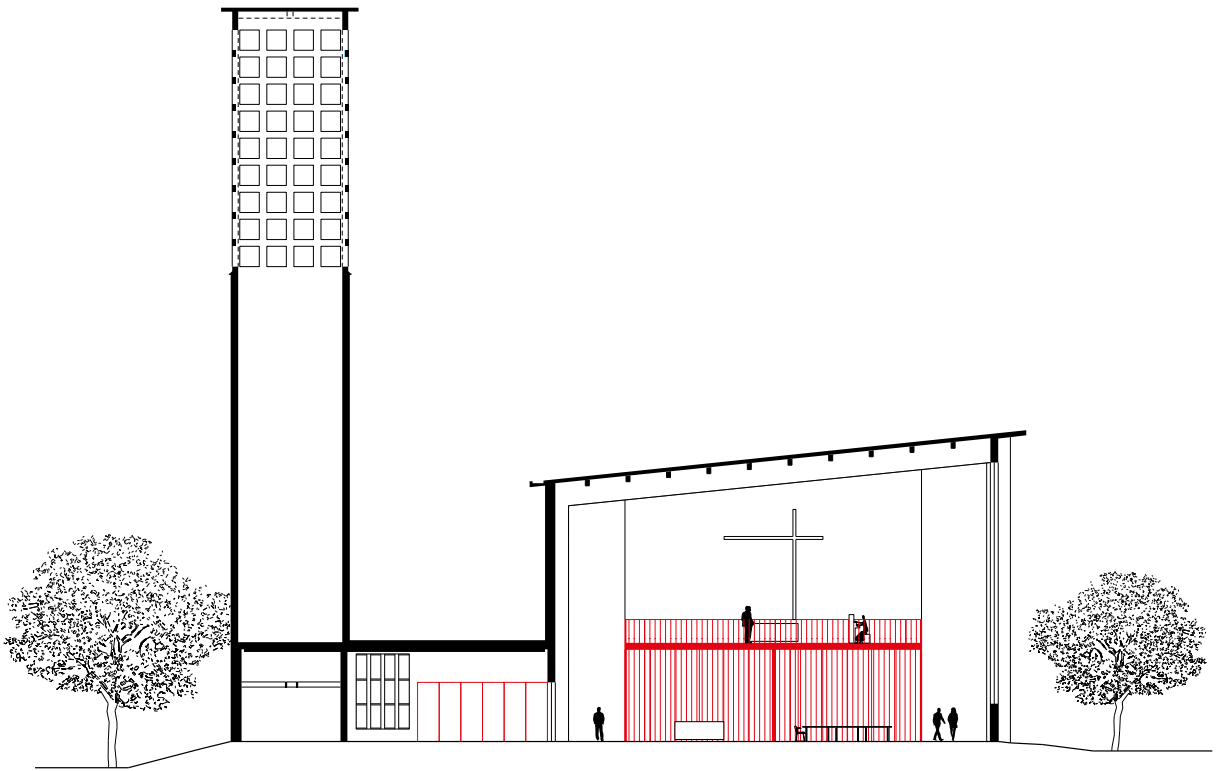
[B]
snede AA

De ruimte tussen het vrijstaande volume en de buitenschil van de kerk dient voor circulatie en als expansieruimte van de lokalen.

[C]
plan niveau 0

Door middel van vouwwanden zijn de lokalen in het afgesloten volume flexibel qua schaal en afzonderlijk te verwarmen. Ondersteunende functies zoals sanitair, keuken en berging worden ondergebracht in de voormalige sacristie en weekkapel.

[B]

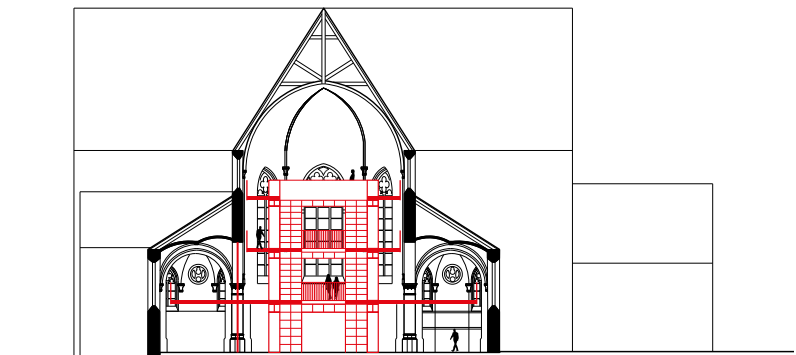
- 01 weekkapel
- 02 voedselbank en -bedeling
- 03 keuken
- 04 multifunctionele lokalen
- 05 berging
- 06 sanitair

Situeringsplan 1:6000

Gezien de centrale locatie van de kerk wil het gemeentebestuur er naast de eredienst ook andere programma's in onderbrengen ten dienste van de gemeenschap. Een verhuizing van de lokale openbare bibliotheek is een mogelijk scenario. In het haalbaarheidsonderzoek werd nagegaan hoe het kerkgebouw een dergelijk omvangrijk programma kan herbergen zonder in te boeten aan ruimtelijke kwaliteit. Idealiter vormt de monumentale architectuur immers geen obstakel maar een meerwaarde. Daarom werd rond een centrale open ruimte een reusachtig boekenmeubel ontworpen met vier niveaus, dat naast zijn praktisch nut ook een totaal nieuwe beleving van het gebouw mogelijk maakt. Het transept en het koor blijven ter beschikking voor de liturgie.

[A]

[A]
snede AA

De monumentale boekenkast staat los van de kerkwanden en het tongewelf. Op het eerste niveau reikt de vloer tot in de zijbeuken om de bruikbare oppervlakte te vergroten; hier is ruimte voor intiemere leesplekken en personeel.

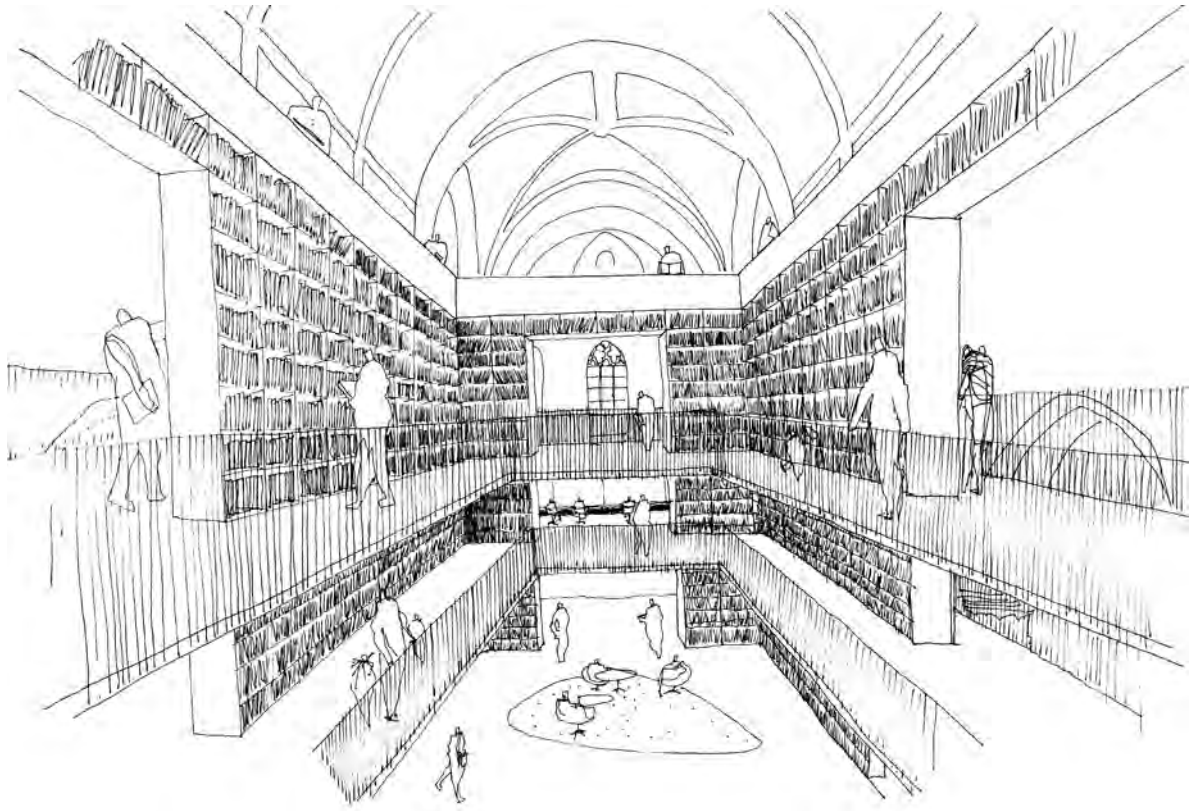
[B]
schets

De boekenkast maakt een verticale wandeling door het kerkgebouw mogelijk, waardoor nieuwe en ongewone perspectieven ontstaan.

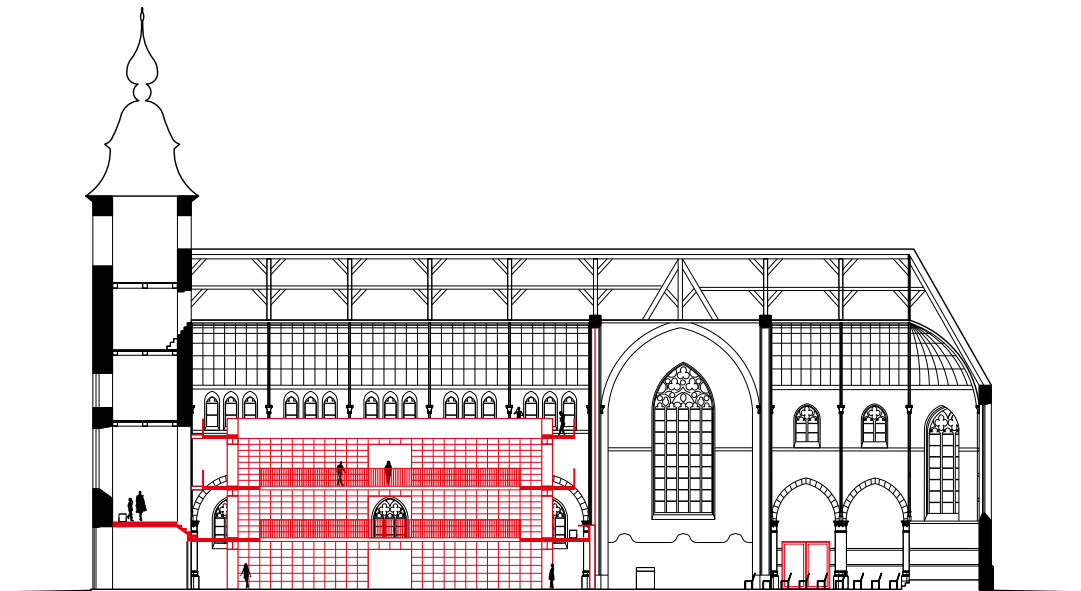
[C]
snede BB

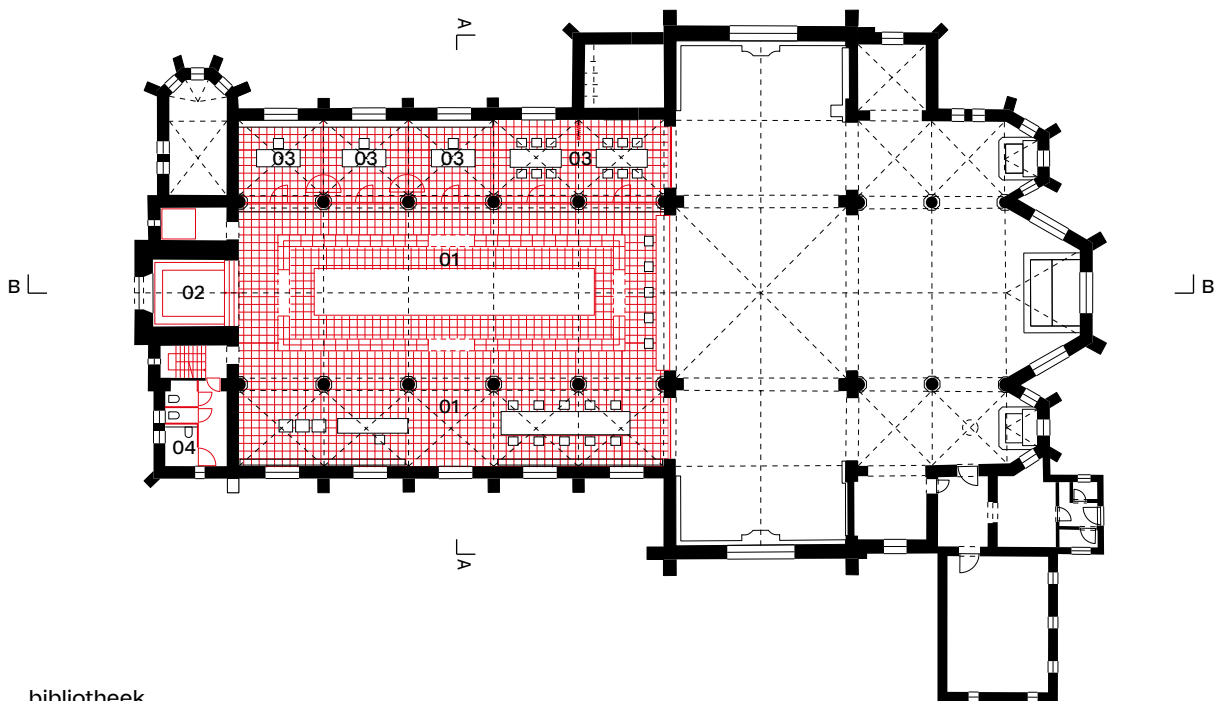
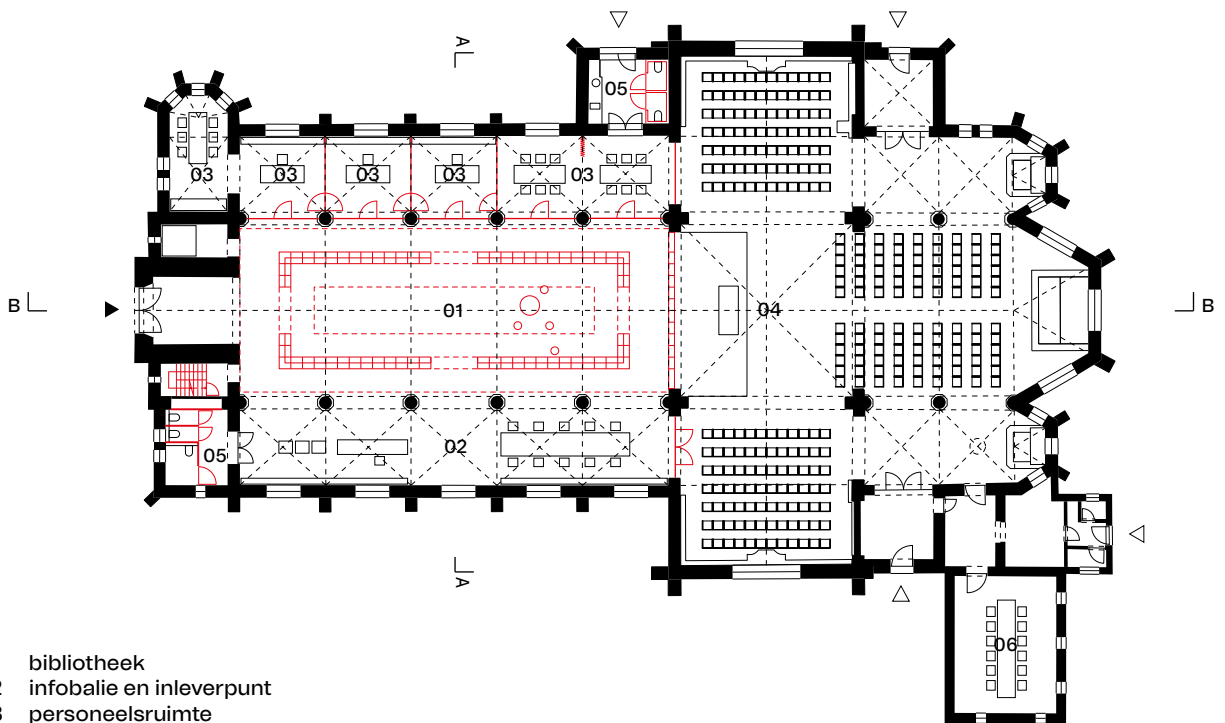
De liturgische ruimte (rechts) en de bibliotheek (links) worden van elkaar gescheiden door een verticale glazen wand op de overgang van het middenschip en het transept.

[B]

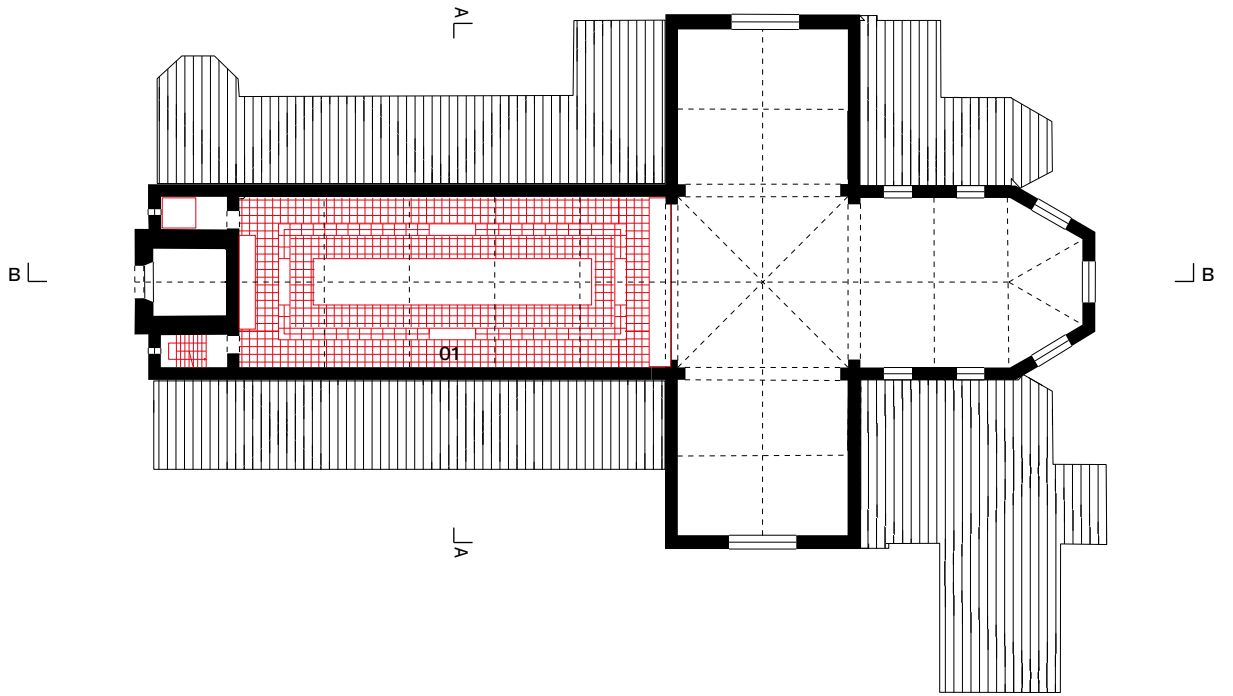
[C]

plannen niveau 0-3

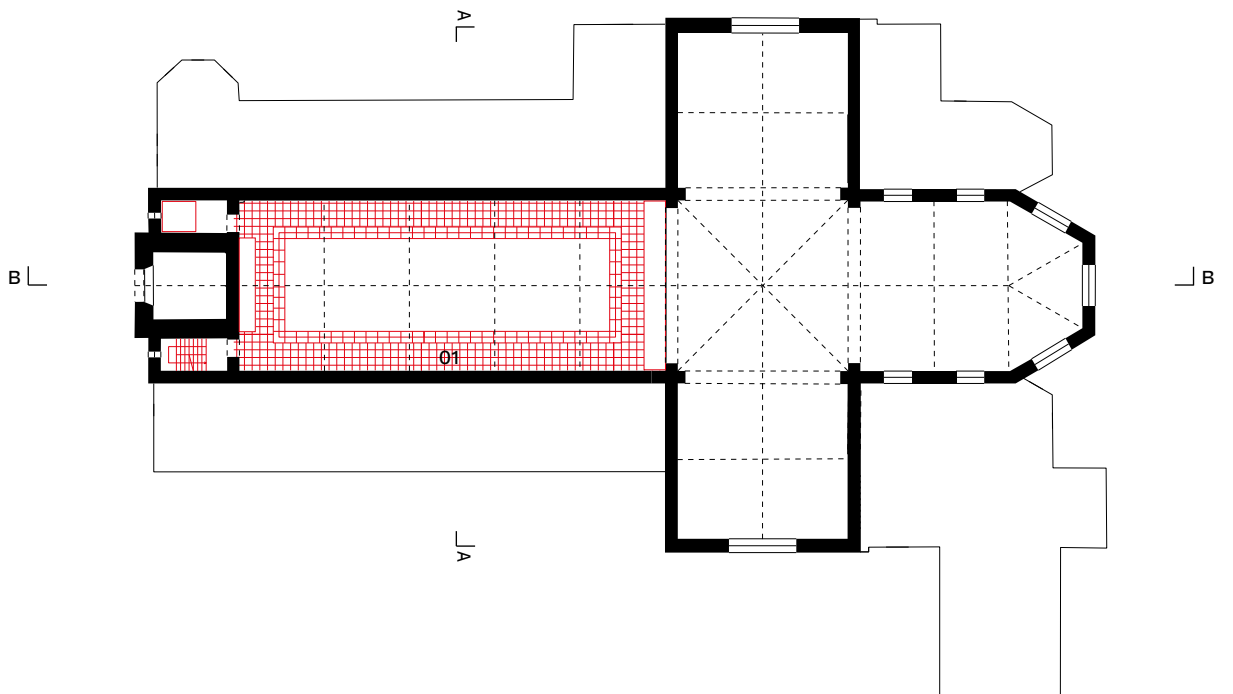
De nieuwe verdiepingvloeren zijn toegankelijk via een trap en een lift aan weerszijden van de toren. De verdiepingvloeren zijn nu eens passerelles langs de boekenkast, dan weer brede plateaus die ingericht kunnen worden als leesplekken of voor computergebruik.

[F]

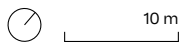

01 bibliotheek

[G]

01 bibliotheek

Situeringsplan 1:6000

Dit ontwerp van Huib Hoste wordt beschouwd als de eerste 'moderne' kerk in Vlaanderen. Hoewel het grondplan traditioneel oogt, getuigen de zichtbare toepassing van nieuwe materialen (betonnen dakspanten bijvoorbeeld) en een verregaande versoering van het interieur van een vroeg-modernistische aanpak. Kerkfabriek en gemeente willen de kerk openstellen voor een breder publiek en stellen daarom een nevenbestemming voorop. Een systeem van mobiele kastenwanden maakt een fysieke en visuele afscheiding mogelijk tussen het liturgische en profane gebruik. Deze combineerbare kastelementen laten toe om stoelen, tafels en andere benodigdheden op te bergen, maar kunnen ook ingezet worden als presentatiewand, of om een deel van de ruimte af te scheiden. Door deze dubbele rol – zowel logistiek als ruimtelijk – vormen ze de sleutel tot een multifunctioneel en flexibel gebruik van dit bijzondere kerkgebouw.

[A]

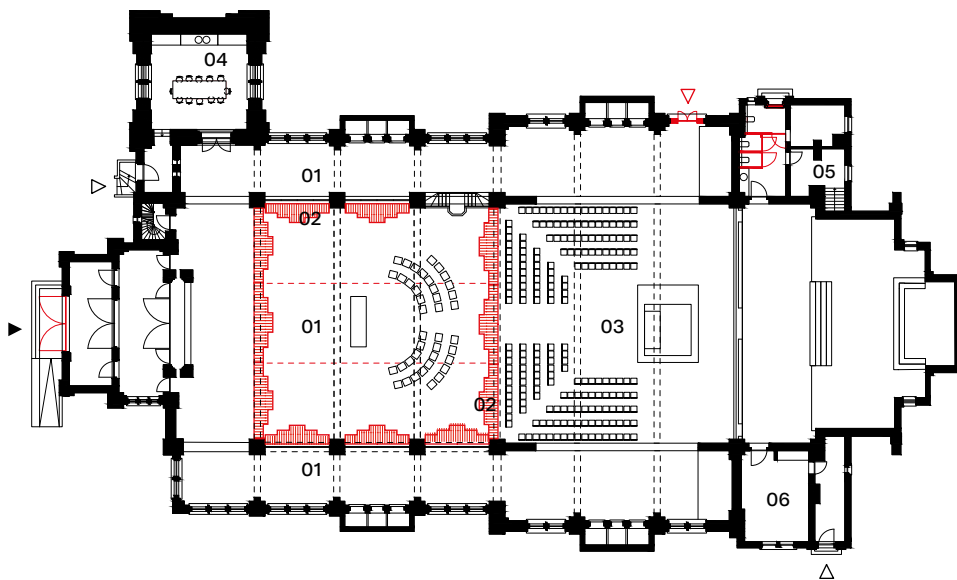
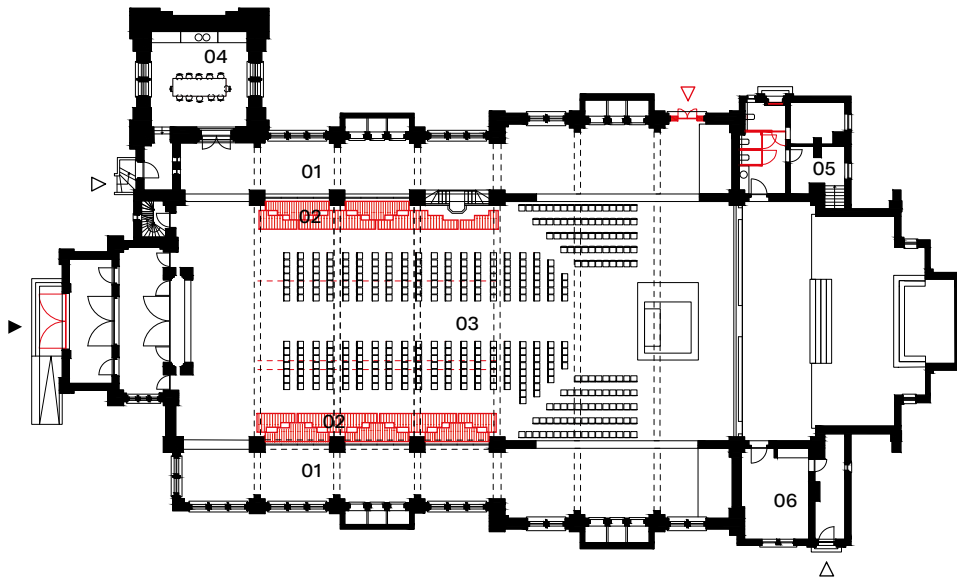
[A]
sfeerbeeld

De kastelementen zijn ontworpen in de geest van Hostes uitgepuurde architectuur. De getrapte vormgeving refereert aan het profiel van de steunberen en de materialisatie in hout sluit aan bij de gele baksteen.

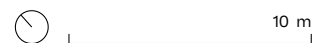
[B-C]
plannen niveau 0

De plannen tonen twee mogelijke opstellingen. In het scenario bovenaan benadrukken de kasten de lengterichting van het gebouw; de zijbeuken worden afgescheiden in functie van een museale opstelling. In de afbeelding onderaan wordt één centrale ruimte afgebakend. In beide gevallen worden de secundaire ruimtes zoals doopkapel en sacristie ingericht als berging, sanitair en keuken.

[B-C]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 mobiele kastenwand
- 03 liturgische ruimte
- 04 keuken
- 05 sanitair
- 06 berging

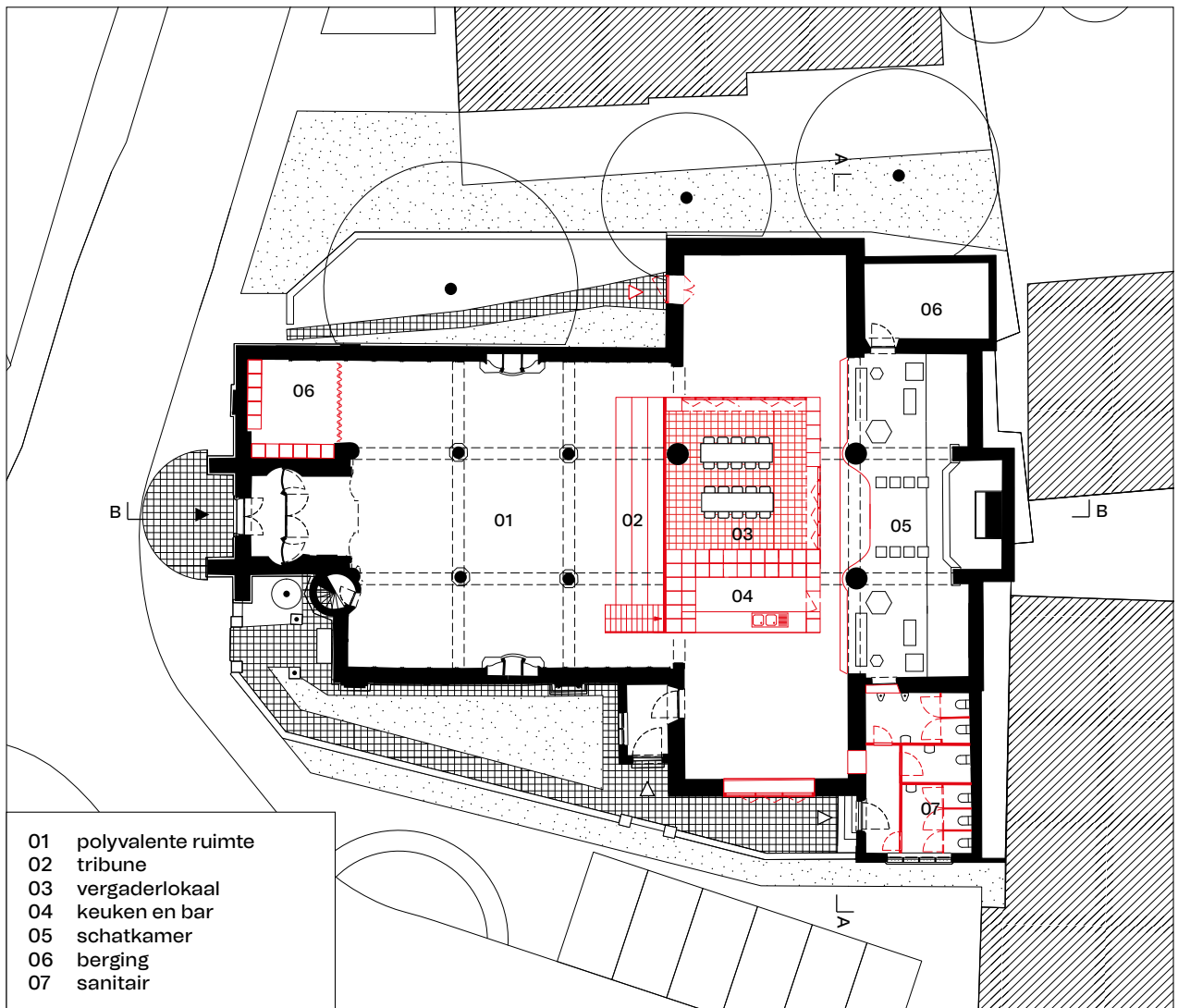

Situeringssplan 1:6000

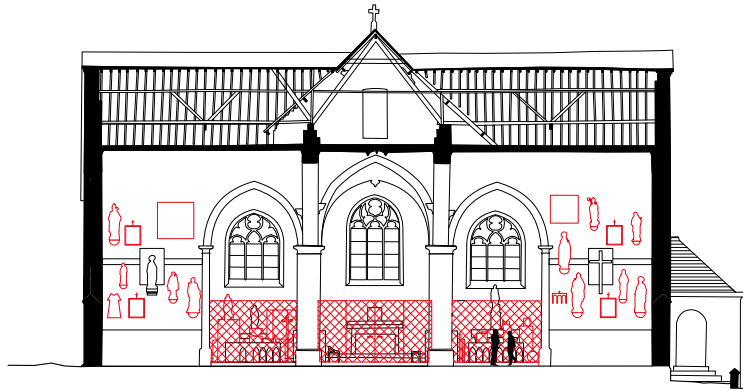
Dit kerkgebouw, dat een lange historiek kent van transformaties, restauraties en reorganisaties, komt in aanmerking voor herbestemming met polyvalente culturele invulling. In dit voorstel wordt daarom een vrijstaand volume voorzien in de kruising, waardoor een aantal nieuwe plekken met verschillende dimensies, onderscheiden karakter en specifieke kansen ontstaan. Het koor doet daarbij dienst als schatkamer en stilteplek; de waardevolle artefacten in de kerk krijgen er een plaats. Het centrale meubel maakt een polyvalent gebruik van de dwarsbeuken mogelijk en ontvouwt zich naar het schip als een soort tribune, die zitplaatsen biedt maar ook als podium kan worden gebruikt. In het volume zelf zijn ook nog een bar en een (apart te verwarmen) vergaderruimte ondergebracht. Het nieuwe volume functioneert als een spelverdeler die een waaier aan mogelijkheden biedt om dit oude kerkgebouw te herontdekken.

[A]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 tribune
- 03 vergaderlokaal
- 04 keuken en bar
- 05 schatkamer
- 06 berging
- 07 sanitair

[B]

[C]

[A]

plan niveau 0

Het centrale volume bevat enerzijds ruimtes die afsluitbaar en apart te verwarmen zijn, maar definieert tegelijk ook de ruimte rondom. In de zuidelijke transeptgevel wordt een grote opening gemaakt als verbinding met het publieke domein.

[B]

snede AA

Het koor, waar de kunstschatten van de kerk een plaats krijgen, wordt met een hekwerk afgesloten. Deze ruimte wordt ingericht als plek voor bezinning en devotie.

[C]

snede BB

Het platform boven het centrale volume is toegankelijk via de tribune en biedt een totaal nieuwe ervaring van de kerkrimte. Het kan dienen als scène bij een voorstelling, maar net zo goed als bijzondere luisterplek bij een orgelrecital.

[D-F]

sfeerbeelden

Een aantal bijzondere interieurelementen, zoals het rococoplafond, de houten lambrisering, de geornamenteerde rondbogen en de muurschilderingen in het koor, ondersteunen de verscheidenheid aan ruimtes. Het nieuwe volume gaat de dialoog aan met dit bonte kerkinterieur door een zorgvuldig gekozen materialisatie, detaillering en kleurstelling.

[F]

Situeringsplan 1:6000

Hoewel architecturaal noch artistiek van grote waarde, vormt deze neogotische kerk door haar prominente ligging een baken in de stad. Als nevenbestemming wordt gedacht aan een sociale kruidenier, eventueel aangevuld met ruimtes voor tijdelijke exposities en een vergaderlokaal. In het kerkship wordt een centrale, ellipsvormige ruimte voorbehouden voor de liturgie. Deze intieme 'bonbon' is opgebouwd uit lichte houten wanden tot net onder de raamopeningen van de middenbeuk. Koor en zijbeuken zijn voorbehouden voor de sociale kruidenier. De leveringen vinden plaats in het bijgebouw naast de toren, waarbij de oostelijke zijbeuk kan dienstdoen als opslagruimte. De westelijke kant kan worden ingezet als extra winkelruimte, cafetaria of restaurant, al dan niet in samenwerking met de sociale kruidenier, of als plek voor een receptie na een viering.

[A-B]

[A-B]
perspectieftekeningen

De centrale ruimte voor de eredienst is opgebouwd uit lichte houten panelen, waarvan de geschrante opstelling de stabiliteit en akoestiek ten goede komt. Een deel van de panelen kan opendraaien, wat verschillende graden van intimiteit mogelijk maakt.

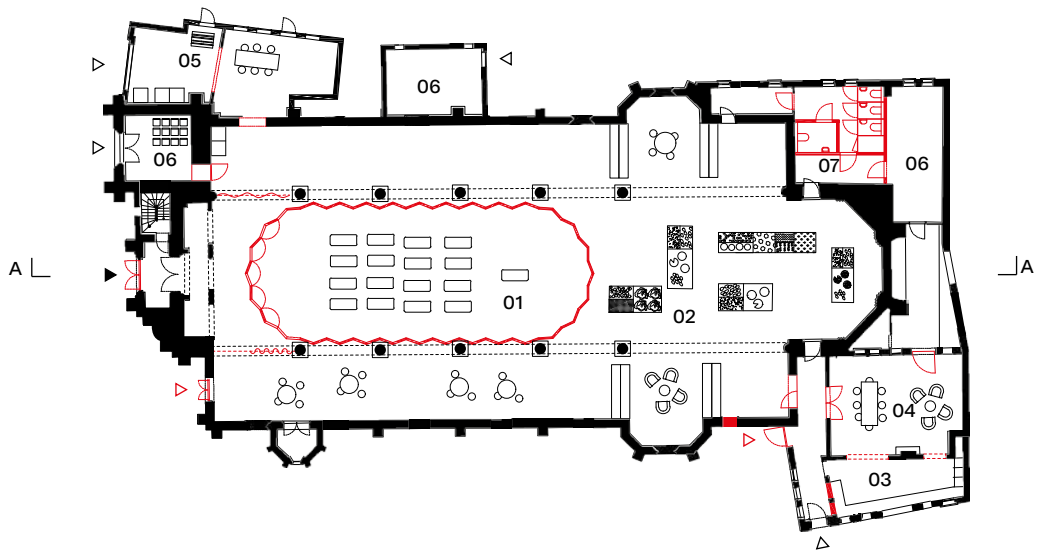
[C]
plan niveau 0

De sacristie en achterliggende bijgebouwen worden ingericht als ontmoetingsruimte, (les)keuken en bureau. Deze ruimtes kunnen eenvoudig afgesloten en afzonderlijk verwarmd worden.

[D]
snede AA

De liturgische ruimte is visueel, maar niet akoestisch of thermisch afgescheiden van de kerk. De eenvoudige houten structuur laat verschillende opstellingen toe maar beperkt ook de gelijktijdige programmatie ervan.

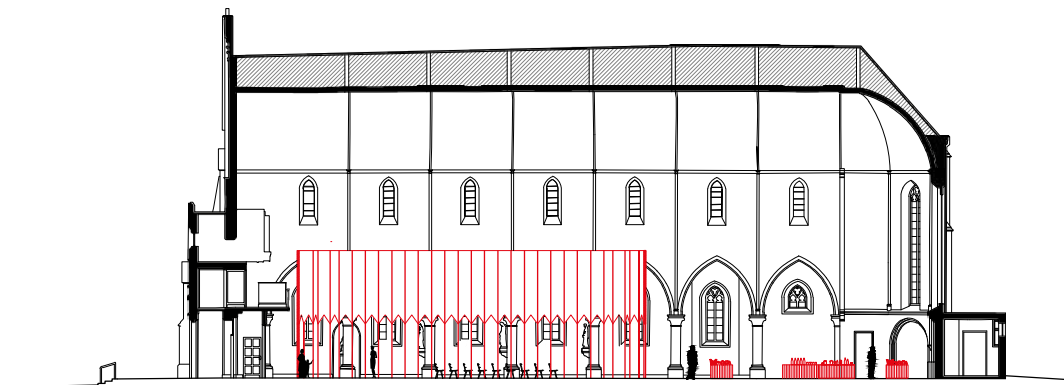
[C]

- 01 liturgische ruimte
- 02 sociale kruidenier
- 03 keuken
- 04 vergaderlokaal
- 05 leveringen
- 06 berging
- 07 sanitair

[D]

Situeringssplan 1:6000

Deze laatgotische kerk met haar markante toren kreeg de bijnaam 'Kathedraal van het Noorden' omwille van haar indrukwekkende architectuur en buitengewoon rijke interieur. Dit biedt kansen voor een culturele en toeristische nevenbestemming, gekoppeld aan een open en veelzijdige ontmoetingsplaats voor de lokale gemeenschap. Ook de befaamde orgelconcerten moeten in de toekomst kunnen blijven plaatsvinden. In dit voorstel wordt de middenbeuk door middel van gordijnen herschaald tot een meer intieme plek voor liturgie, stiltebeleving of culturele activiteiten. De gordijnen reiken tot net onder de gewelven, waardoor de indrukwekkende proporties van de ruimte benadrukt blijven. Rondom deze kern ontstaat een vrij toegankelijke rondgang in de zijbeuken en de kooromgeving.

[A-B]

[A-B]

Perspectieftekeningen

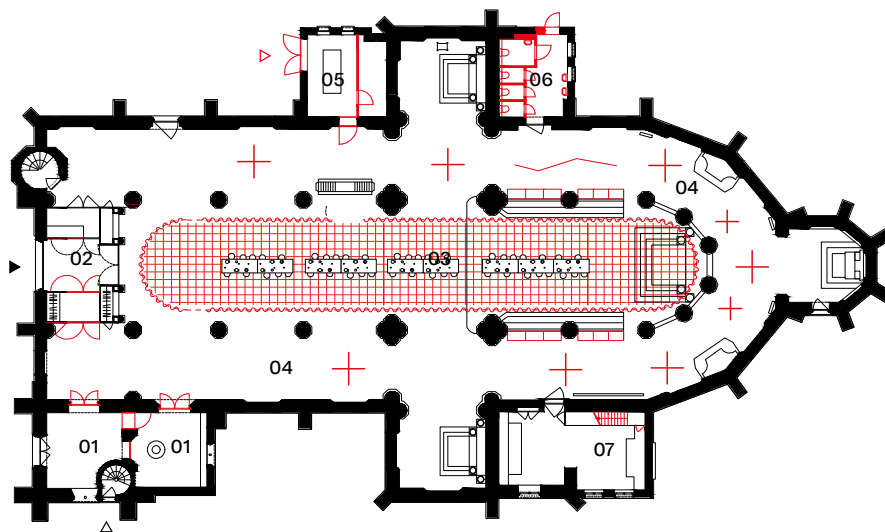
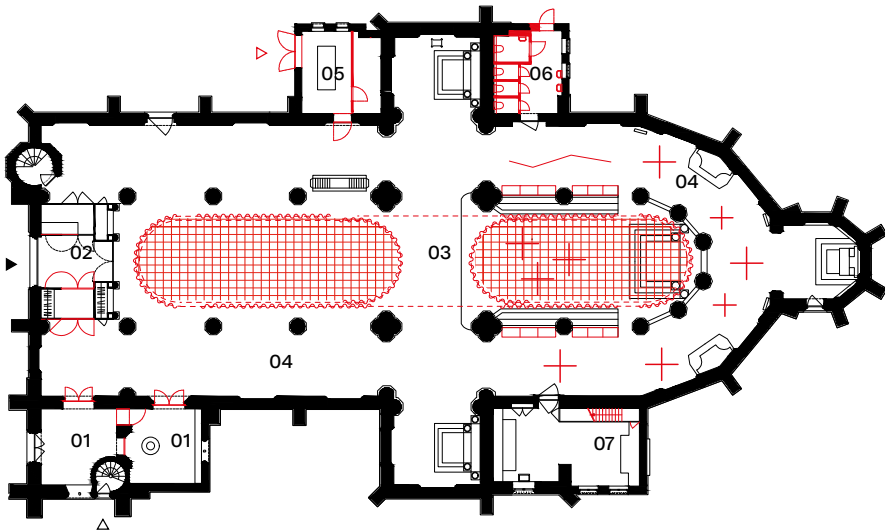
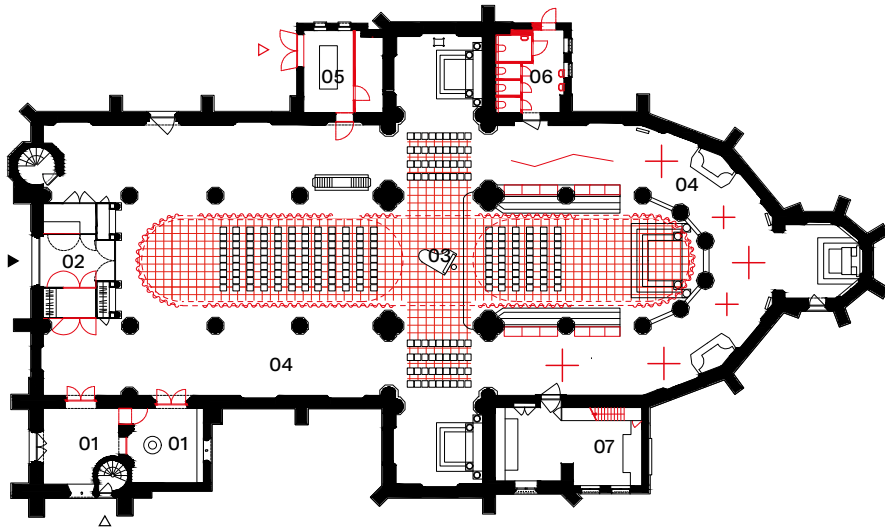
Het voorgestelde gordijnsysteem laat toe om de middenbeuk als één geheel af te sluiten, in compartimenten, of slechts gedeeltelijk. Flexibel meubilair, zoals stapelbare stoelen en modulaire podiumelementen, maken een polyvalent gebruik van deze ruimtes mogelijk.

[C-E]

plannen niveau 0

De plannen illustreren hoe creatief de kerkruimte kan worden ingevuld dankzij het gordijnsysteem. Bovenaan: een pianoconcert met centraal podium; in het midden: twee afgesloten tentoonstellingsruimtes; onderaan: een feestmaaltijd. In alle gevallen kan vrij gekozen worden voor meer of minder beslotenheid.

[C-E]

- 01 toeristisch infopunt
- 02 bar en vestiaire
- 03 omsloten centrale ruimte
- 04 polyvalente ruimte
- 05 keuken
- 06 sanitair
- 07 berging

Kerken variëren van autonome en zuivere vormen tot assemblages van volumes, vaak toegevoegd in verschillende bouwfases. Om verschillende redenen kan het nuttig zijn om een nieuw volume toe te voegen: om de bruikbare oppervlakte te vergroten zonder de binnenruimte te verkavelen, om technische installaties of een logistieke sas in onder te brengen, of om de ruimte rond het kerkgebouw op te waarderen. Een typische vraag is dan hoe de nieuwe annex het bestaande volume ontmoet: is het een vrijstaand paviljoen of volgt het als aanbouw de accumulatieve logica van het kerkgebouw? Ook de architectuurtaal en materialiteit van de uitbreiding zijn cruciaal: volgt ze die van de bestaande kerk of krijgt ze een eigen expressie als autonoom object? En kan het nieuwe volume ook gebruikt worden om de (buiten)-ruimte rond de kerk mee te (her)structureren?

toe·voe·gen (voegde toe, heeft toegevoegd)

- 1 extern volume toevoegen
- 2 laten groeien

TOEVOEGEN 01**SINT-PIETER,
TIENEN
(VISSENAKEN)**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Struktuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

TOEVOEGEN 02**ONZE-LIEVE-VROUW VAN
ALTIJDDURENDE BIJSTAND,
RONSE (KLIJPE)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

TOEVOEGEN 03**SINT-MARTINUS,
BRAKEL
(OPBRAKEL)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

TOEVOEGEN 04**SINT-ANTONIUS VAN PADUA,
MEULEBEKE
(‘T VELD)**

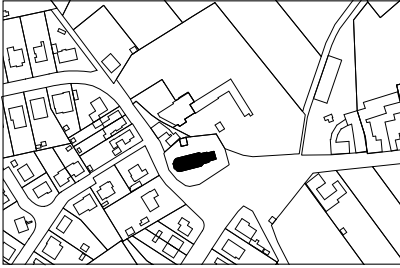
TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

TOEVOEGEN 05**SINT-PIETER,
DE PANNE**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

TOEVOEGEN 06**SINT-KRISTOFFEL,
LONDERZEEL**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering –
Universiteit Antwerpen

Situeringplan 1:6000

Naast deze éénbeukige, classicistische kerk, waarvan het interieur nog in originele staat is, bevindt zich een fraaie, ommuurde pastorie. Een deel daarvan is ingericht als feestzaal De Kronkel. Momenteel is er weinig interactie tussen de verschillende onderdelen van de site. In de haalbaarheidsstudie werd daarom onderzocht hoe de kerk als multifunctionele ruimte kon worden uitgerust in interactie met de naastliggende infrastructuur. De leegstaande pastorie krijgt daarbij een nieuwe, publieke functie als brasserie of kinderopvang, terwijl voor De Kronkel een nieuwe vleugel wordt voorgesteld die de historische hoevetyologie in U-vorm herstelt. Hierdoor ontstaan mogelijke kruisbestuivingen: de keuken van de brasserie kan bijvoorbeeld ingezet worden voor feesten in de kerk of in De Kronkel, terwijl de pastorietauin als hart van de site alle onderdelen ontsluit. Om de continuïteit compleet te maken, wordt nog een overdekte verbinding met de kerk toegevoegd.

[A]

[A]
collage

De nieuwe vleugel definieert de pastorietauin als centrum van de site. De vorm en detaillering van de nieuwe uitbreiding sluiten respectvol aan bij de oorspronkelijke architectuur.

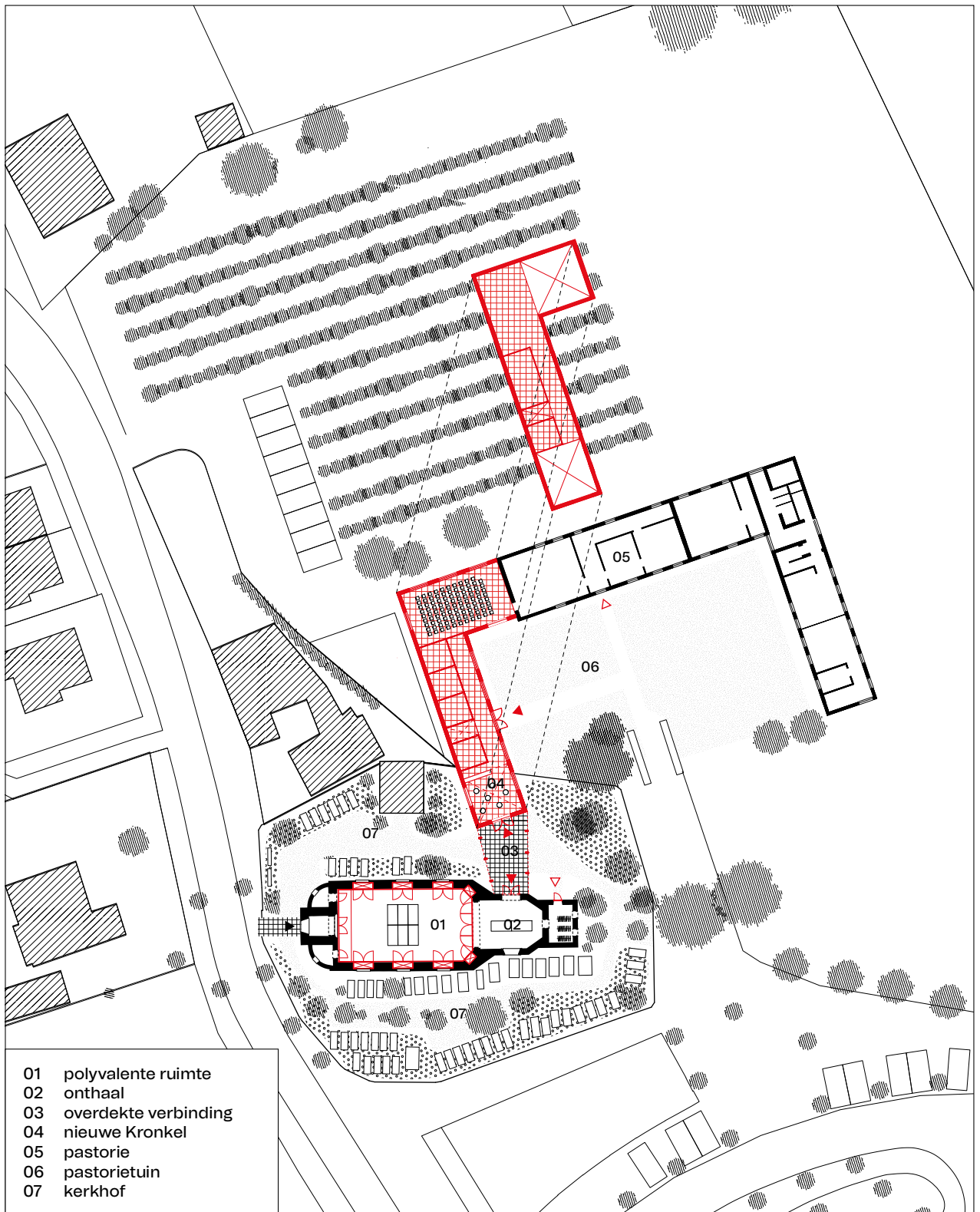
[B]
axonometrie

De kerk wordt met de andere delen van het ensemble verbonden via een nieuwe opening onder het koorraam. Door het koor als toegang en onthaal in te richten wordt de oriëntatie van de kerk omgekeerd, maar wordt ze wel veel directer betrokken bij de rest van de site.

[B]

20 m

Situeringsplan 1:6000

Door haar schaal, het atrium ervoor en de forse klokkentoren vormt deze kerk een onbetwistbaar referentiepunt in het gehucht Klijpe. Het haalbaarheidsonderzoek trachtte initieel na te gaan hoe deze karakteristieken konden worden ingezet bij een herbestemming tot 'Huis voor Verenigingen', maar uiteindelijk werd gekozen voor een meer lokale verankering als uitbreiding van de naastgelegen school. In het ontwerp wordt de kerk fysiek en functioneel ingebed in het schoolcomplex. De ingrepen worden minimaal gehouden: klassen worden zoveel mogelijk ondergebracht in bestaande lokalen en in twee nieuwe zijbeuken; het atrium wordt ingericht als overdekte speelplaats. Het middenschip blijft open als polyvalente ruimte en kan dienstdoen als refter, turnzaal of evenementenruimte. Buiten de schooluren kan ze ook door de buurt worden gebruikt.

[A]

[A]
sfeerbeeld exterieur

Door het profiel en de kleurstelling heeft het tentdak maar een beperkte visuele impact op het gevelbeeld; de ingreep vergroot het gebruikspotentieel van de site niettemin aanzienlijk.

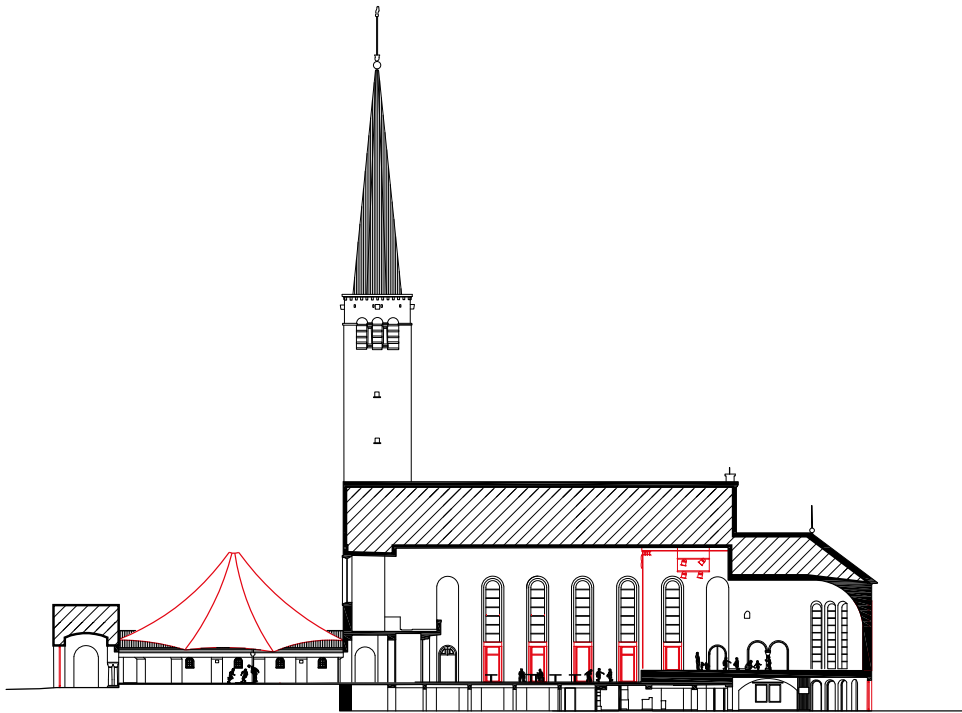
[C]
snede AA

Het overdekte atrium doet dienst als speelplaats; deze is rechtstreeks gekoppeld aan de polyvalente ruimte in het schip.

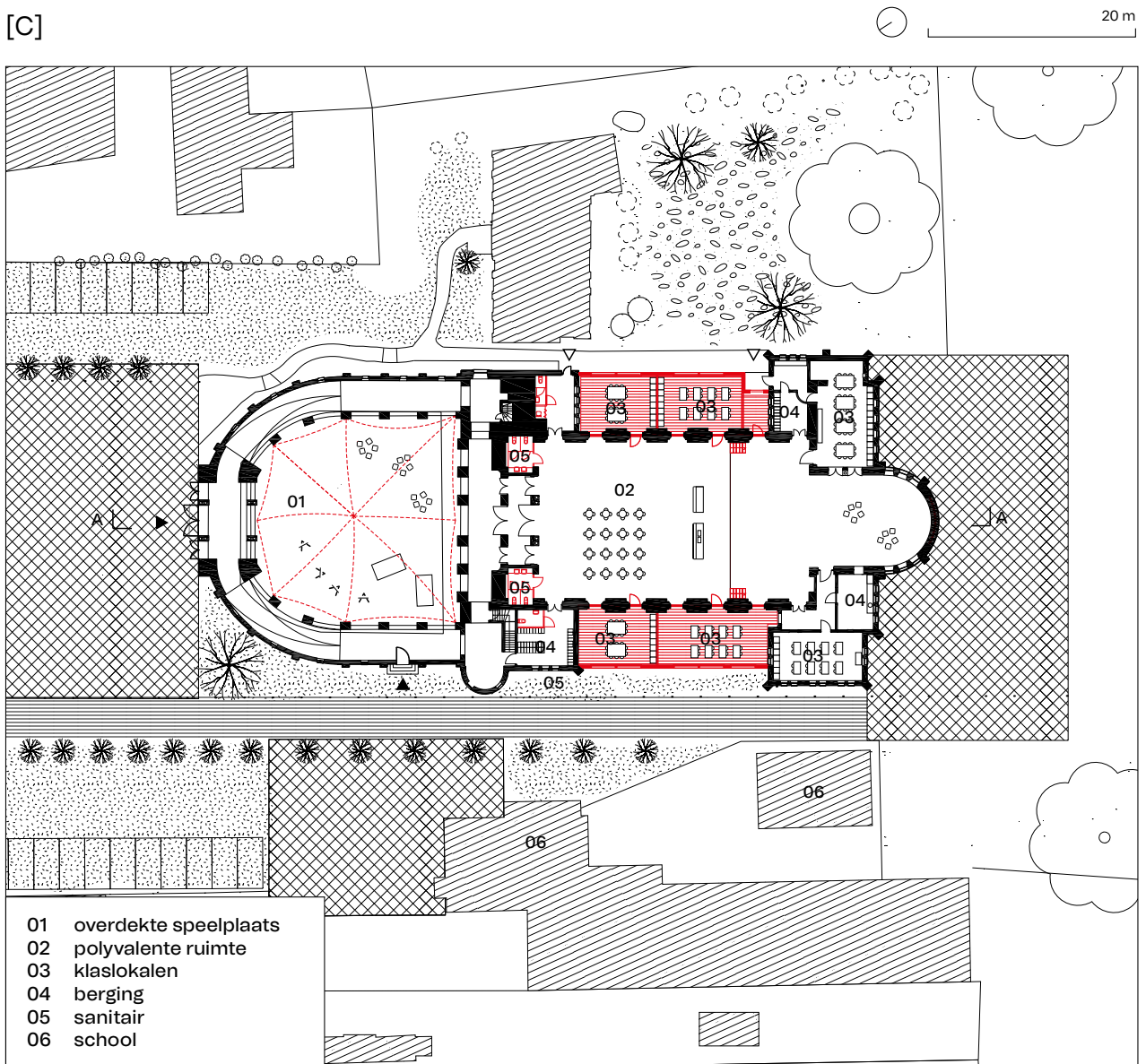
[D]
plan niveau 0

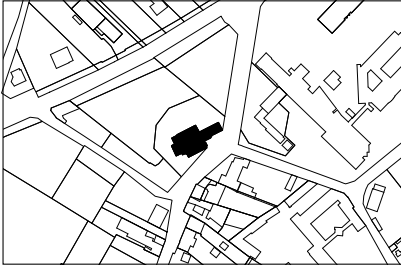
Vier nieuwe klaslokalen bevinden zich in twee uitbreidingen langs de zijbeuken, en zijn toegankelijk via de centrale polyvalente ruimte.

[B]

[C]

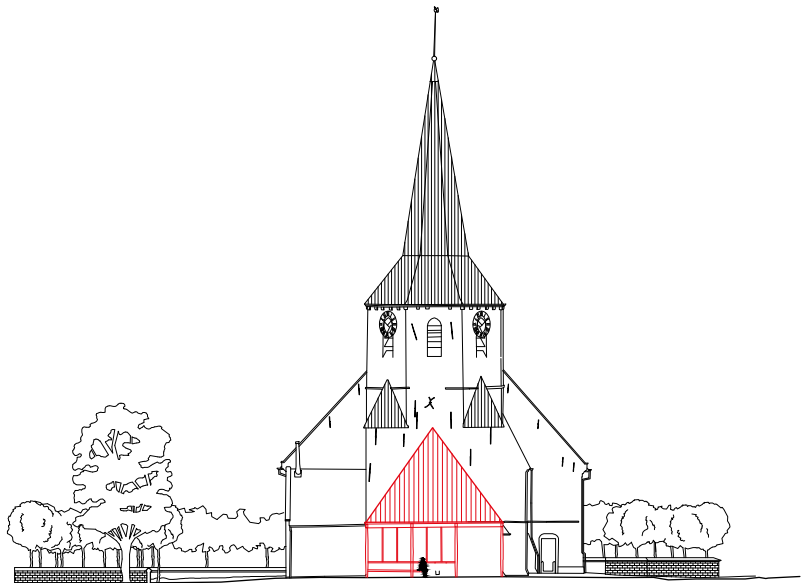

Situeringsplan 1:6000

De lange bouwgeschiedenis van deze kerk valt duidelijk af te lezen uit de kenmerkende schakeling van volumes. Het vroegere kerkhof heeft landschappelijke kwaliteiten en vormt een historische eenheid met de kerk. Niettemin is er weinig samenhang tussen het voorplein, de aangrenzende speeltuin, de strooiweide en de kerkhoftuin. Vanuit de nood aan een polyvalente ruimte voor lokale verenigingen werd onderzocht hoe de kerk zou kunnen fungeren als flexibel dorps huis. Bij wijze van nieuwe stap in de bouwgeschiedenis van de kerk voegen de ontwerpers de benodigde infrastructuur toe in een nieuw volume, dat aansluit bij het voorportaal. Ingrepen in het beschermde interieur worden op die manier zoveel mogelijk vermeden.

[A]

[A]
westgevel

De gevel is teruggetrokken ten opzichte van het dakvlak en laat ruimte voor een bank. Deze eenvoudige gebaren verwelkomen de bezoeker.

[B]
snede AA

Het nieuwe volume versterkt de aswerking in het interieur en vormt een schakel tussen binnen en buiten. Het kan autonoom ingezet worden bij buitenactiviteiten, zonder de hele kerk te hoeven openstellen. Dat maakt het beheer van de site een stuk eenvoudiger.

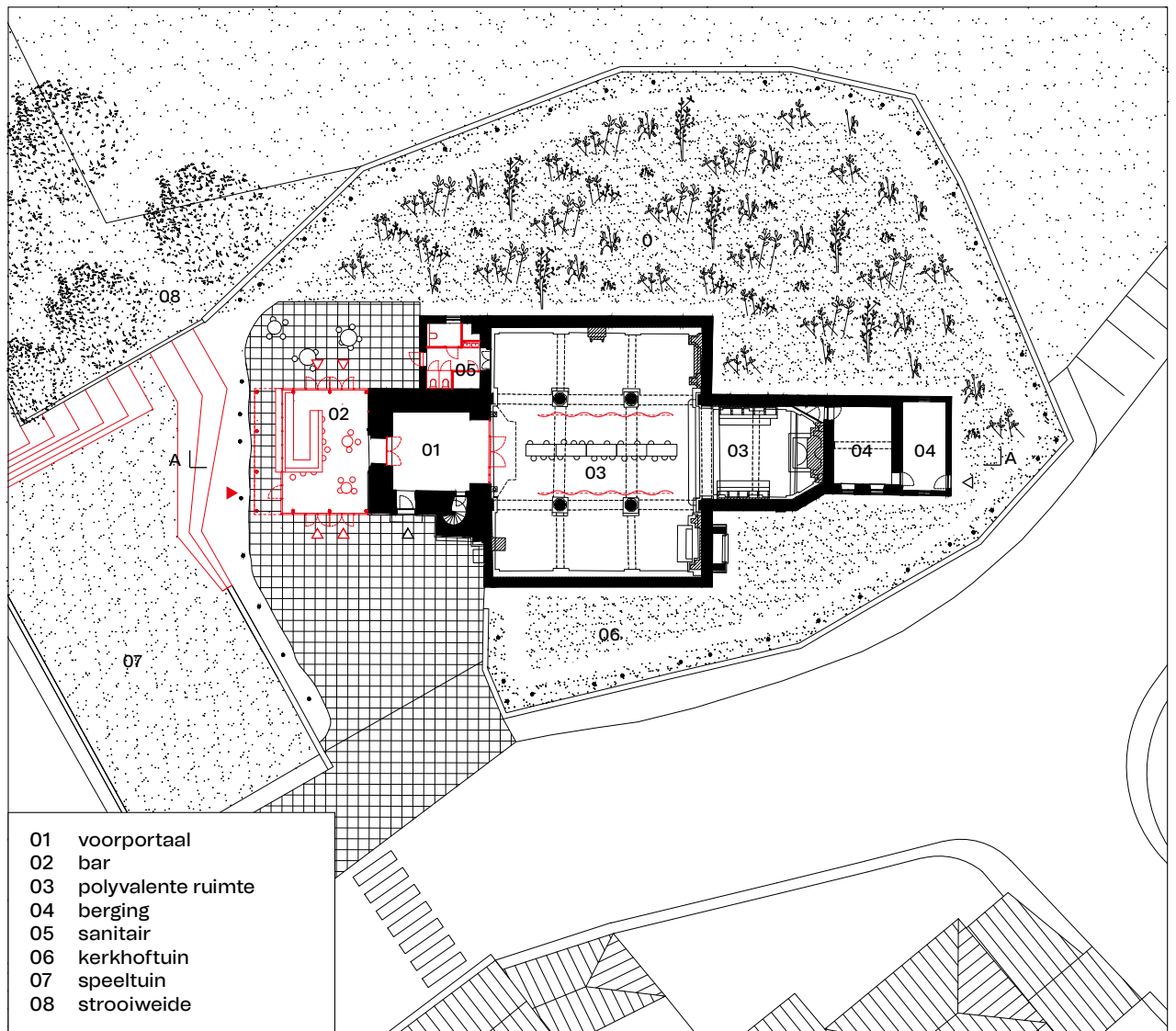
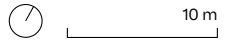
[C]
plan niveau 0

Het unieke interieur blijft zoveel mogelijk onaangeroerd. Enkel de voormalige doopkapel en huidige technische berging worden beperkt verbouwd voor sanitaire voorzieningen.

[B]

[C]

- 01 voorportaal
- 02 bar
- 03 polyvalente ruimte
- 04 berging
- 05 sanitair
- 06 kerkhof
- 07 speeltuin
- 08 strooiweide

[D]

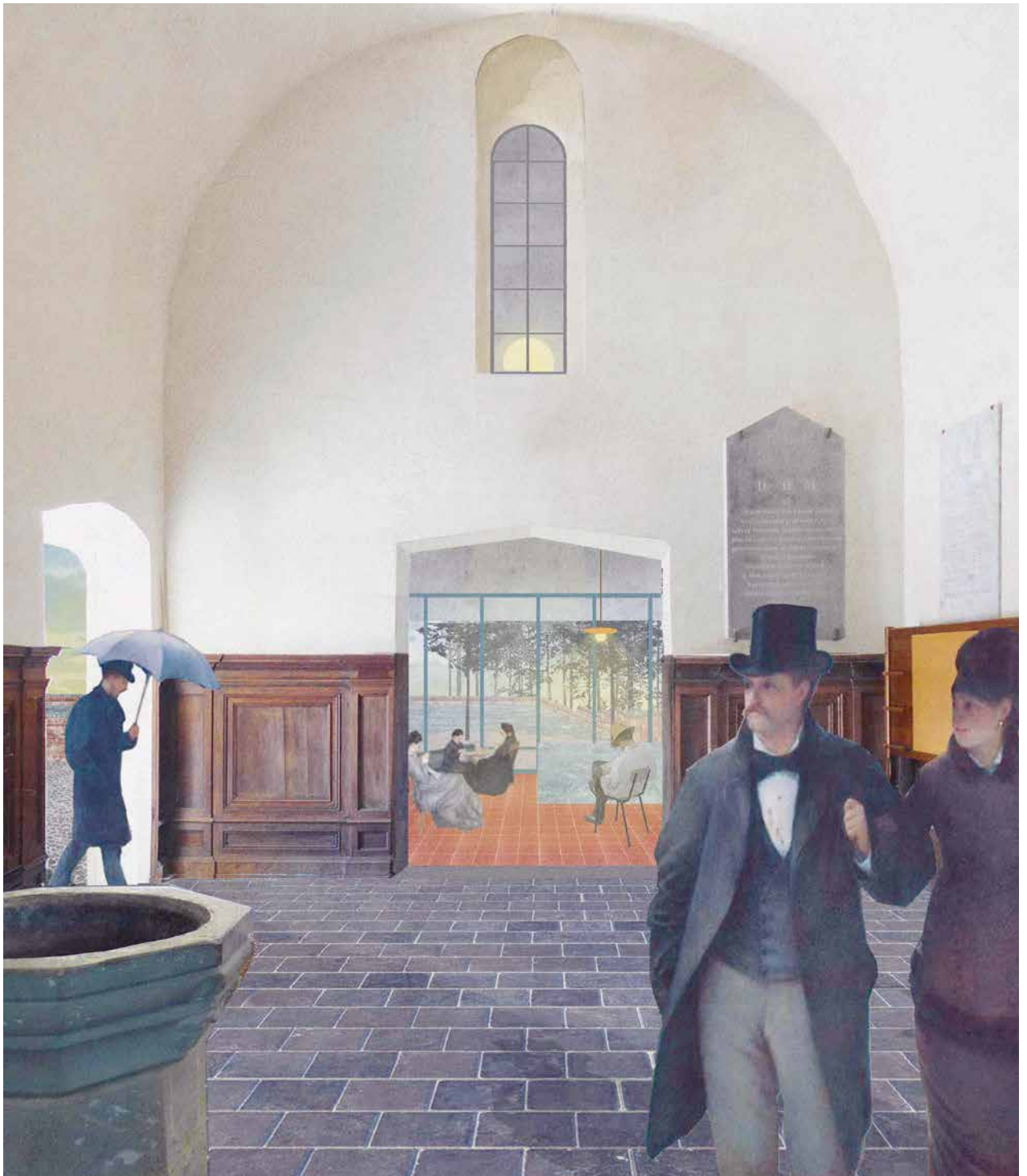
sferbeeld exterieur

Het nieuwe zijgebouw voegt met zijn typische dakvorm en positie een eigentijds hoofdstuk toe aan de historische evolutie van deze kerk.

[E]

sferbeeld interieur

Het kenmerkende boograampje boven het portaal wordt als binnenraam geïntegreerd in het ontwerp.

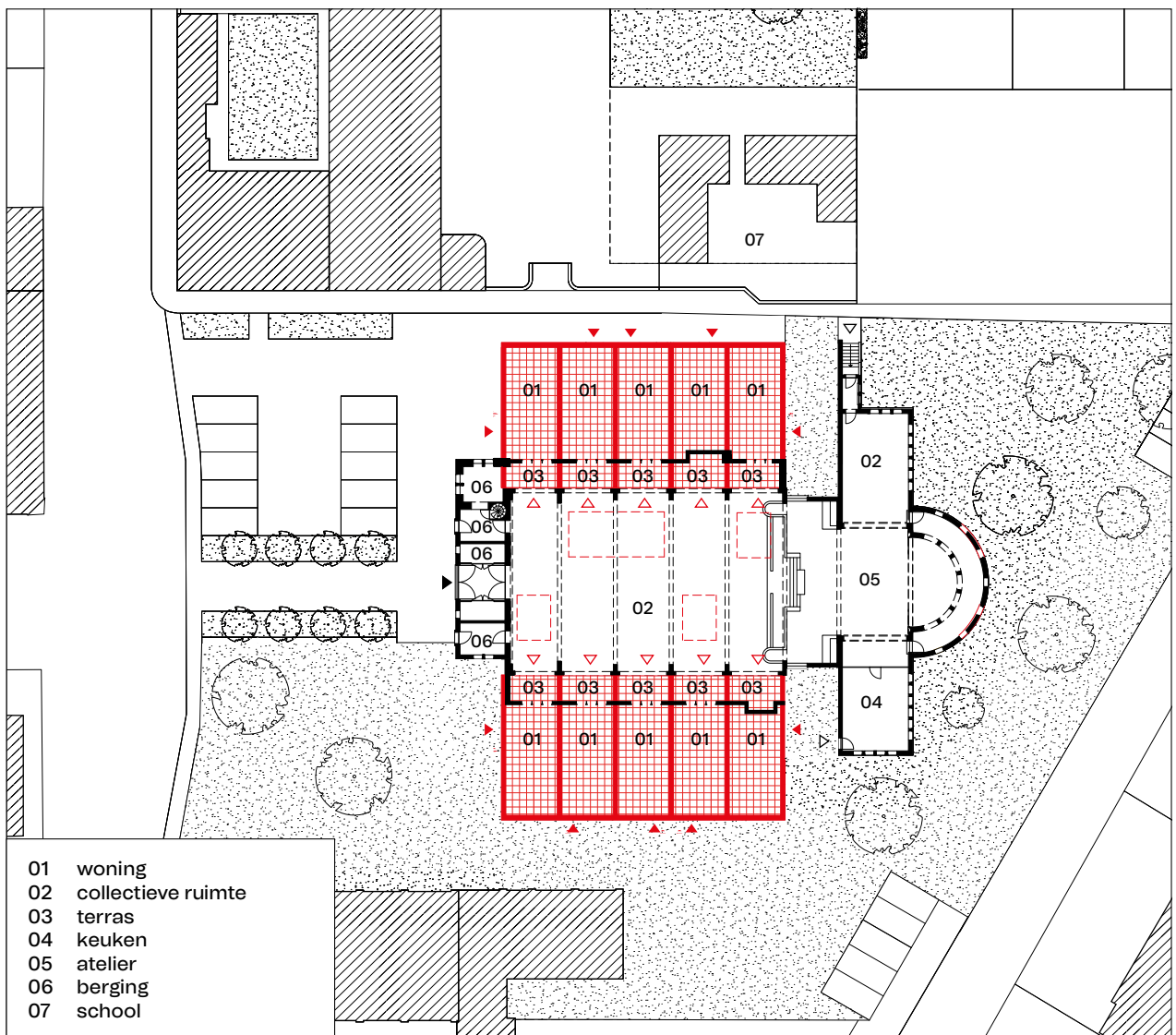

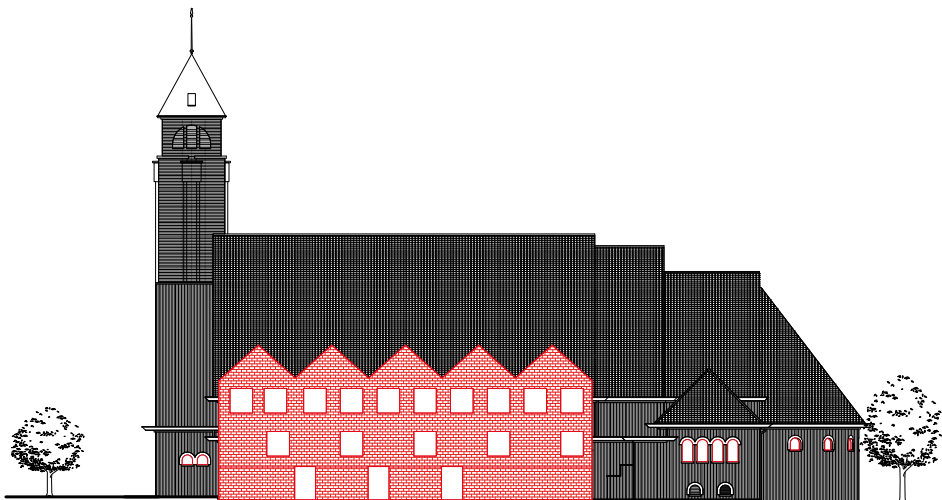
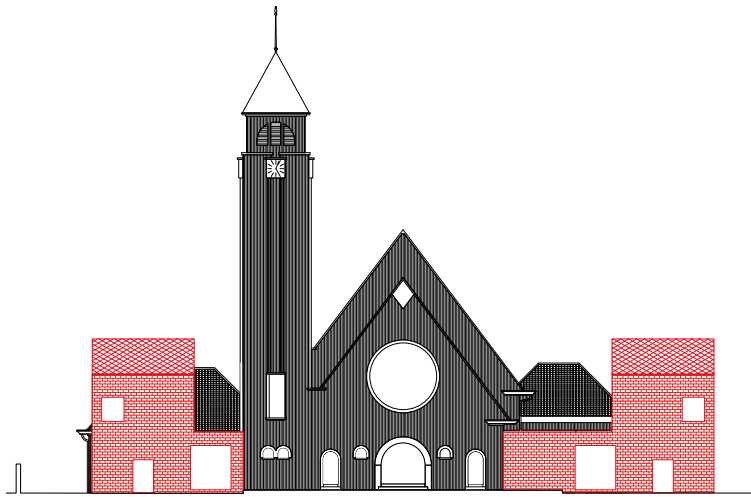
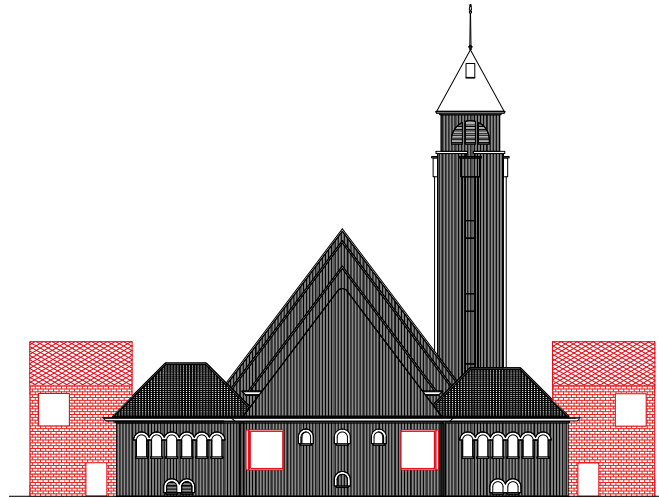
Situeringsplan 1:6000

Deze naoorlogse zaalkerk, waarrond zich later de woonwijk 't Veld heeft ontwikkeld, vormt een sterk visueel baken in een omgeving met weinig structuur en identiteit. Zo is er geen enkele fysieke link met het natuurdomein vlakbij, en ontbreekt elke relatie met de naastgelegen kleuter- en lagere school. Bij gebrek aan een formele beslissing omtrent de aard van de bestemming of het toekomstige programma werd de haalbaarheidsstudie opgevat als een ontwerpend onderzoek naar ruimtelijke constellaties, waarbij het kerkgebouw of restanten ervan betekenis konden krijgen voor de buurt. In dit voorstel wordt het kerkgebouw deel van een cohousingproject: tien woningen worden tegen de kerk aangebouwd, waarbij het schip, gedeeltelijk opengemaakt, een polyvalente ruimte wordt die met de wijk en de school kan worden gedeeld. De nevenruimtes in het kerkgebouw worden ingevuld als muziekkamer, studeerkamer, atelier of bergruimte.

[A]

[B-D]

[A]

plan niveau 0

De woningen hebben hun formele adres aan de buitenzijde, maar hebben ook een informele achteringang via het voormalige kerkship.

[B-D]

west-, oost- en zuidgevel

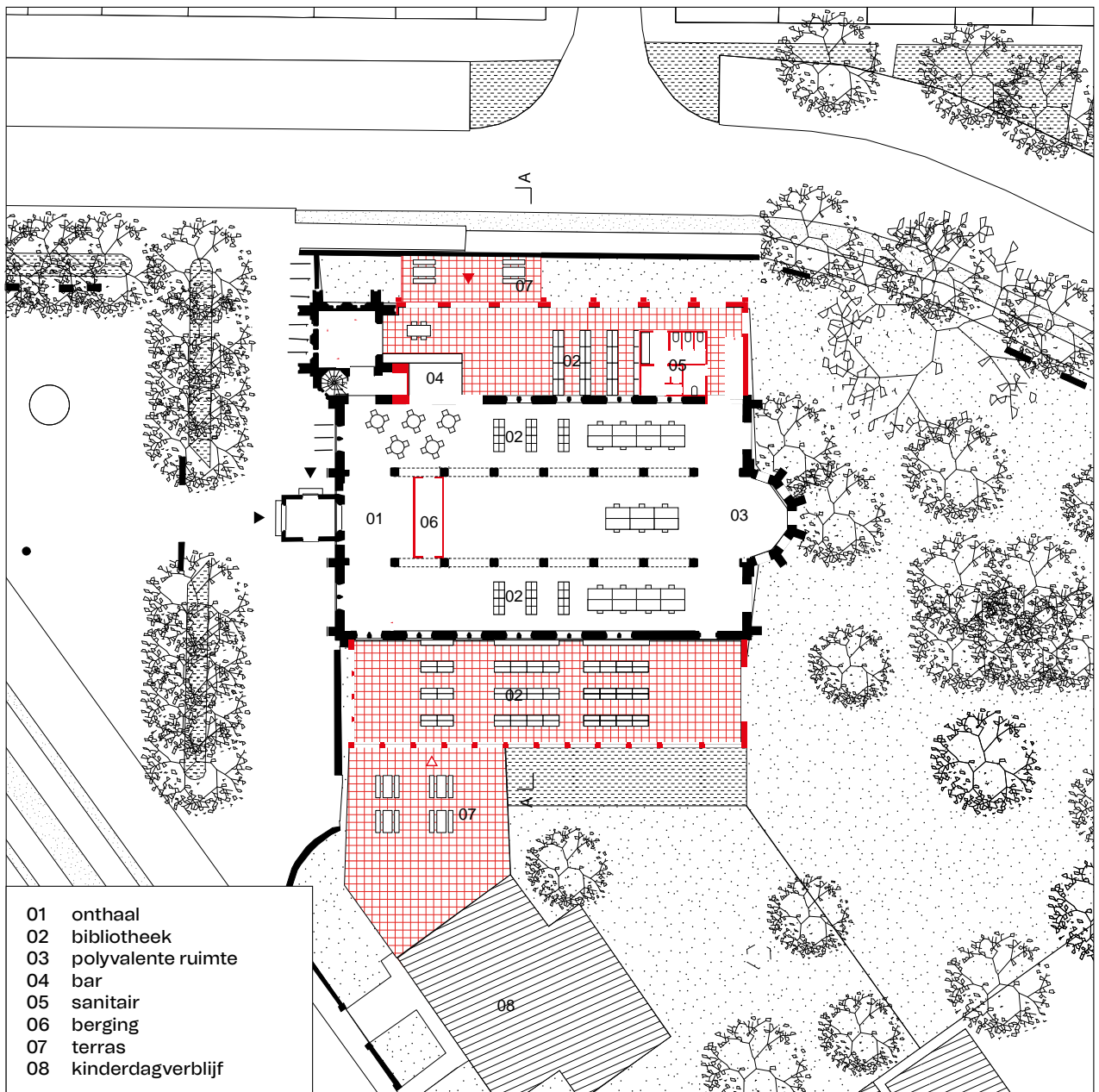
Er wordt gestreefd naar een sterk architecturaal beeld dat positief afstraalt op de wijk. De bakstenen gevels van de woningen sluiten aan bij de architectuur van de kerk en zorgen voor een homogeen geheel.

Situeringssplan 1:6000

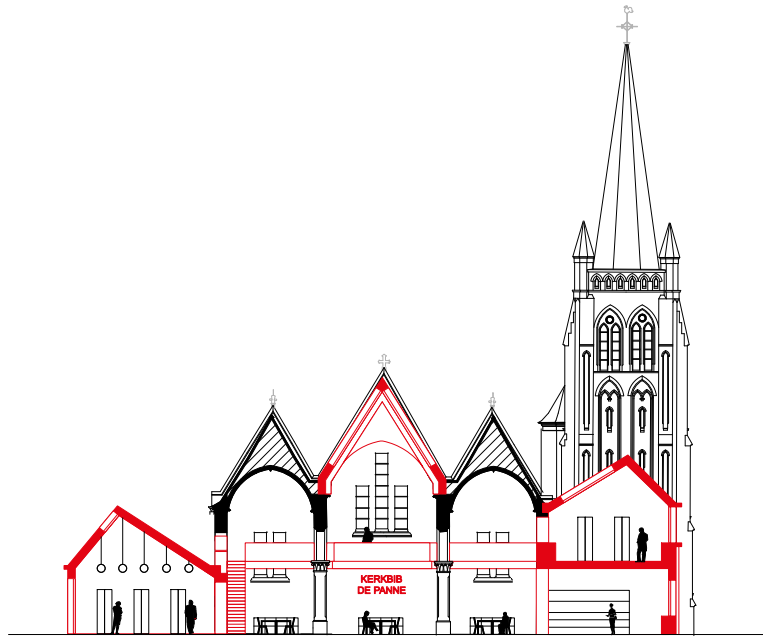
Deze kerk ligt op de grens van een woonwijk, een scholencampus, een villawijk en een natuurgebied. Aan elke kant heeft ze een andere relatie met haar omgeving: vooraan een stedelijk en verhard plein, achteraan een informeel parkje, ten zuiden ligt de pastorie (momenteel ingericht als kinderdagverblijf). De ontwerpers onderzochten hoe het kerkgebouw herbestemd kan worden tot openbare bibliotheek, en hoe een sterkere band met de omgeving vorm kan krijgen. Met dit doel worden twee beuken aangebouwd: aan de kant van het kinderdagverblijf is dat een laag, open parkvolume voor de kinderafdeling van de bibliotheek; aan de straatkant een meer gesloten volume met twee verdiepingen met bar, leestafels en sanitair. In het middenschip worden een aantal gewelven verwijderd en vervangen door een beglaasd dak; zo ontstaat een lichtrijk atrium voor de bibliotheek.

[A]

- 01 onthaal
- 02 bibliotheek
- 03 polyvalente ruimte
- 04 bar
- 05 sanitair
- 06 berging
- 07 terras
- 08 kinderdagverblijf

[B]

[C]

[A]
plan niveau 0

Het kerkship wordt ingericht met mobiele bakken, stapelbare stoelen en tafels; het wordt een polyvalente ruimte waar boekvoorstellingen, leesclubs, voordrachten en dergelijke kunnen plaatsvinden.

[B]
snede AA

Het kerkgebouw heeft een helder plan met drie beuken, waar de toren, sacristie en toegangsportaal aan zijn geklikt. De nieuwe zijbeuken zetten deze geleding verder, weliswaar met een eigen, hedendaagse signatuur.

[C]
oostgevel

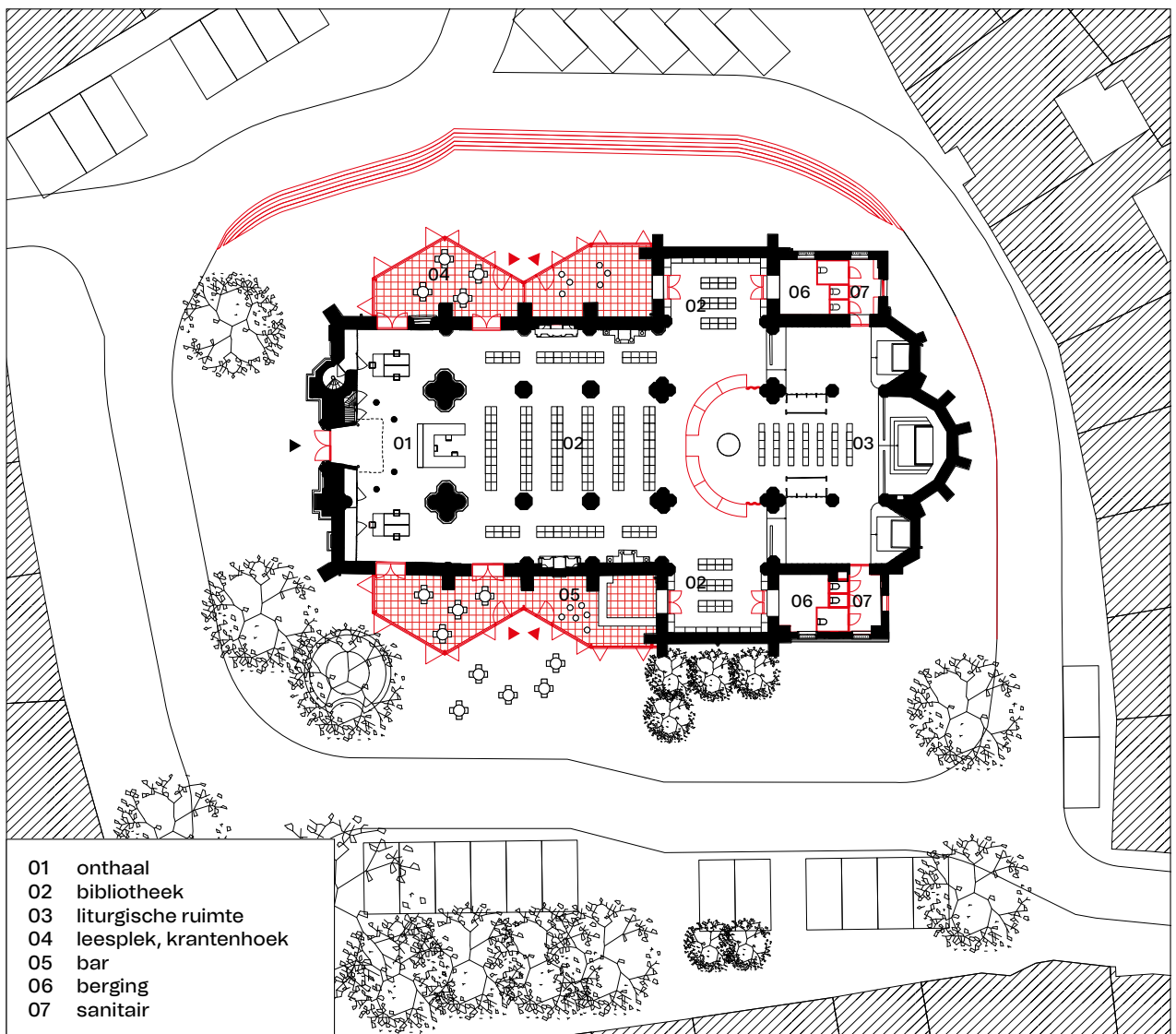
De nieuwe zijbeuken volgen de logica van het originele kerkgebouw, maar hebben elk een eigen karakter en expressie naar de omgeving.

Situeringsplan 1:6000

Deze kruisbasiliek, opgetrokken in meerdere fases, staat midden op het marktplein dat daardoor erg versnipperd is en weinig ruimtelijke of functionele kwaliteiten bezit. De kerk is ook erg gesloten ten aanzien van haar omgeving. De ontwerpers onderzochten daarom hoe een betere ruimtelijke relatie tussen kerk en plein het centrum van de gemeente kan versterken, en hoe het gebouw betekenis kan krijgen voor de lokale gemeenschap. Vanuit dat perspectief werd nagegaan of en hoe de kerk kan worden ingericht als openbare bibliotheek en repetitielokaal voor de lokale fanfare, of als muziekacademie. Het scenario hier toont een suggestie voor inrichting als bibliotheek. De boekenrekken komen in het schip, terwijl dienstruimtes en leesplekken een onderkomen vinden in twee nieuwe zijgebouwen naast de zijbeuken. Het dakprofiel van deze toevoegingen vormt een knipoog naar de bestaande, aangebouwde sacristieën.

[B]

- 01 onthaal
- 02 bibliotheek
- 03 liturgische ruimte
- 04 leesplek, krantenhoek
- 05 bar
- 06 berging
- 07 sanitair

[C-D]

[B]

plan niveau 0

In de nieuwe volumes komen de onderdelen van een bibliotheek die daglicht en openheid vragen, zoals de balie, leesplekken en een krantenhoek. De schuine gevelpartijen richten de blik naar alle zijden van het plein.

[C-D]

west- en noordgevel

Door de grote glazen gevelpartijen van de nieuwe paviljoenen ontstaat een visuele dialoog tussen het kerkgebouw en het plein, die ook ruimtelijk versterkt wordt door een nieuwe, brede trappenpartij. Met beperkte ingrepen rond het (beschermd) kerkgebouw wordt hier een royale geste gemaakt naar de publieke ruimte.

In sommige gevallen blijkt het bestaande kerkvolume overmaats voor een zinvol toekomstig gebruik, is de bouwfysische toestand te slecht, of blijken de energetische prestaties slechts heel moeilijk te verbeteren. Afbraak kan in zulke gevallen een strategische optie zijn. Iets wegnemen, of het nu gaat om het beperkt verwijderen van een aanbouw of een volledige ontmanteling van de structuur, kan nieuwe en soms onverwachte mogelijkheden scheppen. Het gebouw kan er beter bruikbaar en beheer(s)baar door worden. Daarbij moet natuurlijk omzichtig worden omgegaan met de erfgoedwaarden van het kerkgebouw en zijn betekenis voor de lokale gemeenschap, en er moet bovenal goed over worden nagedacht, welke rol het kan blijven spelen als het dak wordt verwijderd, een beuk verdwijnt, of wanneer slechts enkele fragmenten blijven staan. In het geval van volledige afbraak moet men stilstaan bij de vraag, of de herinnering aan de voormalige kerk kan of moet worden levend gehouden.

weg·ne·men (nam weg; heeft weggenomen)

- 1 het volume beperken, laten krimpen
- 2 soms ook: inbreiden

WEGNEMEN 01

**SINT-LAMBERTUS
HAM (KWAADMECHELEN)**

BOGDAN & VAN BROECK
i.s.m. prof. dr. Thomas Coomans
& Rebel Group

WEGNEMEN 02

**SINT-LAURENTIUS
HEUVELLAND (KEMMEL)**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Struktuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

WEGNEMEN 03

**SINT-AMANDUS
WILLEBROEK (BLAASVELD)**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broeckx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

WEGNEMEN 04

**HEILIGE FAMILIE
ASSE (ASBEEK)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

WEGNEMEN 05

**SINT-WILLIBRORDUS
HEUSDEN-ZOLDER**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

WEGNEMEN 06

**SINT-RUMOLDUS
DILBEEK (SCHEPDAAL)**

TV urbain architectencollectief +
Studiobont

WEGNEMEN 07

**SINT-JOZEF
GENK (SLEDDERLO)**

TV urbain architectencollectief +
Studiobont

WEGNEMEN 08

**SINT-CATHARINA
ANTWERPEN (KIEL)**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

WEGNEMEN 09

**SINT-HUBERTUS
HASSELT (RUNKST)**

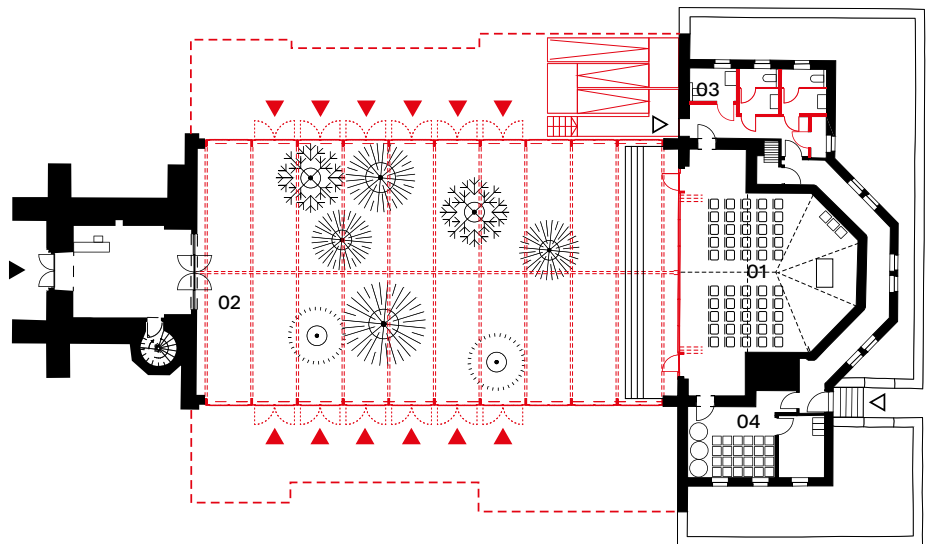
Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

Situeringsplan 1:6000

In Kwaadmechelen is er geen nood aan een bijkomende culturele of sociale infrastructuur zoals een podiumzaal of een ontmoetingsruimte. Alle betrokkenen zijn het er echter over eens dat een karakter- en kwaliteitsvolle publieke ruimte in de dorpskern een absolute meerwaarde zou betekenen. De voorgestelde ingreep speelt daarop in, door elk van de drie onderdelen van de kerk een aparte plek en rol te geven. De toren met rijzige spits blijft behouden als herkenningspunt in de dorpskern. De apsis van de kerk vormt zijn antipode en ondersteunt de ruimtelijke samenhang en historische continuïteit als liturgische ruimte. Tot slot wordt het bestaande schip vervangen door een nieuw glazen volume tussen beide voornoemde relictten. Zo ontstaat een nieuw elan: een overdekte, publieke ruimte die doelbewust eenvoudig en uitgepuurd ontworpen is, en in haar functioneren ondersteund wordt door sanitair en berging.

[A]

- 01 liturgische ruimte
- 02 polyvalente ruimte
- 03 sanitair
- 04 berging

[A]
plan niveau 0

Het introverte kerkschip is omgevormd tot een open, lichtrijke ruimte die polyvalent kan worden ingezet ter versterking van de dorpskern. Het glazen volume biedt het perfecte klimaat voor de groei van planten en biedt zicht op de 'doorgesneden' apsis en de omgeving.

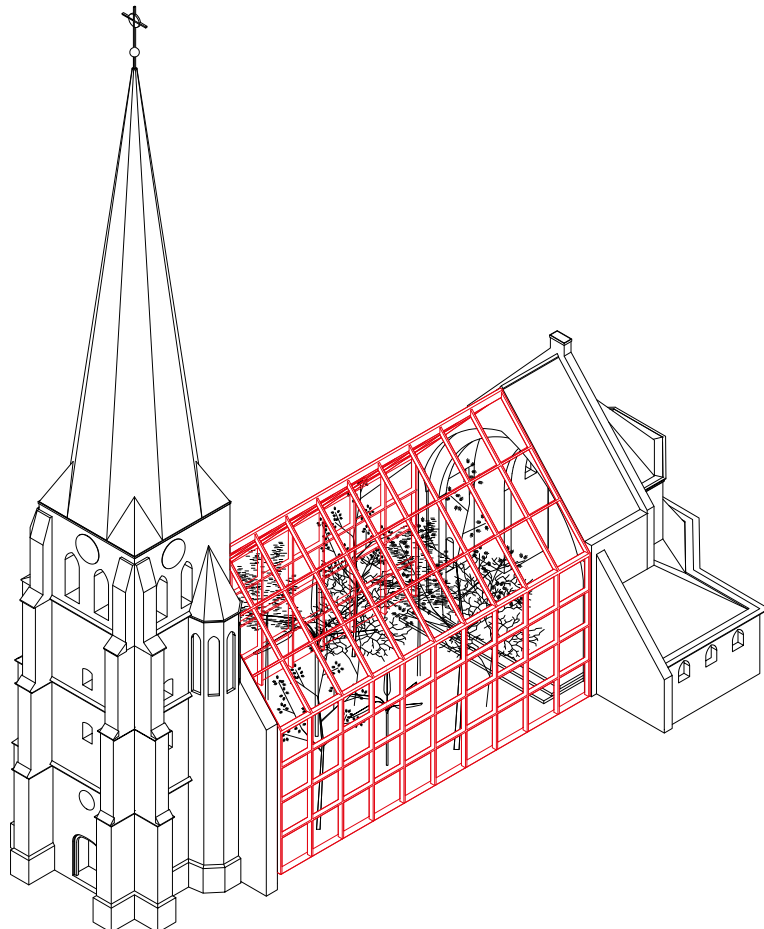
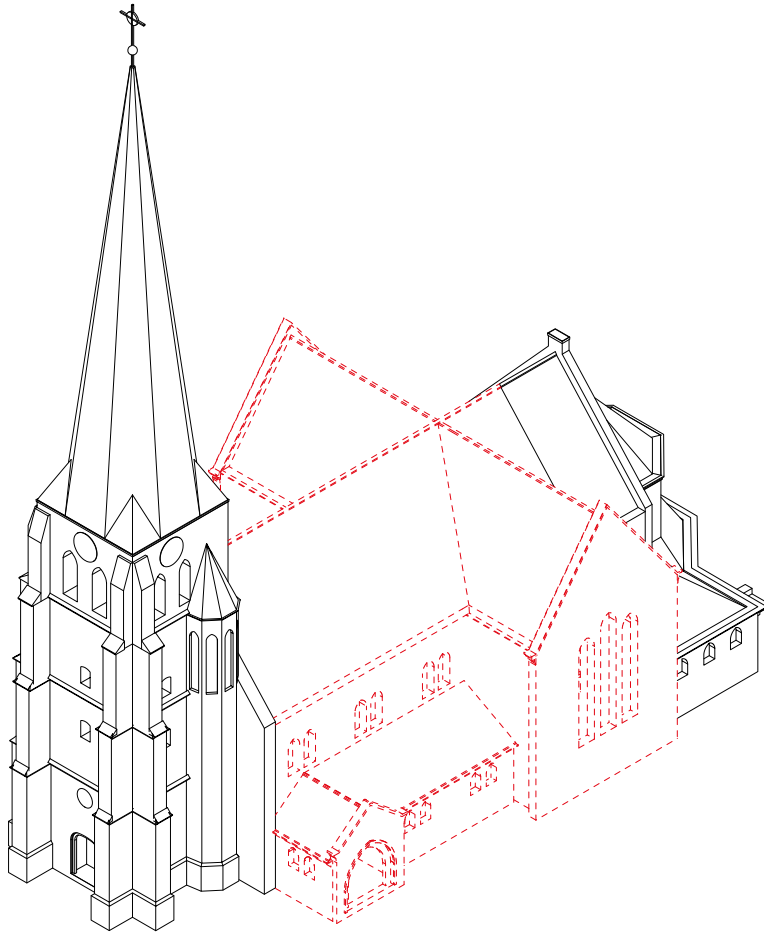
[B-C]
axonometrieën

Door het wegnemen van een deel van de kerk ontstaat een nieuwe ruimtelijke configuratie, in lijn met de bestaande driedelige morfologie.

[D]
sfeerbeeld

Door zijn transparantie en polyvalentie krijgt het voormalige kerkschip een nieuwe rol van betekenis voor de omwonenden.

[B-C]

[D]

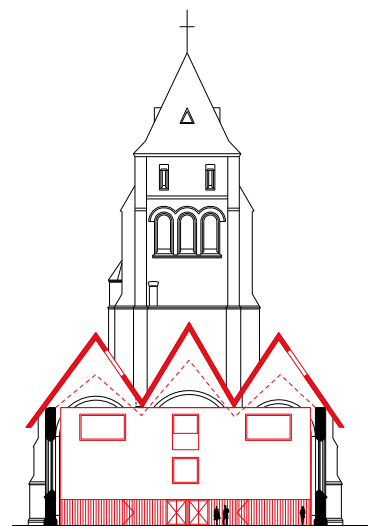

Situeringsplan 1:6000

Deze driebeukige hallenkerk is eigendom van de gemeente, die de herbestemming ervan wil aangrijpen om het dorpscentrum te reactiveren. Het idee was om de kerk in te richten ter vervanging van de naburige, verouderde dorpszaal en er ook het lokale kunstonderwijs een plaats te geven. In het licht van dit ambitieuze programma werd de haalbaarheidsstudie opgevat als een verkenning van de ruimtelijke en functionele marges van dit gebouw. In het hier getoonde scenario wordt de kerk ingericht als multifunctionele theatteruimte. Hiervoor worden de kolommen en dakstructuur weggenomen en vervangen door een driedelig zadeldak. Er ontstaat zo een kolommenvrij en flexibel interieur met een vrije oppervlakte van liefst 450m². Het nieuwe dak wordt de signatuur van het project: een gevouwen vlak dat rust op een nieuw balkvormig volume en een portiek (met lichtarmaturen en geluidsversterking), beide dwars geplaatst in het kerkship. Strategisch geplaatste daklichten versterken het polyvalente karakter van de ruimte.

[A-B]

[A]
snede AA

Het nieuwe, dwars geplaatste volume telt drie niveaus met essentiële faciliteiten zoals keuken, sanitair en vestiaire. Het verbindt ook de gelijkvloerse verdieping met de torenkamer.

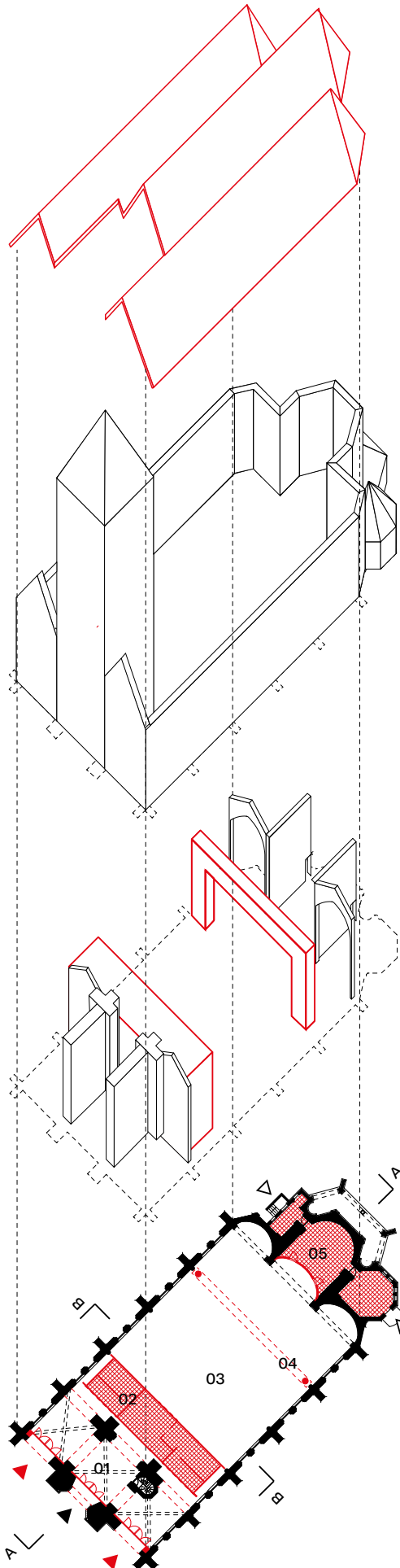
[B]
snede BB

Het structureel concept van het dak laat toe dat het schip vrij blijft van kolommen. Het nieuwe dak herneemt het profiel van het huidige zadeldak maar krijgt een hedendaagse expressie door materiaalgebruik, ritme en daglichttoetreding.

[C]
axonometrie

Door het kerkportaal volledig te openen loopt het dorpsplein door in de eerste travee van de kerk. Het nieuwe balkvormige volume vormt de eigenlijk toegang tot de theatteruimte. Koor en sacristie doen dienst als backstage en berging.

[C]

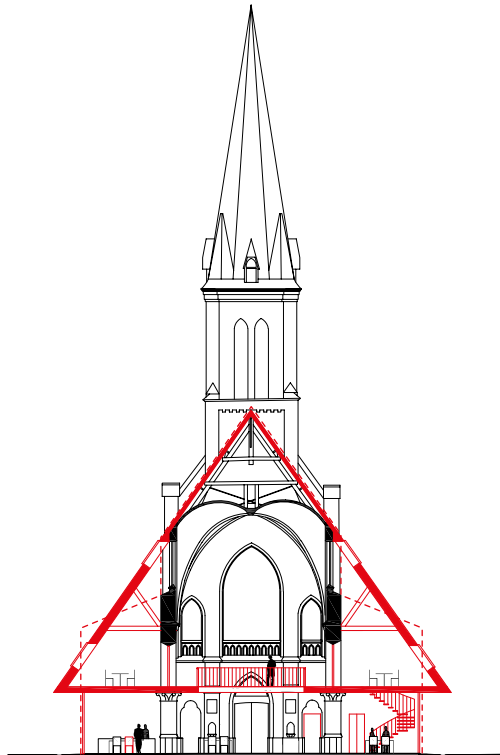
- 01 onthaal
- 02 keuken,
sanitair en vestiaire
- 03 polyvalente ruimte
- 04 portiek
- 05 berging

Situeringsplan 1:6000

Deze wederopbouwkerk uit 1922, een nagenoeg exacte kopie van haar verwoeste neogotische voorganger, heeft eerdere verbouwingen en oorlogsschade overleefd. In de haalbaarheidsstudie werd onderzocht hoe het schip kon omgevormd worden tot een polyvalente ruimte voor een divers scala aan gebruikers, terwijl het koor ter beschikking bleef voor de liturgie. Omwille van de slechte bouwfysische staat wordt gedeeltelijke sloop van het schip, de zijbeuken en het transept overwogen. Enkel de toren, als baken in de omgeving, en het koor, als historisch waardevolle spirituele ruimte, worden intact geconserveerd. In de plaats komt een groot zadeldak tot net boven de gelijkvloerse verdieping. Zo ontstaat een totaal nieuwe binnenruimte, terwijl ook de buitenkant een nieuwe, verrassende aanblik biedt.

[A]

[A]

snede AA

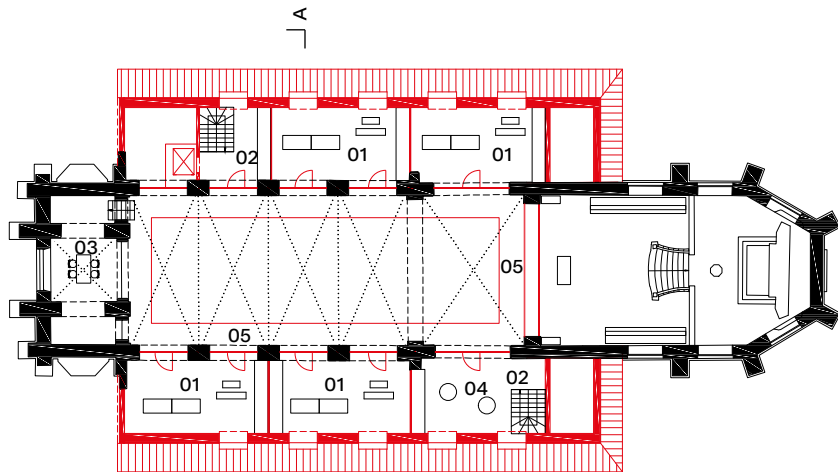
Een veelheid aan daklichten verlichten de nieuwe, genereuze zolderverdieping en de centrale vide, die een ruimtelijke relatie legt tussen het gelijkvloers en de eerste verdieping.

[B-C]

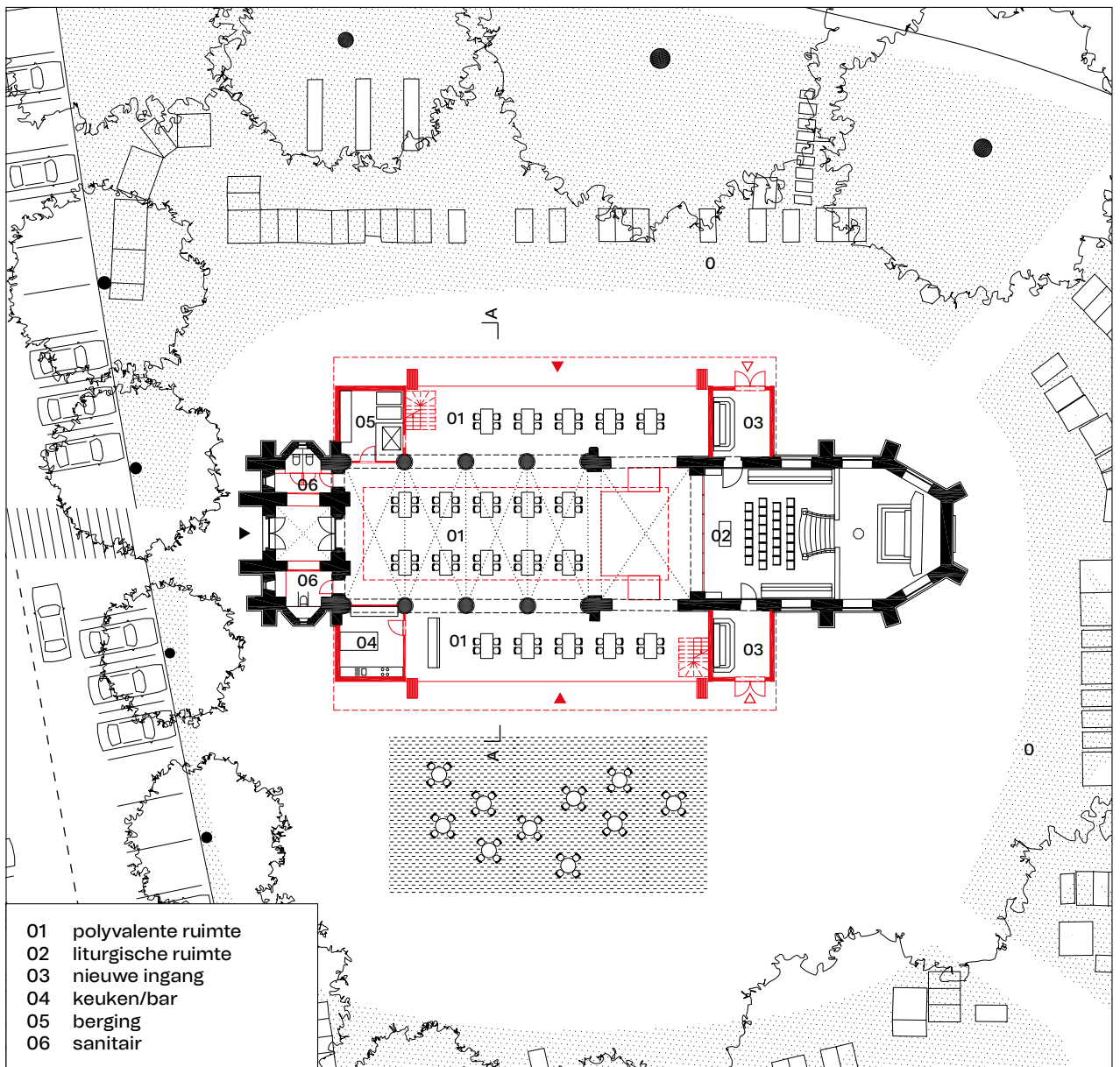
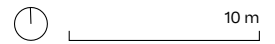
plan niveau 0 en plan niveau 1

De dienende ruimtes en de twee toegangszones voor de liturgische ruimte, zijn ondergebracht in de hoeken van de nieuwe zijbeuken. Het middendeel van de zijbeuken kan met schuivende glaspanelen volledig worden geopend naar de groene ruimte rondom, waardoor de grens tussen binnen en buiten quasi volledig vervaagt.

[B-C]

- 01 klaslokalen
- 02 trappen
- 03 vergaderlokaal
- 04 zitruimte
- 05 passerelle

- 01 polyvalente ruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 nieuwe ingang
- 04 keuken/bar
- 05 berging
- 06 sanitair

[D]

schets

Het beeld toont de nieuwe uitdrukking van het gebouw en de link met het kerkhof rondom.

Situeringsplan 1:6000

De Heilige Familiekerk dateert uit 1930 en werd, net als de parochiezaal, gebouwd met hulp van de buurtbewoners. Hoewel de idee om de kerk en/of parochiezaal op termijn te herbestemmen als gemeenschapsruimte voor de hand ligt, doet het beperkte aantal initiatieven dat momenteel in de buurt ondernomen wordt, de vraag rijzen of hiervoor voldoende draagvlak bestaat. Daarnaast is de plaatsing van de huidige gebouwen op het terrein verre van ideaal, en de architecturale kwaliteit ervan miniem. De haalbaarheidsstudie resulteerde daarom in een gefaseerd voorstel, waarbij de bestaande volumes gradueel worden vervangen door een nieuwe dorpsal en woningen. In het hier afgebeelde scenario ligt de dorpsal vooraan op de site, en de huizen langs een woonerf. Zo kan het groen tot aan de straat worden doorgetrokken en kan de centrale ruimte worden ingericht als wijkpark of dorpsstuin.

[A]

[A]
collage

De parochiezaal wordt vervangen door een nieuw dorpshuis, de kerk door een reeks van zes compacte gezinswoningen. De rij nieuwbouwwoningen staat dwars op de straat waardoor een visuele en fysieke relatie met het achterliggende groengebied mogelijk blijft.

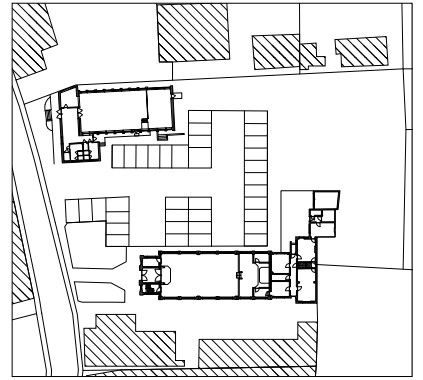
[B]

plan niveau 0 bestaande toestand
Momenteel ligt de kerk achterin, naast en achter een volledig verhard voorplein dat is ingericht als parking.

[C]

plan niveau 0 nieuwe toestand
Het nieuwe dorpshuis met podiumzaal en leescafé situeert zich vooraan op het terrein. Het vierkante volume opent zich enerzijds naar de straatzijde, anderzijds naar een groene as die tot aan de straat reikt.

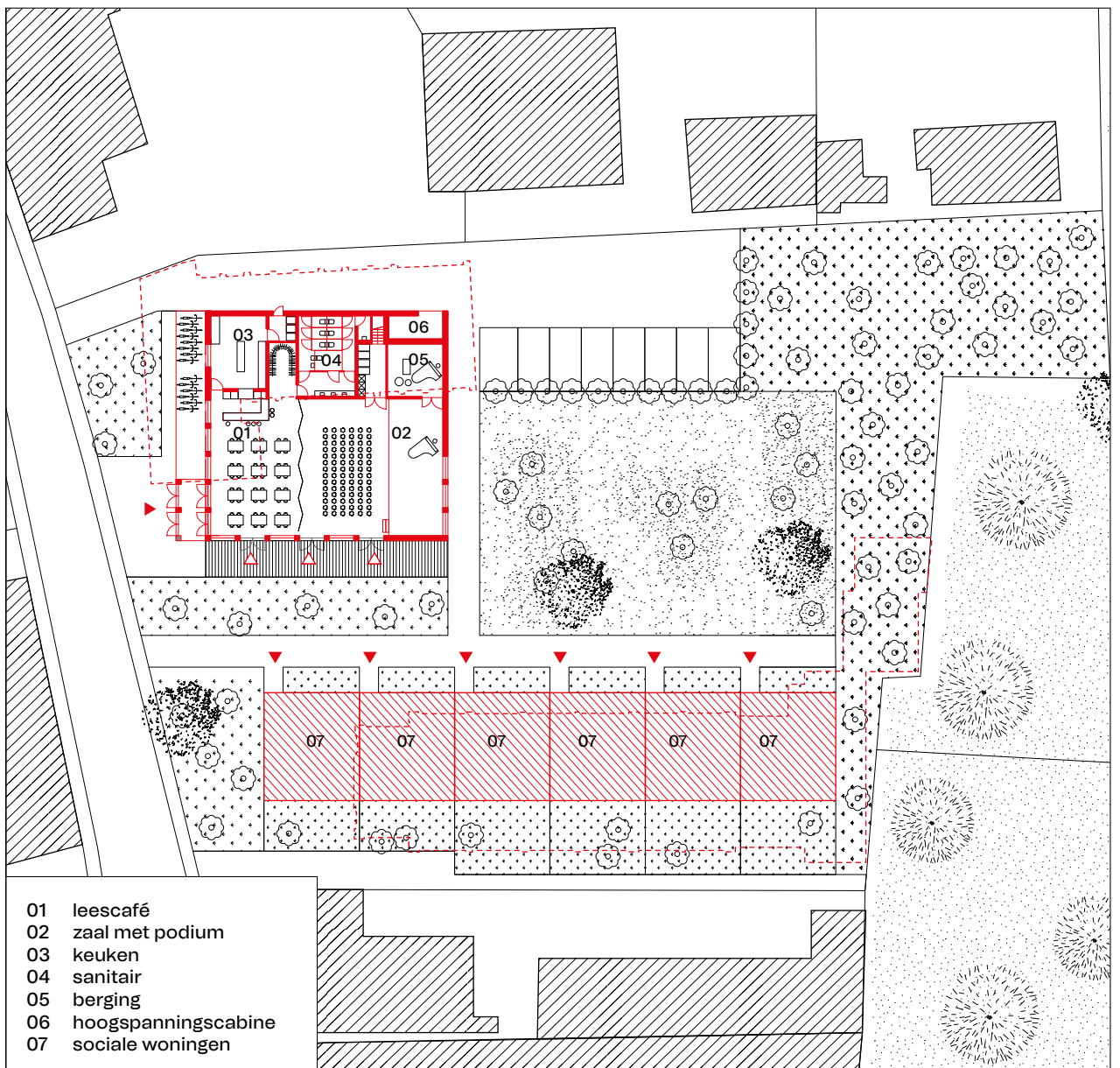
[B]

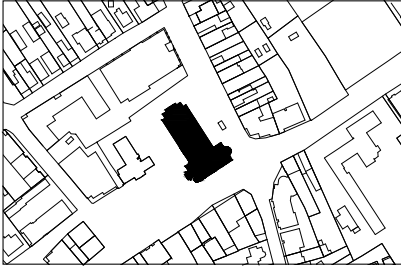

[C]

20 m

Situeringsplan 1:6000

Deze kerk bestaat uit een 19de-eeuwse neoromaanse kruisbasiliek (gemeenzaam de 'Oude Kerk' genoemd) waar later een dwars geplaatst schip van vijf traveeën en een koor van twee traveeën aan werden toegevoegd (de 'Nieuwe Kerk'). Later werd een scheidingswand toegevoegd zodat beide delen apart gebruikt konden worden. De kerkfabriek en de gemeente stellen een herbestemming voor van de nieuwe kerk (weliswaar zonder specifiek programma), waarbij de oude kerk behouden blijft voor de eredienst. In het voorstel wordt die laatste maximaal gevaloriseerd, terwijl het recentere gedeelte een publieke buitenruimte wordt. Bij deze hedendaagse interpretatie van de hortus conclusus worden het dak en het buitenschrijnwerk verwijderd, en de buitenmuren geconsolideerd tot een soort ruïne. Op deze manier wordt de centrale plek en rol van dit kerkgebouw maximaal uitgespeeld bij het versterken van de publieke ruimte in de dorpskern.

[A]

[A]
sfeerbeeld

Het dak wordt zo goed als helemaal verwijderd, met uitzondering van de smalle zijbeuken. Hierdoor ontstaat een overdekte gaanderij die de intimiteit van de centrale buitenruimte versterkt.

[B]
snede AA

Door de afbraak van de latere uitbreiding moet een nieuwe zijgevel ontworpen worden ter hoogte van de voormalige verbinding. Deze moet het gebouw een nieuw gezicht geven aan de tuinzijde, in een subtiel evenwicht tussen transparantie en intimiteit.

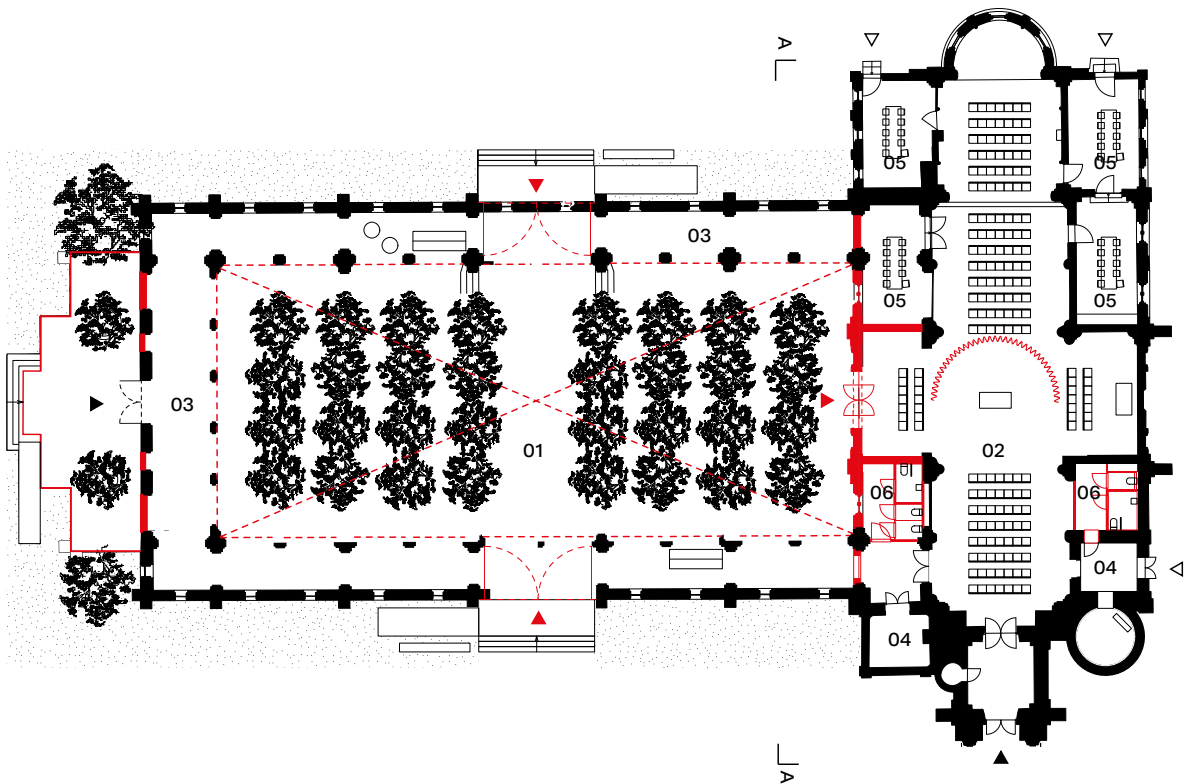
[C]
plan niveau 0

De ommuurde buitenruimte wordt langs drie zijden ontsloten via genereuze toegangen. Een grid van bomen zorgt voor een sterke maar neutrale ruimtelijke structuur, waarbinnen tafels, banken en andere mobiele elementen een plaats kunnen vinden.

[B]

[C]

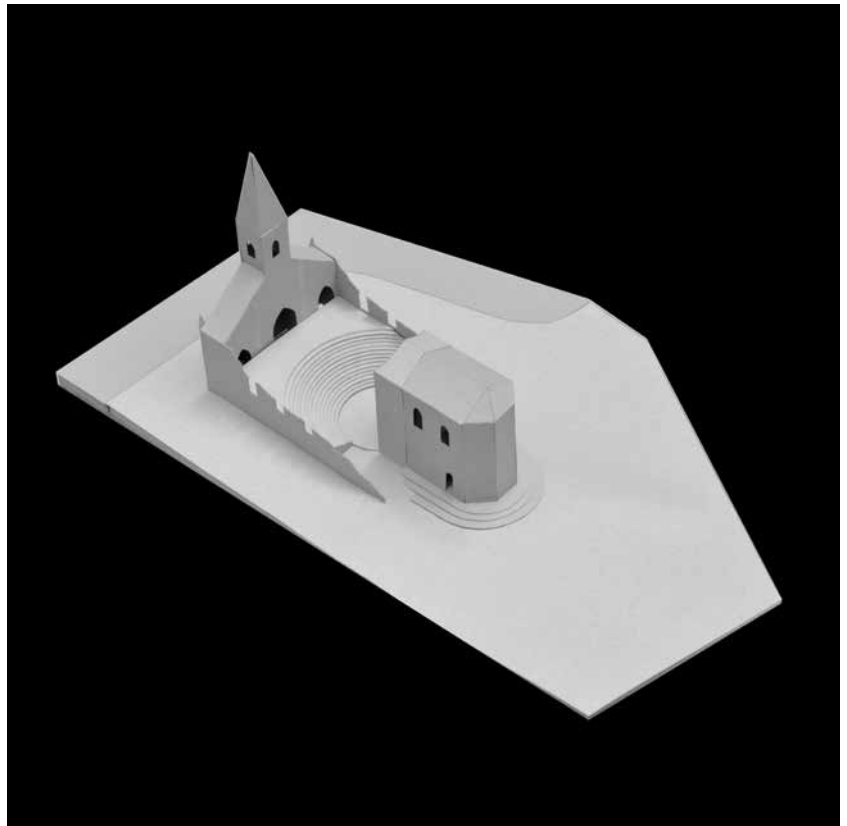
- 01 publieke buitenruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 gaanderij
- 04 bergruimte
- 05 vergaderlokaal
- 06 sanitair

Situeringsplan 1:6000

De nevenbestemming van deze kerk vormt een uitgelezen kans om deze plek op te waarderen als knooppunt of rustplaats langs de verschillende recreatieve routes in de omgeving. Het oorspronkelijke kerkhof verdween namelijk halverwege vorige eeuw en maakte plaats voor een geasfalteerde parking. De kerk verkeert evenwel in een slechte toestand en is van geringe artistieke of architecturale waarde. Daarom worden selectief gebouwdelen weggenomen: sacristie, berging en zijaltaren worden afgebroken, waardoor het koor wordt losgeweekt van het schip. Zo ontstaat een autonome kapel met een nieuwe, eigen gevel. Ook de kolommen en het dak van het kerkship verdwijnen. Een open amfitheater zet de natuurlijke helling van het terrein verder en nestelt zich in het voormalige schip tegen de toren aan, met zicht op de kapel en het achterliggende landschap.

[A]

[A]
maquette

Het amfitheater kan dienen als uitbreiding van de kapel bij openluchtvieringen, maar kan ook worden benut voor culturele en recreatieve activiteiten, of gewoon als inspirerende rustplek voor passanten en buurtbewoners.

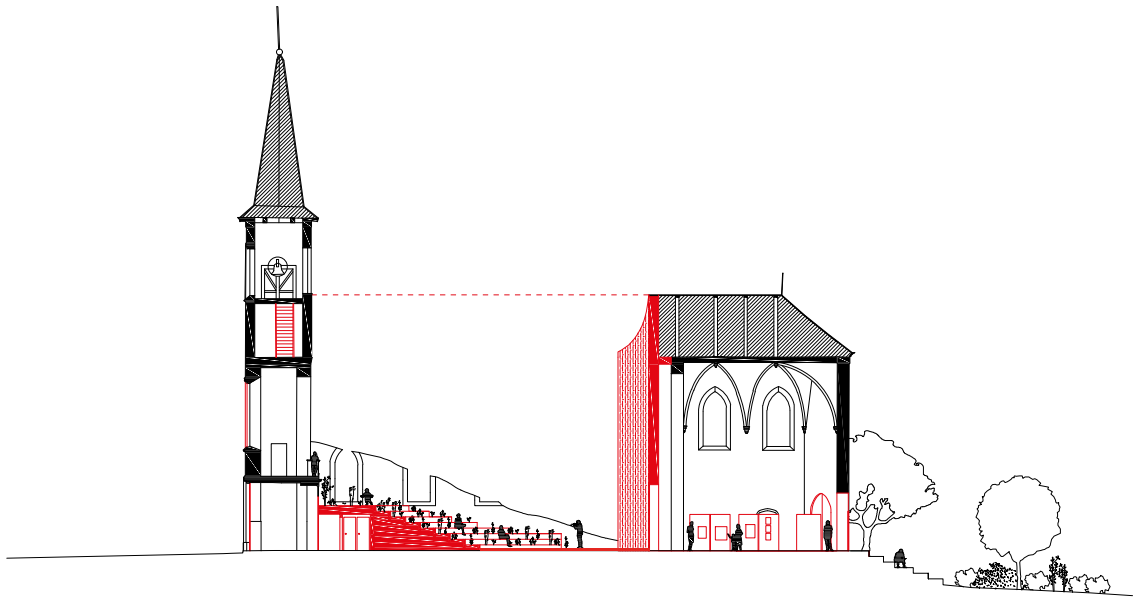
[B]
snede AA

Het portaal blijft behouden, net als het oksaal en de toren, die via een nieuwe trap toegankelijk wordt gemaakt. De kerk blijft dus deel uitmaken van het dorpsbeeld.

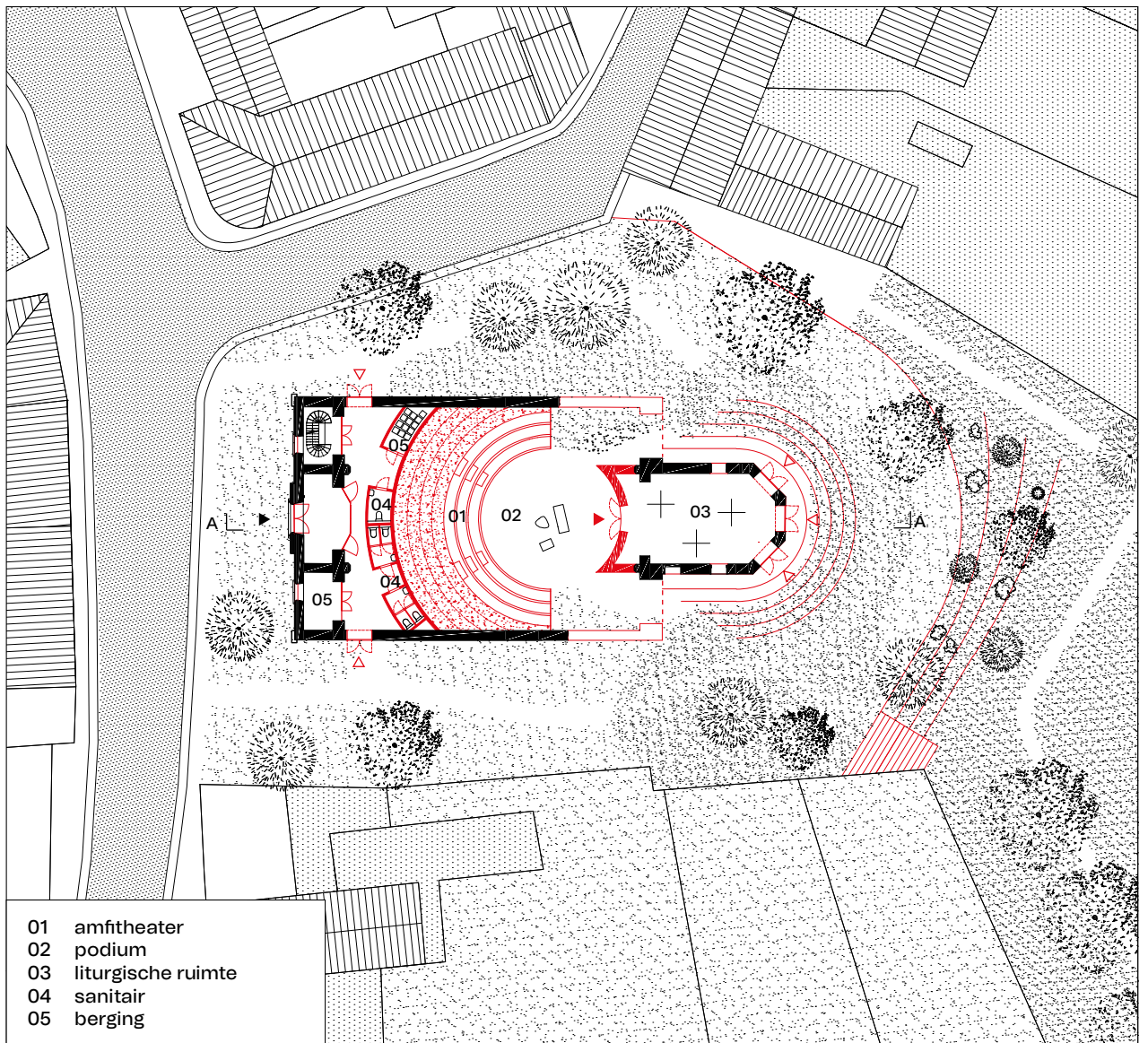
[C]
plan niveau 0

Het reliëf tussen de kerk en het naastgelegen natuurgebied vormt het motief om het landschap binnen de kerkmuren te trekken via begroeide (zit)trades, zowel in het amfitheater als achter de kapel. Er ontstaat een getrapt landschapspark, dat geleidelijk aan overloopt in de groene omgeving.

[B]

[C]

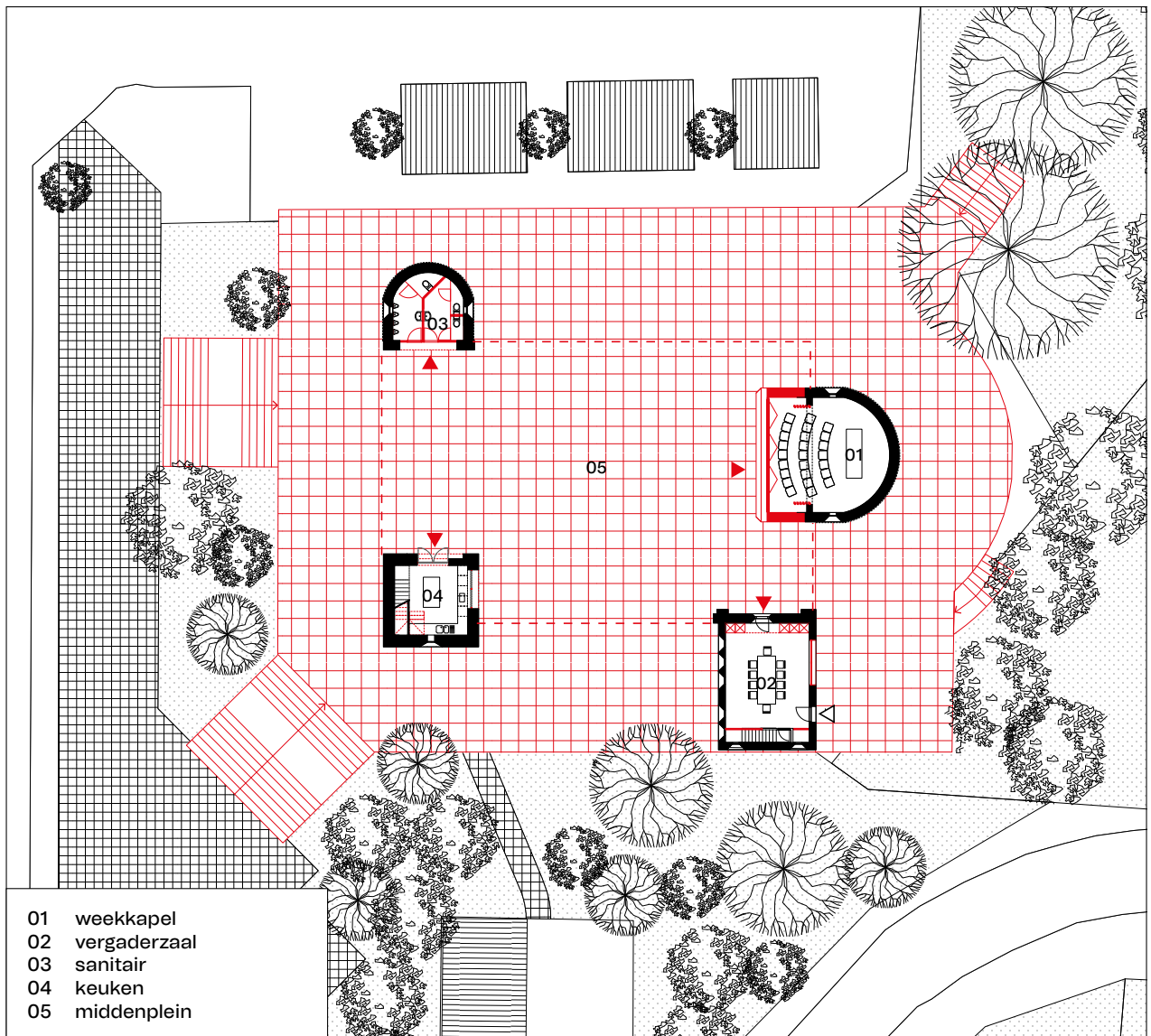

Situeringplan 1:6000

Sledderlo vormt een versnipperd landbouwgehucht langs een drukke steenweg. Een monumentale trappenpartij verbindt deze met de kerk, maar een link met het achterliggende landschap ontbreekt. Aangezien de kerk weinig bouwkundige waarde heeft en er geen specifiek programma werd vooropgesteld, biedt de herbestemming de kans aan te sluiten bij het masterplan voor het gehucht, dat zoekt naar meer verwevenheid met het landschap en een betere samenhang van het bouwweefsel. In deze zoektocht blijkt gedeeltelijke afbraak bijzondere kansen te bieden. In voorliggend scenario wordt het kerkship weggenomen en blijven koor, doopkapel, sacristie en klokkentoren over als autonome sculpturen. Binnen de originele contouren van het gebouw bakenen zij een centraal plein af, dat een ideaal kader biedt voor openluchtevenementen zoals de Sledderlofeesten, een versmarkt, een concert of een openluchtmiss.

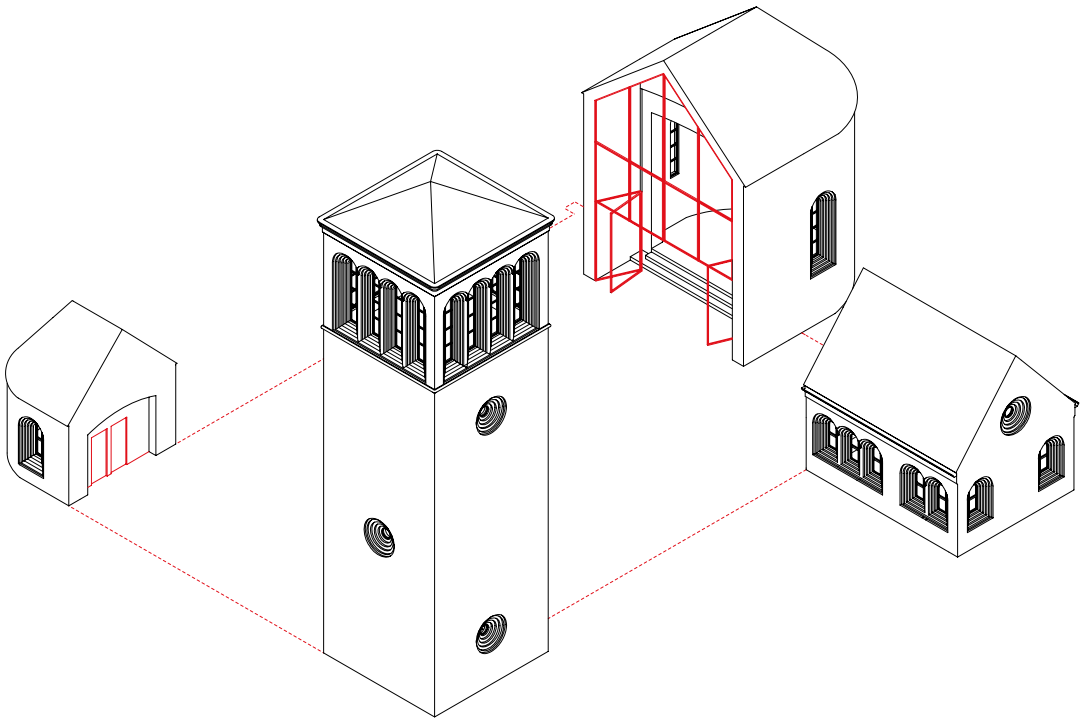
[A]

10 m

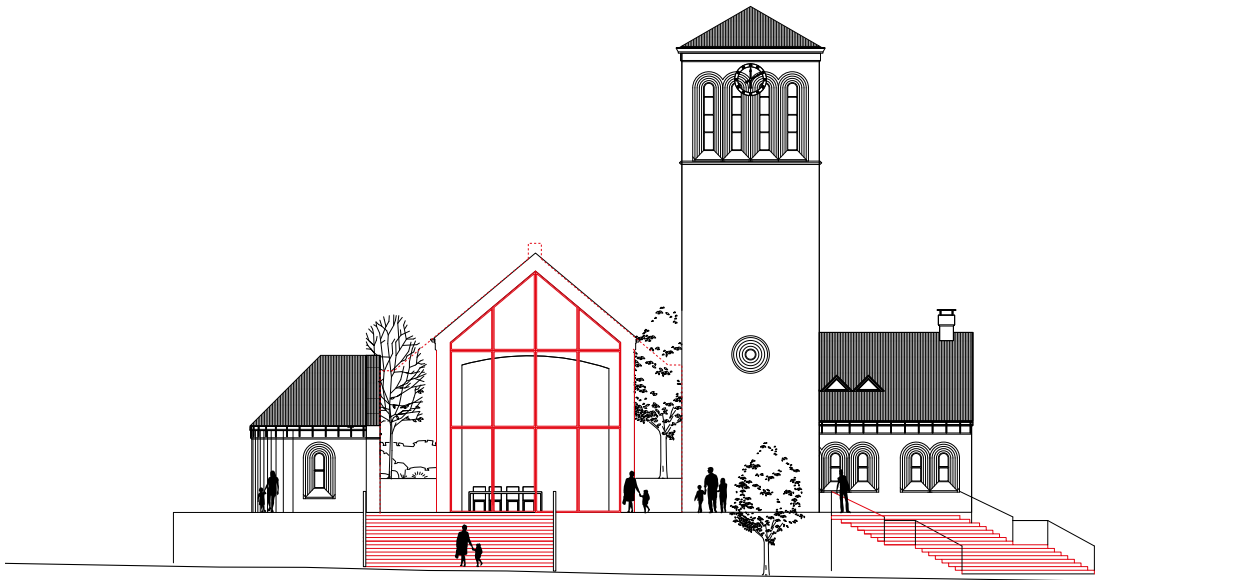

- 01 weekkapel
- 02 vergaderzaal
- 03 sanitair
- 04 keuken
- 05 middenplein

[B]

[C]

[A]
plan niveau 0

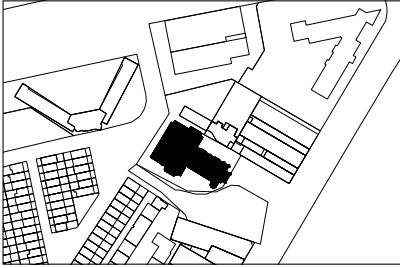
De vier overgebleven fragmenten hebben niet alleen een ruimtelijke betekenis, maar spelen ook een functionele rol: ze herbergen een keuken, sanitair, een kapel en een vergaderzaal.

[B]
axonometrie

De vier volumes krijgen een nieuwe gevel naar het middenplein die hun functie zichtbaar maakt. De klokkentoren blijft behouden als landmark en benadrukt het publieke karakter van de plek.

[C]
westgevel

Door de trappenpartij verheft het nieuwe plein zich letterlijk boven het alledaagse van de steenweg. De trappen bieden ruimte voor informele ontmoeting, terwijl het plateau toegang en zicht biedt op het achterliggende landschap.

Situeringplan 1:6000

Deze kerk vormt een overmaatse figuur in een heterogene ruimtelijke context die enerzijds het Kielpark en de gekende hoogbouwblokken van Renaat Braem omvat, maar anderzijds ook baanwinkels, kantoorblokken en woningen. De omgeving van de kerk is relatief groen, maar bestaat aan de achterkant uit betekenisloze restruimte. Naast het accommoderen van het programma (jeugdlokalen, polyvalente ruimte en lokalen voor verenigingen) was de haalbaarheidsstudie vooral gericht op het herdefiniëren van de stedenbouwkundige context rond de kerk. Vanwege de grote overmaat en de slechte bouwfysische staat werd voorgesteld om het transept weg te nemen. Zo ontstaat een nieuwe publieke doorsteek die de verschillende programma's en gebouwonderdelen ontsluit en ze een eigen adres geeft. Twee nieuwbouwvolumes huisvesten de jeugdlokalen en een polyvalente ontmoetingsruimte.

[A]

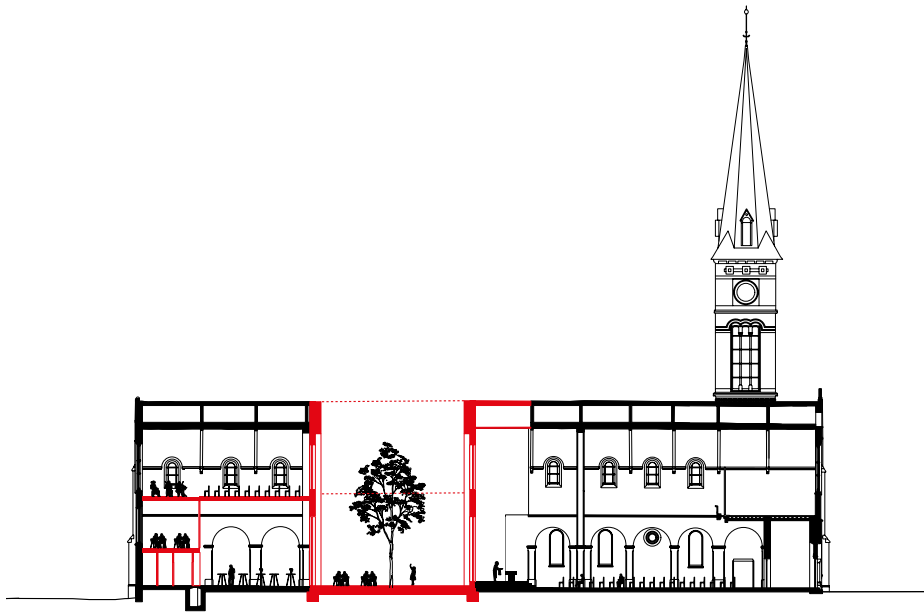

[A] perspectieftekening
Nieuwe gevels definiëren de doorsteek. De verkleinde eredienstruimte krijgt een meer gesloten gevel die de achtergrond vormt voor de nieuwe positie van het altaar. Het andere deel krijgt een gevel op maat van het nieuwe programma.

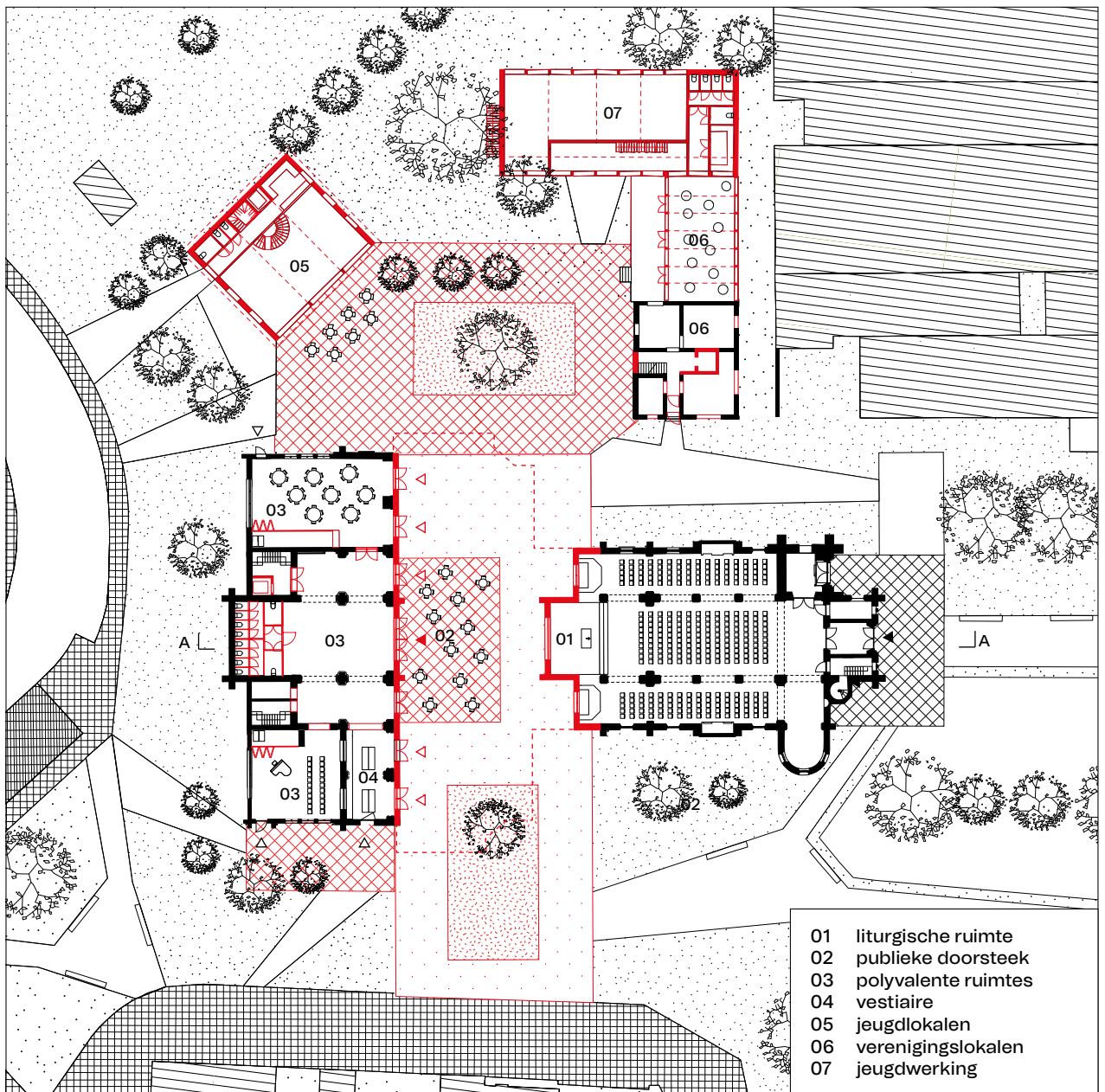
[B] snede AA
Door het sterke ritme van de neogotische architectuur blijft, ondanks het wegnemen van een travee, een visuele en ruimtelijke continuïteit bestaan tussen beide gebouwdelen.

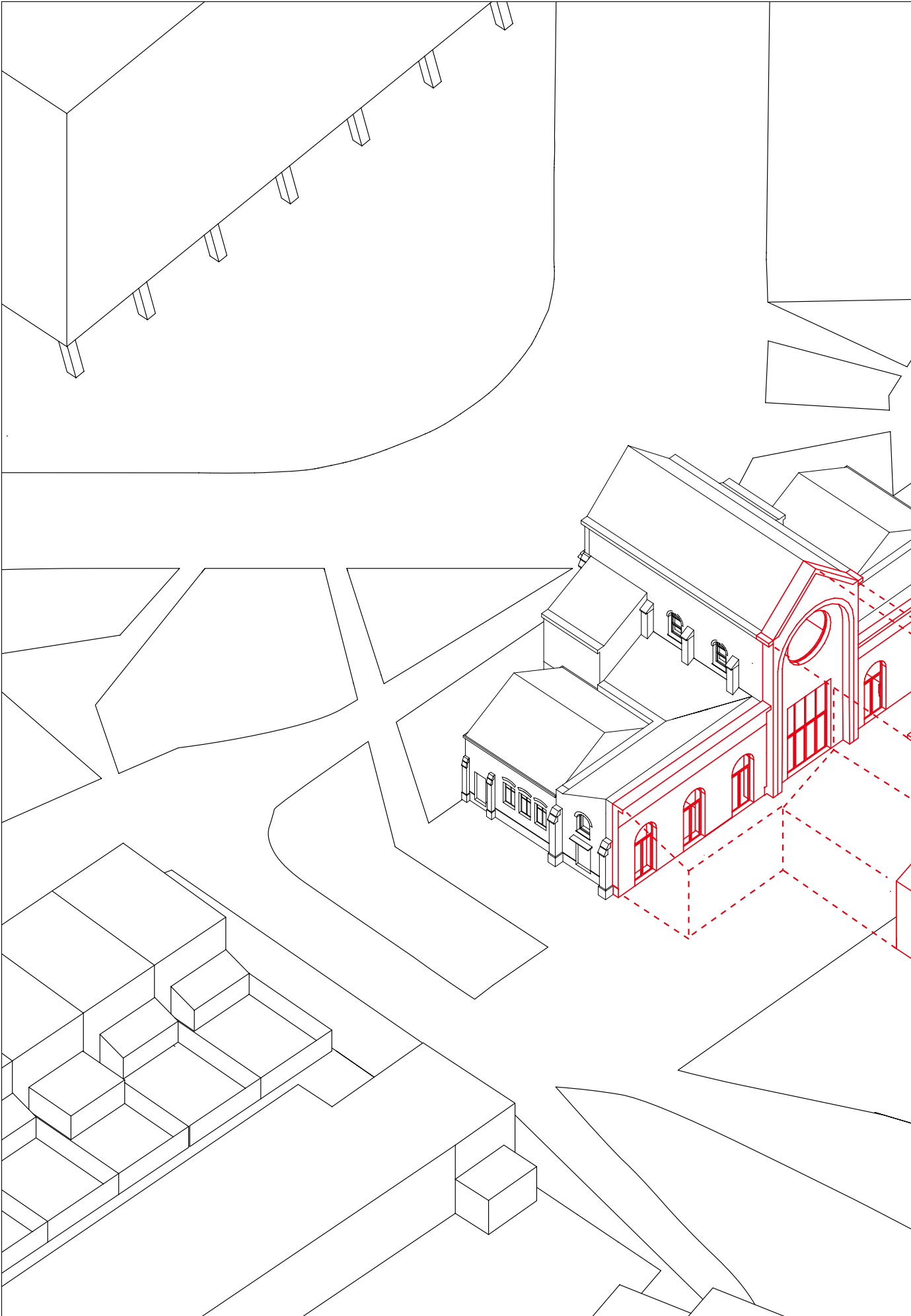
[C] plan niveau 0
Het ensemble bestaat uit vier volumes: de verkleinde kerk; het afgescheiden deel dat wordt ingericht met polyvalente ruimtes; een nieuw, vrijstaand gebouw met jeugdlokalen; en de pastorie met L-vormige extensie voor verenigingen en de jeugdwerking. Zo ontstaat een kleine campus die het openbaar domein herdefinieert.

[B]

[C]

[D]

axonometrie

De gedeeltelijke afbraak zorgt voor een nieuwe aswerking op de site. De nieuwe open ruimte verbindt niet alleen de verschillende programma-onderdelen, maar wordt ook een verbindend element op buurtniveau.

Situeringplan 1:6000

Door zijn gesloten karakter, monumentale gevels en kruisvormig plan staat deze kerk als een soort stulp op haar site. In tegenstelling tot veel andere kerken valt er vrij veel licht binnen in het interieur, maar een directe relatie met de buitenomgeving ontbreekt. Gezien de slechte bouwfysische staat en de beperkte middelen, leeft de idee om de kerk om te vormen tot een ruïne en er een openlucht-ontmoetingsruimte van te maken in een parkomgeving. Het koor moet daarbij wel bewaard blijven omwille van de muurschilderingen. Dit voorstel draait het romantische beeld van de geïsoleerde ruïne om en gebruikt deze laatste als een verbindend stedenbouwkundig element. Er worden twee fragmenten uitgekozen om te behouden: een zijbeukkwadrant, dat als een 'folly' in het park als overdekte buitenruimte kan dienen, en het noordelijke deel met sacristie, koor en toren, dat wordt ingericht als polyvalente zaal.

[A]

[A]
axonometrie

Een glazen wand tussen het koorfragment en het plein kan worden opgezet om de buitenruimte te activeren. Deze lege ruimte vormt nu het hart van het ensemble.

[B]
zuidgevel

Met het oog op stabiliteit, structuur en onderhoud worden de gevels en de toren afgetopt. De nieuwe gevelpartijen en de dakstructuur vormen expliciet hedendaagse ingrepen en brengen een gebalanceerde dialoog tot stand tussen oud en nieuw.

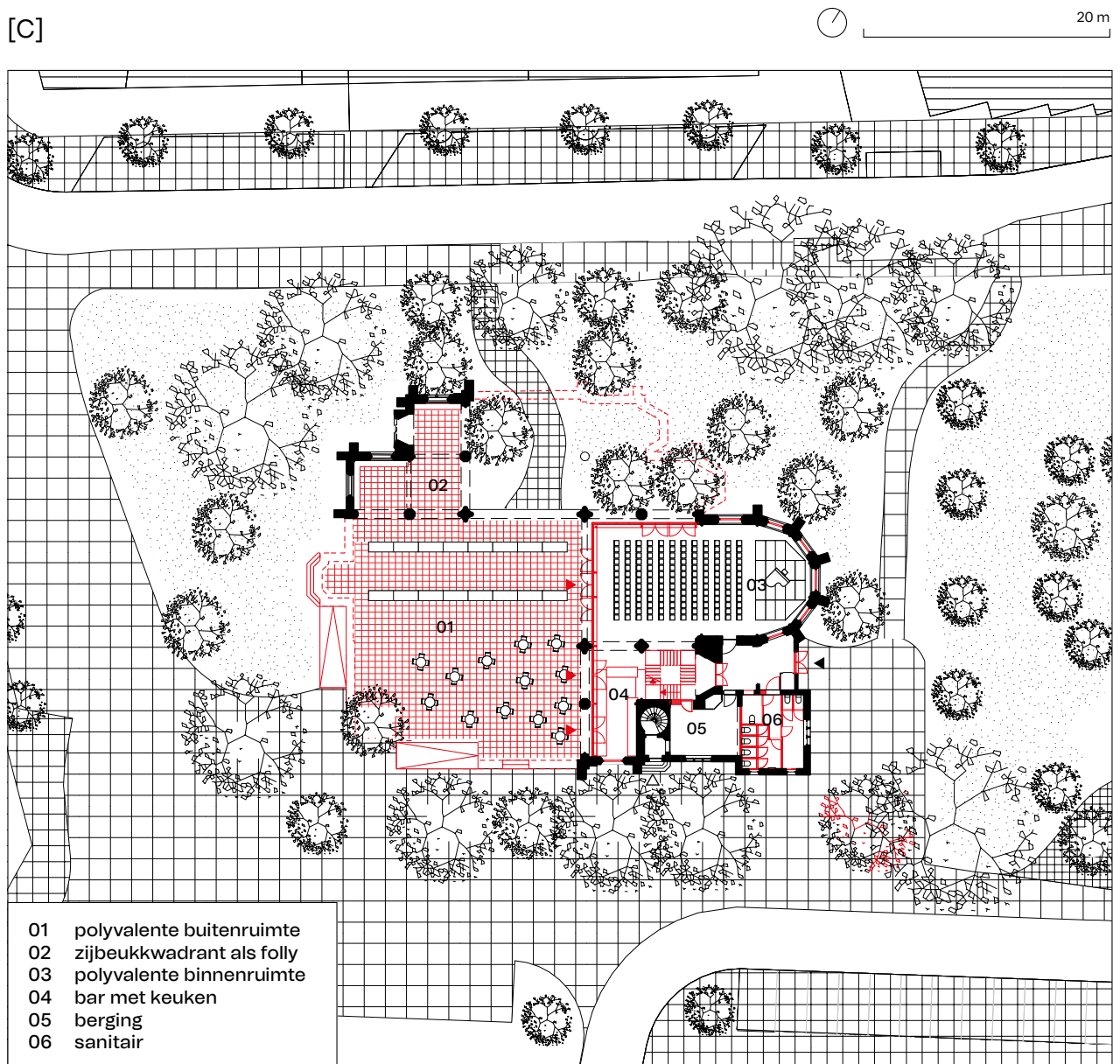
[C]
plan niveau 0

In het voormalige koor komt een polyvalente podiumzaal. De nevenruimtes worden ten dienste hiervan ingericht als bar, keuken, vestiaire en sanitair. Een nieuwe trap brengt de bezoeker naar het dak boven de polyvalente zaal en de afgetopte toren.

[B]

[C]

Het liturgisch meubilair van een kerk (altaar, tabernakel, biechtstoel, doopvont, etcetera) vormt samen met de kerkbanken het ruimtelijke en beeldbepalende aspect van de katholieke rituelen. Daarnaast bevatten veel kerkinterieurs tal van erfgoedobjecten en religieuze kunststukken, die soms speciaal op maat zijn gemaakt, net als allerlei devotie-objecten. Niet alleen de kunsthistorische of artistieke waarde van deze objecten is van tel, maar evenzeer de betekenis ervan voor de lokale gemeenschap. Bij een nieuw of verbreed gebruik komen steevast vragen over de rol en plaats van meubelstukken, liturgische voorwerpen en kunstwerken naar boven. Dat is in het bijzonder het geval bij beschermde gebouwen (waarvan het interieur zoveel mogelijk in de originele toestand behouden moet blijven) of bij volledige herbestemming tot een niet-religieus gebruik. (Hoe) kan het meubilair behouden blijven, of een rol spelen in het nieuwe ontwerp? Wat kan er bijvoorbeeld gebeuren met de geïntegreerde biechtstoelen? Wat te doen met de kerkbanken of -stoelen: (gedeeltelijk) verwijderen, stockeren (in de kerkruimte of elders) of gewoon herschikken? Welke plaats krijgen de kunstwerken of erfgoedstukken in de nieuwe inrichting? En wat te doen met christelijke symbolen die een vast onderdeel uitmaken van de architectuur of de interieurdecoratie, zoals heiligen- en kruisbeelden, kruiswegen, etcetera?

in·te·gre·ren (integreerde, heeft of is geïntegreerd)

- 1 integreren van meubilair, kunststukken en religieuze symbolen in het nieuwe ontwerp of gebruik

INTEGREREN 01
**ONZE-LIEVE-VROUW
TEN POEL
TIENEN**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Struktuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

INTEGREREN 02
**SINT-BAVO
HERENTALS
(NOORDERWIJK)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

INTEGREREN 03
**SINT-PETRUS-EN-PAULUS
MALDEGEM
(MIDDELBURG)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

INTEGREREN 04
**ONZE-LIEVE-VROUW
BEZOEKING
KRUIBEKE (RUPELMONDE)**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

INTEGREREN 05
**KAPEL ONZE-LIEVE-VROUW-
ONBEVLEKT-ONTVANGENIS
VEURNE (NIEUWSTAD)**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

Situeringplan 1:6000

Om de interactie tussen deze monumentale kerk en de Grote Markt te versterken en het interieur toegankelijk te maken voor een ruimer doelpubliek (toeristen in het bijzonder), wordt de kerk opgedeeld door middel van een hekwerk, vergroot met een logistieke aanbouw en van een nieuw portaal voorzien. Om de abrupte manier van binnenkomen te verzachten (de kerk bestaat enkel uit een transept en een koor, het schip en het portaal zijn nooit gebouwd), is een nieuwe ingangspartij ontworpen die is opgevat als een groot houten meubel met een etalage voor kerkschatten. Buiten de openingsuren kunnen de poorten aan de buitenzijde open blijven en blijft een blik in de kerk mogelijk door het centrale raam. De logistieke aanbouw en de herinrichting van de sacristie als toeristisch infopunt ontlasten het monumentale schip en kondigen de nieuwe invulling van de kerk van buitenaf aan.

[A]

[A]
sfeerbeeld exterieur

Net als de ingangspartij heeft de aanbouw een vitrine waar waardevolle artefacten kunnen worden uitgesteld. Subtiel van volumetrie, maar met een hedendaagse materialisatie, zorgt de aanbouw zowel voor continuïteit als voor contrast.

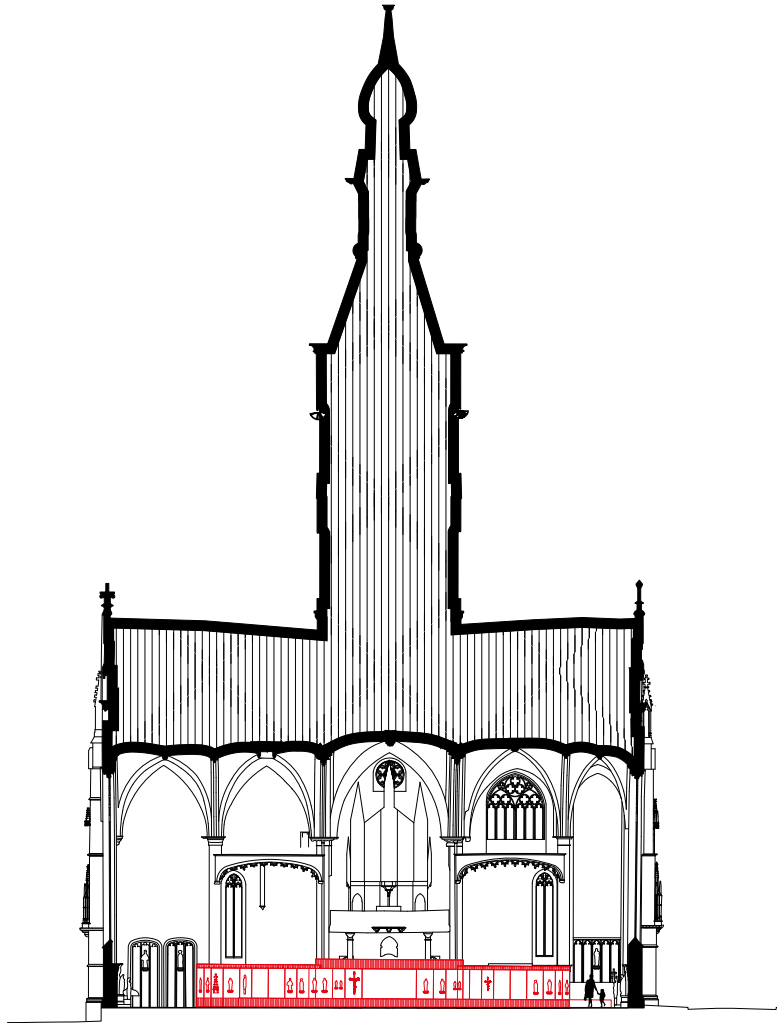
[B]
snede AA

Aan de binnenzijde is het ingangsmeeubel opgevat als een vitrine waar een deel van de waardevolle kerkschatten tentoongesteld kan worden. De toegangen zijn subtiel weggewerkt in de verticale ritmering.

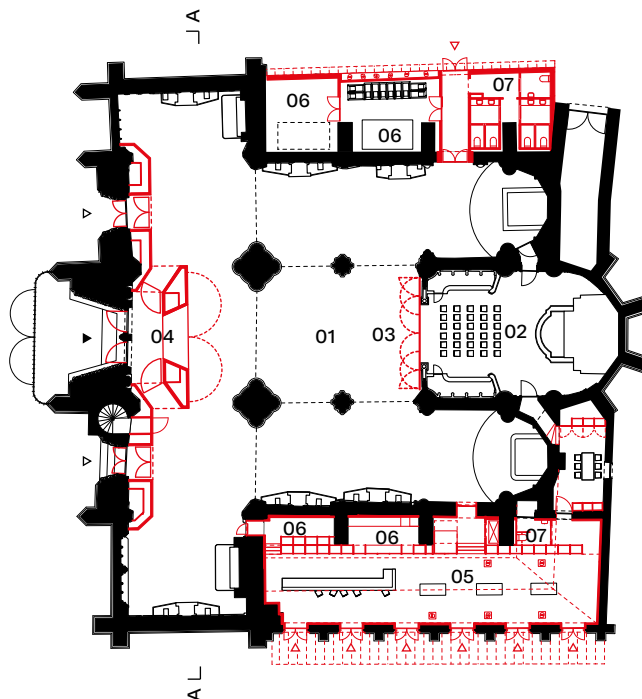
[C]
plan niveau 0

Dankzij het hekwerk ontstaat een verkleinde gebedsruimte in het koor en wordt het schip een grote, multifunctionele ruimte. Logistieke faciliteiten (sanitair, berging) en het toeristisch informatiepunt bevinden zich respectievelijk in een nieuwe aanbouw en in de voormalige sacristie.

[B]

[C]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 hekwerk
- 04 ingangspartij
- 05 bar
- 06 berging
- 07 sanitair

[D]

sferbeeld interieur

Het nieuwe ingangsmeeubel is opgevat als een hedendaagse toevoeging die opgaat in het historische interieur. De spiegelende werking van het glas zorgt voor verrassende optische effecten.

Situeringplan 1:6000

Doel van deze haalbaarheidsstudie was te onderzoeken hoe deze kerk voor een breder publiek betekenis kan krijgen, met behoud van de eredienst en met respect voor het beschermde statuut. Daarom wordt een minimale interventie vooropgesteld, waarbij de monumentale kerkruimte als één leesbaar geheel behouden blijft, met maximaal behoud van het kerkmeubilair. Het interieur wordt opgedeeld met een op maat ontworpen, opvouwbaar hekwerk ter hoogte van het koor, terwijl de aanpalende nevenruimtes gebruikt worden voor het onderbrengen van berging, sanitair, etcetera. Biechtstoelen, preekgestoelte en altaren worden als ruimte-eigen, structurerende elementen in het toekomsttraject voor de kerk opgenomen. Op die manier worden zachte nevenactiviteiten rond religie, kunst of bezinning mogelijk.

[A]

[A]
sfeerbeeld

Het hek waarmee het koor wordt afgesloten, is ontworpen als een fijn stalen maaswerk en sluit qua kleurstelling en vormgeving aan bij de rijk geornamenteerde kerk: de verticale geleding en de afsluiting bovenaan met spitsbogen passen bij de gotische architectuur.

[B]
snede AA

De afsluiting is voorzien over de hele breedte van de kerk (midden- en zijbeuken) en scheidt koor en transept af van de rest van de ruimte. De afsluiting is niet akoestisch, noch visueel of thermisch, maar dient voornamelijk voor het veiligstellen van de meest waardevolle artefacten.

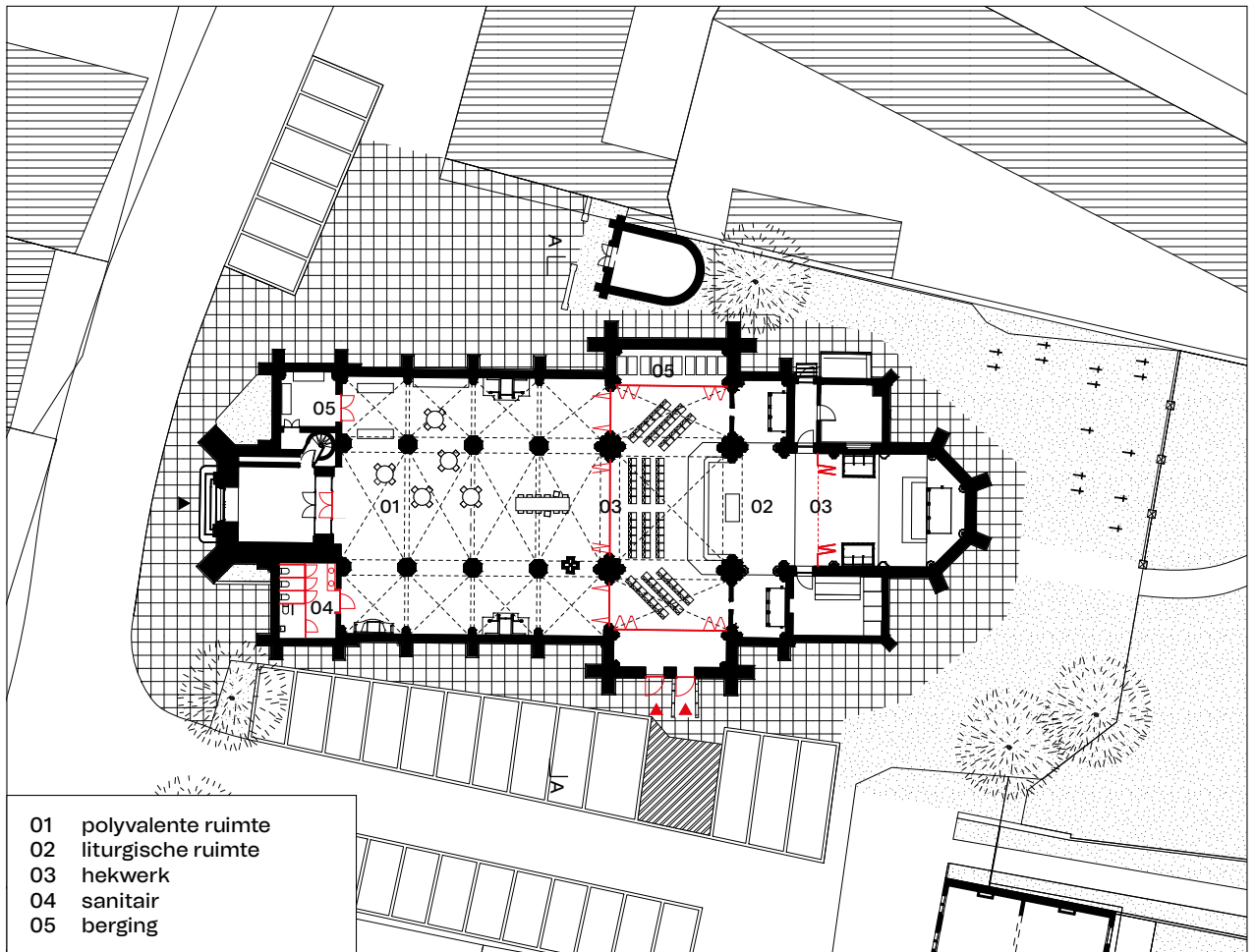
[C]
plan niveau 0

In de zuidelijke transeptarm is een extra toegang voorzien, de noordelijke transeptarm is als berging ingericht. Beide zijn eveneens afsluitbaar met een hekwerk. Bij grotere vieringen kunnen alle schaarhekken worden opgezet waardoor de kerk als geheel functioneert.

[B]

[C]

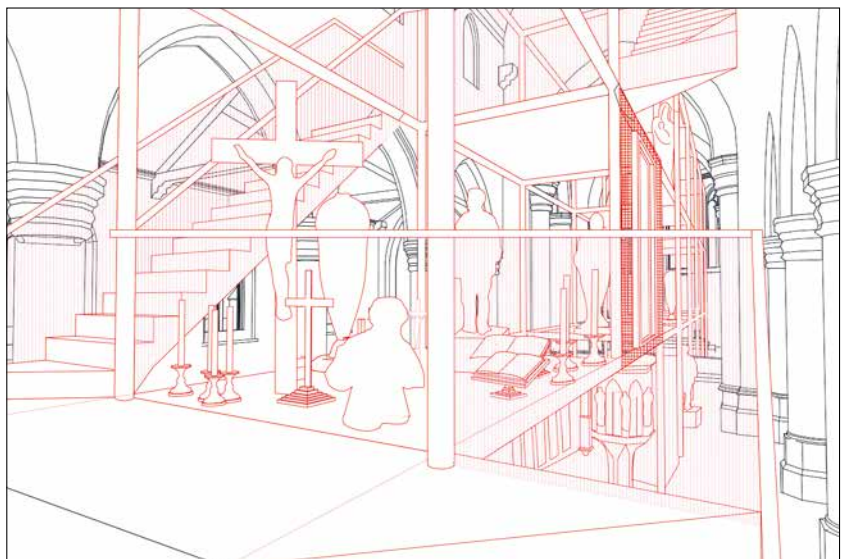
- 01 polyvalente ruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 hekwerk
- 04 sanitair
- 05 berging

Situeringplan 1:6000

De ontwerpers onderzochten hoe de erfgoedwaarde van deze eeuwenoude kerk kon bijdragen aan het duurzaam verankeren van haar centrale rol in de gemeente. In diverse scenario's werd nagegaan hoe een combinatie van programma's kon leiden tot een haalbaar financieel plan. In het hier getoonde voorstel krijgt de kerk een depotfunctie voor het roerend erfgoed van kerken uit de omgeving, gecombineerd met een bezoekerscentrum en een uitkijkpunt. Daartoe wordt centraal in het schip een lange en smalle zelfdragende structuur geplaatst. Dit 'supermeubel' bevat verstelbare niveaus voor het tentoonstellen van religieuze artefacten die via een trap en plateaus toegankelijk zijn. De wanden van het koor en het transept blijven gevrijwaard, en worden op een nieuwe manier zichtbaar. De trap brengt de bezoeker ook naar de vieringtoren, die als uitkijkpunt fungeert.

[A]

[A]
perspectieftekening

Het 'supermeubel' leidt de bezoeker langs het roerend patrimonium, met heiligenbeelden, gewaden of liturgisch vaatwerk. Samen vertellen deze het verhaal van de (lokale) geloofsgemeenschap.

[B]
snede AA

Het eindpunt van de verticale wandeling door het kerkgebouw is het 'balkon' aan de toren, dat bijzondere vergezichten biedt.

[C]
plan niveau 0

De zijbeuken en het transept blijven beschikbaar voor polyvalent gebruik, en in de voormalige sacristie wordt een bar voorzien. Het sanitair krijgt een plaats in een nieuw extern volume in de kerkhofmuur.

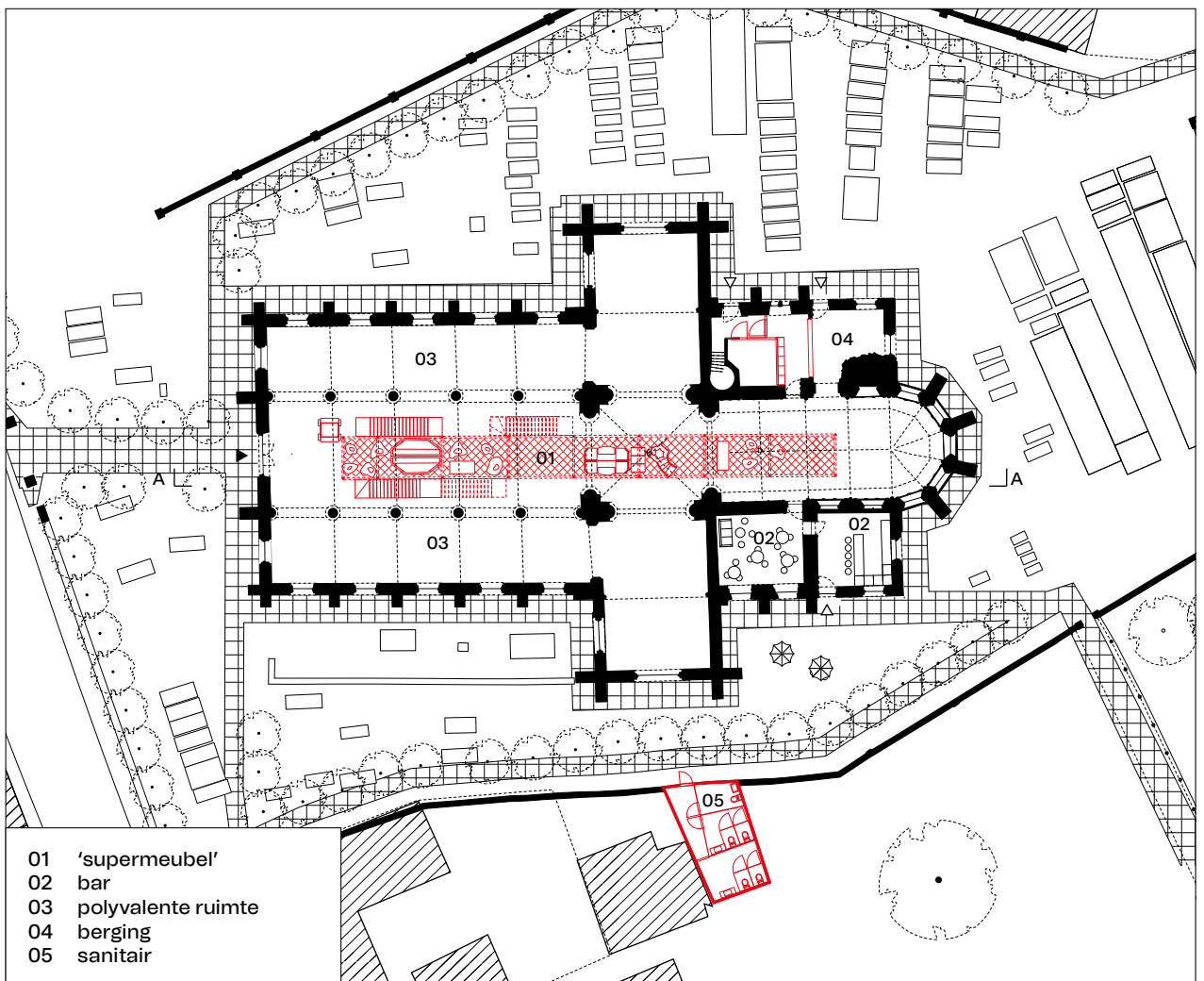
[B]

[C]

20 m

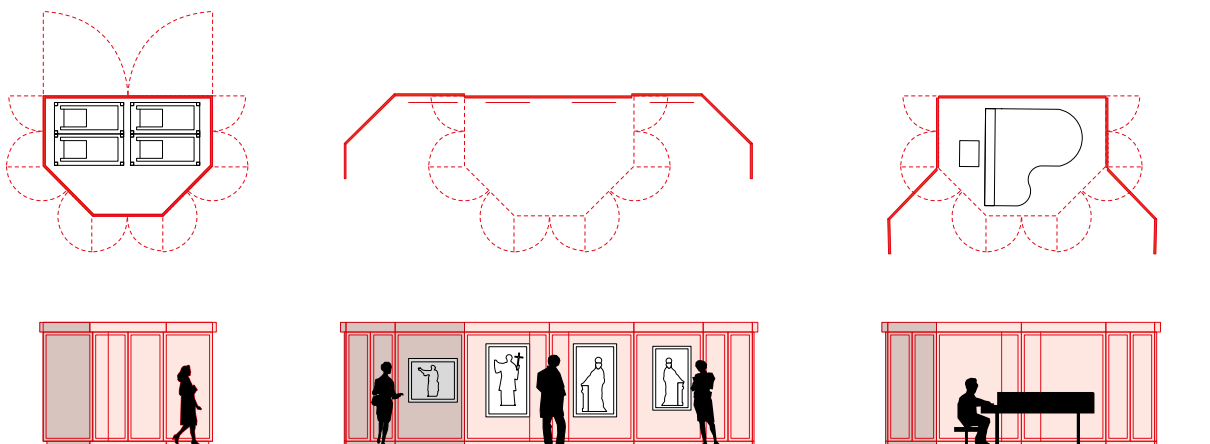

Situeringsplan 1:6000

Soms kunnen beperkte ingrepen verschillende vormen van nevengebruik mogelijk maken. Geïnspireerd door de architectuur van de biechtstoelen werd hier bijvoorbeeld een verrijdbare houten module ontworpen met openklappende wanden. Vier van deze modules volstaan om allerlei deelruimtes af te bakenen. Ze kunnen dienen als tentoonstellingspanelen of voor extra berging. Dit principe laat toe de eredienst te houden in het koor, en wanneer nodig uit te breiden tot het transept of het hele schip. Omgekeerd kunnen delen van de kerk afgescheiden worden in functie van de schaal en opkomst van een bepaald evenement. In beide gevallen blijft de inrichting van de kerk onaangeroerd en bepaalt de historische aankleding de beleving van de ruimte. De weekkapel wordt een polyvalente ruimte voor vergaderingen, concertjes, repetities etcetera, terwijl de sacristie en het vergaderlokaal worden opengewerkt, met centraal een kitchenette die met vouwwanden kan worden afgescheiden. Deze ruimtes zijn bestemd voor lokale verenigingen en ook apart toegankelijk.

[A]

[A]
schema's

In gesloten toestand kan het meubel dienstdoen als opbergruimte, toegankelijk via opendraaiende panelen. In open toestand kan het meubel, als een soort kamerscherm, een deel van de ruimte afbakenen.

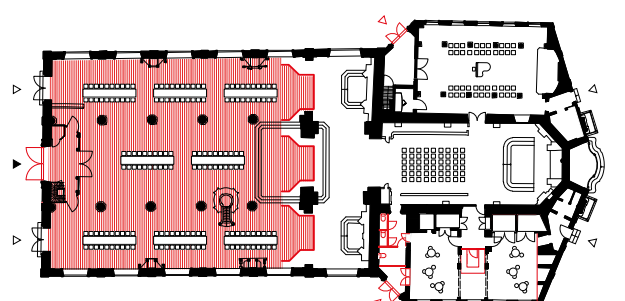
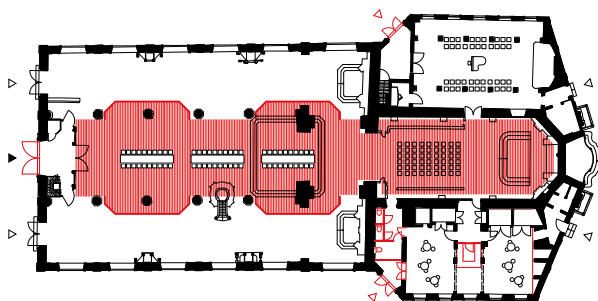
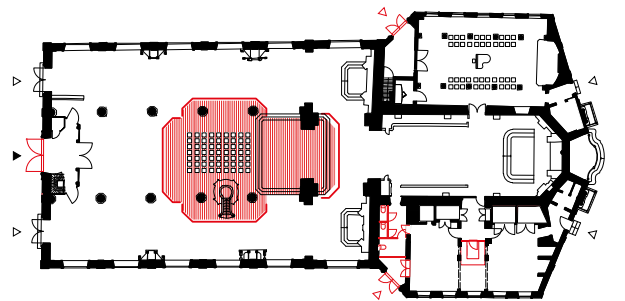
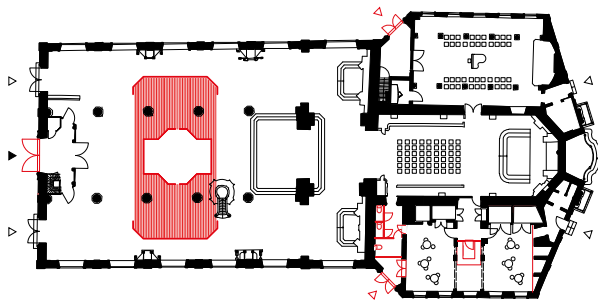
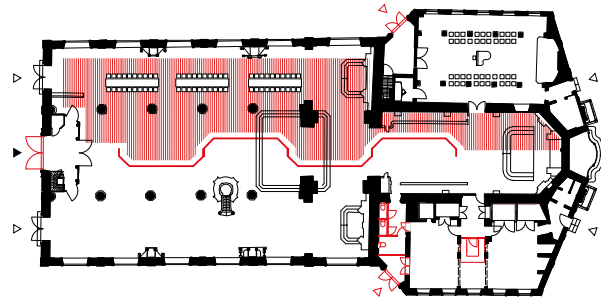
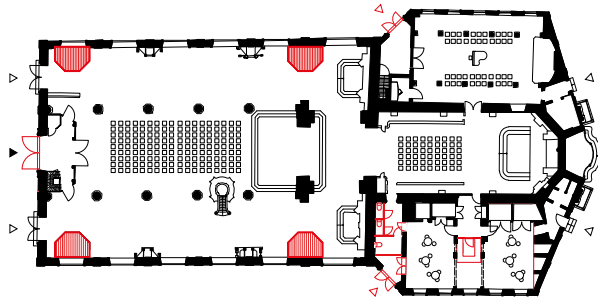
[B-G]
combinaties in plan

De modules kunnen afzonderlijk dienen (B), maar de koppeling ervan laat toe om grotere compartimenten te definiëren: ze kunnen het schip in tweeën delen (C), een centrale zone begrenzen (D,E), de centrale beuk van de zijbeuken scheiden (F) of een voor- en achterzone bepalen (G).

[H]
perspectieftekening

De modules zijn voorzien van een ophangstelsel voor tweedimensionale (kunst)werken en legplanken om objecten te etaleren. Dankzij hun beperkte hoogte en schaal blijft de totaalbeleving van de ruimte mogelijk.

[B-G]

[H]

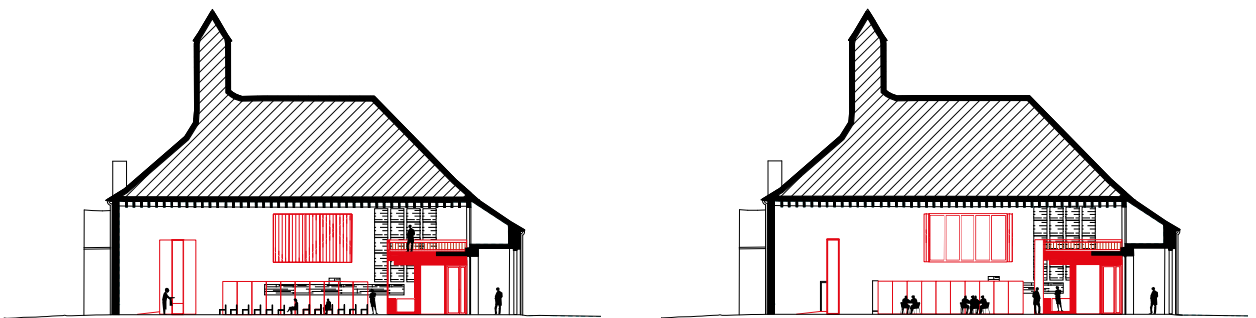

Situeringsplan 1:6000

Aan de buitenkant refereert deze kapel, die gebruikt wordt als parochiekerk, aan een schuur en doet daarmee enigszins traditioneel-landelijk aan; het interieur daarentegen is modern en staat met zijn witgeschilderde bakstenen muren en sobere inrichting volledig in het teken van bezinning. De kapel werd ontworpen als een totaalkunstwerk, waardoor het nevenbestemmen ervan geen sinecure is. Niettemin is er in deze monofunctionele, residentiële omgeving nood aan informele ontmoetingsruimte. Een nevenbestemming als gemeenschapscentrum lijkt daarom een evidente keuze. In het hier getoonde voorstel wordt het doksaal verlengd, met daaronder sanitair en een kitchenette. Door een spel van nieuwe openingen en luiken voor de bestaande en nieuwe ramen kan het karakter van de ruimte worden aangepast. Drie kastenwanden parallel aan de wanden fungeren als bergruimte voor de stoelen. Tijdens de eredienst staan ze open, waardoor de kruisweg, het altaar en specifieke religieuze symbolen zichtbaar worden. Bij niet-religieus gebruik vormen deze kasten een gesloten wand als achtergrond voor een flexibele invulling.

[A-B]

[A-B]
snedes AA

Bij gebruik voor de eredienst (A) sluit de ruimtelijke ervaring aan bij de originele situatie: de nieuwe raamopeningen zijn afgesloten met luiken terwijl de kruisweg, de glasramen en het altaar zichtbaar zijn. Bij gebruik als gemeenschapscentrum (B) heeft de ruimte een andere, meer neutrale sfeer.

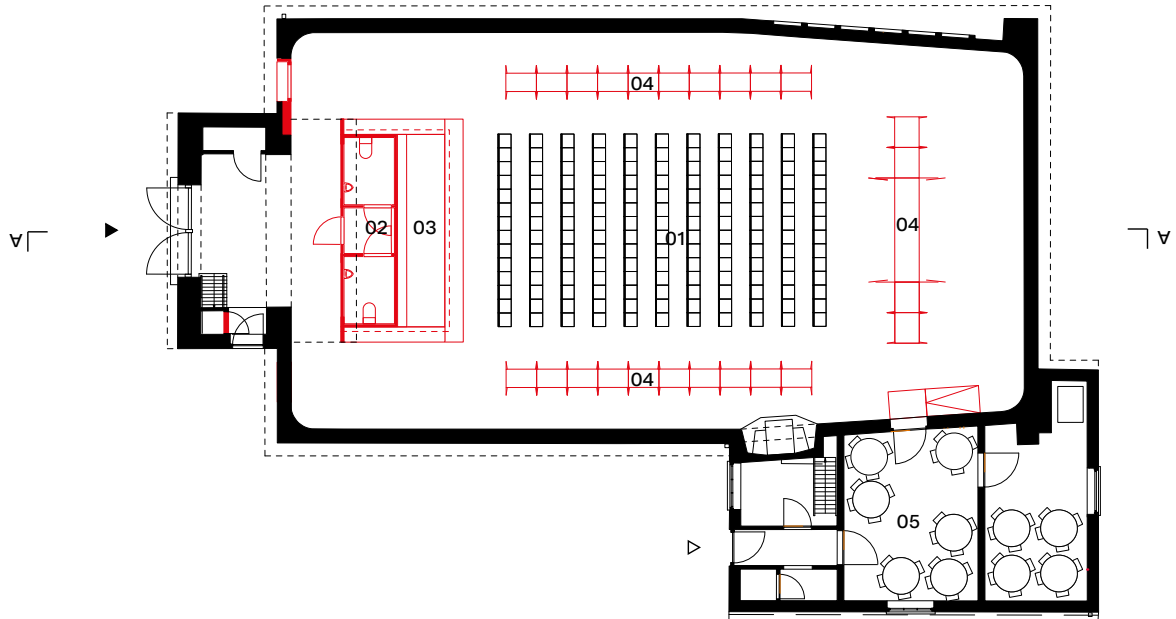
[C-D]
plannen niveau 0

Dankzij het slimme kastensysteem kan het altaar verborgen worden tijdens profaan gebruik van de ruimte (C). Hetzelfde type kast kan de bar afsluiten tijdens de eredienst (D).

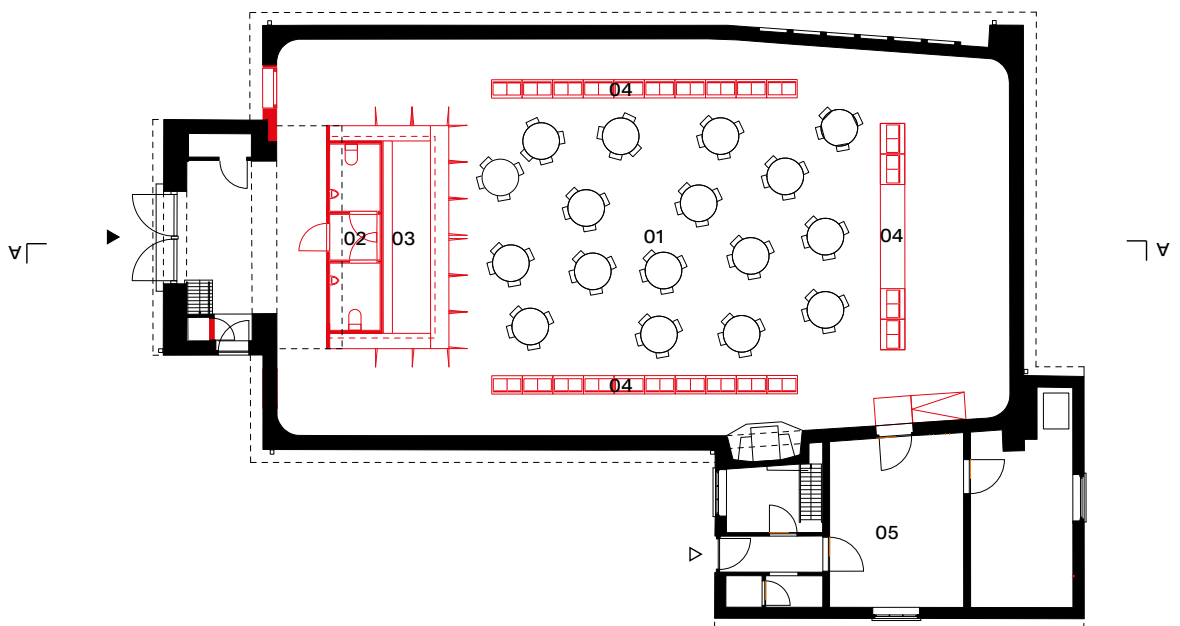
[E-F]
sfeerbeelden

Door enkele eenvoudige handelingen (openen/sluiten van luiken en kasten, het opbergen/opstellen van stoelen) kan het karakter van deze ruimte aangepast worden aan het gebruik.

[C-D]

- 01 ruimte ingericht voor kerkdienst
- 02 sanitair
- 03 bar (gesloten)
- 04 kastenwand (open)
- 05 berging

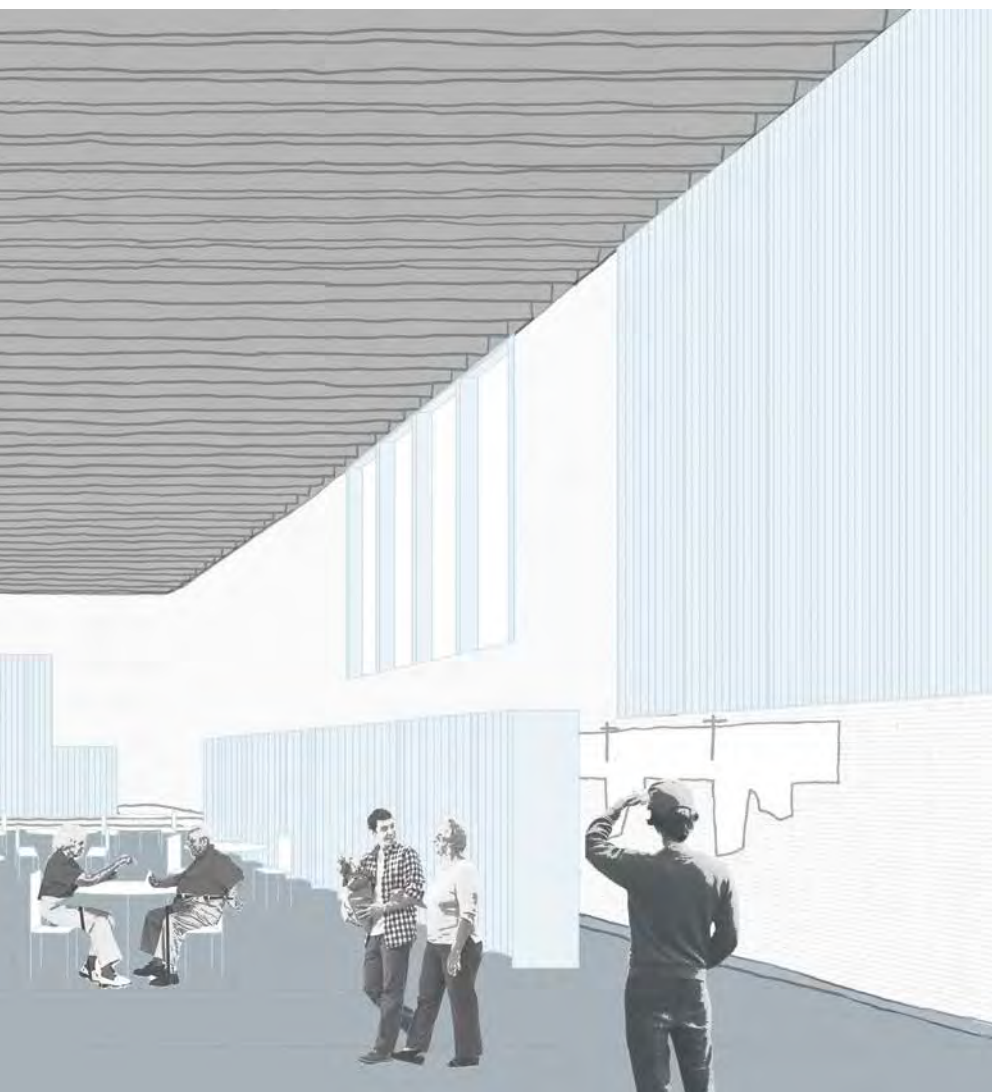
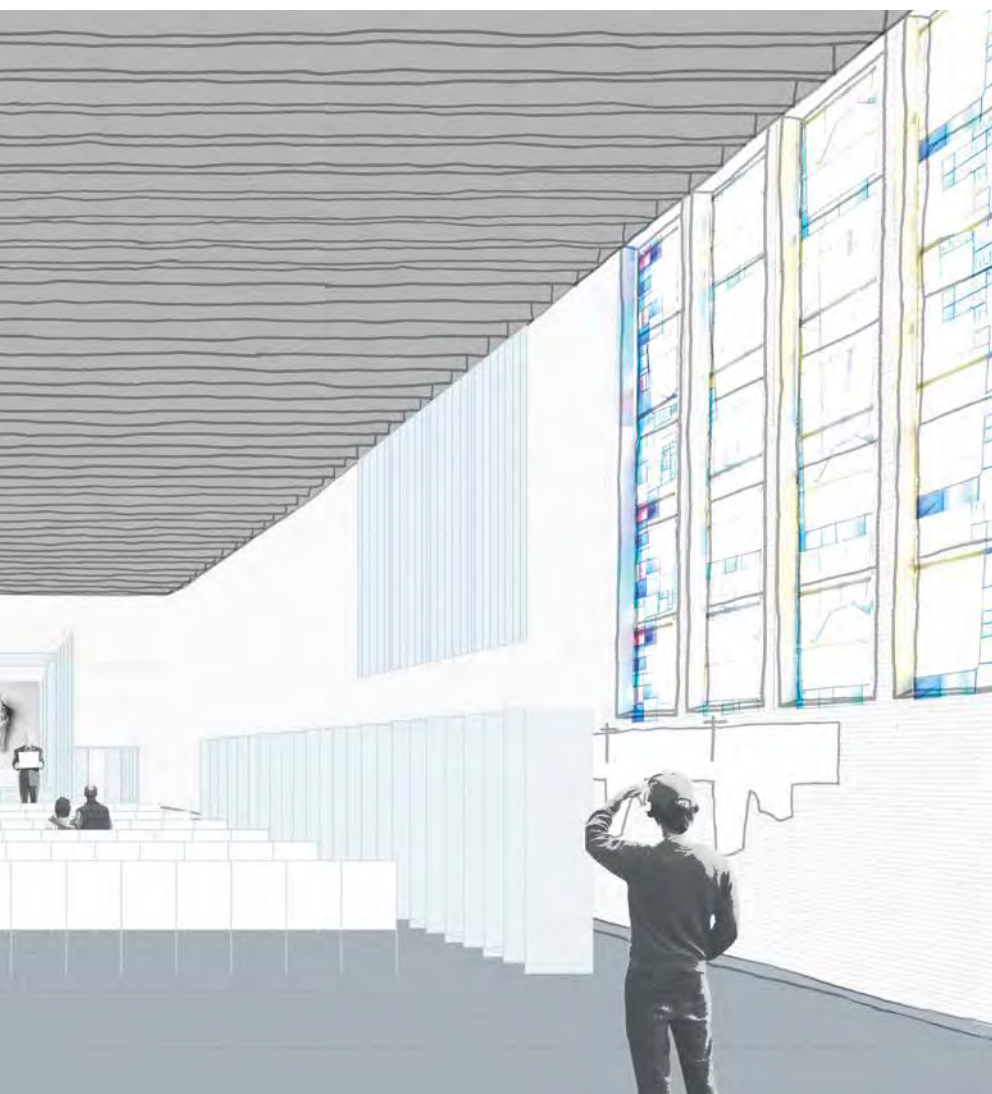
- 01 polyvalente ruimte
- 02 sanitair
- 03 bar (open)
- 04 kastenwand open/gesloten
- 05 berging

10 m

[E-F]

Berging, sanitair en een keukenblok vormen de 'Heilige Drievuldigheid' bij het her- of nevenbestemmen van een kerkgebouw. In de meeste gevallen is hiervoor echter geen of onvoldoende plaats, of zijn de beschikbare lokalen niet goed gepositioneerd. Daarnaast rijzen er ook heel wat praktische en technische vragen: hoe verlopen de leveringen; wat met toevoer- en afvoerleidingen; en wat met geur- en lawaaihinder? De capaciteit en de plaats van deze uitrustingen en faciliteiten hangt samen met het gewenste gebruik: gaat het occasioneel om een kleine groep, of moeten op regelmatige tijdstippen grotere evenementen kunnen plaatsvinden? Afhankelijk hiervan kunnen technieken en uitrusting een plaats vinden in bestaande ruimtes (sacristie, oude stookplaats, kelder) of moet een nieuwe, al dan niet afgescheiden ruimte of box worden voorzien. In dat laatste geval kan deze zich perifeer bevinden, of net centraal om verschillende zones in het kerkgebouw te kunnen bedienen. Deze technische kwesties vergen veel studiewerk en een vaak grote maar weinig zichtbare financiële investering. Niettemin vormen ze een belangrijke sleutel tot het multifunctioneel, flexibel of meervoudig gebruik van een kerkruimte.

fa·ci·li·te·ren (faciliteerde, heeft gefaciliteerd)

- 1 breder gebruik mogelijk maken door ondersteunende infrastructuur (bijv. kitchenette, berging of sanitair)
- 2 gebruiksgemak en -comfort vergroten door te voorzien in ventilatie, verwarming of akoestiek

FACILITEREN 01**SINT-STEFANUS
MERCHEM (BRUSSEGEM)**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Strukturstudies,
Henk Pijpaert Engineering

FACILITEREN 02**SINT-PIETER
GINGELOM (BOEKHOUT)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

FACILITEREN 03**SINT-FRANCISCUS
MENEN**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

FACILITEREN 04**ONBEVLEKT HART
VAN MARIA WIJNBERG
WEVELGEM**

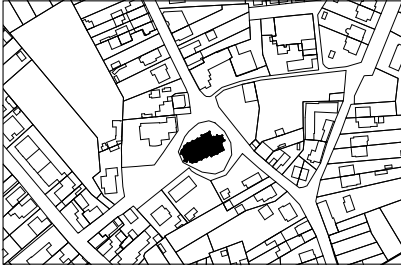
TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

FACILITEREN 05**ONZE-LIEVE-VROUW
EN SINT-LEODEGARIUS
BORNEM**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

FACILITEREN 06**SINT-JOZEF
RUMST
(TERHAGEN)**

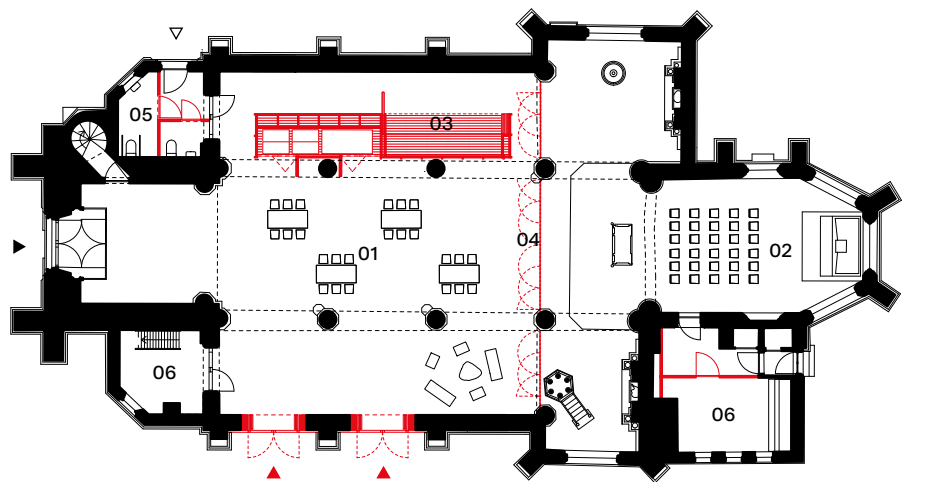
Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

Situeringplan 1:6000

Brussegem kent een bloeiend verenigingsleven maar kampt met acuut plaatsgebrek. Ook de lagere school kan extra ruimte gebruiken voor naschoolse kinderopvang. Dit voorstel probeert hierop een antwoord te bieden via een aantal kleinschalige ingrepen die omwille van het orgel de akoestiek vrijwaren. Tussen het schip en het transept wordt een hekwerk geplaatst als scheiding tussen de verkleinde kerk in het koor en de polyvalente ruimte in het schip. Bij grotere events kunnen beide ruimtes evenwel opnieuw met elkaar worden verbonden. Het polyvalente gebruik van het schip wordt mogelijk door een kastenmeubel in een van de zijbeuken. Eén deel ervan opent naar het schip en biedt plaats voor het opbergen van een honderdtal klapstoelen en twintig tafels, gestapeld op verrijdbare karren; aan de beukzijde zijn er lockerkasten voor verenigingsleden. Het andere deel bevat een kitchenette. In de zuidelijke gevel wordt de zaal verbonden met de kerktuin via twee nieuwe openingen onder de bestaande ramen.

[A]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 kastenmeubel
- 04 hekwerk
- 05 sanitair
- 06 berging

[A]
plan niveau 0

De kleine ruimtes langs het portaal worden ingericht voor sanitair en technische berging. In combinatie met de nieuwe gevelopeningen, het kastenmeubel en het hekwerk wordt een breed polyvalent gebruik mogelijk.

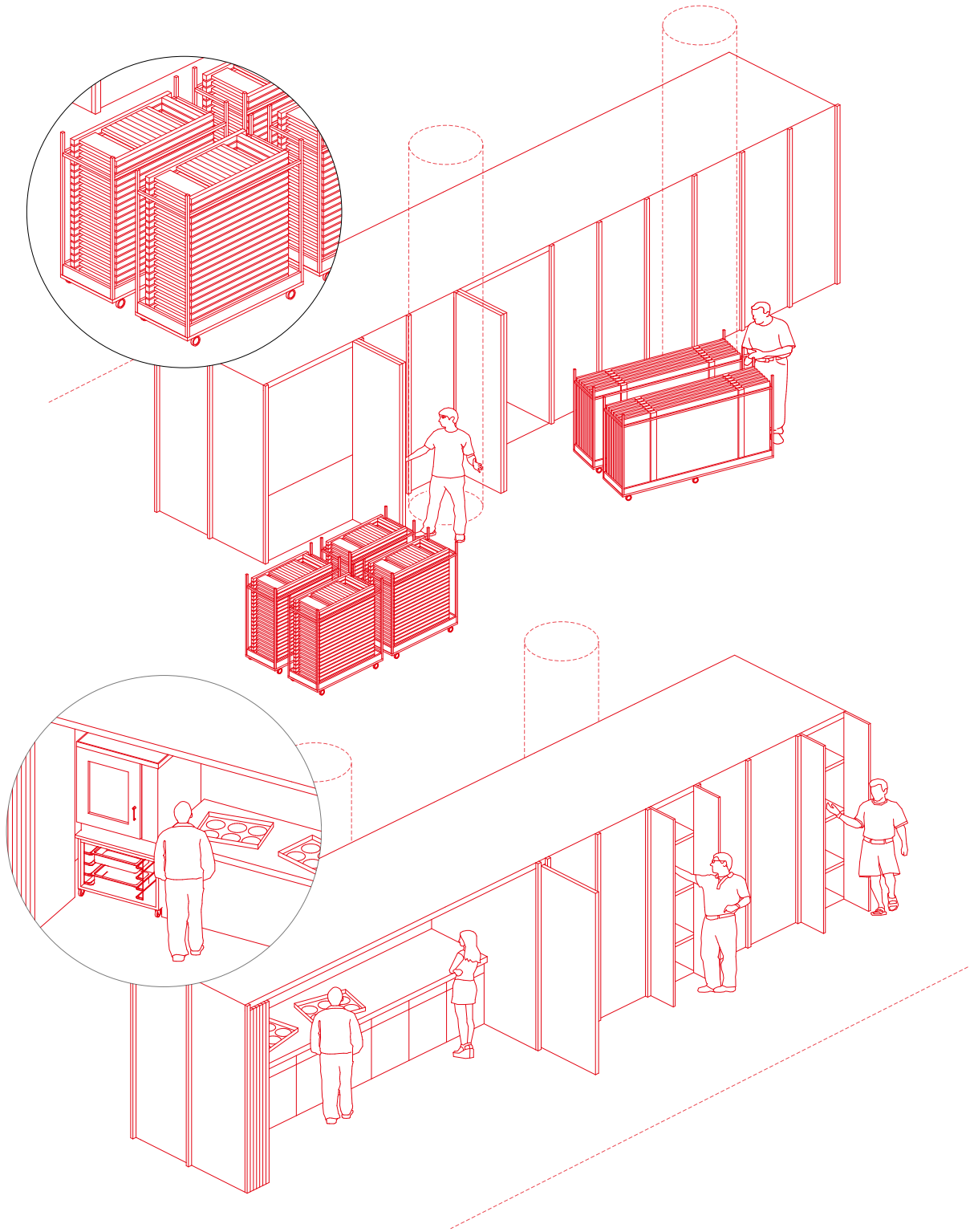
[B]
axonometrieën

De toegang tot de bergruimte vanuit het schip wordt subtiel weggewerkt. Het grote kastenmeubel is op maat ontworpen van de verrijdbare karren. De professioneel uitgeruste keuken is discreet toegankelijk en afsluitbaar met een vouwwand en lockerkasten.

[C]
sfeerbeeld interieur

Het kastenmeubel is een sober volume dat een neutrale achtergrond vormt bij de historische context. Het is gemaakt in een warme houtsoort die ook terugkeert in de nieuwe deurliuken en in de nieuwe lambrisering in het koor.

[B]

Situeringplan 1:6000

Door recente renovatiewerken is deze kerk in uitstekende staat. De toegankelijkheid blijft evenwel een pijnpunt. Vlakbij bevindt zich het oude buurthuis Het Dennenhof. De gemeente wil nu graag, naar aanleiding van een patrimoniumstudie, onderzoeken of de kerk deze rol kan overnemen. Hiertoe werden verschillende scenario's bedacht die erop gericht zijn het polyvalente karakter van de ruimte te optimaliseren en ze te verbinden met de buitenruimte. Daartoe wordt een compacte schakeling van sanitair, meubelberging en keuken achterin de kerk voorzien, en wordt een extra deur aangebracht onder de koorramen. Dankzij de meubelberging blijft het kerkschip vrij van vast meubilair, wat de flexibiliteit in gebruik ten goede komt. Het toilet ten zuiden van het toegangssas kan mogelijk dienstdoen als publiek sanitair, ook wanneer de kerk gesloten is.

[A]

[A]
sfeerbeeld interieur

De bestaande kerkstoelen worden vervangen door lichte stapelbare stoelen die eenvoudig opgeborgen kunnen worden in het nieuwe meubel.

[B]

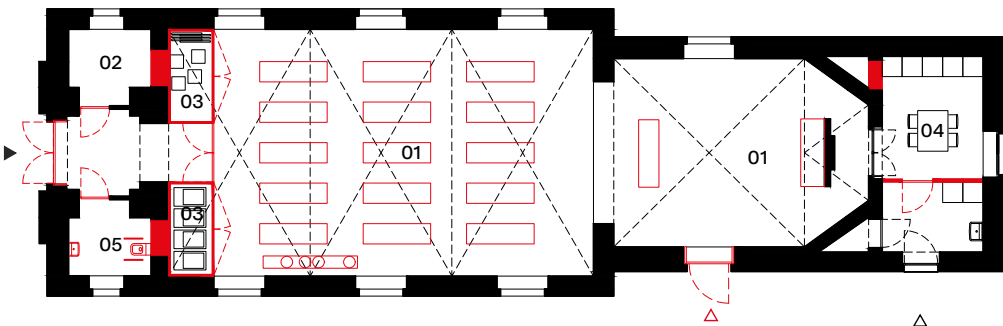
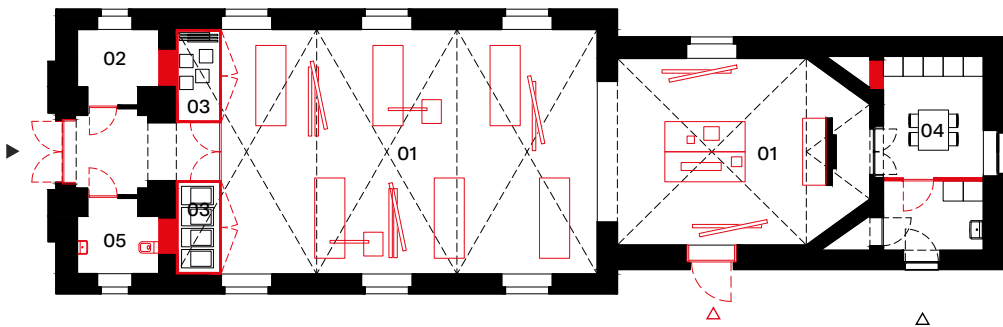
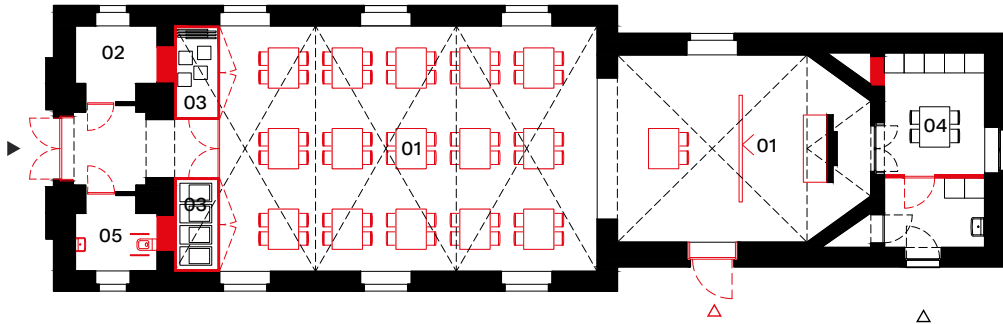
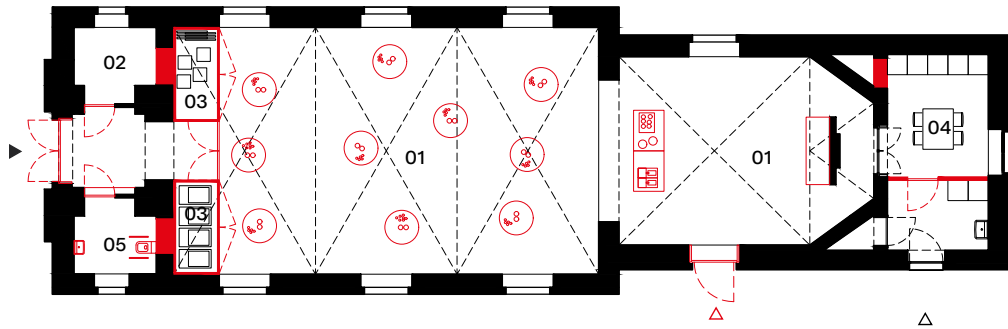
[B]
sfeerbeeld exterieur

Een bijkomende deur verbindt de koorzone met het omliggende kerkhof. Deze subtiele ingreep bevordert de toegankelijkheid en het multifunctioneel gebruik van de kerk.

[C]
plannen niveau 0

Deze plannen illustreren diverse gebruiksmogelijkheden van de kerk als buurthuis: een receptie van het buurtcomité (C), een kaartnamiddag (D), een workshop (E) of een yogasessie (F).

[C-F]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 berging
- 03 kastelement
- 04 keuken
- 05 sanitair

10 m

Situeringsplan 1:6000

Onder impuls van het gemeentebestuur en verschillende lokale toneel- en muziekverenigingen werd hier onderzocht of deze eenvoudige en reeds ontwijde zaalkerk kan worden ingericht als een 'huis voor cultuur', waarvan de ruimte flexibel kan worden ingezet voor verschillende activiteiten en toonmomenten. Gezien de kerk nu al voor evenementen wordt gebruikt, was de insteek eerder pragmatisch: hoe het bestaande gebouw optimaliseren om dit gebruik verder te faciliteren, en er een cultuurhuis van te maken voor een beperkt budget? Het voorkeursscenario stelt daarom een aantal strategische ingrepen voor, zoals het organiseren van de ruimte onder het oksaal tot een volwaardig portaal met sanitair, vestiaire en balie, en het voorzien van een verrijdbare, telescopische tribune om verschillende voorstellingstypes mogelijk te maken met respect voor de akoestiek (omwille van het orgel).

[A]

[A]
sfeerbeeld

Doeken, gordijnen en geluidsabsorberende oppervlaktes bevorderen de akoestiek en zorgen tegelijk voor een warme aankleding van de ruimte.

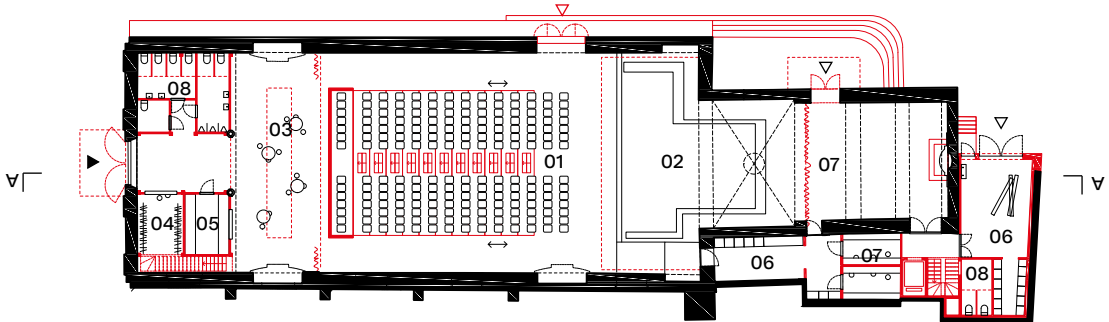
[B]
plannen niveau 0

De uitgeschoven tribune richt zich naar het koor dat dienstdoet als volwaardig podium, inclusief gordijnen, professionele verlichting en backstage. In gesloten toestand verandert de oriëntatie en kan de tribune dienen als achtergrond bij meer intieme voorstellingen. In beide gevallen definieert de tribune een foyerruimte bij het binnenkomen.

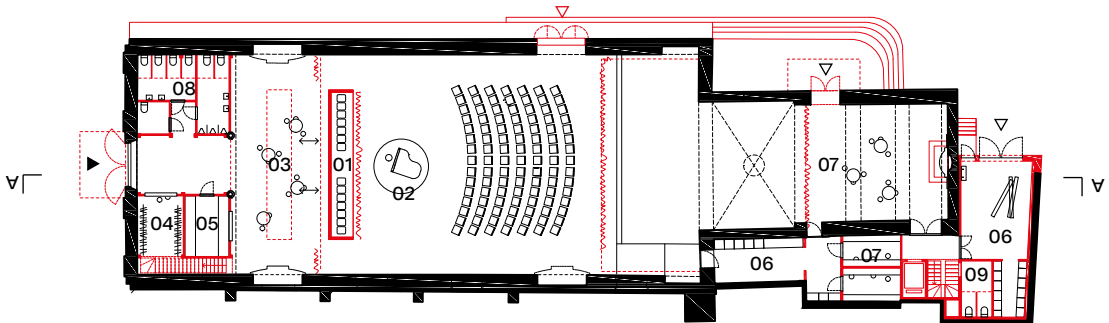
[C]
snede AA

Ook de verdiepingsvloeren en zolderruimte worden publiek ontsloten en ingericht als verhuurbare gemeenschapsruimtes, ateliers en repetitielokalen.

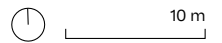
[B]

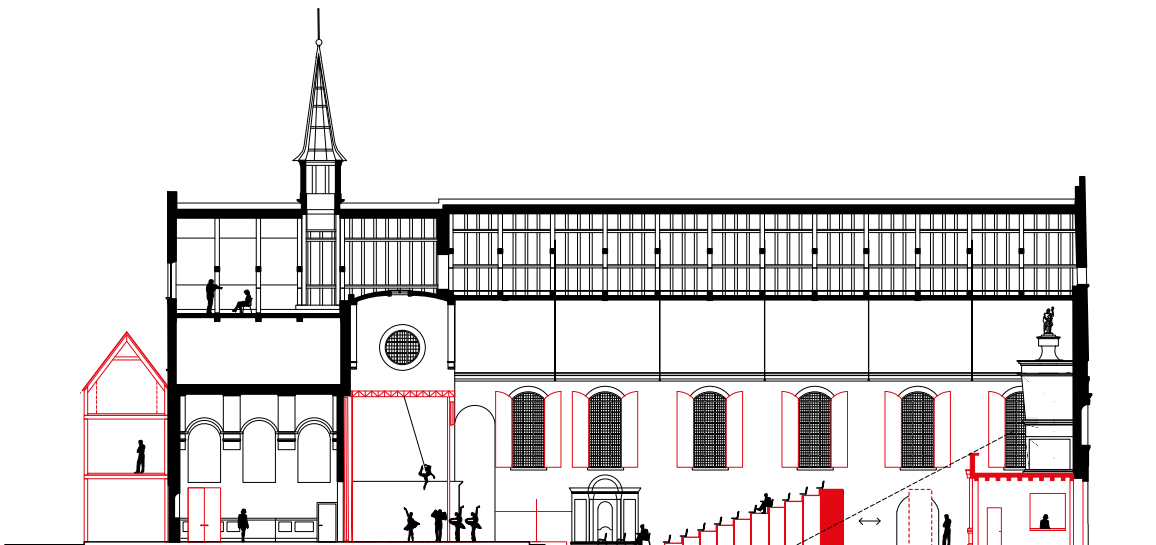
- 01 polyvalente ruimte
- 02 berging
- 03 kastelement
- 04 keuken
- 05 sanitair

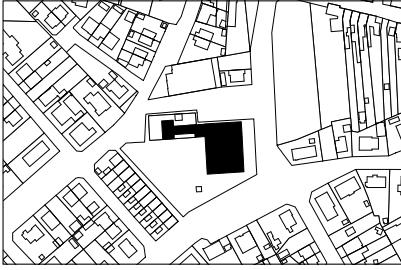

- 01 telescopische tribune
- 02 podium
- 03 foyer
- 04 vestiaire
- 05 bar
- 06 berging
- 07 backstage
- 08 sanitair

[C]

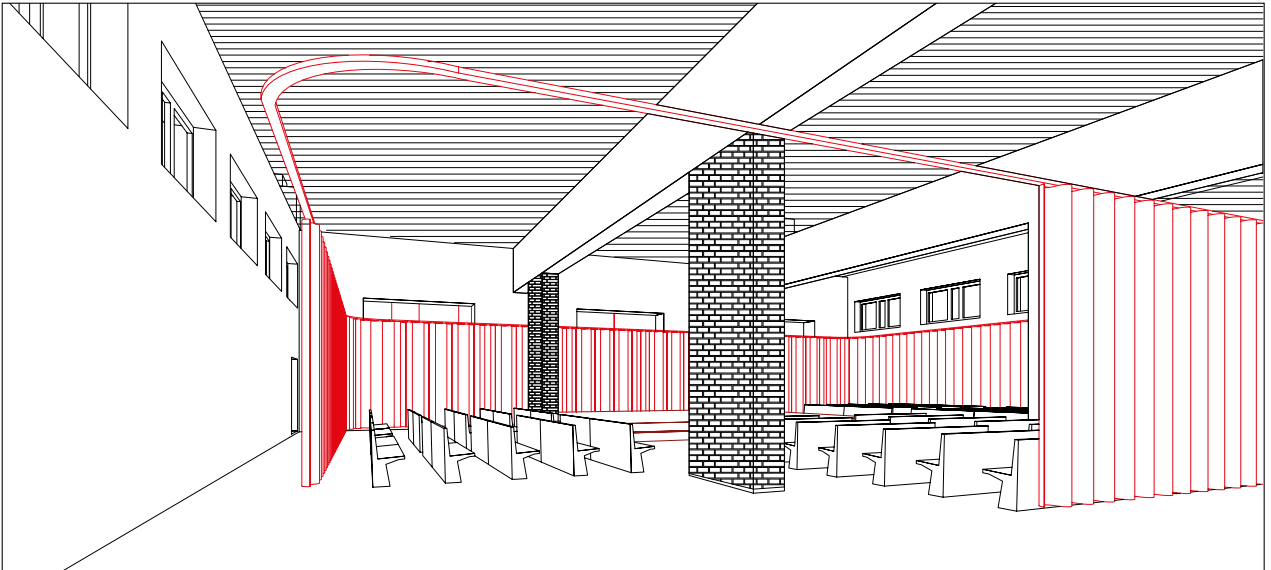

Situeringsplan 1:6000

In deze haalbaarheidsstudie werd de mogelijkheid onderzocht om deze bijzondere kerk, waaraan ook monnik en architect Dom Hans van der Laan zou hebben meegewerkt, bruikbaar te maken voor polyvalent cultureel gebruik, en te voorzien in een kleine schoolbibliotheek en een repetitielokaal voor de lokale harmonie. Daarbij wordt de voormalige weekkapel exclusief voorbehouden voor de liturgie. De liturgische ruimte wordt ingericht met recuperatie van het hoofdaltaar, lezaanar, doopvont en zitbanken. Ze kan afgescheiden worden met voor de architectuur van de Bossche School kenmerkend massief houten schrijnwerk. In het schip wordt het altaarpodium verbreed op basis van het initieel door Nico van der Laan getekende suppedaneum voor het altaar. De ruimte rond het altaarpodium kan als repetitieruimte voor de harmonie maar ook voor socio-culturele activiteiten worden gebruikt. Door middel van een gordijn kan de centrale ruimte visueel en akoestisch aangekleed en/of afgescheiden worden. Ter hoogte van het portaal wordt de schoolbibliotheek ondergebracht in nieuw verrolbaar meubilair. De huidige sacristieruimte kan dienstdoen als backstage bij optredens, of als vestiaire bij repetities. In een aanbouw kunnen sanitair en bergruimte voor instrumenten worden voorzien. De aanbouw kan ook dienen als toegang tot de liturgische ruimte.

[A]

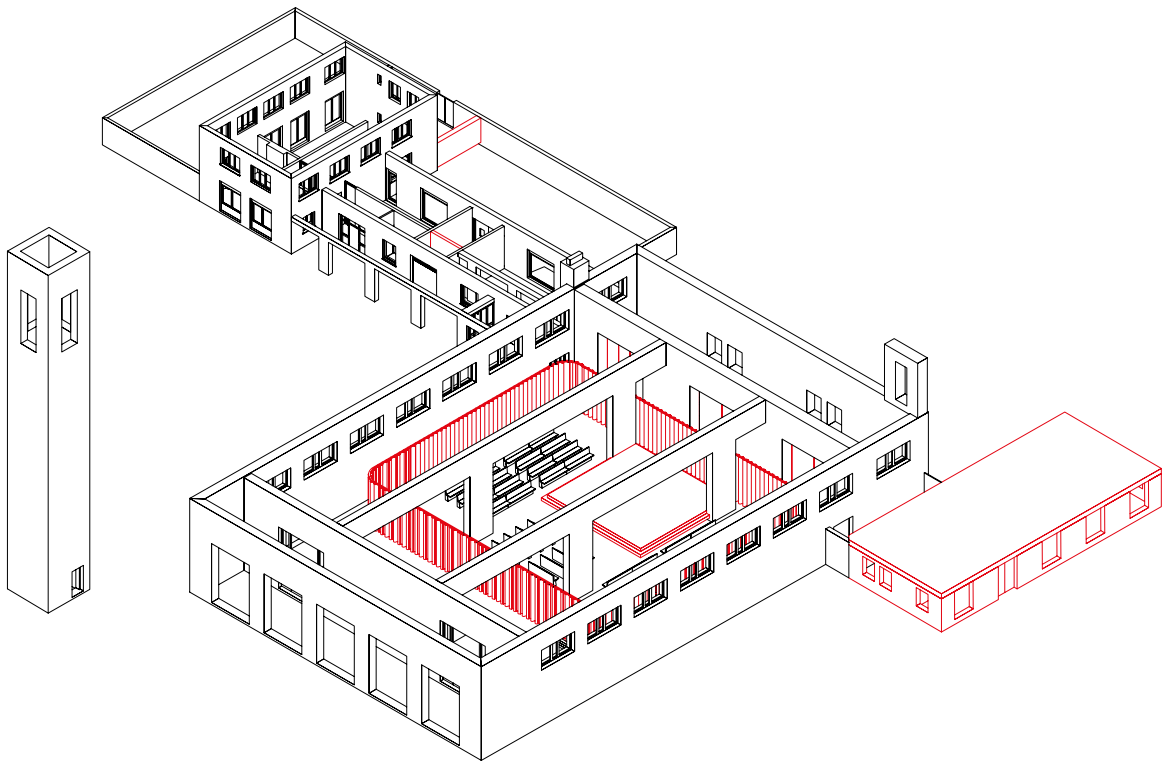

[A]
perspectieftekening
Het toevoegen van een gordijn is een eenvoudige ingreep die toelaat om de ruimte aan te kleden, de akoestiek te verbeteren en bepaalde zones af te schermen. Het gordijn kan ook als projectiescherm dienen.

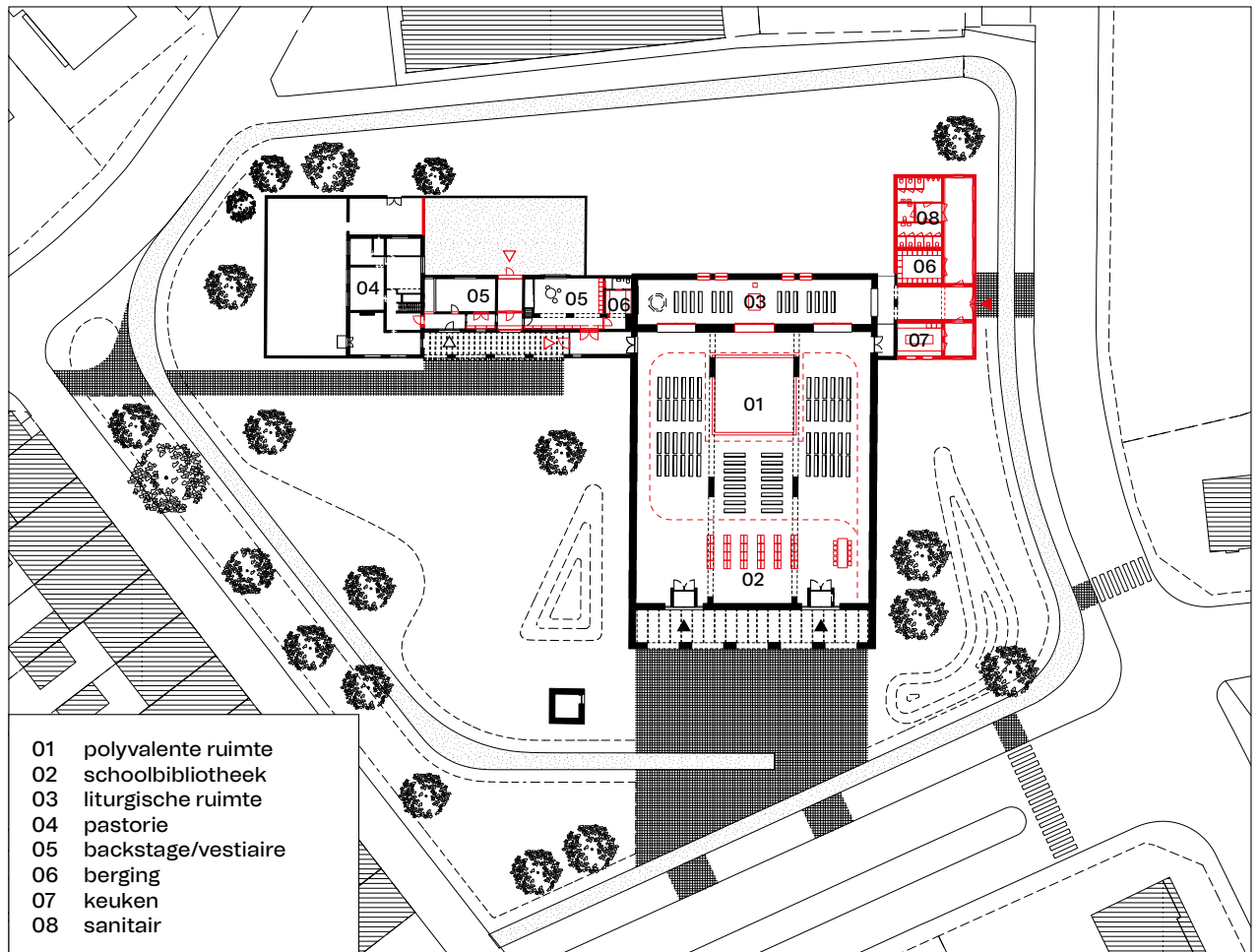
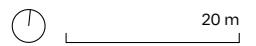
[B]
axonometrie
De aanbouw past qua schaal, locatie en volume bij de cumulatieve compositie van het ensemble, en maakt de kerk breder inzetbaar.

[C]
plan niveau 0
Het secretariaat en de pastoriewoning blijven onaangeroerd. De overige secundaire ruimtes worden functioneel ingericht ter ondersteuning van het brede programma.

[B]

[C]

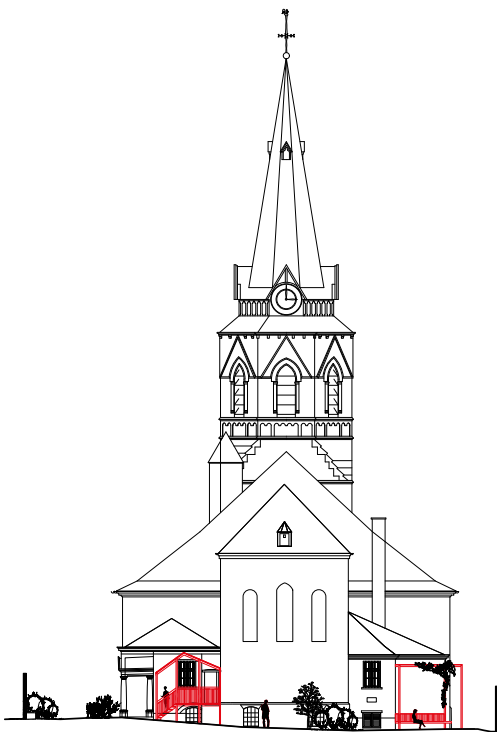

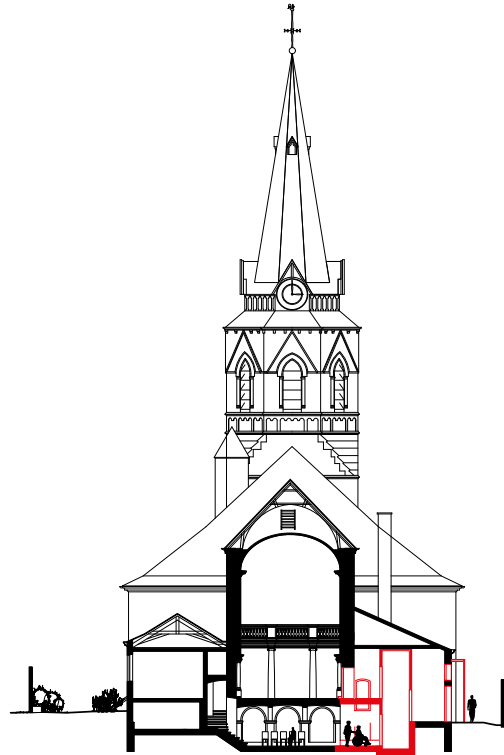
Situeringsplan 1:6000

In deze haalbaarheidsstudie werd naar eenvoudige, pragmatische oplossingen gezocht om een breder gebruik mogelijk te maken en de kerkruimte beter in te bedden in het omringende weefsel. Daartoe werd bekeken hoe de pastorie, de scholencampus en het dorpsplein functioneel en ruimtelijk beter op elkaar konden worden betrokken. Zo wordt in dit voorstel de pastorie herbestemd tot klaslokalen waardoor deze mee wordt opgenomen in een nieuwe, informele routing door het dorpshart. In de kerk zelf worden een berging voor stoelen, kitchenette en sanitair ondergebracht in de ruimtes naast de ingang. Daarnaast wordt mobiel meubilair ontworpen dat aansluit bij de schaal en sfeer van het interieur en kan dienen als vitrinekast of scheidingswand. Met een beperkt aantal gerichte ingrepen wordt zo een nieuw hoofdstuk mogelijk in de geschiedenis van zowel de kerk als het dorpshart.

[A]

[A]
oostgevel en snede AA
Aansluitend op de wandeling rondom de kerk zijn achteraan een nieuwe toegang, trap en lift voorzien ter ontsluiting van de waardevolle krochtkapel.

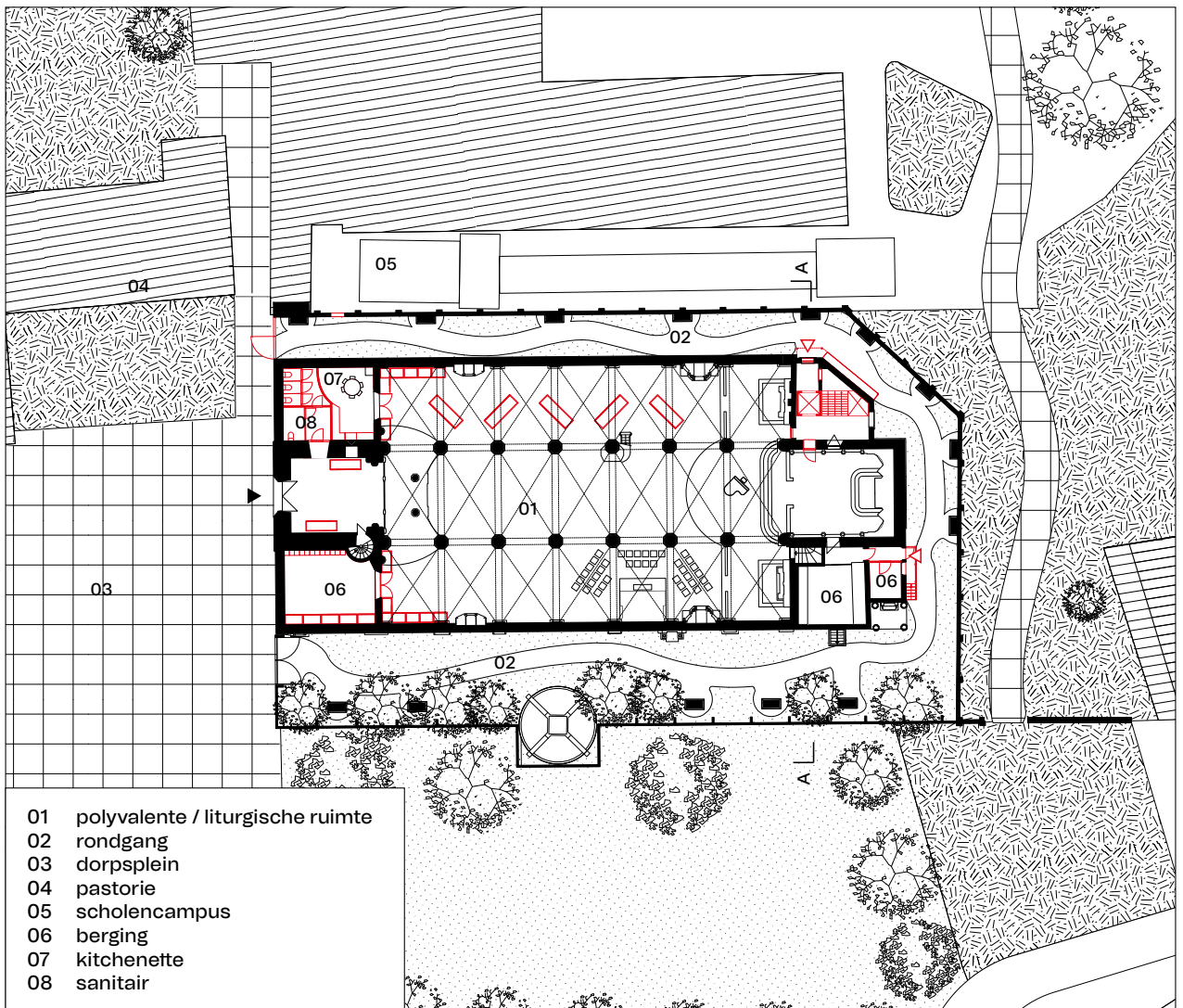
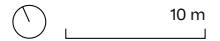
[B]
perspectieftekening
Mobiele vitrinekasten laten een gevarieerd gebruik toe omdat ze tegelijk als scheidingswand kunnen dienen.

[C]
plan niveau 0
De ondersteunende functies bevinden zich in de vier hoekpunten waardoor de centrale ruimte vrij en multifunctioneel inzetbaar wordt. Daarnaast wordt de rondgang waar gepolychromeerde terracotta reliëfs in arduinen kapelletjes de 15 mysteriën van de rozenkrans weergeven, opgewaardeerd, vergroend en voorzien van een nieuwe verbinding met de scholencampus.

[B]

[C]

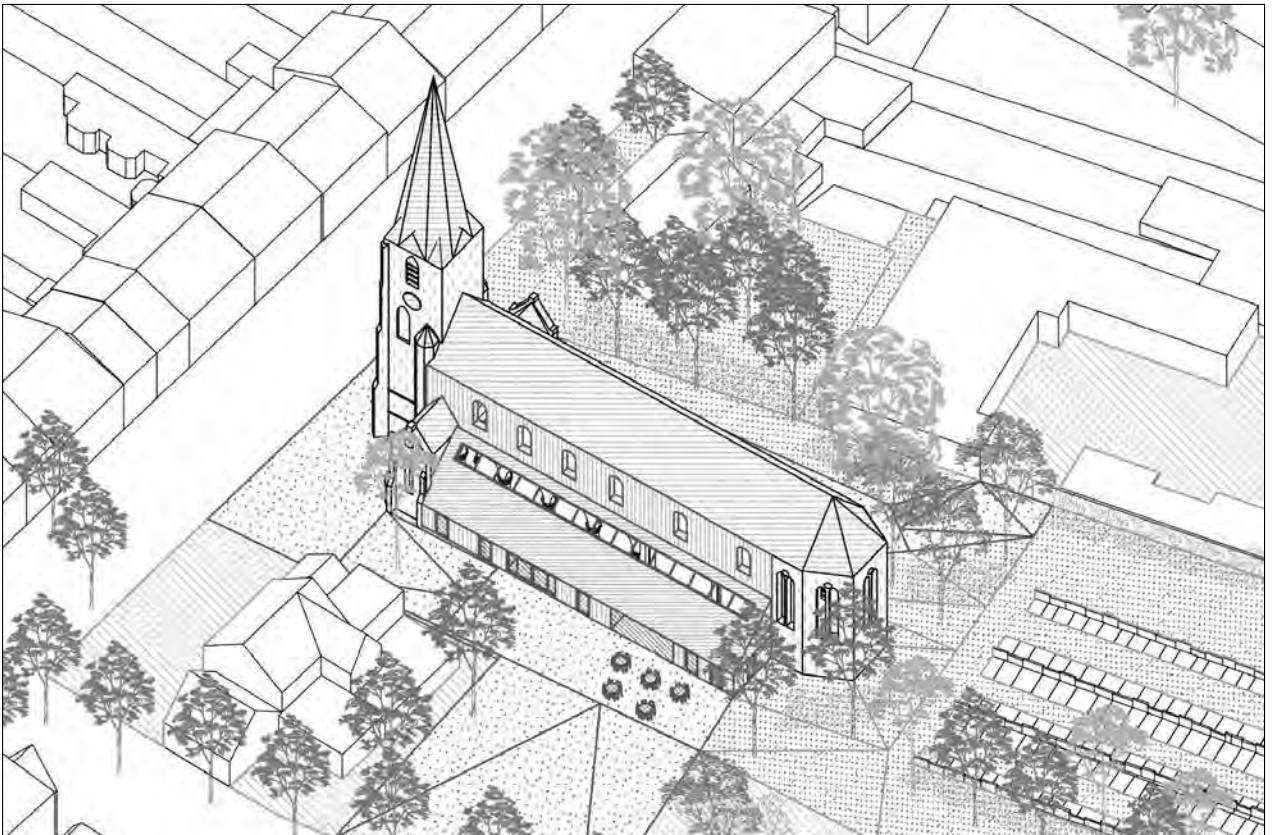
- 01 polyvalente / liturgische ruimte
- 02 rondgang
- 03 dorpsplein
- 04 pastorie
- 05 scholencampus
- 06 berging
- 07 kitchenette
- 08 sanitair

Situeringplan 1:6000

Zoals vaak vormt ook deze kerk een beeldbepalend element in het dorp maar ontbreekt het aan de middelen om haar in stand te houden. In deze studie werd daarom onderzocht hoe de kerkruimte kan worden ingericht voor andere activiteiten zoals repetities, een boekenverkoop, schoolactiviteiten, etcetera. Dit vraagt om een grote hoeveelheid bergruimte zodat gebruikers spullen of materiaal ter plaatse kunnen laten, en ondersteunende technische infrastructuur. In dit voorstel wordt het volume van de kerk drastisch verkleind door het afbreken van het transept en de sacristie; de zijbeuken worden vervangen door lagere volumes. Die bieden niet alleen plaats aan berging, sanitair, vergaderlokalen en kleedkamers, ze zorgen er ook voor dat er meer daglicht in de middenbeuk binnenvalt, en dienen ook nog als sas naar de buitenruimte. De middenbeuk van het oude kerkschip wordt hierdoor een multifunctioneel plateau waar een heel divers scala aan activiteiten kan plaatsvinden.

[A]

[A]
axonomie

De volumes langs weerszijden van het schip vervangen de bestaande zijbeuken, sacristieën en transept. Door hun beperkte hoogte zoeken ze meer aansluiting bij de dense omgeving.

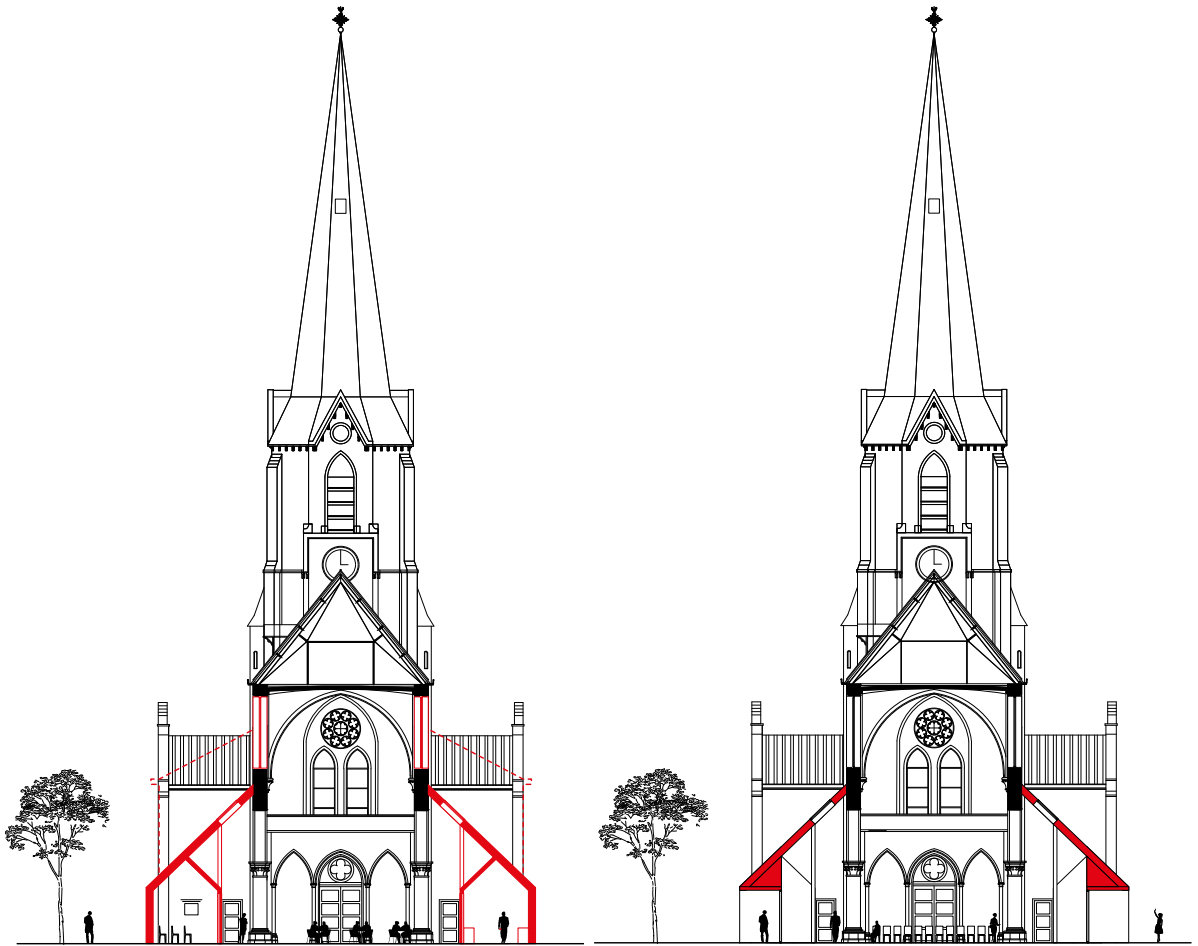
[B-C]
snede AA en snede BB

De lichtstraat in het dak van de nieuwe volumes enerzijds en genereuze raamopeningen in de schipgevel anderzijds voorzien de middenruimte van voldoende daglicht. De gevel is teruggetrokken ter hoogte van de nieuwe hoofdtoegangen waardoor een overdekt voorportaal ontstaat.

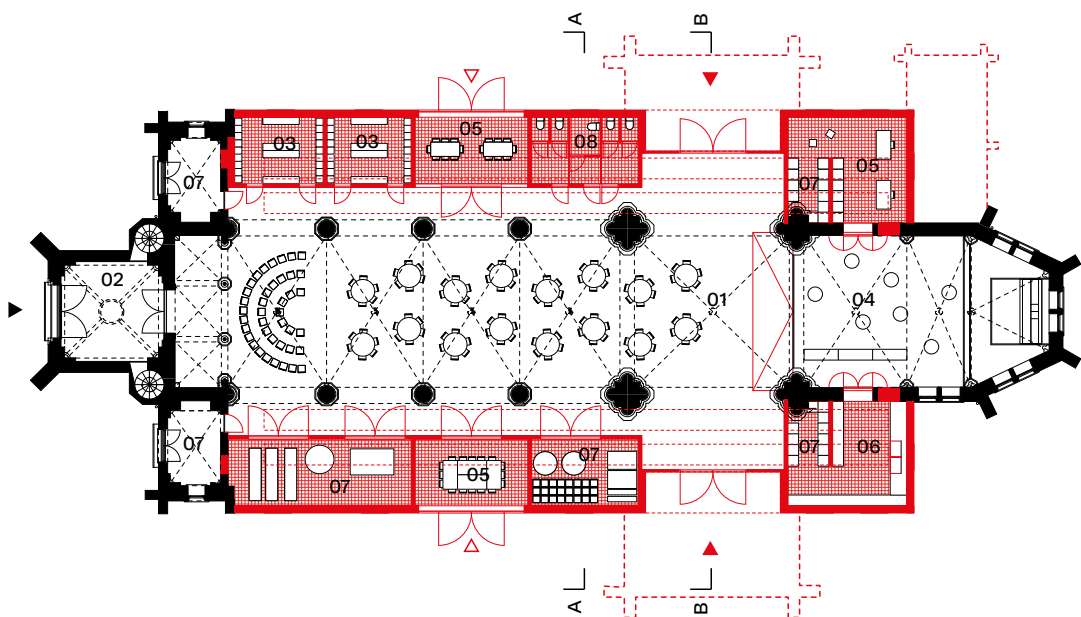
[D]
plan niveau 0

Om van het voormalige schip een polyvalente ruimte te maken, was aanzienlijk wat ondersteunende infrastructuur nodig. Die is aan weerszijden van het schip ondergebracht, wat de bediening ervan vergemakkelijkt.

[B-C]

[D]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 infopunt toerisme
- 03 kleedkamers
- 04 bar
- 05 vergaderzaal
- 06 keuken
- 07 berging
- 08 sanitair

Inherent aan de kerktypologie zijn de heldere (circulatie)-assen en de duidelijke hiërarchie in toegangen. Daarbij ligt de hoofdingang vaak in lijn met het altaar. Nieuwe ingangen of circulatieassen kunnen hier een nieuwe laag aan toevoegen en het meervoudig gebruik van de kerkruimte vergemakkelijken. Leesbaarheid en hiërarchie blijven niettemin cruciaal, zowel voor de benadering van buitenaf als bij de beleving van, en het bewegen in het interieur. Daarnaast is er ook de uitdaging van de (integrale) toegankelijkheid: hoe kunnen mensen met een beperking, maar ook ouderen, ouders met kinderwagens en kleine kinderen zich zelfstandig, veilig en comfortabel naar en in het kerkgebouw bewegen? Typische problemen daarbij zijn het niveauverschil tussen het interieur en de buitenruimte, en tussen het schip en het koor. Het toegankelijk maken van kelders, torens of zolders maakt een nieuwe beleving van het kerkgebouw en/of zijn omgeving mogelijk, maar vraagt doorgaans grote investeringen.

ont·slui·ten (ontsloot, heeft ontsloten)

- 1 toegankelijk maken
- 2 van liften, trappen of hellingen voorzien
- 3 nieuwe circulatieassen introduceren

ONTSLUITEN 01**SINT-JOZEF
ZONHOVEN (HALVEWEG)**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Structuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

ONTSLUITEN 02**HEILIG KRUIS
ASSENEDE (BOEKHOUTE)**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

ONTSLUITEN 03**SINT-JOZEF
GENT**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

ONTSLUITEN 04**SINT-MARTINUS
HASSELT**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

ONTSLUITEN 05**SINT-JOZEF
MENEN**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

ONTSLUITEN 06**SINT-CHRISTOFFEL
MAASMECHELEN
(OPGRIMBIE)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

ONTSLUITEN 07**ONZE-LIEVE-VROUW
BEZOEKING
ZWALM (ROZEBEKE)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

ONTSLUITEN 08**SINT-CAROLUS
BORROMEUS
ANTWERPEN**

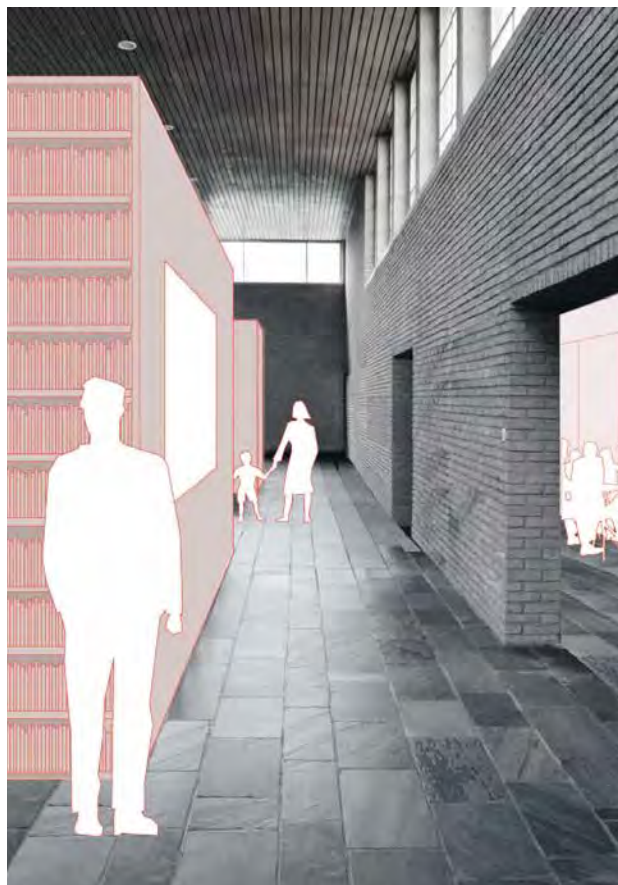
Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

Situeringsplan 1:6000

Dit is een typische moderne zaalkerk, waarbij de hoge, centrale kerkruimte omringd is met een kraag van catecheselokalen, sacristie, sanitair, bergingen en weekkapel. Hooggeplaatste bandramen zorgen voor een mooie lichtinval; achter het altaar valt licht lateraal binnen. Ondanks de grote oppervlakte en de vele lokalen laat de functionaliteit te wensen over: de verschillende ruimtes zijn slecht met elkaar verbonden. Via een grote, U-vormige kast die alle ruimtes rond de kerkzaal aan elkaar rijgt, wordt daar in dit voorstel aan verholpen. Door er lockers, bergruimte en een leeshoek in onder te brengen, verbindt, scheidt en faciliteert deze kastenwand: kerkgangers, bibliotheekbezoekers en leden van de fanfare of andere verenigingen komen tegelijk aan hun trekken, waardoor het kerkgebouw zijn rol als centrum voor de lokale gemeenschap echt kan waarmaken. Deze verbindende, U-vormige beweging wordt op grotere schaal herhaald rond de kerk om de grens van het omliggende plein tastbaar te maken en 'zwerfend' stedelijk meubilair als bushalte, textielcontainers en de lokale brievenbus een plaats te geven.

[A]

[A]
collage

De kastenwand definieert een nieuwe circulatiezone die voldoende breed is om een informele ontmoetingsplek te worden.

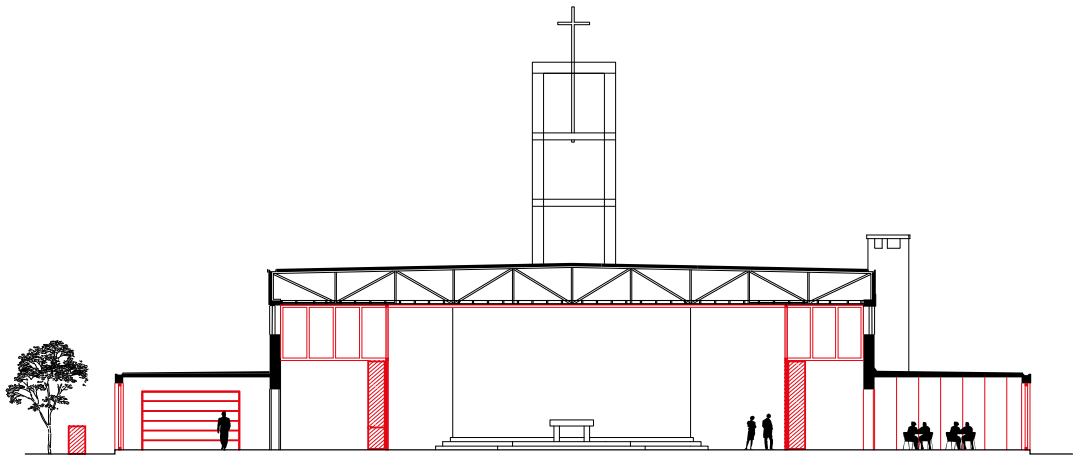
[B]
snede AA

De kastenwand reikt niet tot aan het plafond, waardoor het daglicht blijft binnenvallen in de liturgische ruimte en de sfeer er minimaal wijzigt.

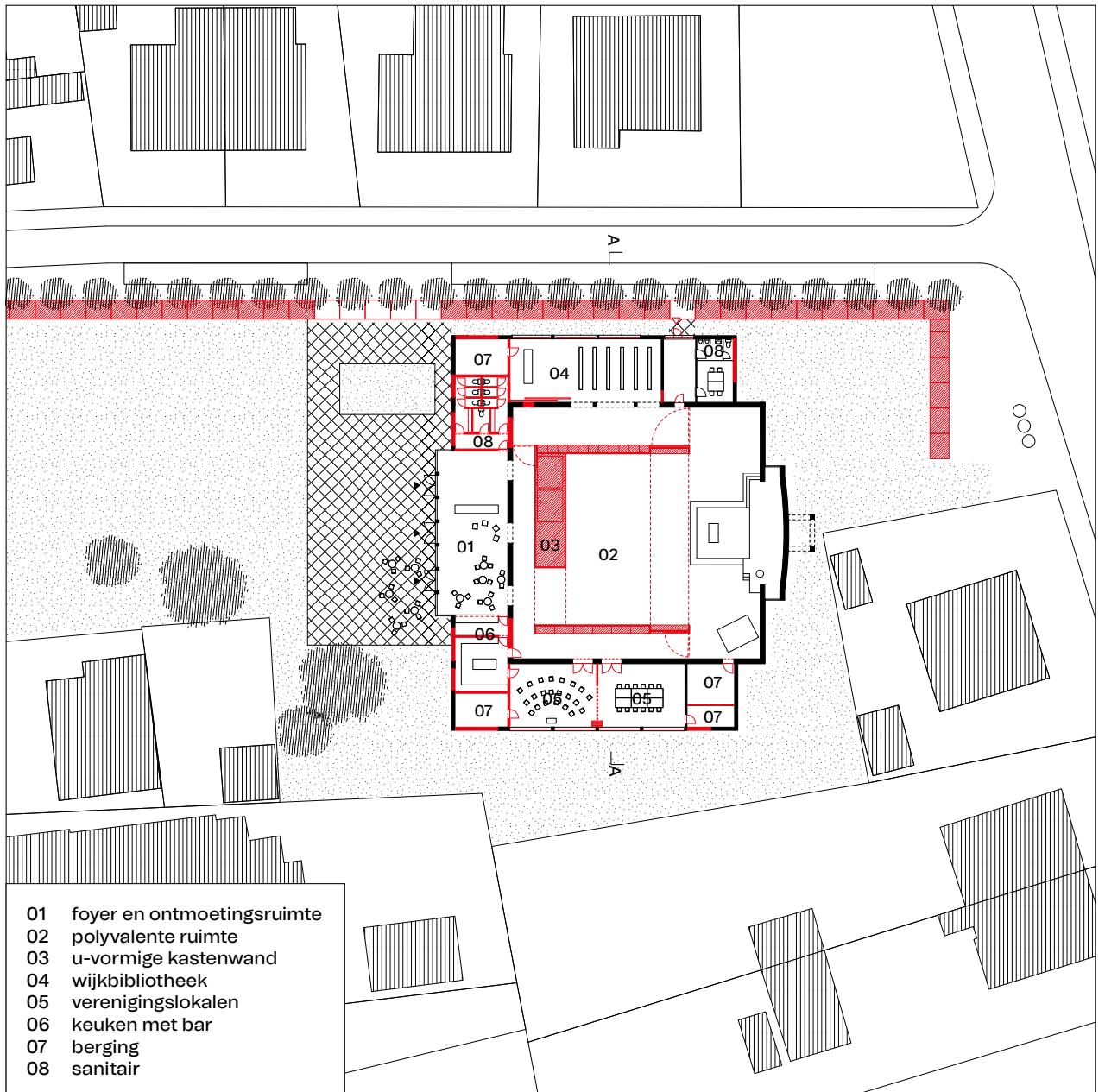
[C]
plan niveau 0

Zowel op stedenbouwkundige schaal als op die van het interieur helpen de U-vormige toevoegingen om de overmaat aan ruimte vorm te geven en plekken te definiëren in en rond het gebouw. Het teveel aan secundaire toegangen is drastisch gereduceerd om de hoofdingang te benadrukken.

[B]

[C]

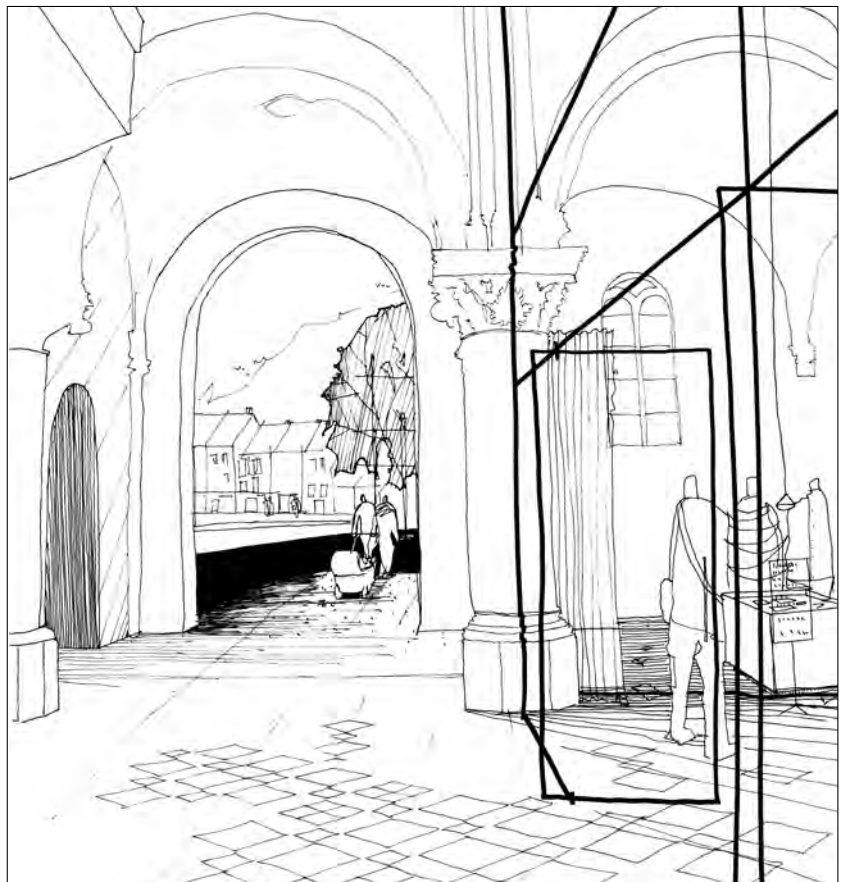

Situeringsplan 1:6000

Tijdens de haalbaarheidsstudie ontstond de idee om naast de eredienst en de huidige museale opstelling over het lokale oorlogsverleden, ook te onderzoeken of de kerk plaats kon bieden aan de individuele buitenschoolse opvang. Om deze drie verschillende functies ook elk hun eigen duidelijk adres te geven, werd de travee net naast de toren opengemaakt als passage. De toren, die een eeuw jonger is dan de rest van het gebouw, wordt afzonderlijk ontsloten. De middenbeuk van de kerk wordt ingericht als een soort expansieruimte waar zowel de kinderopvang, in de zuidelijke beuk, als het museum, in de noordelijke beuk, gebruik van kunnen maken. Aan de zuidzijde van de kerk wordt de verharde parking opgebroken en vervangen door een vergroende en speels ingerichte buitenruimte voor de buitenschoolse opvang en de buurt.

[A]

[A]
schets passage

Langs de passage is een nieuwe beglaasde gevel voorzien die de voorbijgangers zicht geeft op de drie compartimenten en hun invulling.

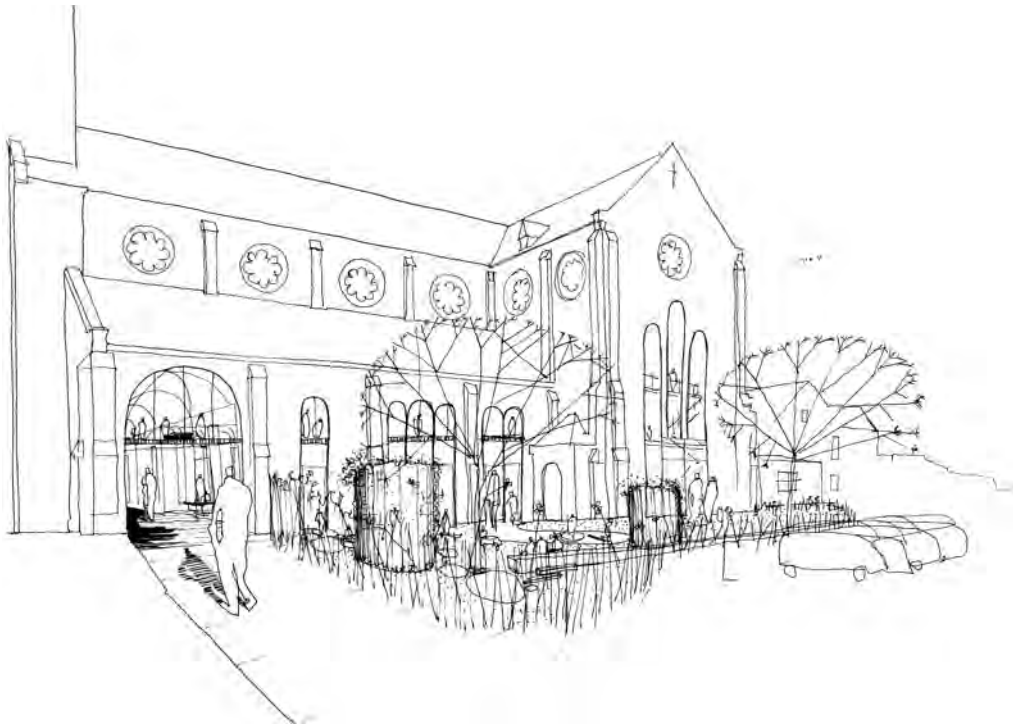
[B]
schets exterieur

Ook met de nieuwe doorsteek blijft de kerk nog als één geheel leesbaar; ze verbindt het voor- en achterplein, en bevordert de verankering van de kerk in het dorpsweefsel.

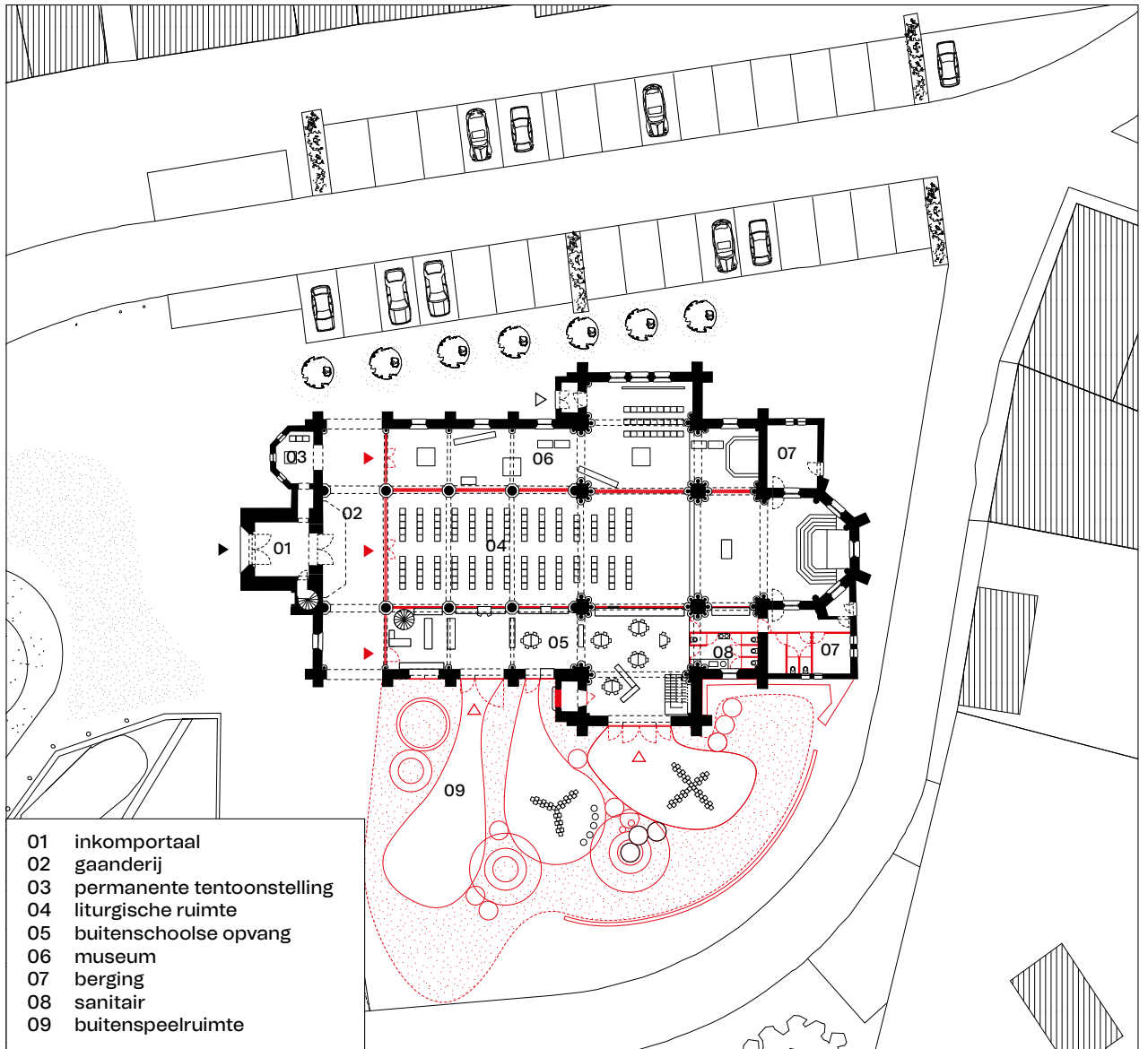
[C]
plan niveau 0

Ondanks de strikte compartimentering van de drie entiteiten, profiteren ze elk van de ontstane synergie: faciliteiten kunnen gedeeld worden en de ontmoeting tussen generaties maakt het tot een levendige plek.

[B]

[C]

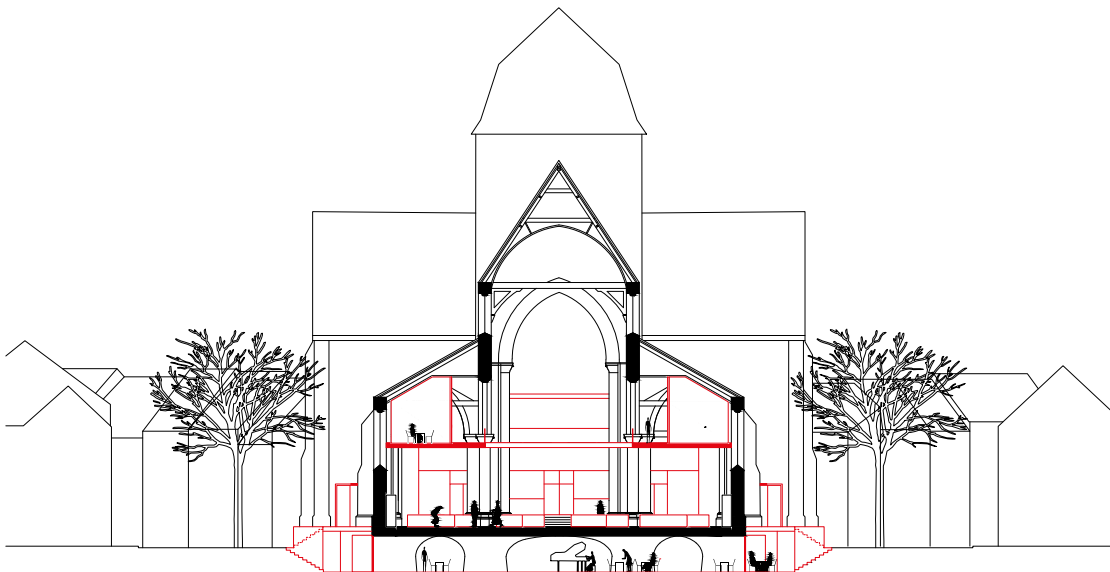
- 01 inkomportaal
- 02 gaanderij
- 03 permanente tentoonstelling
- 04 liturgische ruimte
- 05 buitenschoolse opvang
- 06 museum
- 07 berging
- 08 sanitair
- 09 buitenspeelruimte

Situeringsplan 1:6000

Door deze monumentale, neogotische kerk om te vormen tot een wijkontmoetingscentrum knoopt dit voorstel aan bij de sociale ambitie van de neogotiek. Vanuit deze historische betekenis zoekt het project zowel ruimtelijk als programmatorisch aansluiting bij de huidige kenmerken van de wijk: een zeer hoge woondichtheid, een groot aantal bewoners met een migratieachtergrond, veel laaggeschoolden en een groot verloop van handelszaken. In eerste instantie worden bestaande verdiepingvloeren ontsloten. Zo wordt de keldervloer verbreed, ontsloten aan de buitenzijde en ingericht als sociaal restaurant. In tweede instantie wordt de bruikbare oppervlakte vergroot door de ruimtes respectvol te verdichten. Door in zijbeuken en -koren extra vloerniveaus aan te brengen, blijft de ruimtelijke beleving van het centrale schip en transept behouden en fungeren deze als publieke binnenstraten. Extra toegangen in het transept, bruggen en zorgvuldig gepositioneerde stijpunten verbinden alle niveaus en maken ze integraal toegankelijk. De ingrepen lijken verregaand maar zijn gericht op het behoud of zelfs de versterking van de erfgoedwaarden van de kerk.

[A]

[A]
snede AA

Het kerschip wordt op de begane grond maximaal vrij gehouden voor wijkevenementen, zoals de wekelijkse markt. Op de nieuwe verdiepingvloeren in de zijbeuken komen een bibliotheek en kantoorruimtes. De kelder met zijn kenmerkende lage plafondhoogte, wordt een sociaal restaurant.

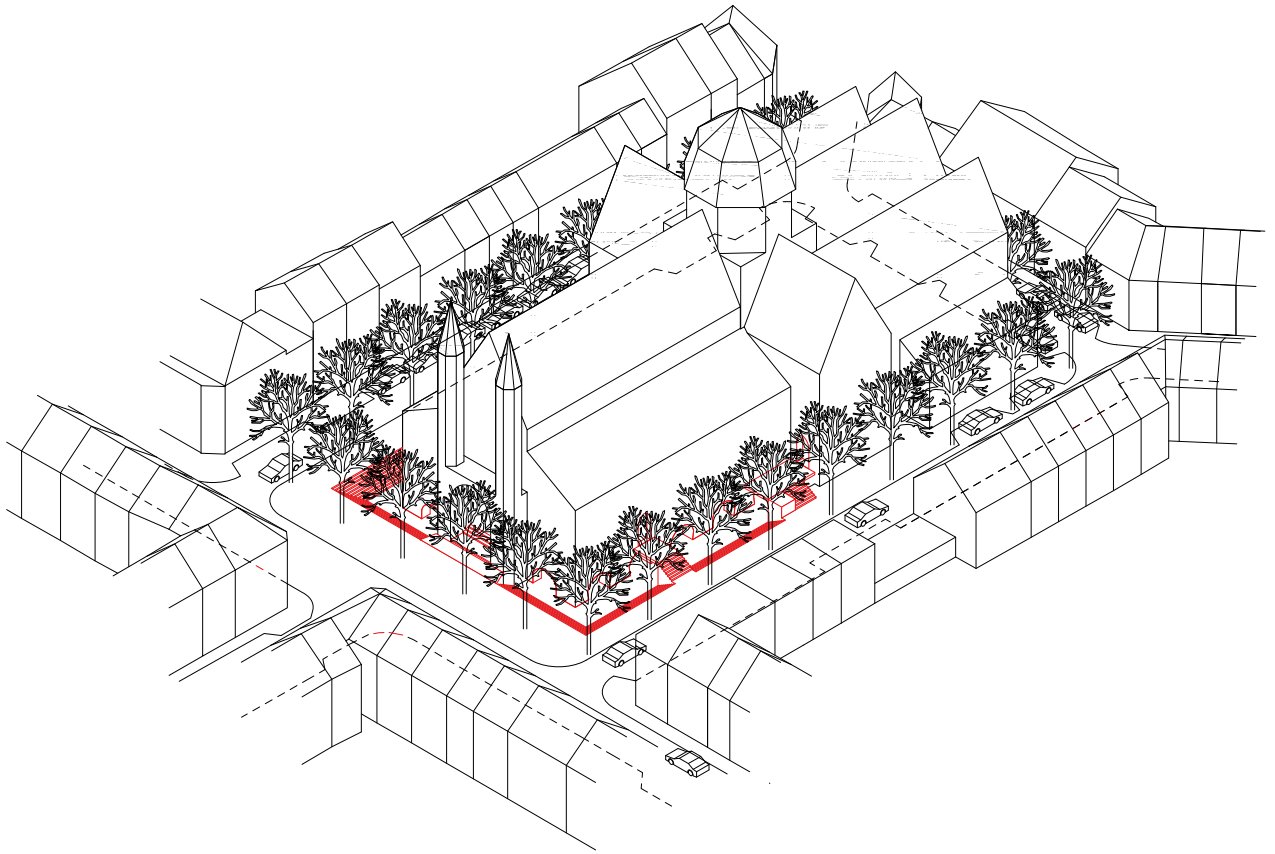
[B]
axonometrie

Opvallend in deze wijk is de hoge densiteit en het gebrek aan publieke ruimte. Door de brede trappenpartijen die straat, kelderniveau en gelijkvloerse verdieping met elkaar verbinden, worden deze niveaus integraal betrokken bij het openbaar domein.

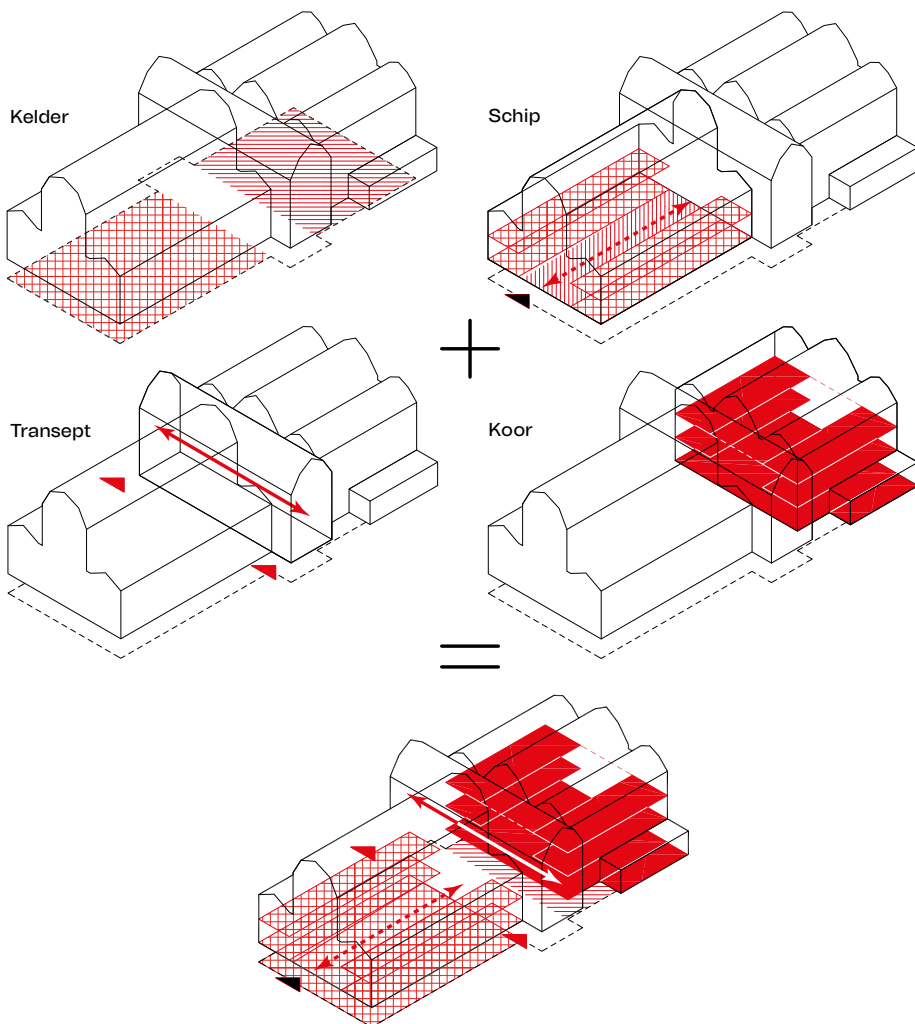
[C]
conceptschema's

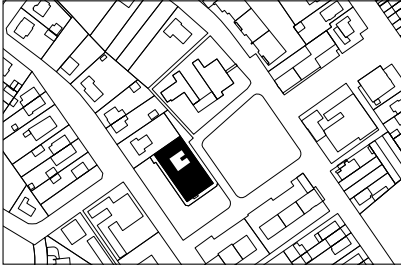
Het ontwerp gaat uit van het behoud (en versterken) van de typerende aswerking in schip en transept. In het koor en de zijbeuken worden extra verdiepingvloeren voorzien; de kelderverdieping wordt ontsloten. Door deze plekken slim aan elkaar te rijgen wordt de kerk laagdrempelig ontsloten en ontstaat een grote meerwaarde voor de buurt.

[B]

[C]

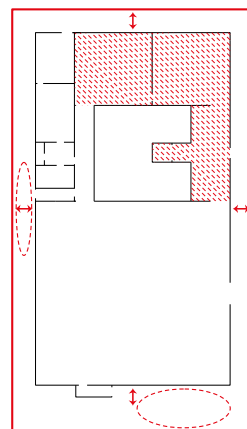
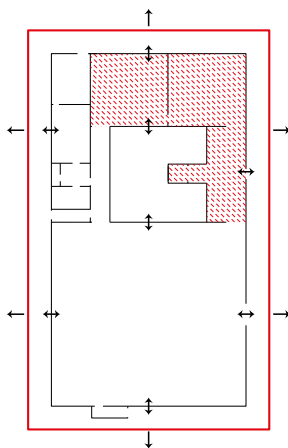
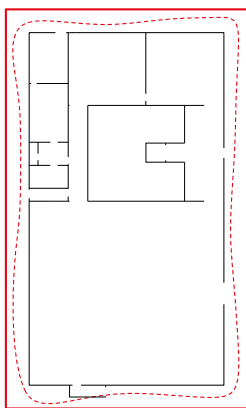

Situeringsplan 1:6000

Deze sobere, modernistische kerk is ontworpen als een gesloten rechthoek. Binnen deze contour liggen een grote, vierkante gebedsruimte met daarnaast, rond een centrale patio met klokkentoren (met onderaan de doopkapel), een sacristie en een weekkapel. De kerk wordt al gebruikt voor lezingen en concerten, en in de weekkapel heeft een orthodoxe parochie haar plaats gevonden. Om dit soort meervoudig gebruik te ondersteunen en te stimuleren, wordt in dit voorstel de interne circulatie beter uitgebouwd en worden faciliteiten als sanitair, keuken en berging voorzien. Rond de volledige omtrek van het kerkgebouw komt een overdekte gaanderij met variabele breedte, die niet alleen toelaat om alle hoofd- en nevenruimtes een eigen adres te geven en ze beter te benutten, maar ook om nieuwe plekken te creëren (foyer, zitruimte, ruimte voor tentoonstellingen). Daarnaast laat de ingreep toe om een nieuwe relatie aan te gaan met het voorliggende plein.

[A-C]

[A-C]
schema's

Het ontwerp vertrekt vanuit drie basisconcepten: (A) een nieuwe circulatie rond het gebouw; (B) alle ruimtes zijn toegankelijk via de nieuwe gaanderij; (C) de breedte ervan varieert in functie van de ruimtes die ze bedient.

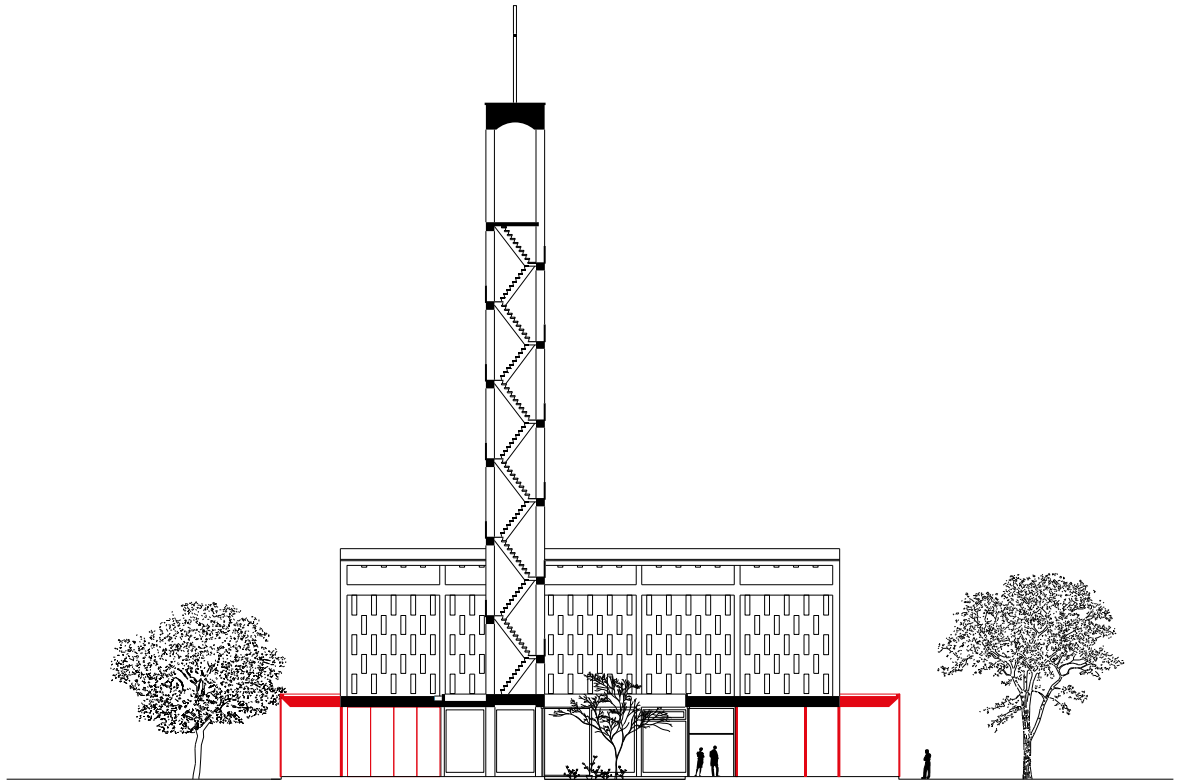
[D]
snede AA

De gaanderij heeft dezelfde plafondhoogte als de bestaande lokalen, waardoor binnen- en buitenruimtes naadloos in elkaar overlopen.

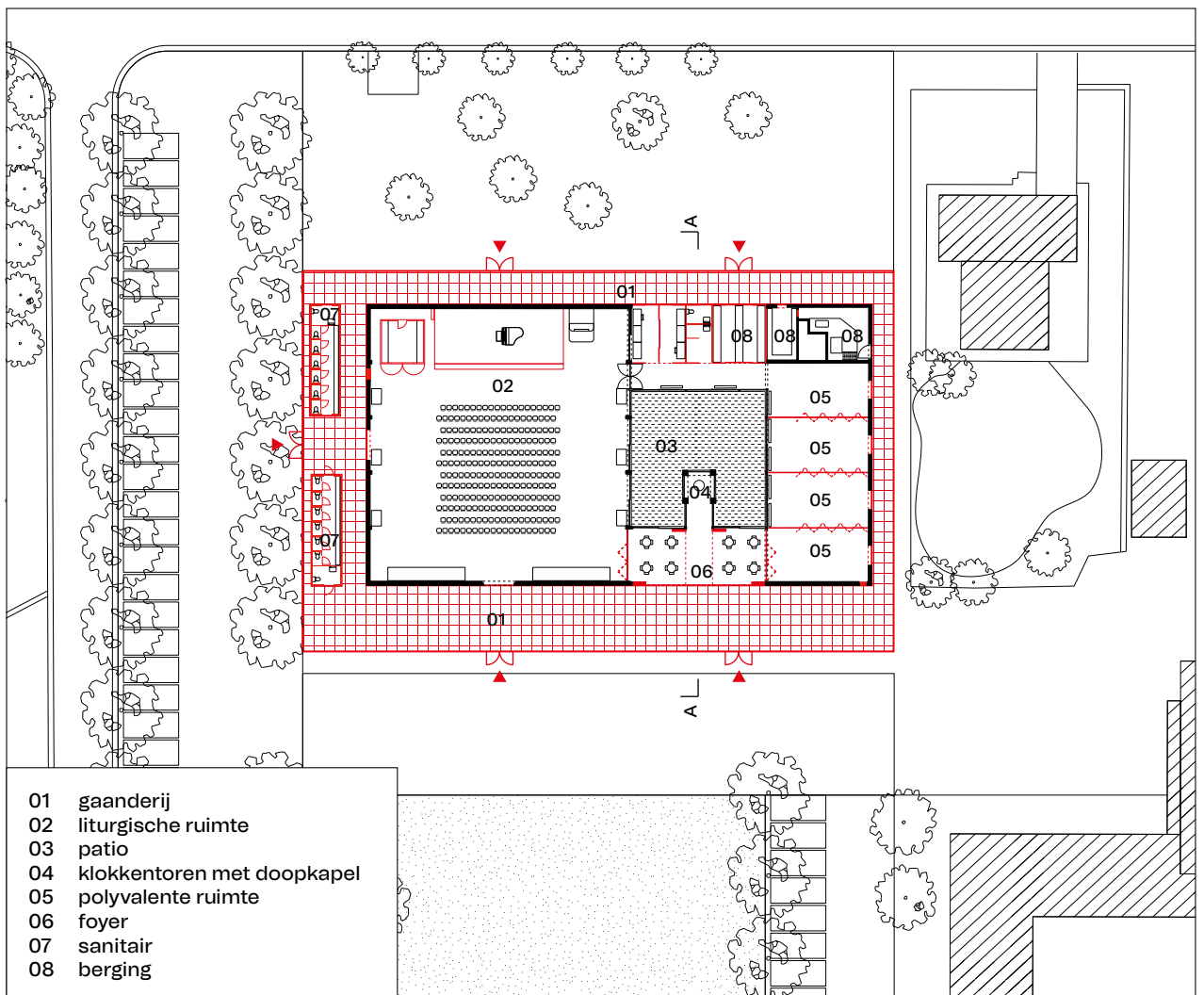
[E]
plan niveau 0

Polyvalente ruimtes, in de voormalige weekkapel, kunnen afzonderlijk of als één geheel functioneren dankzij verschuifbare wanden. Bijzonder is dat alle ruimtes zowel grenzen aan de patio als aan de gaanderij. Afhankelijk van de activiteit kan het introverte karakter van deze ruimtes een troef zijn, maar net zo goed kan interactie met de publieke ruimte buiten worden opgezocht.

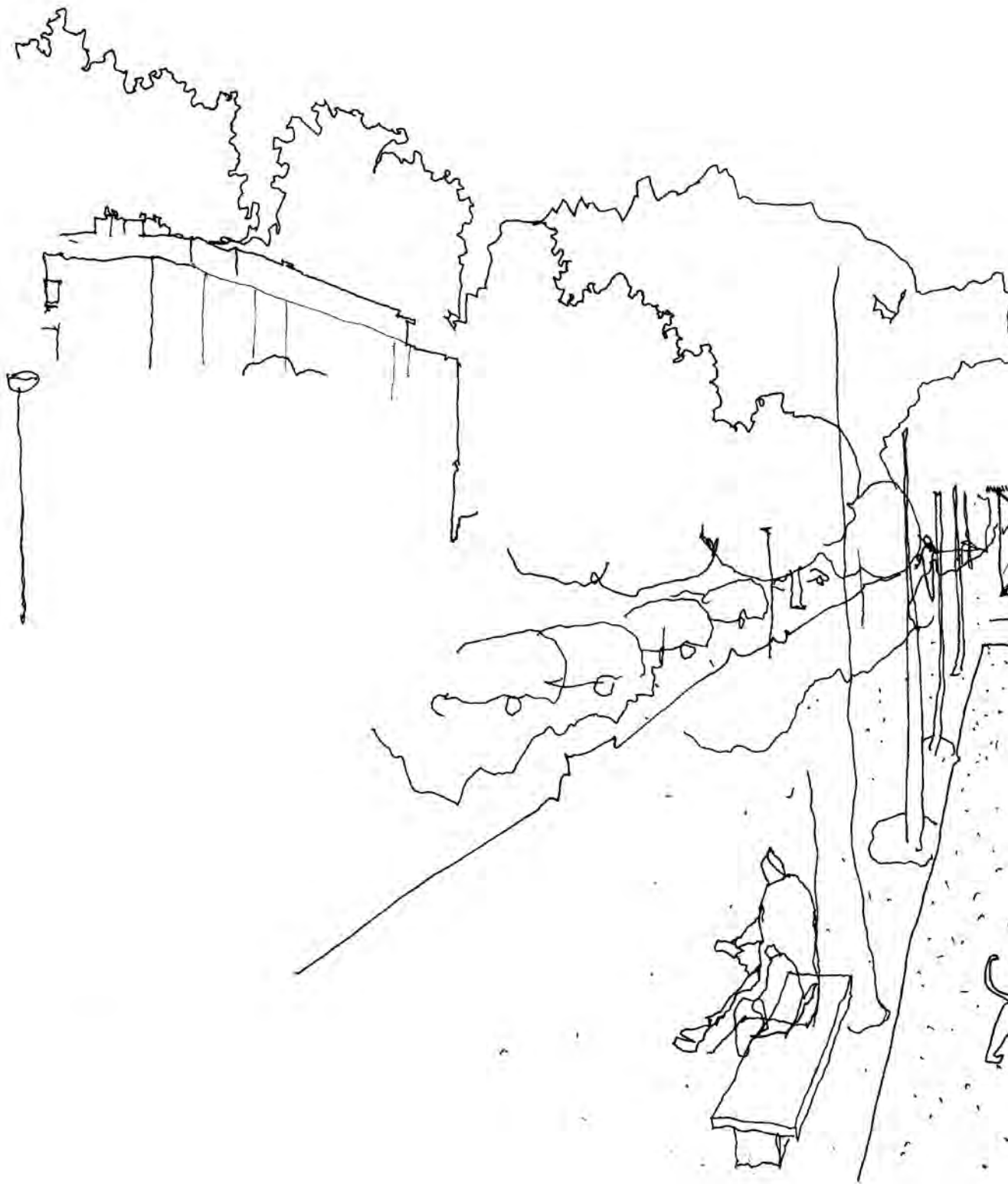
[D]

[E]

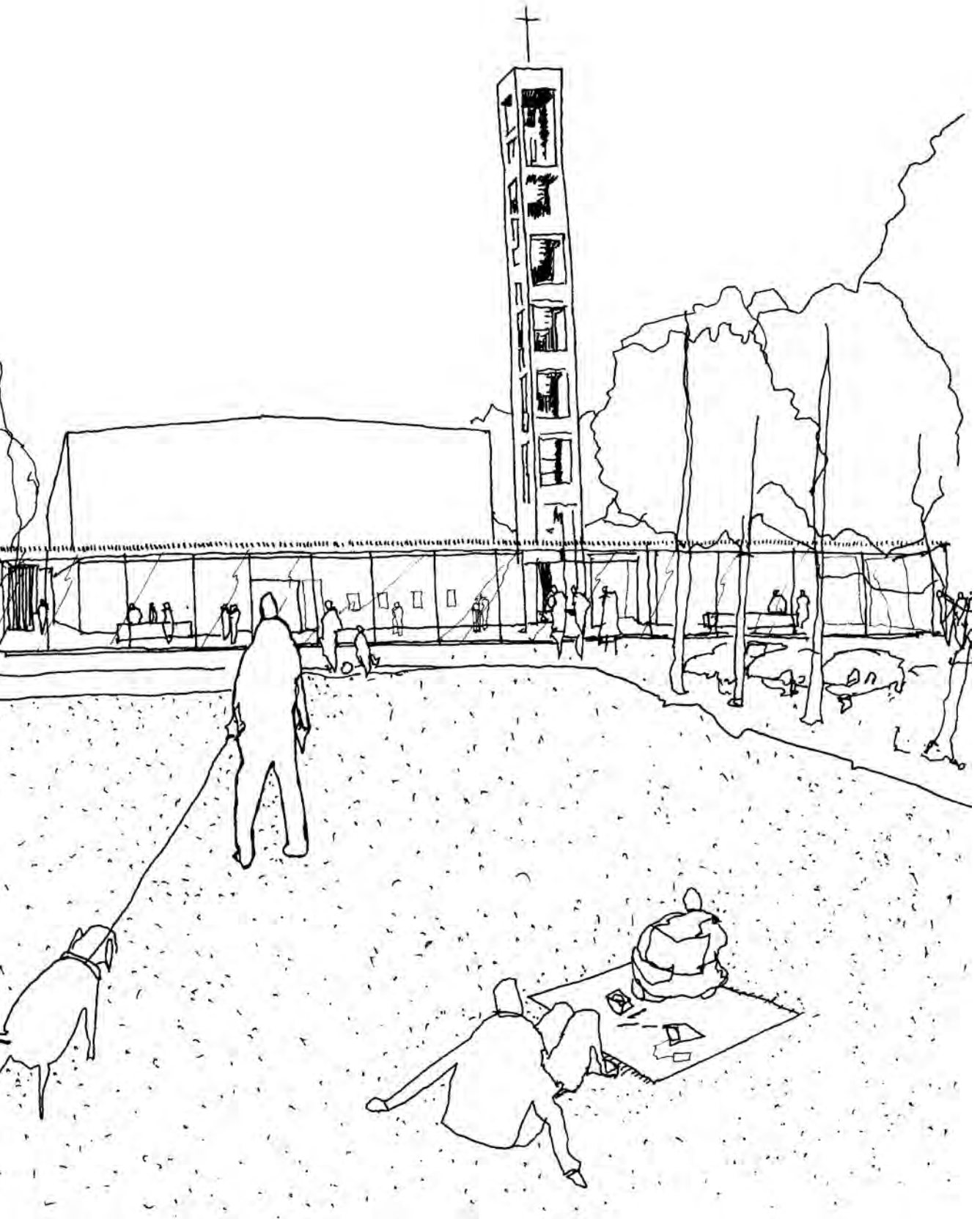

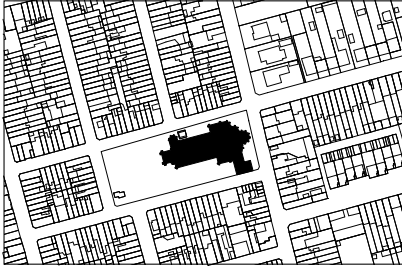
- 01 gaanderij
- 02 liturgische ruimte
- 03 patio
- 04 klokkentoren met doopkapel
- 05 polyvalente ruimte
- 06 foyer
- 07 sanitair
- 08 berging

[F]
schets

Niet enkel de kerk maar ook haar stedenbouwkundige context is typerend voor de naoorlogse periode: veel open ruimte met weinig grenzen. De voorgestelde ingrepen geven het plein voor het gebouw mee vorm, en creëren dus ook een grote meerwaarde voor de buitenruimte.

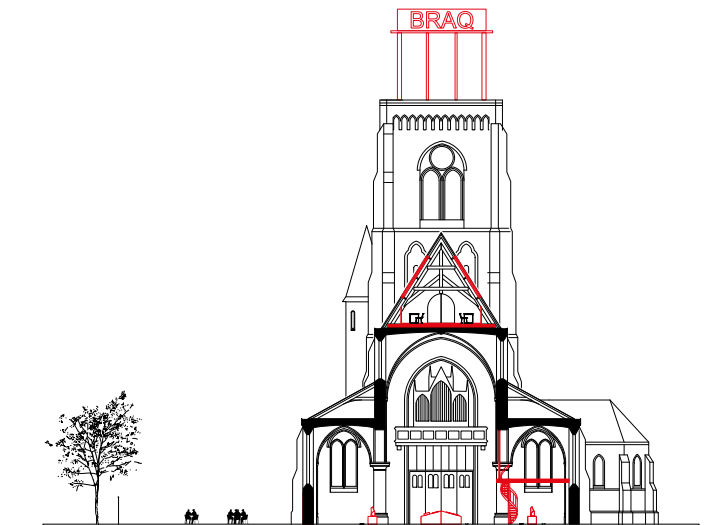

Situeringsplan 1:6000

Centraal in deze haalbaarheidsstudie stond de vraag hoe de kerk met beperkte ingrepen meer betekenis kan krijgen voor de omliggende wijk. Daartoe worden het transept en het koor als verkleinde kerk afgescheiden van het schip, en apart toegankelijk gemaakt. Door deze bijkomende toegangen ontstaat een nieuwe, dwarse oriëntatie die de autonomie van deze ruimte bekrachtigt. Bijkomende openingen in de zuidgevel ontsluiten ook het schip en verbinden de kerk met het naastgelegen plein. Ten slotte worden de toren en de zolder toegankelijk gemaakt met een nieuwe trappenpartij. De toren krijgt een nieuwe bekroning met opvallend opschrift (Braq), verwijzend naar de naam van de arbeiderswijk (De Barakken). In bestaande en bijgebouwde secundaire ruimtes bevinden zich ondersteunende functies (sanitair, berging, lift, kitchenette), waardoor schip, transept en koor vrij en polyvalent gebruikt kunnen worden. De sacristie biedt plaats aan twee vergaderruimtes en krijgt ook haar eigen toegang. Met deze elementaire ingrepen zijn in principe alle ingrediënten aanwezig om van dit kerkgebouw een flexibel inzetbaar en bruisend stadslab te maken waar de toekomst van deze wijk mee kan worden vormgegeven.

[A]

[A]
snede BB

Omdat de torenspits aan een grondige (en dus dure) renovatie toe is, wordt voorgesteld deze af te breken en te vervangen door een hedendaags equivalent. De nieuwe toren fungeert als uitkijkpunt en heeft een signaalfunctie op wijkniveau.

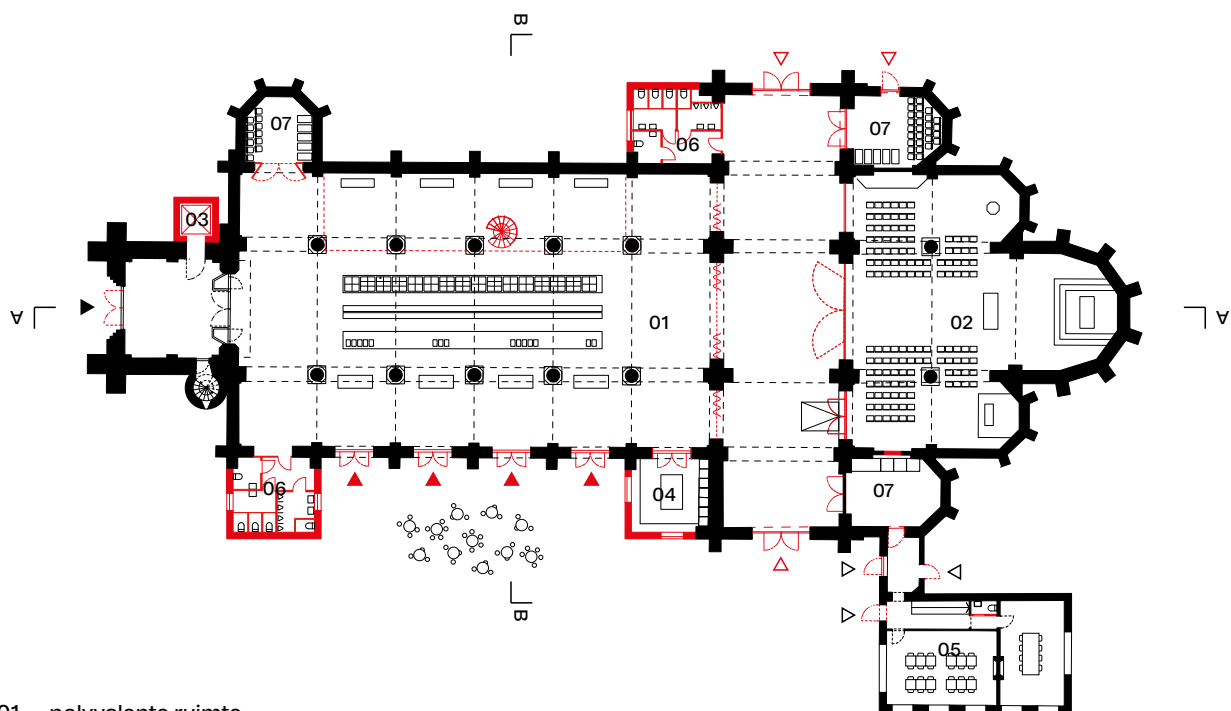
[B]
plan niveau 0

Extra volumes met lift, sanitair en keuken hechten zich aan het schip. De nieuwe toegangen hebben een duidelijke hiërarchie: grote poorten met rondboog ter hoogte van het schip, een subtielere deur in de transeptgevels en een reeks logistieke toegangen in de bestaande nevenruimtes.

[C]
snede AA

De gigantische zolderverdieping met kenmerkende houten spanten wordt ontsloten met een lift. Vanaf daar kan de bezoeker met een trap in de toren het uitkijkpunt bereiken. Dankzij het glazen volume en de nieuwe daklichten valt daglicht royaal binnen in toren en zolder.

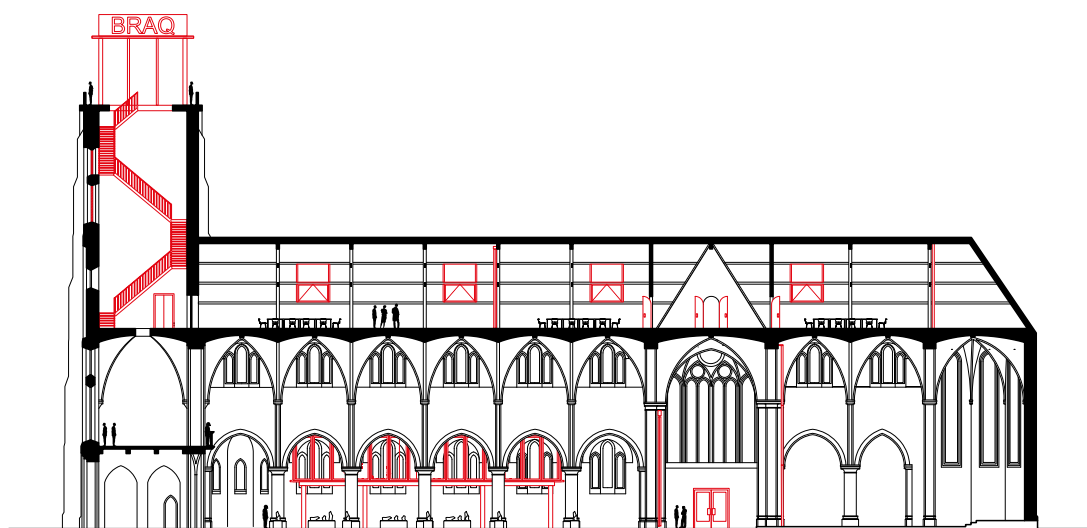
[B]

- 01 polyvalente ruimte
- 02 liturgische ruimte
- 03 liftvolume
- 04 keuken
- 05 sacristie
- 06 sanitair
- 07 berging

[C]

Situeringsplan 1:6000

Door het oude kerkkoor van de vroegere Sint-Christoffelkerk uit de zestiende eeuw, wat verderop in het dorp, landschappelijk in relatie te brengen met de 'nieuwe' Sint-Christoffelkerk uit het begin van de twintigste eeuw, wil de kerkfabriek een boodschap overbrengen van verbinding. Om openingen naar het landschap mogelijk te maken, worden in dit voorstel daarom de sacristieën afgebroken en wordt de rechterzijbeuk van de kerk opengemaakt. Voetgangers en fietsers kunnen door de zijbeuk doorsteken naar het achterliggende landschap. In het schip komt een tribune met daaronder sanitair en een barmeubel, die aansluiting geeft op een nieuwe vloer boven het koor. Onder deze nieuwe vloer bevindt zich een fietscafé met aansluitend een terras. De oriëntatie van de liturgische ruimte wordt omgekeerd: ze richt zich nu naar het voormalige portaal dat omgevormd wordt tot een nieuwe doopkapel of bezinningsruimte. De kapel fungeert als nieuw decorum voor liturgische vieringen. De omgevormde kerkruimte is toegankelijk via een nieuwe toegang in de westgevel en via de zuidelijke zijbeuk.

[A]

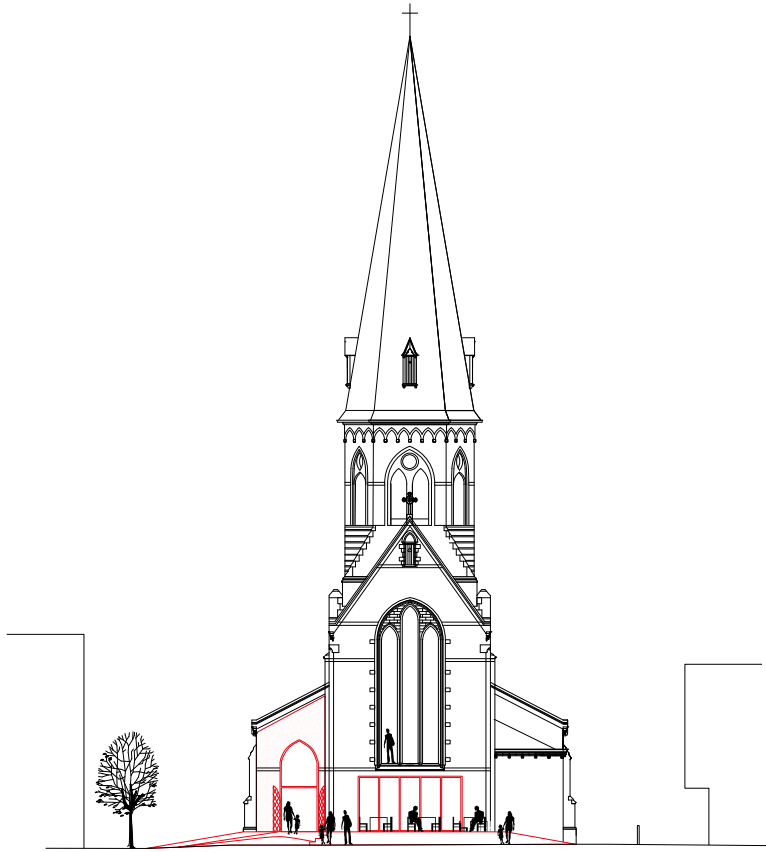

[A]
perspectieftekening
Een nieuw schrijnwerkgeheel scheidt de zijbeuk van het schip af. Er ontstaat een geheel nieuwe beleving van de kerkruimte.

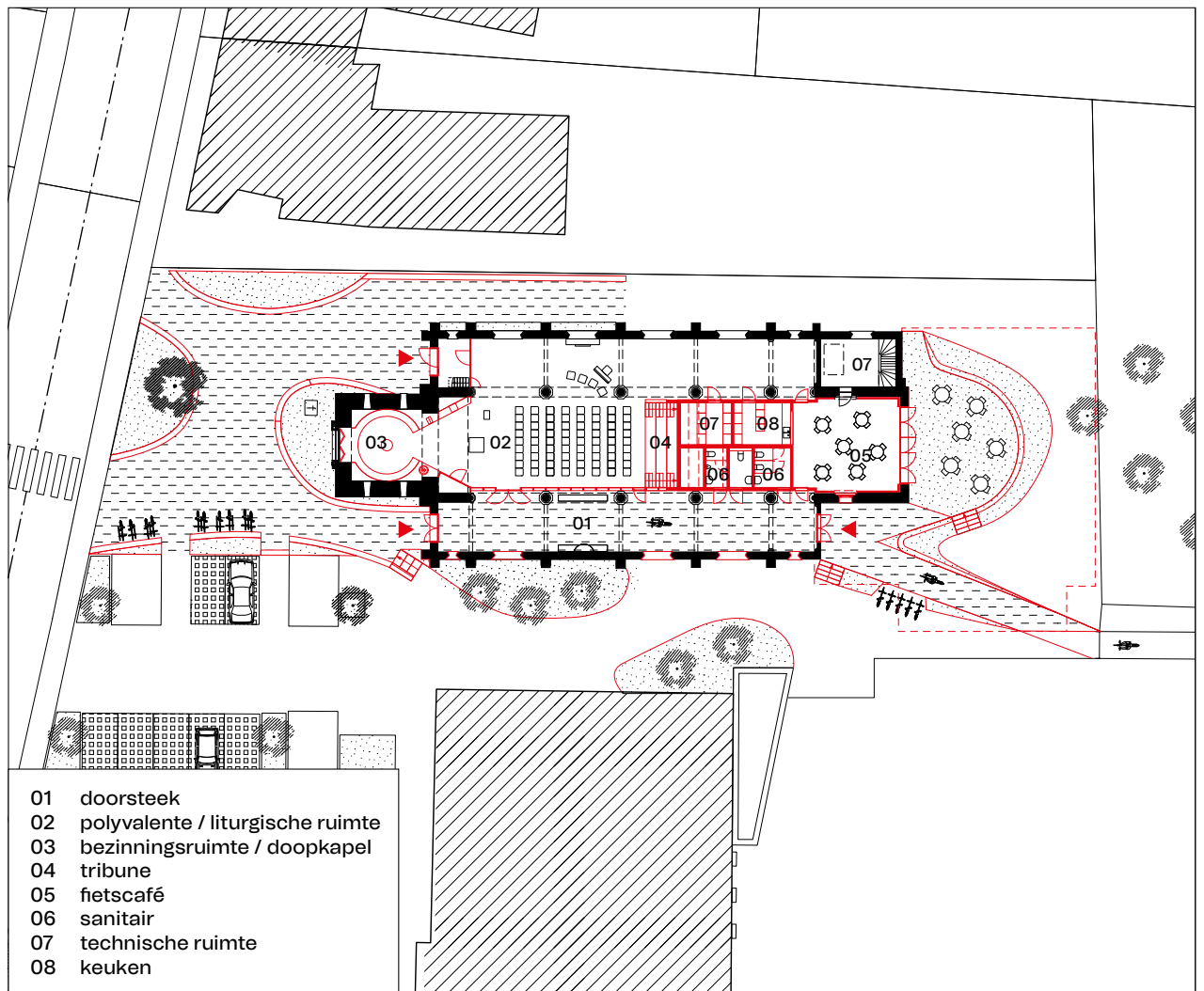
[B]
oostgevel
Het fietscafé met licht verheven terras richt zich, dankzij grote perforaties in de gevel, naar het achterliggende landschap.

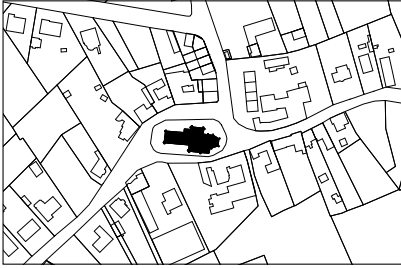
[C]
plan niveau 0
De middenbeuk van de kerk wordt een opeenvolging van fietscafé, logistieke kern, tribune, polyvalente zone voor liturgie en andere bijeenkomsten en een bezinningsruimte. Het beeld van Sint Kristoffel krijgt een nieuw plekje in de open zijbeuk.

[B]

[C]

Situeringsplan 1:6000

Deze kerk kent een lange geschiedenis en vormt een gaaf ensemble in het hart van de dorpskern. Merkwaardig is de grote zolderruimte tussen het plafond van het schip en het eigenlijke dak. Vanuit de gemeente kwam dan ook de vraag of het mogelijk was om deze ruimte bruikbaar te maken, weliswaar zonder de erfgoedwaarde van het interieur aan te tasten. Deze opgave is geen sinecure, en stelt grote uitdagingen op het gebied van daglichttoetreding (hoe ramen voorzien zonder de structuur en het uitzicht van het dak aan te tasten?), brandveiligheid (waar evacuatieroutes voorzien en hoe gebouwdelen compartimenteren?) en integrale toegankelijkheid (hoe ervoor zorgen dat iedereen deze plekken veilig kan bereiken?). In dit scenario worden deze problemen op een eenvoudige manier opgelost via een externe trap en lift, die zowel vanuit het schip als van buitenaf toegankelijk zijn en bijkomend toelaten de toren te ontsluiten als uitkijkpunt over het omliggende landschap. De voorgestelde ingrepen beperken zich tot het onderbrengen van sanitair in de sacristie, het toevoegen van een verticale circulatiekern, waarbij de trap rondom de liftschacht cirkelt, en het aanbouwen van een volume met keuken.

[A]

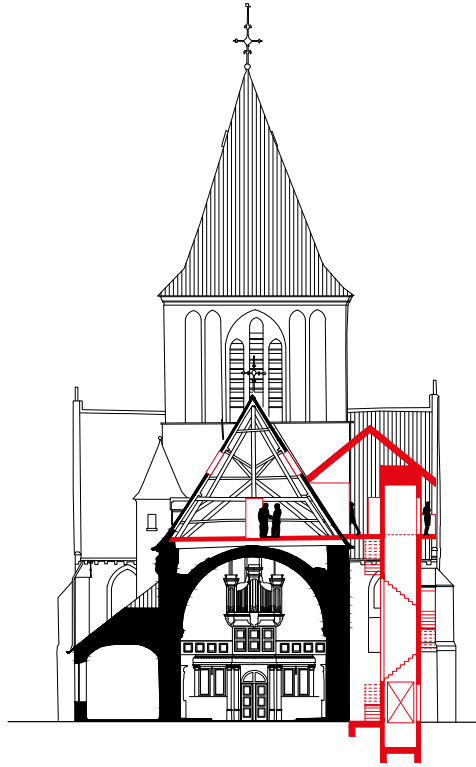

[A] **perspectieftekening**
Het nieuwe volume is letterlijk geënt op het kerkgebouw; het zadeldak zorgt daarbij voor vormelijke continuïteit terwijl de materialiteit (hout) een bewust contrast opzoekt.

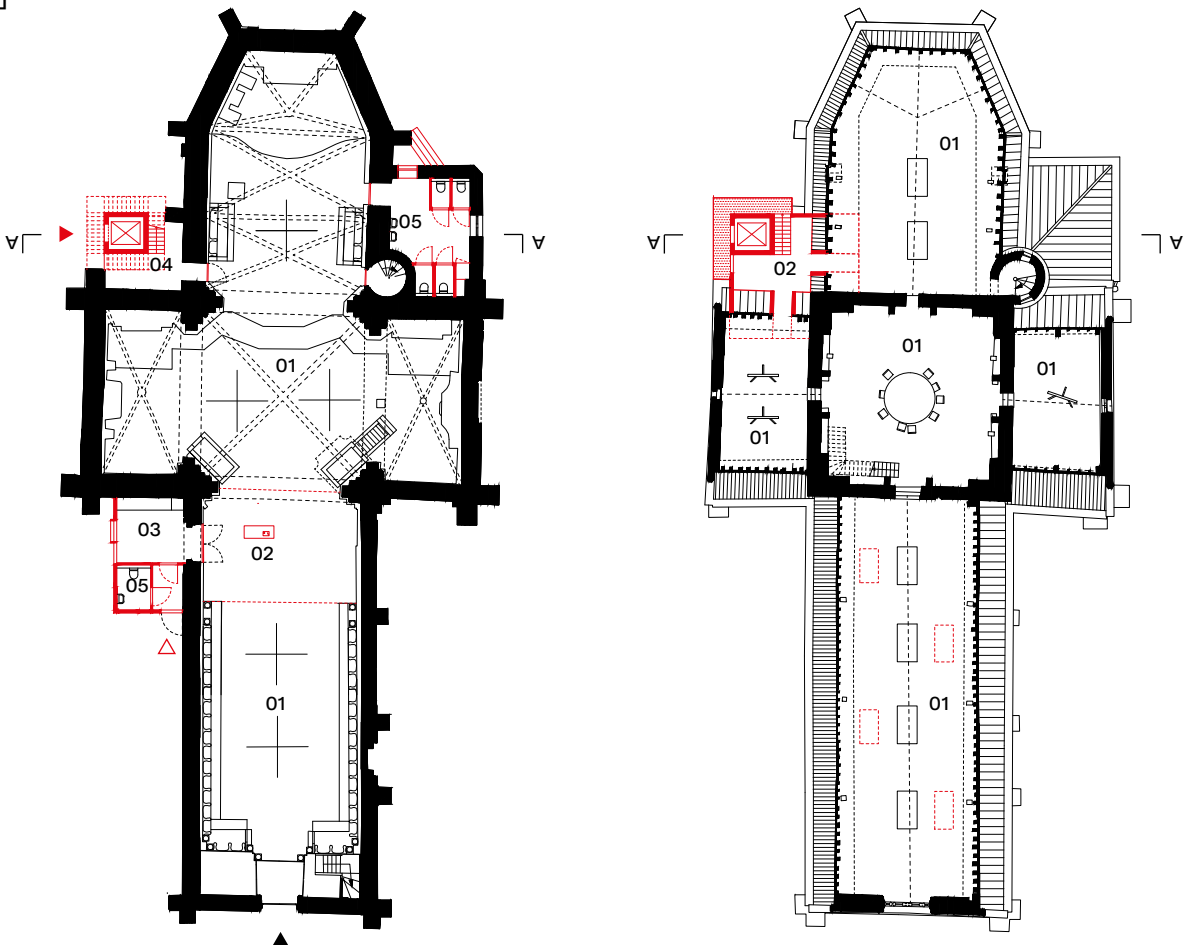
[B] **snede AA**
Door de lift buiten het kerkvolume te plaatsen worden moeilijkheden met de liftput en -uitloop, en vloerperforaties in het beschermde gebouw vermeden.

[C] **plan niveau 0 en plan niveau 1**
De plannen illustreren hoe het waardevolle kerkje nagenoeg onaangeroerd blijft. De ingrepen in de oksels van het middenschip maken daarentegen een waaier aan nieuwe opties mogelijk.

[B]

[C]

01 tentoonstellingsruimte
02 mobiele bar
03 keuken
04 verticale circulatiekern
05 sanitair

01 ateliers
02 verticale circulatiekern

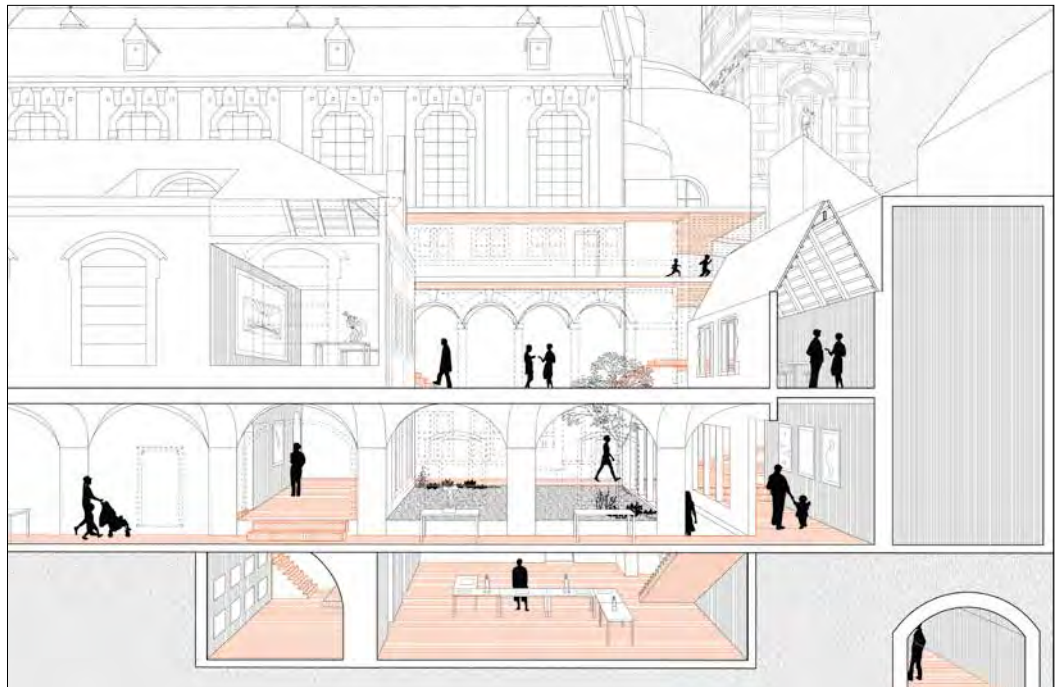

Situeringsplan 1:6000

De Carolus Borromeuskerk symboliseert de intieme verweving van religie en kunst in het Antwerpen van de zeventiende eeuw, en bevindt zich op de grens tussen de universiteitsbuurt en het toeristisch centrum. In dit voorstel voor nevenbestemming worden deze drie dimensies, namelijk religie, onderwijs en cultuur, gethematiseerd via een museale wandeling die vertrekt vanuit de centrale kerkruimte. Daarbij wordt ingespeeld op de bijzondere morfologie van deze plek: het voorplein van de kerk heeft het karakter van een barokke buitenkamer, terwijl de oorspronkelijke kloostertuin vandaag hoort bij de universiteitscampus. Via de opengewerkte kloostergang leidt het parcours naar de sacristie, het kantmuseum en de passage op de eerste verdieping in de kerk. Via een nieuwe ruimte onder de bestaande patio, gekoppeld aan de crypte, en een nieuwe verticale circulatie, wordt het geheel met de verschillende verdiepingvloeren toegankelijk en overzichtelijk ontsloten.

[A]

[A]

perspectieftekening

Ook de kelderverdieping wordt betrokken bij het parcours. Een nieuwe zaal onder de patio ontsluit de crypteruimtes.

[B]

plan niveau 1

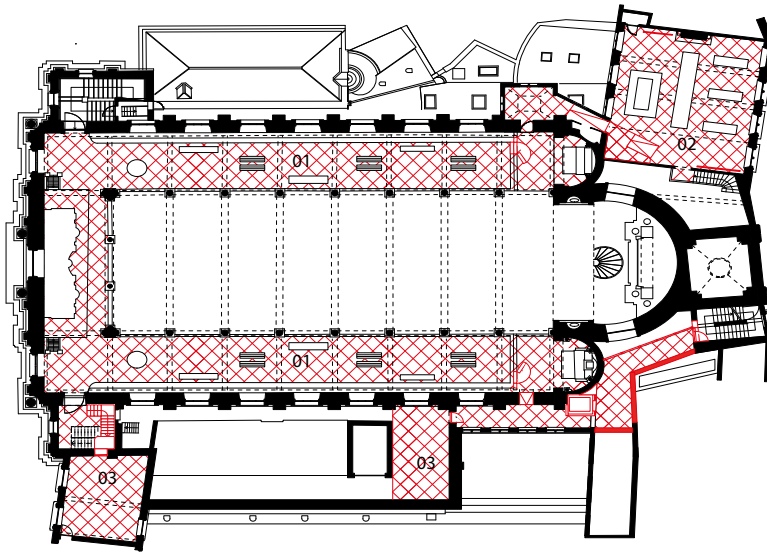
Op de eerste verdieping loopt het parcours langs de patio, door de galerijen boven de zijbeuken naar het kantmuseum. De wandeling biedt de bezoeker bijzondere zichten op het barokke monument.

[C]

plan niveau 0

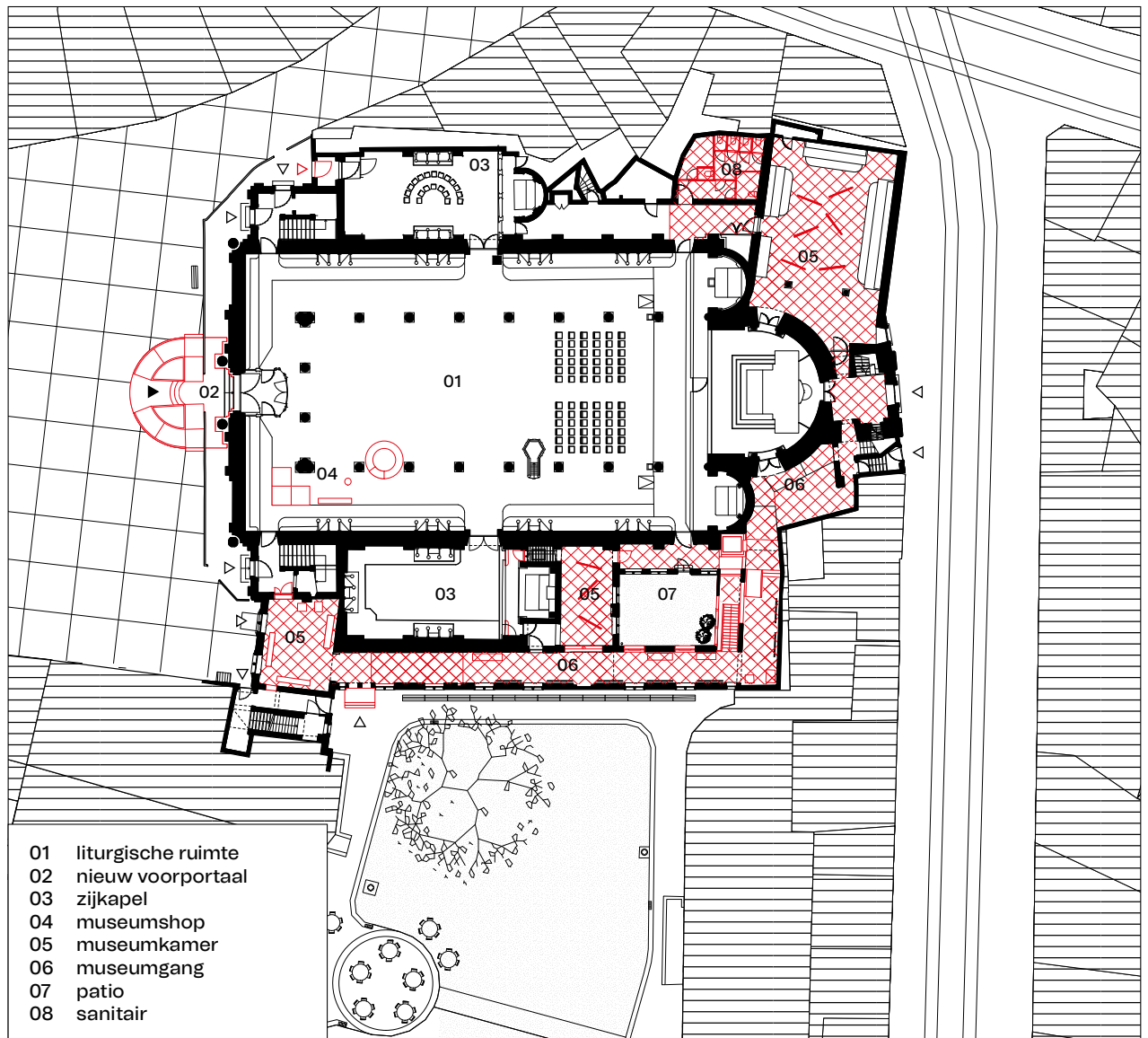
Het parcours vertrekt bij de museumshop in de zuidwestelijke hoek en rijgt systematisch de bestaande nevenruimtes aaneen. Hellingen en liften op kritieke plaatsen overbruggen de vele hoogteverschillen en maken het circuit integraal toegankelijk. Dat begint al bij de hoofdingang, waar een subtiel hellend vlak het plein met de binnenruimte verbindt.

[B]

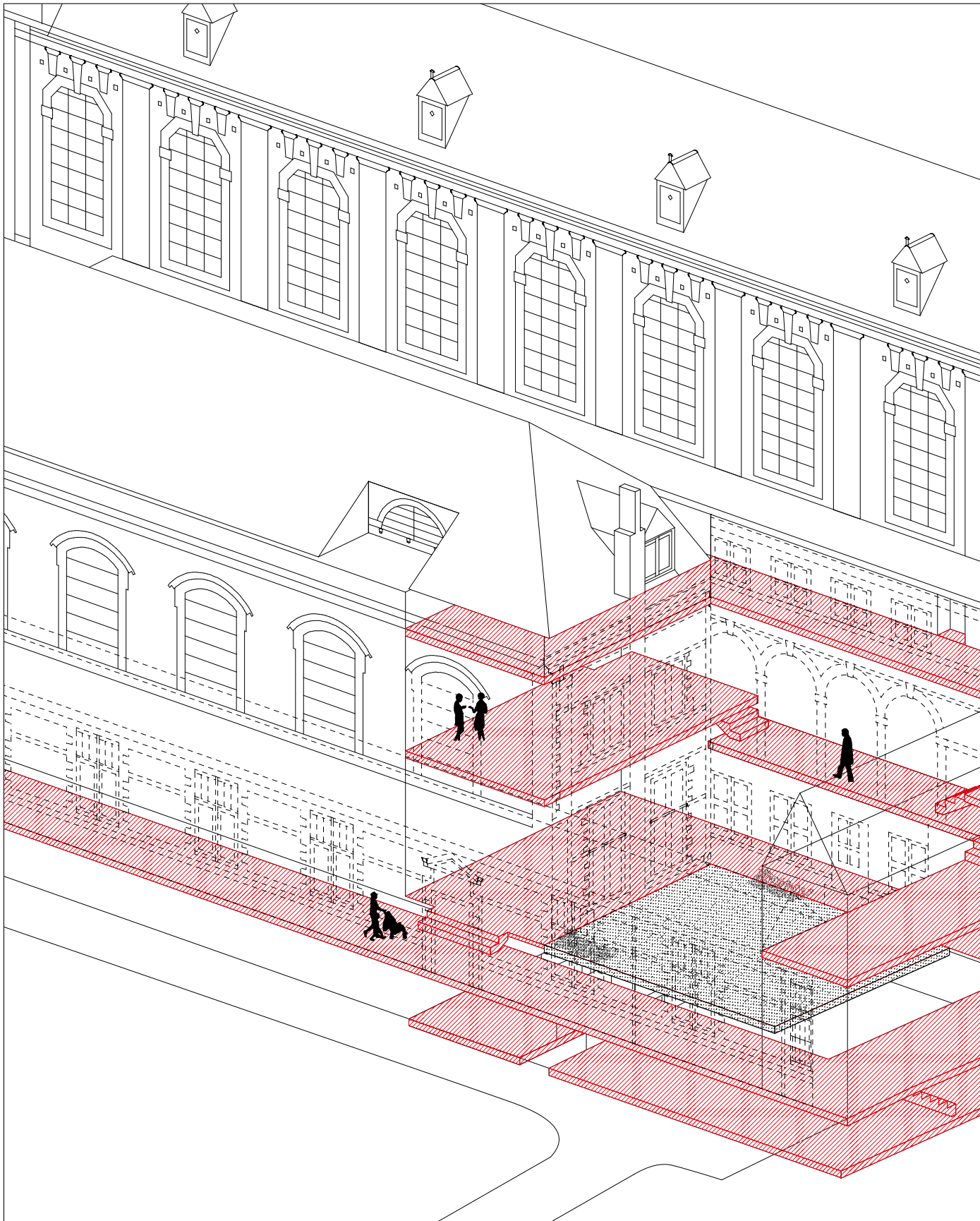

- 01 museumgang
- 02 museumkamer
- 03 berging

[C]

- 01 liturgische ruimte
- 02 nieuw voorportaal
- 03 zijkapel
- 04 museumshop
- 05 museumkamer
- 06 museumgang
- 07 patio
- 08 sanitair

[D]

axonometrie

Waar de verschillende nevenruimtes, als een amalgaam van kamers en gangen, in het verleden autonoom functioneerden, worden ze nu deel van één kronkelend netwerk.

De ruimte voor en rond een kerkgebouw medieert tussen het interieur en de omgeving – en in ruimere zin tussen het sacrale en het alledaagse. Deze tussenzone kan variëren van een eenvoudige trappenpartij tot een heus kerkplein. Soms is het oude kerkhof nog aanwezig, hetzij als parkje of – uitzonderlijk – als begraafplaats. En vaak ligt er achter of rond de kerk nog wel wat onbestemde en verharde buitenruimte, ingericht als parking. Een her- of nevenbestemming wint er bij als de ruimtelijke, functionele en visuele relaties tussen het kerkgebouw en de onmiddellijke omgeving versterkt worden: door een tuin, terras of speelplaats krijgt het kerkgebouw ook buiten zijn eigen contouren (meer) betekenis, en kan de omgeving tegelijk worden onthard en vergroend. Er moet daarbij goed worden nagedacht welke sfeer of gebruik beoogd wordt, en met welke (architecturale, landschappelijke of infrastructurele) ingrepen de verschillende ruimtes rond het kerkgebouw kunnen worden afgescheiden of verbonden. Daarnaast moet ook de plaats voor auto's en fietsen van bij het begin geïntegreerd worden in het ontwerp van de buitenruimte.

ac·ti·ve·ren (activeerde, heeft geactiveerd)

- 1 de ruimte rond het kerkgebouw actief bij het voorstel betrekken
- 2 kwaliteitsvolle buitenruimte creëren rond het kerkgebouw

ACTIVEREN 01**SINT-PIETER
GALMAARDEN**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Strukturstudies,
Henk Pijpaert Engineering

ACTIVEREN 02**HEILIGE MAGDALENA
BRUGGE**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

ACTIVEREN 03**SINT-BLASIUS
LEOPOLDSBURG (HEPPEN)**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

ACTIVEREN 04**SINT-ODULPHUS
ZOUTLEEUW (BOOIENHOVEN)**

TRACE tv: Tijdelijke vereniging van
de onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur en Kunst (ARK)
Universiteit Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers / Architect Saidja
Heynickx / UR architects

ACTIVEREN 05**SINT-THEODARDUS
BERINGEN**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

ACTIVEREN 06**SINT-HUBERTUS
HAACHT (WAKKERZEEL)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

ACTIVEREN 07**SINT-JOZEF,
LOMDEL (STEVENSVENNEN)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

ACTIVEREN 08**SINT-ANTONIUS DE EREMIJT
EDEGEM**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

Situeringsplan 1:6000

In 2008 werd deze kerk grotendeels verwoest door een brand, en in de nasleep hiervan werd beslist ze ook te onttrekken aan de eredienst. Met de voorgestelde ingrepen trachten de ontwerpers in eerste instantie de kerkruimte te reactiveren als overdekte (markt)hal, verbonden met het aangrenzende plein. De hoofdbeuk en zijbeuk aan het dorpsplein krijgen een nieuw dak, en kunnen van het kerkplein afgescheiden worden door middel van een reeks poorten. Als die open staan, vormen plein en markthal één grote, publieke buitenruimte. Daarnaast wordt een synergie nagestreefd met het naastliggende Baljuwhuis (waar de gemeentelijke bibliotheek vandaag is gehuisvest) en het omringende landschap. De bibliotheek verhuist naar de zijbeuk langs de tuin en de stroeve organisatie van het Baljuwhuis, met cultuurdienst en publieksloket, wordt herschikt. Hierdoor vormt het samen met de kerk en het dorpsplein één samenhangende cultuurcampus. De toren wordt toeristisch ontsloten als uitkijkpunt over het omliggende landschap. In dit voorstel wordt dus in eerste instantie ingezet op het stedenbouwkundige potentieel van een herbestemming, zodat een geheel ontstaat dat meer is dan de som van de delen.

[A]

[A]
perspectieftekening

Het dorpsplein maakt integraal deel uit van het ontwerp. De rijweg wordt onderbroken, parkeerplaatsen verhuizen en het plein, met nieuw plaveisel, loopt van in de kerk tot tegen de gevel van het Baljuwhuis.

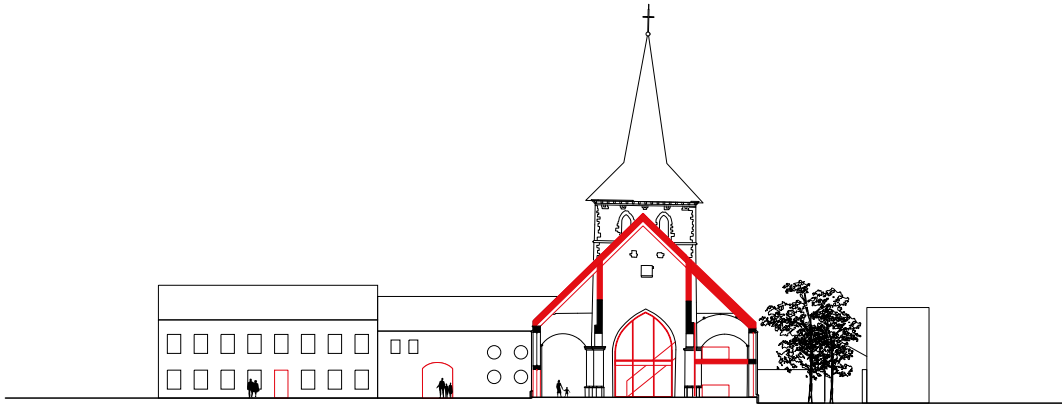
[B]
snede AA

Het dak krijgt zijn oorspronkelijke vorm terug, maar de bedoeling is dat het door het materiaalgebruik en de structurele opbouw een hedendaagse expressie krijgt.

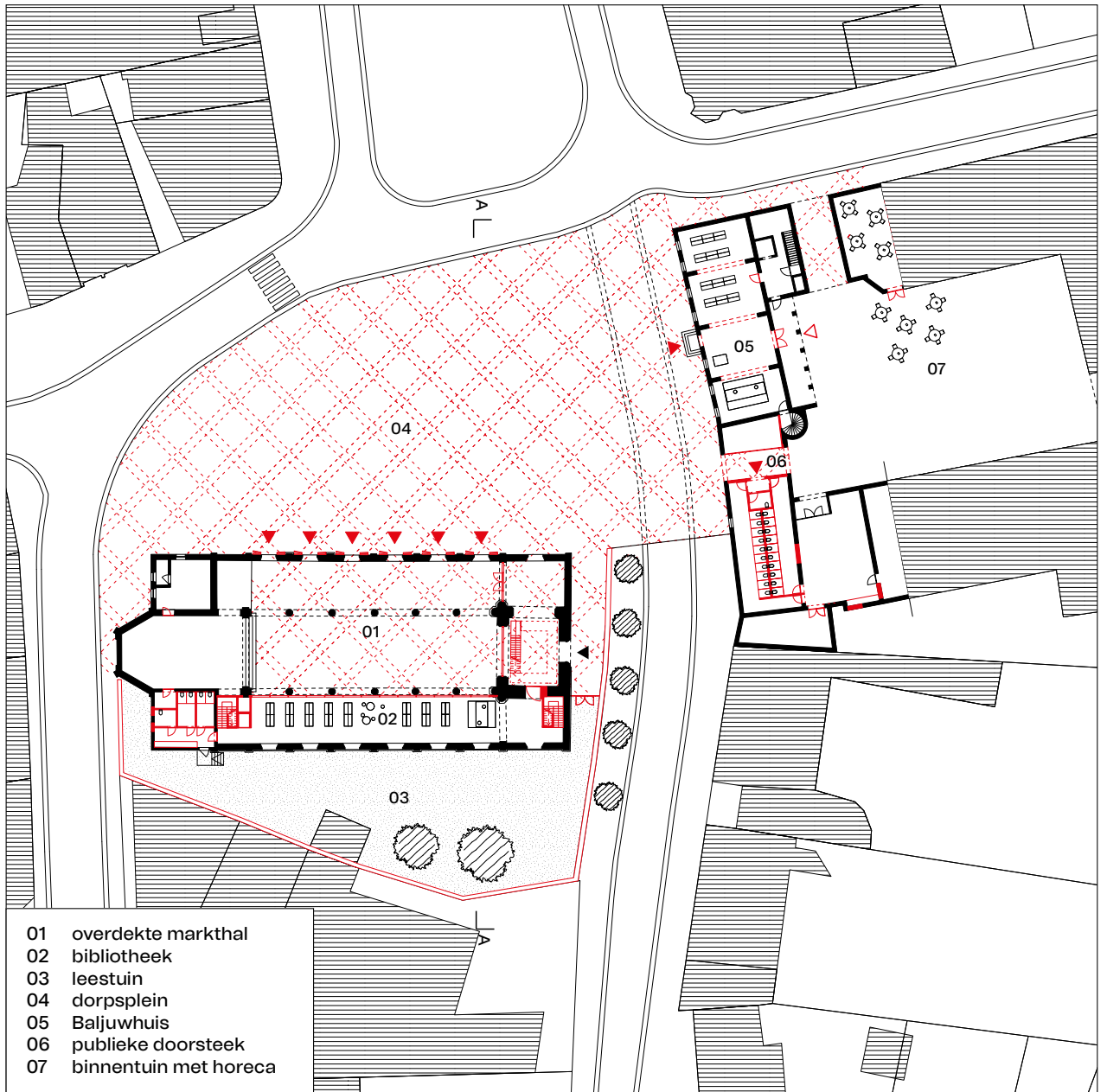
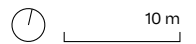
[C]
plan niveau 0

De kerk heeft een duidelijke voor- en achterzijde, en combineert twee verschillende programma's en dito sferen: het overdekte dorpsplein is open en publiek; de bibliotheek heeft een meer intiem karakter en grenst aan de leestuin (het voormalige kerkhof).

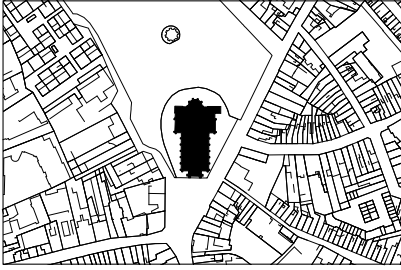
[B]

[C]

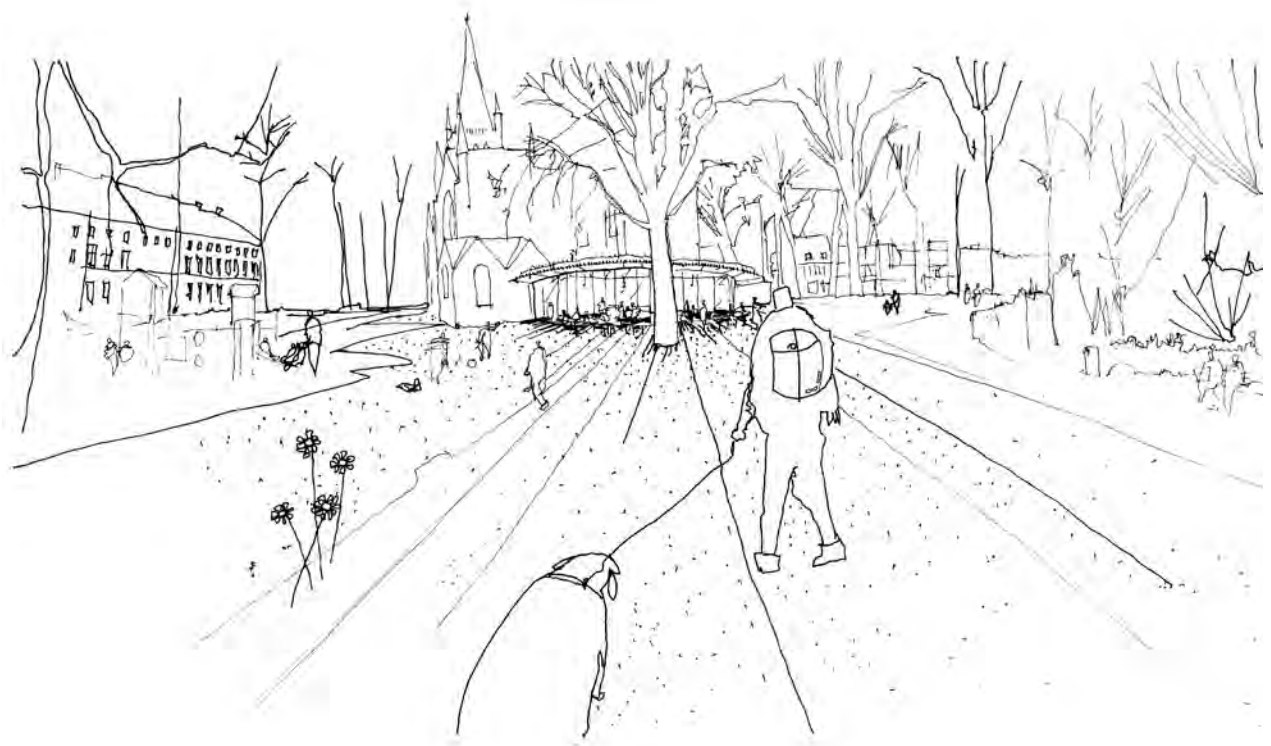
- 01 overdekte markthal
- 02 bibliotheek
- 03 leestuin
- 04 dorpsplein
- 05 Baljuwhuis
- 06 publieke doorsteek
- 07 binnentuin met horeca

Situeringplan 1:6000

Twintig jaar geleden werd deze kerk al heringericht rond een centraal 'symboolvlak' (arch. T. Callebaut, S. Onraet), als deel van een ruimer project rond eigentijdse vormen van christelijke spiritualiteit. De tijd is nu gekomen om hierin een volgende stap te zetten. Naast de vervanging van het symboolvlak moet de nieuwe inrichting een kerkcafé, een multifunctionele ruimte en ondersteunende faciliteiten kunnen huisvesten. Het voorstel bestaat uit twee delen: een agora in het schip dat kan gebruikt worden als publiek interieur, en een hedendaags deambulatorium (kooromgang) dat als toevoeging bij het koor de relatie met het park activeert. De vormtaal is menselijk van schaal en zoekt aansluiting bij de naastgelegen kiosk en speeltuin. Door de achterwand van het koor te openen en gebruik te maken van het visuele en akoestische effect van gordijnen, ontstaat een divers scala aan mogelijkheden. Zo kan het deambulatorium visueel afgescheiden worden van het park en gebruikt worden als uitbreiding van het koor of als kerkcafé met zicht op het park.

[A]

[A]
schets

Dankzij de nieuwe kooromgang krijgt het kerkgebouw een (ge-) zicht naar het park, in dialoog met de naastgelegen kiosk; ook kunnen ouders vanuit het kerkcafé hun spelende kinderen in de gaten houden.

[B]
snede AA

De nieuwe agora in het schip kan afgescheiden worden met gordijnen. Zo ontstaat een tussenconditie die tal van mogelijkheden biedt voor een eigentijdse beleving van spiritualiteit.

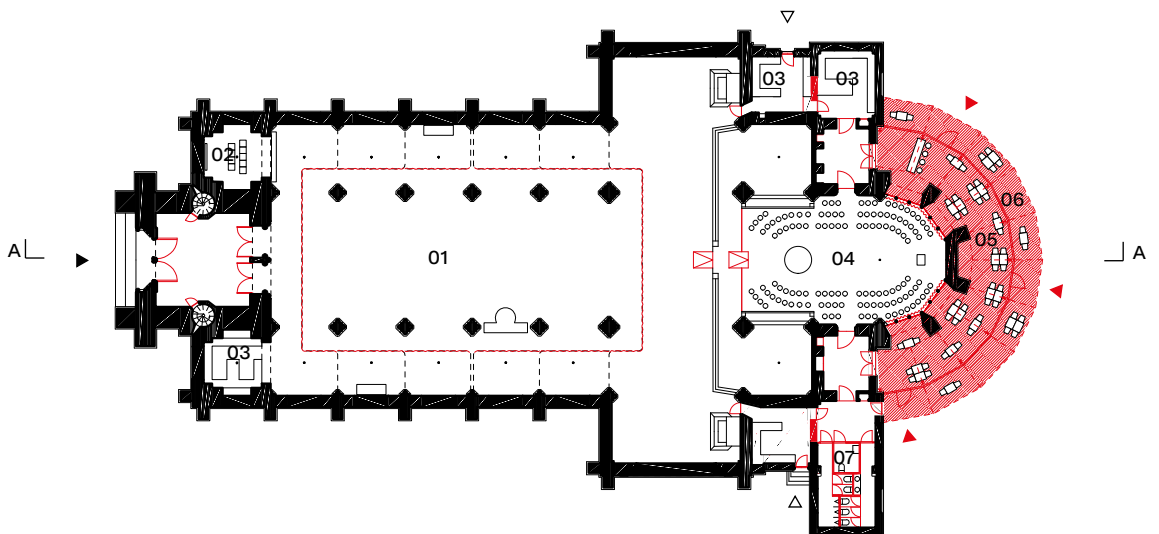
[C]
plan niveau 0

De vorm van het deambulatorium biedt een uniek kader voor de inrichting van het café met tafelschikking in waaiervorm. Keuken, berging en sanitair zijn ingericht in bestaande nevenruimtes. Centraal in het koor blijft een intieme plek behouden voor de liturgie.

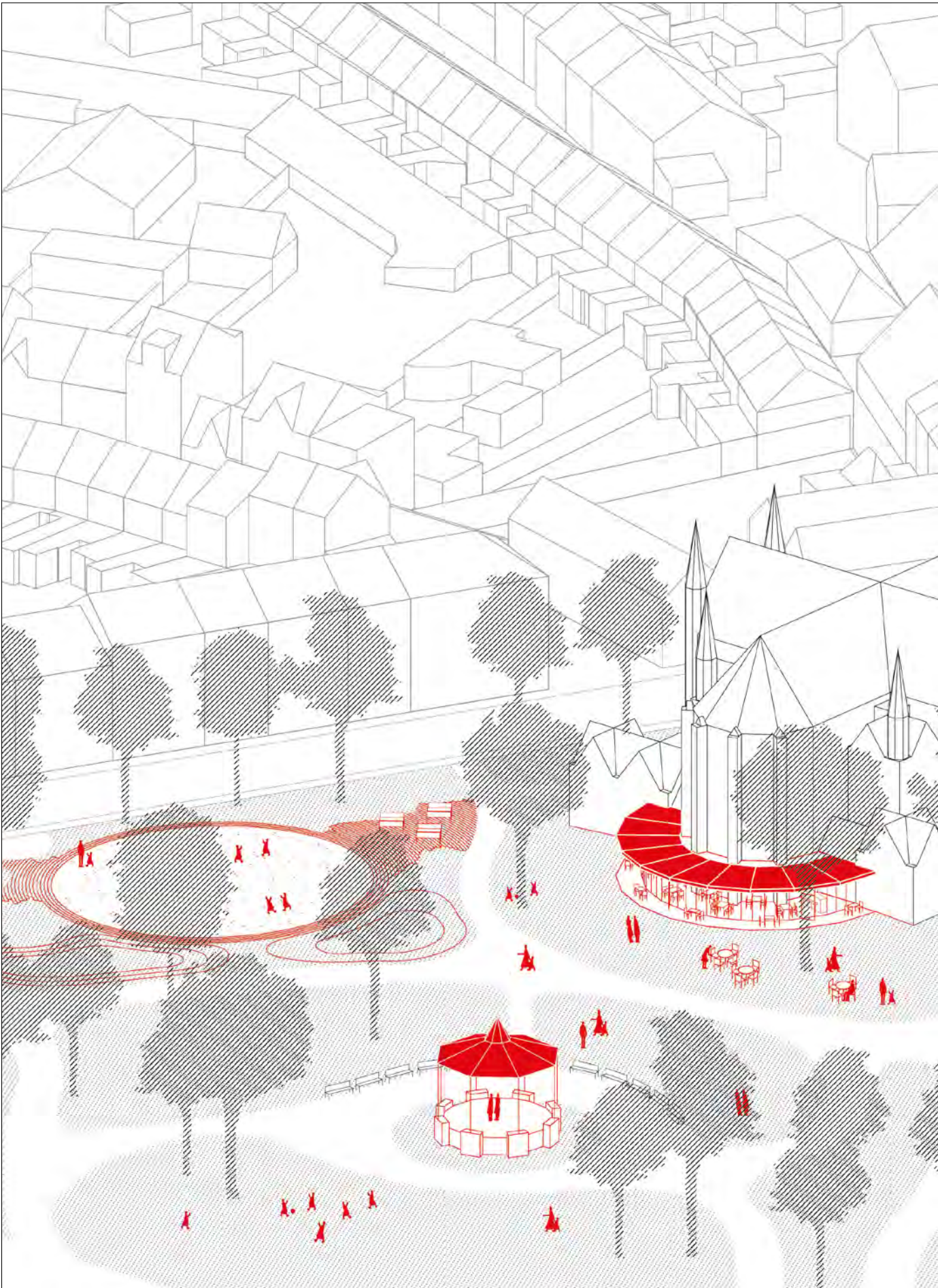
[B]

[C]

- 01 agora
- 02 kapel
- 03 keuken
- 04 liturgische ruimte
- 05 kerkcafé
- 06 overdekt terras
- 07 sanitair

[D]

axonometrie

De uitbreiding achteraan de kerk introduceert een menselijke schaal en zoekt aansluiting bij de naastgelegen kiosk en speeltuin.

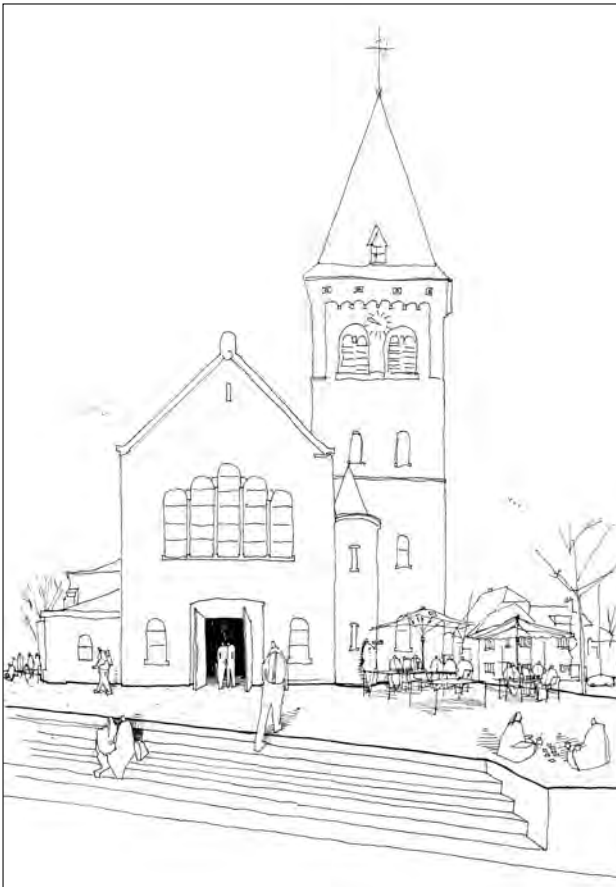

Situeringplan 1:6000

In Heppen komen drie drukke gewestwegen samen. Een herkenbaar dorpscentrum is er nauwelijks: de commerciële en gemeenschapsfuncties liggen grotendeels verspreid langs de invalswegen. De publieke buitenruimte in de omgeving van de kerk bestaat uit een netwerk van straten en een grote groene vlakte waar vroeger het kerkhof was gelegen. In het voorliggende scenario wordt het terrein rond de kerk opgehoogd tot op het vloerniveau binnen. Zo ontstaat een laag podium dat de site een herkenbare visuele en ruimtelijke identiteit geeft. Dankzij de extra openingen in de zijbeuken wordt het podium drempelloos verbonden met de horecavoorziening, de coworkingspace en de polyvalente zaal in het kerkgebouw. Verder wordt aan de noordzijde van het plein een nieuw bouwvolume voorgesteld dat de grootte van de groene buitenruimte terugbrengt tot de proporties van het oorspronkelijke kerkhof.

[A]

[A]
schets

Het nieuwe plateau zet het gebouw als het ware op een voetstuk. De brede trappen kunnen dienen als informele zit- en ontmoetingsplek.

[B]

[B-C]
schets en noordgevel

Nieuwe glazen deuren in de noordgevel volgen het ritme van de bestaande openingen en zorgen voor een vlotte verbinding tussen café en terras.

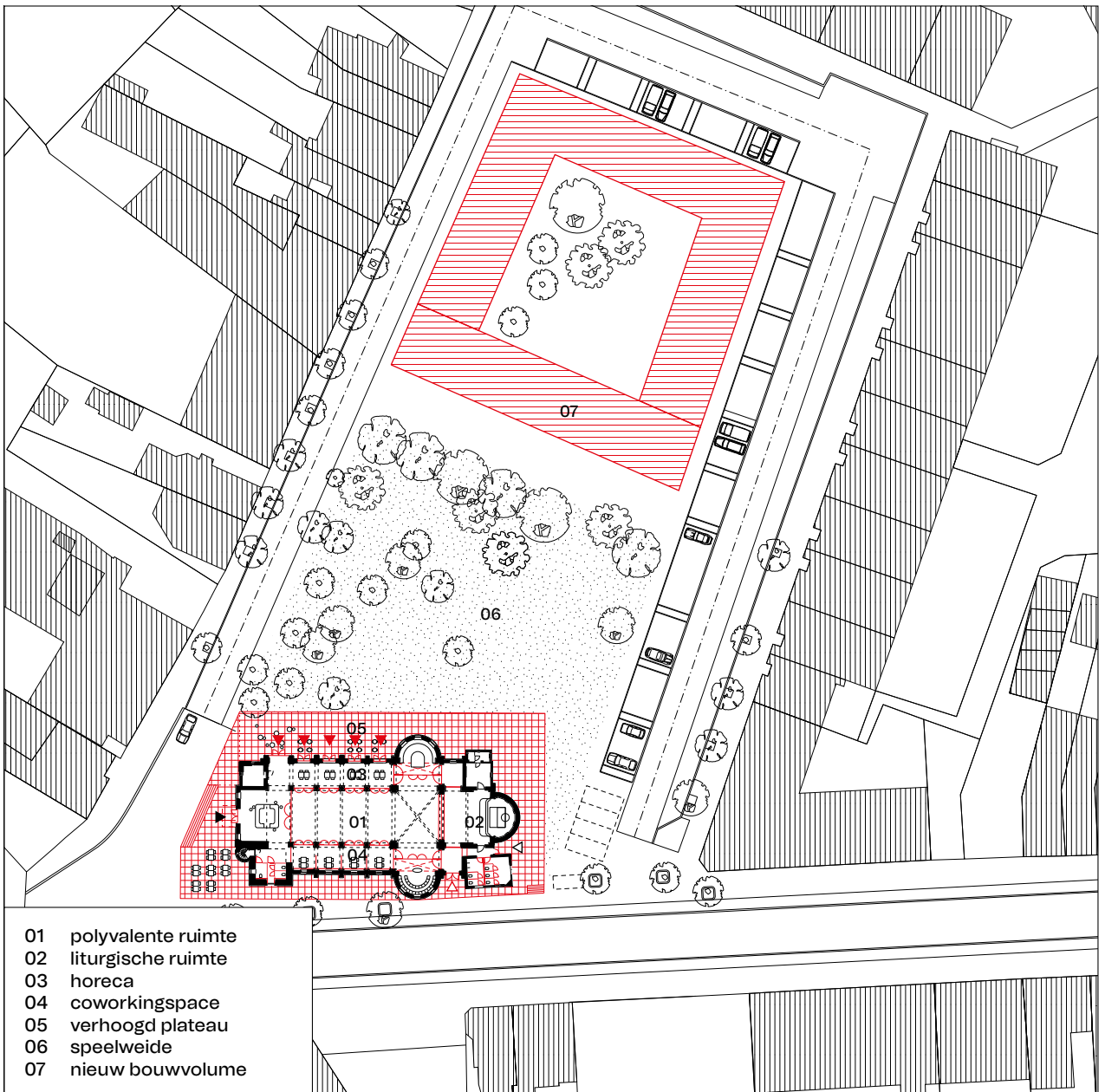
[D]
plan niveau 0

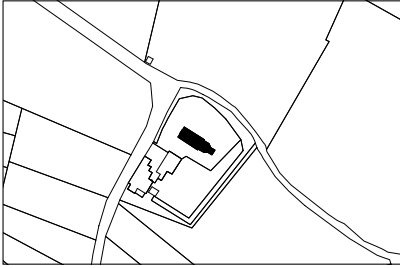
Met de voorgestelde ingrepen wordt het perceel van de kerk opgedeeld in een verhard plateau dat als terras kan worden gebruikt, een grote speelweide en een te ontwikkelen bouwblok.

[C]

[D]

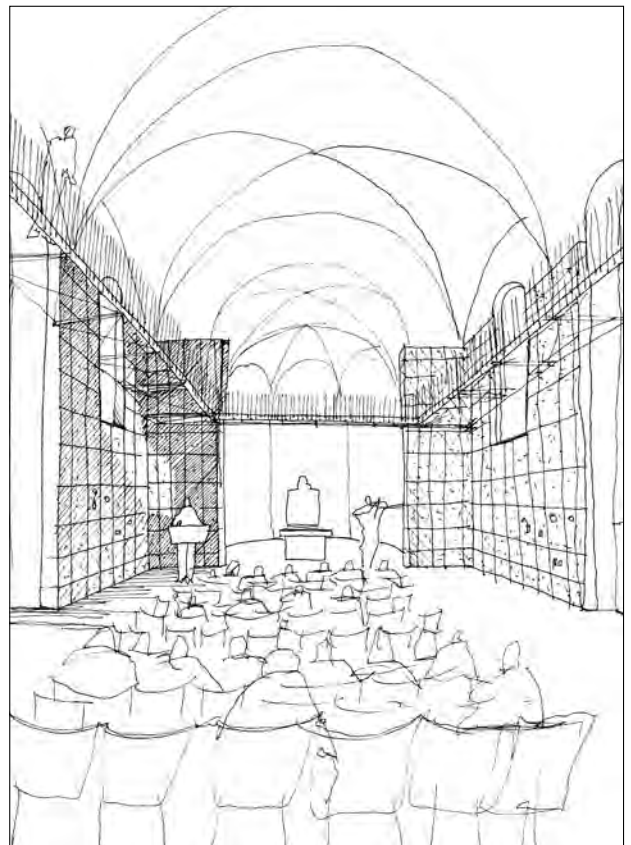

Situeringsplan 1:6000

De opgave voor dit neoclassicistische zaalkerkje bestond in de transformatie tot columbarium met afscheidruimte, met daarbij de optie om de omliggende weilanden om te vormen tot urnenbegrafplaats. Om de plek een nieuwe en gelaagde spirituele betekenis te geven, werken de ontwerpers op drie ruimtelijke niveaus. In het interieur vormt een eikenhouten kast met urnennissen de binnenwand van het schip; buiten een ceremoniële trap wordt de ruimte vrijgehouden voor een gebedsdienst of een klein orgelconcert voor de nabestaanden. Rond het kerkje wordt de voormalige grachtengordel hersteld, het bestaande kerkhof vergroend en de lagere begroeiing verwijderd om doorkijk naar het omliggende landschap mogelijk te maken. Ten slotte is onderzocht hoe een urnenbegrafplaats kan inspelen op de diversiteit aan landschapstypes rond de site: als een hoogstamboomgaard met urnengraven, een urnenbos met natuurbegrafplaats of een urnensingel met zichtbare graven. Een belangrijke troef van het voorstel is dat het gedeeltelijk en/of gefaseerd kan worden uitgevoerd.

[A]

[A]
schets

Binnenin beperken de ingrepen zich tot het toevoegen van een kastenwand met nissen om de urnen te stallen. De kast beslaat de volledige oppervlakte van de wanden, waarbij de urnen bovenaan bereikbaar zijn met een passerelle.

[B]
landschapvisie

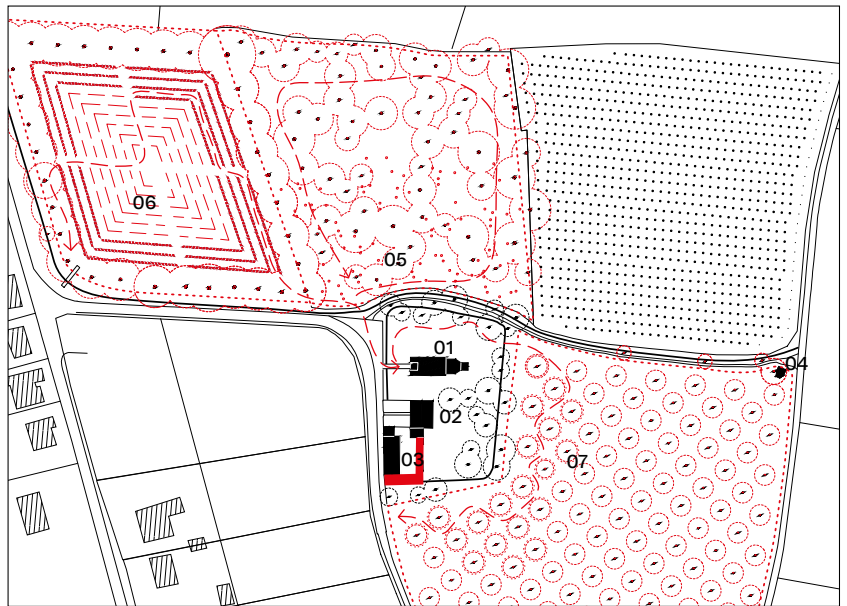
Drie verschillende types urnenbegrafplaats omgeven het kerkje en het klassieke kerkhof. Elk heeft een eigen sfeer en is via een eigen wandeling verbonden met de kerk.

[C]
plan niveau 0

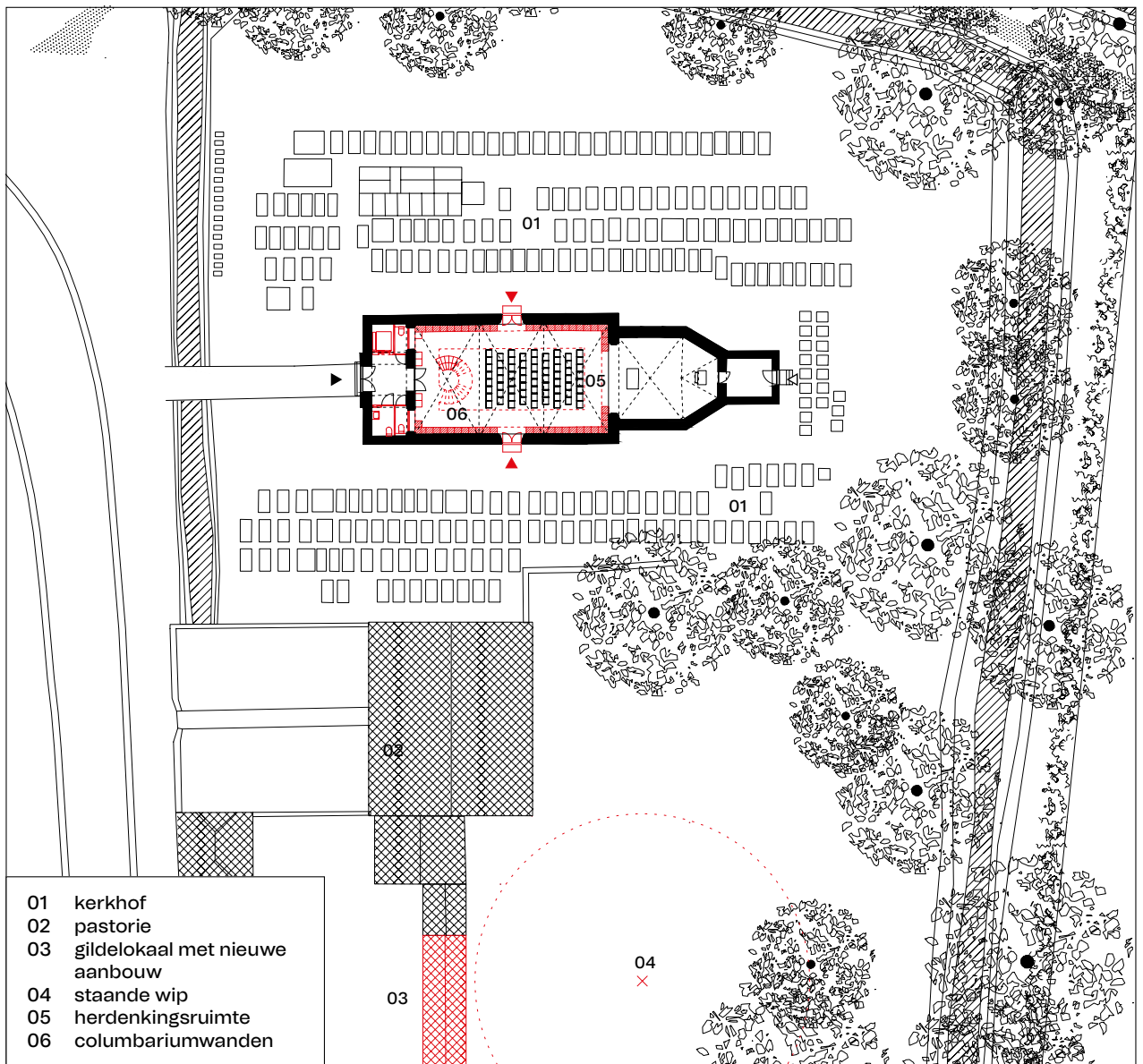
Het bestaande kerkhof zal uitdoven. Het wordt vergroend en via twee nieuwe deuropeningen in de zijgevels verbonden met het kerkje.

[B]

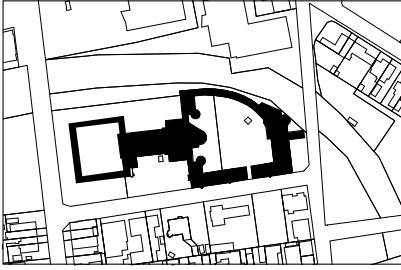
- 01 Sint-Odulphuskerk
- 02 pastorie
- 03 gildelokaal
- 04 kapel en klokhuis met nieuwe aanbouw
- 05 urnenbos met natuur begraafplaats
- 06 urnensingel met zichtbare graven
- 07 hoogstamboomgaard met urnengraven

[C]

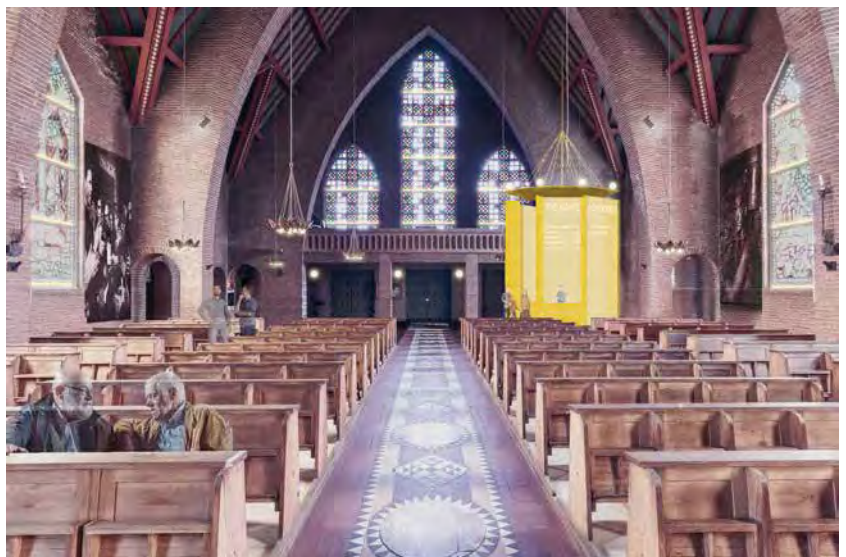
- 01 kerkhof
- 02 pastorie
- 03 gildelokaal met nieuwe aanbouw
- 04 staande wip
- 05 herdenkingsruimte
- 06 columbariumwanden

Situeringsplan 1:6000

Deze éénbeukige kerk is een van de vijf Limburgse 'mijnkathedralen' die in het midden van de twintigste eeuw door de mijnmaatschappijen werden gefinancierd. Het imposante kerkgebouw maakt deel uit van een coherent vormgegeven geheel dat ook een vierkant atrium met spitsbooggalerij omvat, en een reeks parochielokalen rondom een binnenkoer. Stad en kerkfabriek willen nagaan hoe de erfgoedwaarden en ruimtelijke kwaliteiten van dit complex kunnen worden ontsloten voor toerisme, en hoe het tegelijk lokale initiatieven kan faciliteren. Dit voorstel neemt de idee van 'ontsluiting' letterlijk en illustreert hoe het eenvoudig verwijderen van poorten en hekwerken de site opent en verbindt op niveau van de omgeving, de kerksite en het interieur. Via minimale interventies binnen in het gebouw en een uitnodigende buitenaanleg, kan deze monumentale kerksite opnieuw een beroerende en inspirerende omgeving worden.

[A]

[A]
sfeerbeeld interieur

Een kleine box met bezoekersonthaal vormt een cruciale schakel in de ontsluiting van deze plek, zonder de grandeur van de kerkrimte te hypothekeren.

[B]
sfeerbeeld exterieur

De buitenruimte wordt ontsloten met verschillende bezoekersparcours; tafels, parasols, stoelen en banken nodigen uit tot informele toe-eigening. Het bezoekerscafé in de weekkapel krijgt een terras en wordt verbonden met het hoger gelegen Kolenspoor dankzij de nieuwe trap.

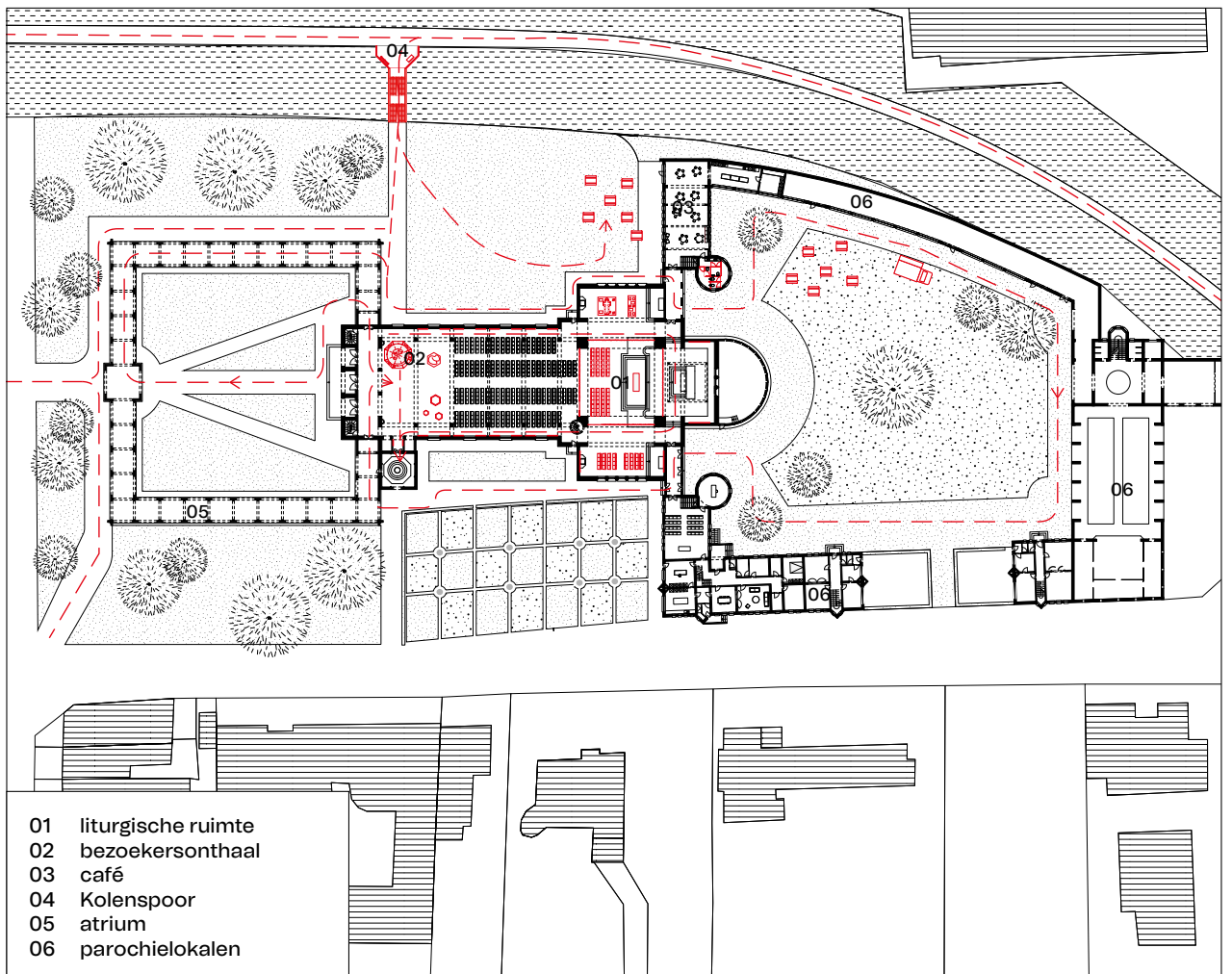
[C]
plan niveau 0

De kerk wordt op verschillende schaalniveaus en voor een breed publiek toegankelijk gemaakt. Verschillende routes doorheen de gebouwen en het omliggende domein worden uitgestippeld om bezoekers en de kerk dicht bij elkaar te brengen.

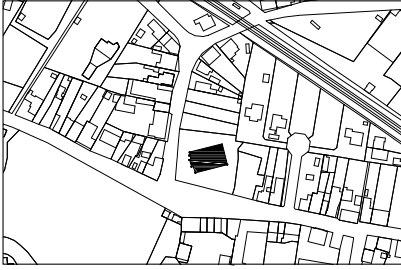
[B]

[C]

- 01 liturgische ruimte
- 02 bezoekersonthaal
- 03 café
- 04 Kolenspoor
- 05 atrium
- 06 parochielokalen

Situeringsplan 1:6000

Deze kleine kerk is bijzonder omwille van het intacte achttiende-eeuwse interieur en het zeldzame Robustelly-orgel. In dit voorstel bakent een gordijn een neutrale ruimte af die de karakteristieke lambrisering aan de zijkanten niettemin steeds zichtbaar houdt. De gordijnrail doet tegelijk dienst als lichtarmatuur en ophangstelsel. De belangrijkste ingreep situeert zich buiten, waar een paviljoen met sanitair, bar, kitchenette en foyer geënt wordt op de oude kerkhofmuur, fysiek met de kerk verbonden door een luifel en een extra zijdeur. Ook aan de kant van de school komt een extra zijdeur; in de andere zijgevel is de berging ook van buitenaf toegankelijk. De buitenruimte blijft onverhard. Ze is uitgerust met spelen- en zitelementen – deels verwerkt in de kerkhofmuur – en toegankelijk vanaf de straat via een nieuwe trappenpartij met geïntegreerde helling. Aan de achterkant is een extra opening gemaakt in de kerkhofmuur waar een trappenpartij, uitgewerkt als amfitheater, de connectie met de school maakt.

[A]

[A]
westgevel

De trappenpartij en hellingen maken de kerksite vlot toegankelijk. De luifel verbindt de kerk met het nieuwe paviljoen, en markeert ook de toegang tot de kerktuin. Ook het bushokje annex fietsenstalling maakt deel uit van het ontwerp.

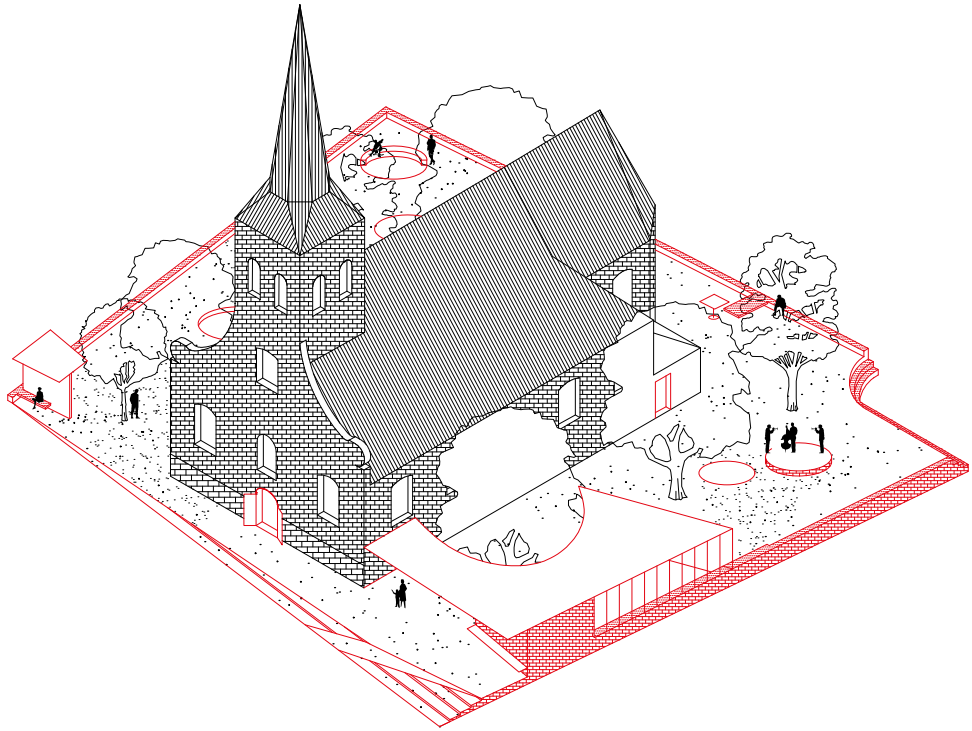
[B]
axonometrie

Door resoluut in te zetten op het activeren van de buitenruimte kan de kerksite een lokale aantrekkings- en belevingspool worden. De kerkhofmuur wordt voltooid en versterkt het bijzondere statuut van deze plek.

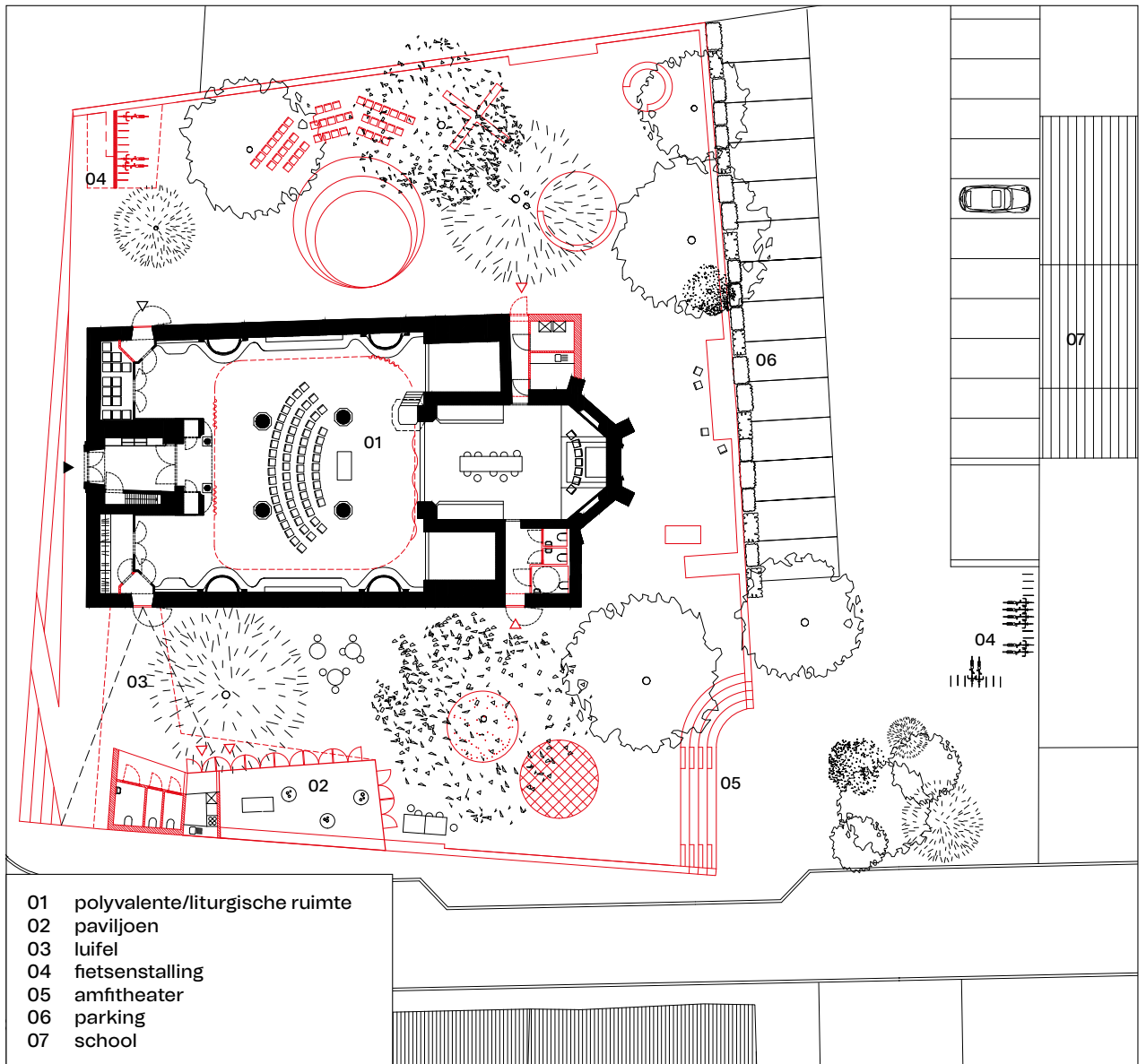
[C]
plan niveau 0

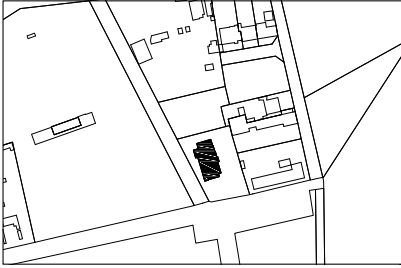
Het paviljoen maakt de publiekswerking in de kerk mogelijk, en beperkt de ingrepen binnen tot een gordijn en het invullen van nevenruimtes als berging, vestiaire en sanitair.

[B]

[C]

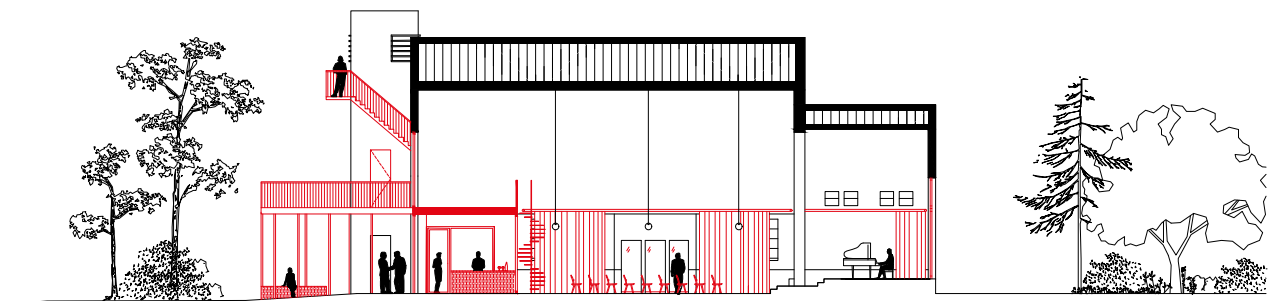

Situeringsplan 1:6000

Stevensvennen is een klein maar groen gehucht ten westen van Lommel, gelegen op een knooppunt van diverse recreatieve routes. Gemeente en kerkfabriek wensen daarom de kerk te herbestemmen als pool voor cultuur en recreatie. In de eerste travee komt een foyer met bar en sanitair, waardoor het schip open blijft. De transparante afscheiding in combinatie met de koorgevel in glas versterkt het axiale zicht doorheen het hele kerkgebouw. De nieuwe verdieping boven de foyer is bereikbaar met een spiltrap en telt één of meerdere zaaltjes. Van hieruit is ook het terras bereikbaar, bovenop de luifel die zich rond de toren vouwt. Via het terras wordt de toren verder ontsloten met een buitentrap, waardoor zijn potentieel als oriëntatie- en uitzichtpunt langs diverse fiets- en wandelroutes volop kan worden uitgespeeld. De ontwerpers hebben bijzondere aandacht besteed aan de activatie van de buitenruimte. De luifel accentueert de inkomzone en zorgt voor een aangename rustplek. Door de zijgevels open te maken, ontstaat een verbinding met de tuin, waar zit- en speelelementen passanten en buurtbewoners uitnodigen om even halt te houden.

[A]

[A]
snede AA

Foyer met bar, sanitair en keuken bevinden zich in de eerste travee. In de rest van het schip zorgen gordijnen voor intimiteit, een betere akoestiek en compartimentering.

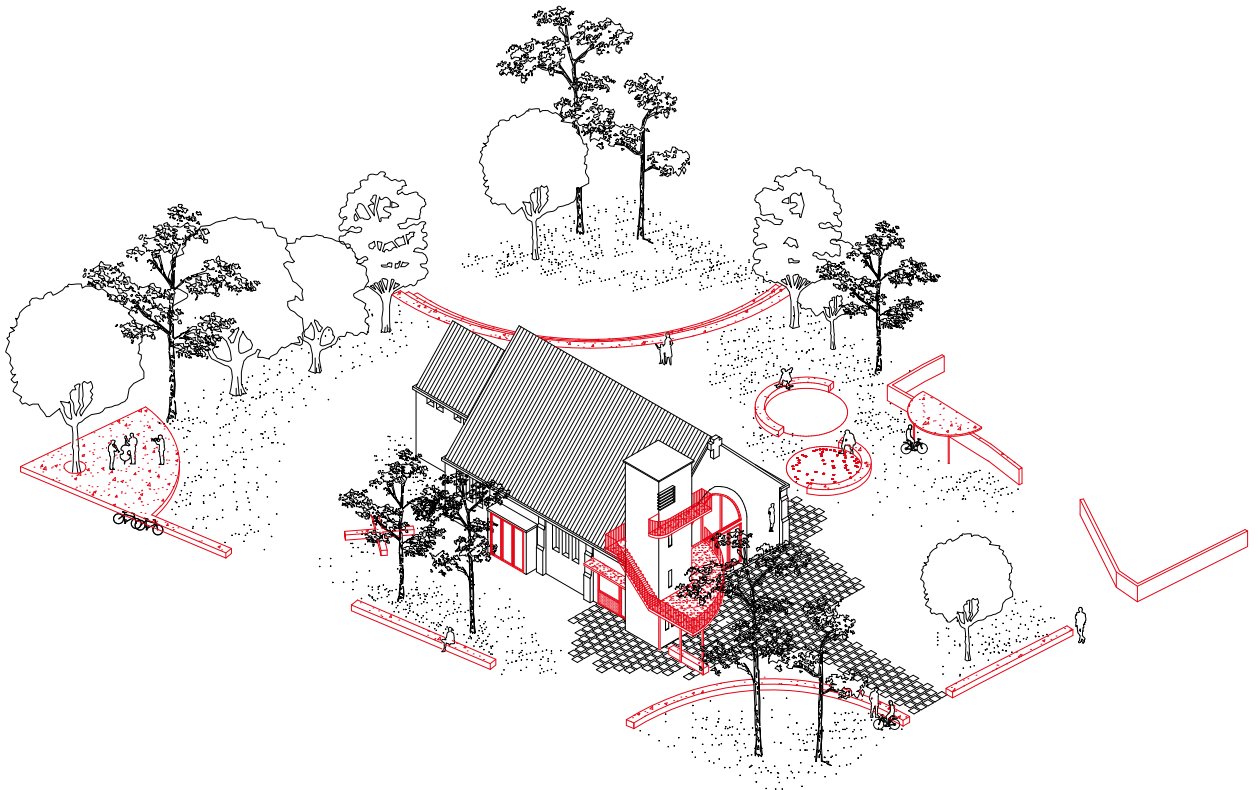
[B]
axonometrie

De buitentrap rondom de toren vertrekt van op het terras, dat op zijn beurt als luifel dient voor de ingang.

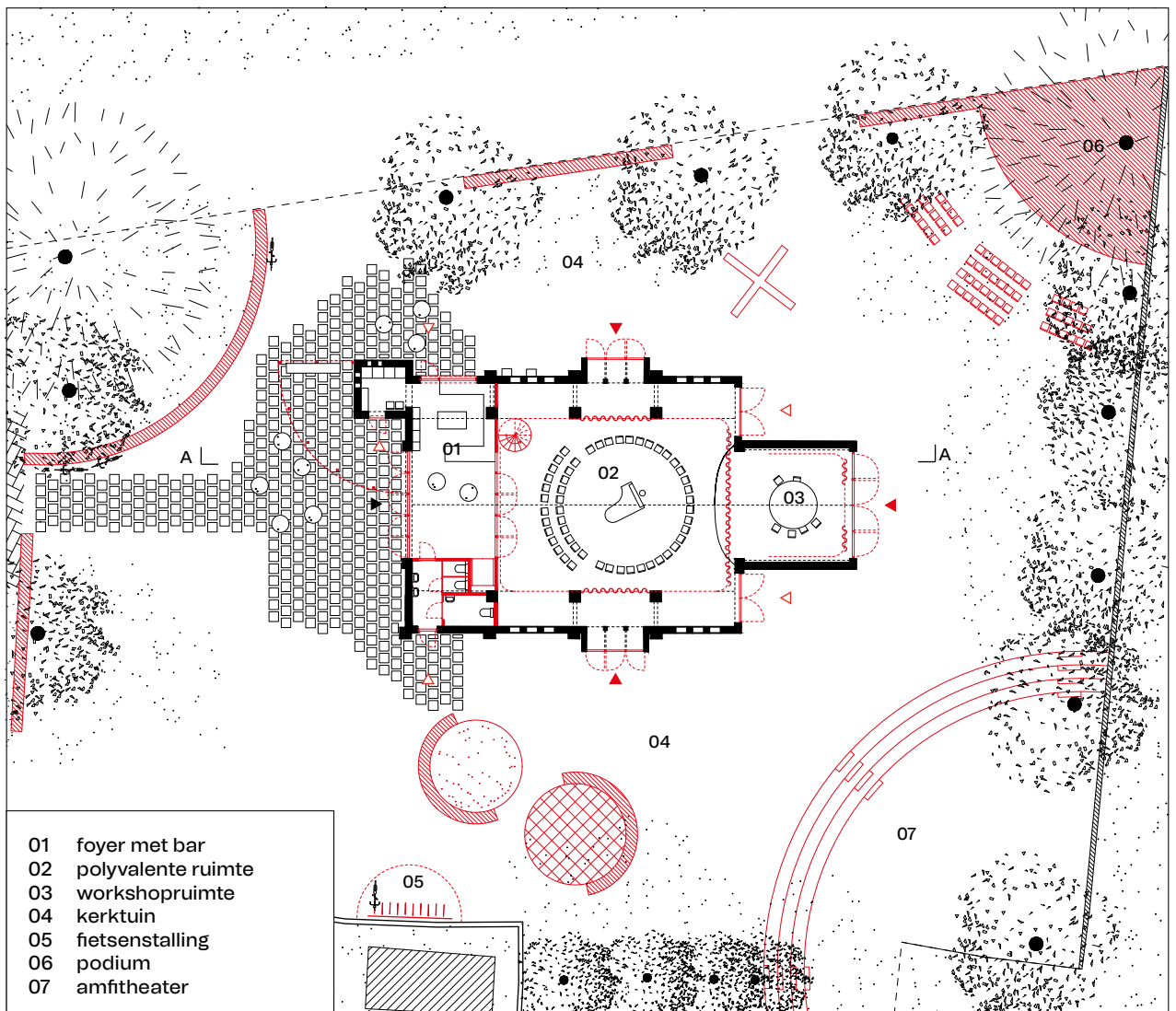
[C]
plan niveau 0

De cirkelvorm, geïnspireerd op de gewelven binnen, vormt een formeel thema dat een visuele eenheid creëert in de buitenaanleg. De vorm keert terug in het ontwerp voor de luifel, de banken, de fietsenstalling, het podium en het amfitheater.

[B]

[C]

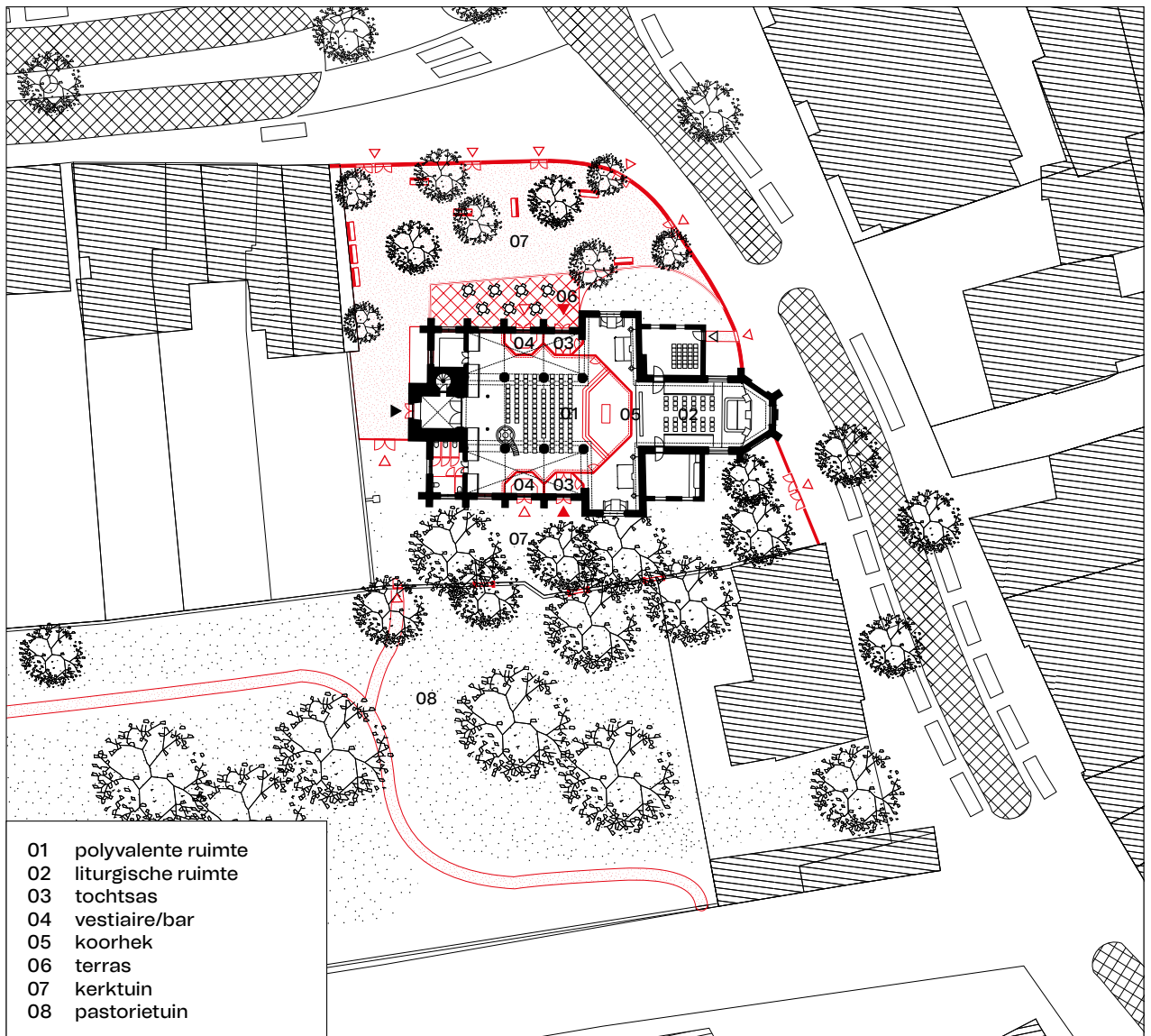
Situeringssplan 1:6000

Het kerkhof en de bijhorende muur zijn al lang verdwenen, waardoor dit kerkgebouw nu te midden de verkeersdrukte staat, zonder duidelijke band met de omgeving. Vooraan is er een vreemd georiënteerde open ruimte en achteraan een ontoegankelijke groene strook. Geïnspireerd door de naastgelegen pastorie, die nog steeds volledig ommuurd is, herstellen de ontwerpers met dit voorstel de oorspronkelijke contour van de kerksite onder de vorm van een lage afscheiding in baksteen. Zo ontstaat een duidelijk afgeschermd maar toegankelijk binnenplein dat via nieuwe openingen onder de glasramen in de zijbeuken in verbinding staat met het kerkinterieur. Binnen wordt een gelijkaardige strategie van begrenzen en openen gevolgd als buiten. Een uitvouwbaar koorhek schermt het koor en de zijaltaren af van het schip, zonder de akoestiek van het beschermde orgel aan te tasten. Nieuwe toegangen in de zijgevels maken een polyvalent gebruik van het schip mogelijk, en geven de aangrenzende buitenruimte betekenis als toegang of terras.

[A]

20 m

[B-C]

[A]
plan niveau 0
Twee tochtsassen, een bar en een vestiaire zijn ondergebracht in kleine zeshoekige volumes in het schip. Ze sluiten vormelijk aan bij het uitvouwbaar koorhek dat het koor van het schip scheidt.

[B]
axonometrie
Het kerkperceel wordt verbonden met de pastorietain, die op zijn beurt overloopt in het gemeentelijk park. Zo ontstaat een informele wandelroute door het dorpscentrum.

[C]
perspectieftekening
De nieuwe begrenzing, met banken langs de openbare weg, is strak geritmeerd, met open en gesloten delen die de beweging en de blik sturen.

Door hun schaal en sacrale karakter bezitten kerkgebouwen een zekere autonomie, maar tegelijk vormen ze een intrinsiek deel van een wijk, stadsdeel of dorp. Sommige kerken zijn al sterk (ruimtelijk en functioneel) verweven met het omliggende weefsel; bij andere moet deze wisselwerking gecreëerd worden. De her- of nevenbestemming kan hierbij nieuwe allianties doen ontstaan, of bestaande netwerken versterken. Het aantakken op bestaande fiets- of wandelroutes kan het omliggende landschap of de publieke ruimte bijvoorbeeld mee activeren, terwijl er vaak kansen liggen voor het betrekken van omliggende parochie- of gemeentelijke infrastructuur (parochiezaal, pastorie, naburige kapel, oude toneelzaal, etcetera) en voor functionele en ruimtelijke oplossingen in en rond het kerkgebouw. Afhankelijk van de schaal en uitstraling kan het zo weer een schakel worden in een netwerk op buurt- of (boven)gemeentelijk niveau.

ver•bin•den (verbond, heeft verbonden)

- 1 functionele of ruimtelijke verbanden creëren
- 2 slim bundelen van programma's of ambities

VERBINDEN 01

**HEILIGE FAMILIE EN
SINT-CORNEEL
ANTWERPEN (BORGERHOUT)**

BOGDAN & VAN BROECK i.s.m. prof.
Dr. Thomas Coomans & Rebel Group

VERBINDEN 02

**SINT-AMANDUS
AVELGEM (KERKHOVE)**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Struktuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

VERBINDEN 03

**ONZE-LIEVE-VROUW
EN SINT-ROCHUS
BOOM**

TV Studio Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m. Sven Sterken
(KU Leuven), Util Struktuurstudies,
Henk Pijpaert Engineering

VERBINDEN 04

**SINT-CHRISTOFFEL
OOSTERZELE
(SCHELDEWINDEKE)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

VERBINDEN 05

**CHRISTUS KONING
TEMSE
(HOLLEBEEK)**

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens / Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

VERBINDEN 06

**SINT-ANNA
ANTWERPEN
(BORGERHOUT)**

TV urbain architectencollectief
+ Studiobont i.s.m. Callebaut
architecten

VERBINDEN 07

**SINT-AMANDUS
KORTENAKEN
(HOELEDEN)**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

VERBINDEN 08

**HEILIGE
BERNADETTE
MORTSEL**

Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

VERBINDEN 09

**ONZE-LIEVE-VROUW VAN
ALTIJDDURENDE BIJSTAND
ROTSELAAR (HEIKANT)**

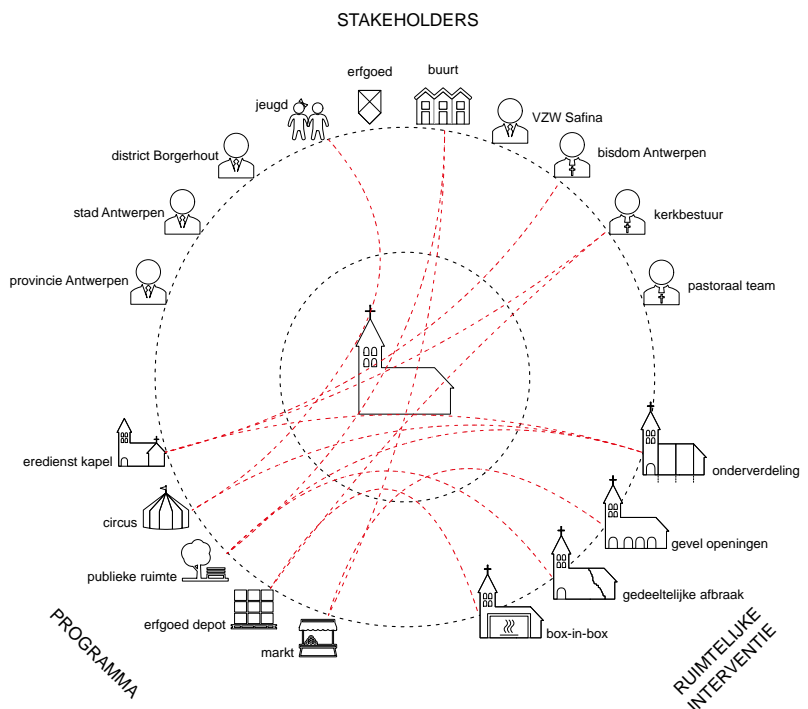
Collectief Noord Architecten –
ORIGIN Architecture & Engineering
– Universiteit Antwerpen

Situeringsplan 1:6000

Deze kerk vormt één geheel met de naastgelegen kerkmeesterswoning en devotiekapel. De ontwerpers benaderen ze niettemin zowel ruimtelijk, programmatorisch als beheerstechnisch als aparte entiteiten: de woning kan dienstdoen als residentie terwijl de kapel onderdak kan bieden aan de parochiegemeenschap. Bij de herinrichting van de kerk zelf wordt vooral ingezet op haar relatie met het openbaar domein: als binnenstraat kan ze de naastliggende straten en het voorplein in verschillende gradaties met elkaar verbinden. De zijbeuken kunnen worden gebruikt als leslokalen en zo het capaciteitstekort van de verschillende scholen in de omgeving oplossen. Buiten de schooluren kunnen de lokalen worden gebruikt door verenigingen en naschoolse opvang. De kapel blijft als sacrale ruimte behouden. De zo ontstane, genereuze binnenruimtes kunnen multifunctioneel worden ingezet, en mogelijk zelfs een effect hebben op de verdere ontwikkeling van hun (of 'de') directe omgeving tot kwalitatieve en voetgangersvriendelijke publieke ruimte.

[A]

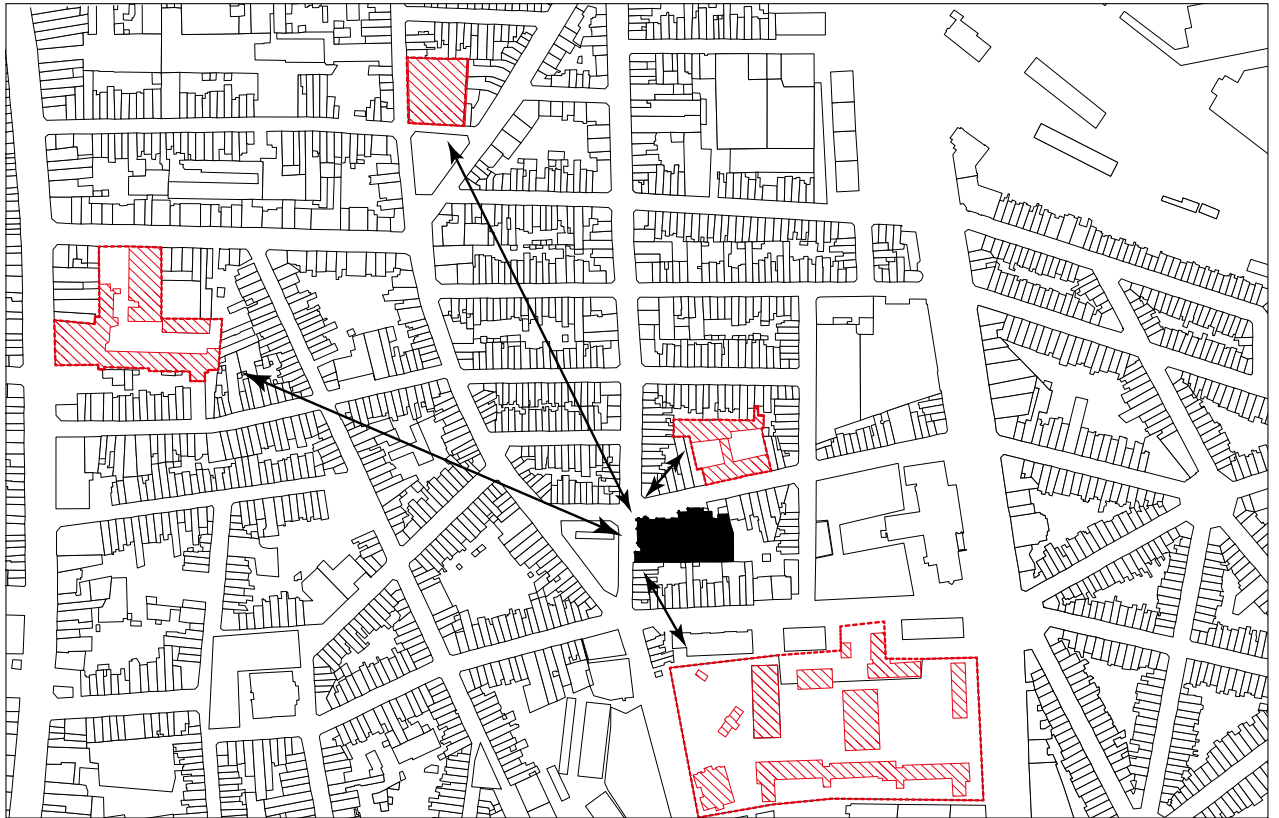

[A] **diagram**
Aan het ontwerp ging een systematisch onderzoek vooraf naar linken en relaties tussen de stakeholders, de programma's en de ruimtelijke interventies.

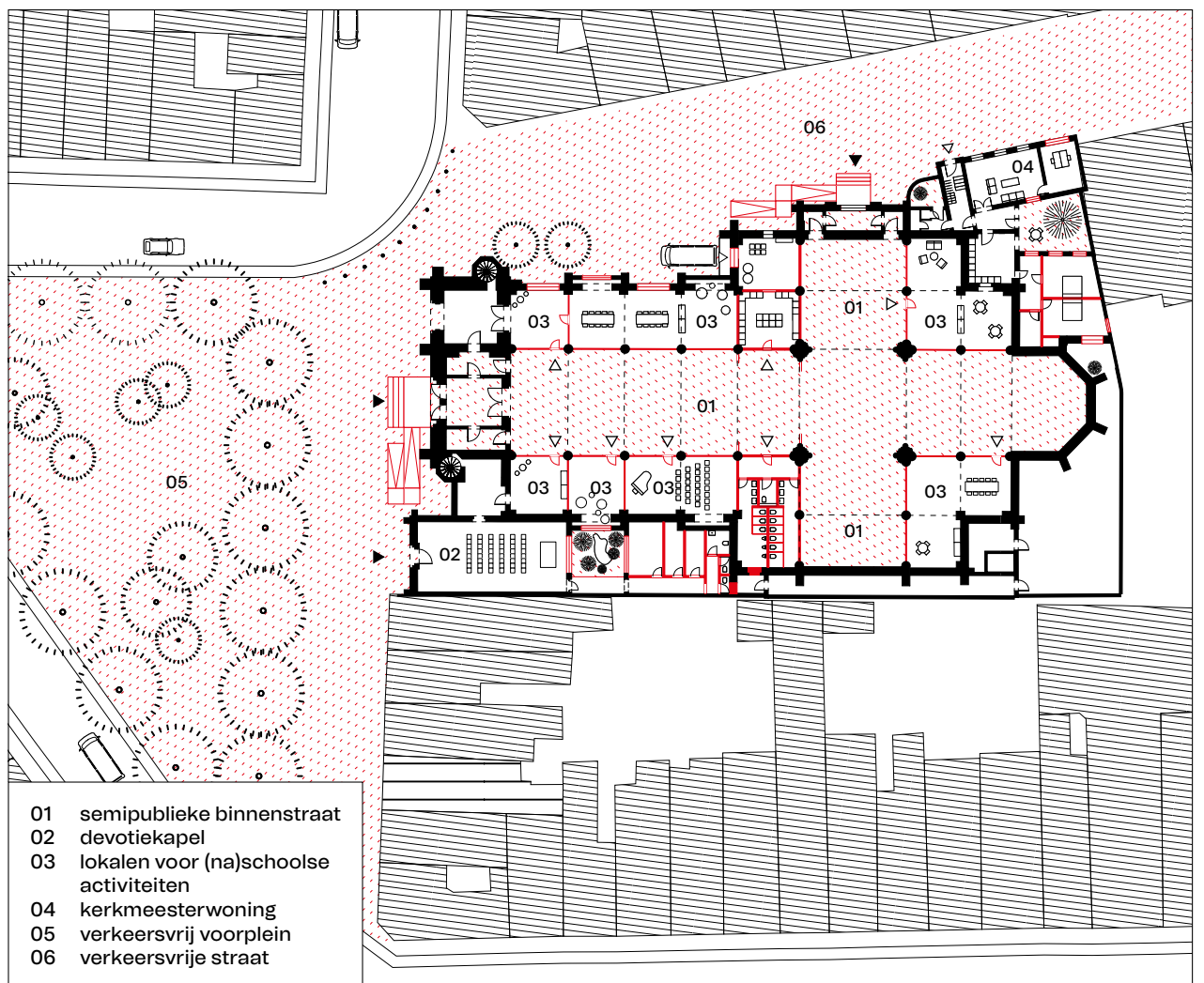
[B] **wijkplan**
Scholen kampen traditioneel met capaciteitstekorten en dat is in de buurt van de Heilige Familiekerk niet anders. Het kerkgebouw, met zijn grote ruimtelijke capaciteit, vervult een aanvullende educatieve of pedagogische rol.

[C] **plan niveau 0**
In dit scenario transformeert het kerkerschap tot een publieke binnenstraat. Beide zijbeuken worden gecompartmenteerd en ingericht als leslokalen, met aandacht voor thermisch en akoestisch comfort, energieverbruik, beheer en onderhoud.

[B]

[C]

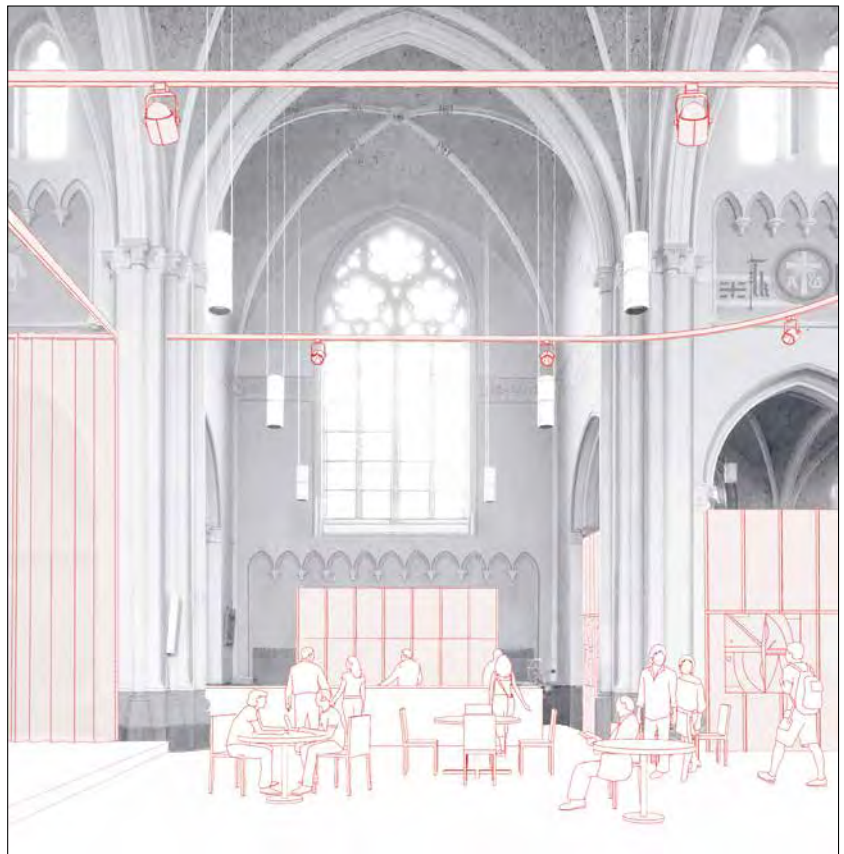

Situeringplan 1:6000

In deze haalbaarheidsstudie zochten de ontwerpers naar een synergie tussen de kerk en de naastliggende lagere school en pastorie, zowel ruimtelijk als in gebruik. Daarvoor bedachten ze een gefaseerd scenario, waarbij in eerste instantie een extra toegang tot de kerk gecreëerd wordt voor de school en een sanitaire cel wordt voorzien. Door het schip en de noordelijke zijbeuk af te scheiden met een gordijn ontstaat een berging voor sporttoestellen en een omkleedhoek. Ook het koor wordt met een gordijn afgescheiden, en toegankelijk gemaakt via het zijportaal. In een tweede fase wordt de kerk verder uitgerust met een keuken, vaste kleedkamers en bergingen voor sportmateriaal in een aangebouwd nieuw volume. In de school worden een aantal klassen heringericht zodat de provisoire volumes centraal op de site kunnen verdwijnen. In een laatste fase wordt een nieuw kleuterpaviljoen gebouwd in de pastorietuin, en een beperkte uitbreiding van het schoolgebouw. Zo evolueert de gefragmenteerde site tot een coherente 'campus' met een grote diversiteit aan lokalen.

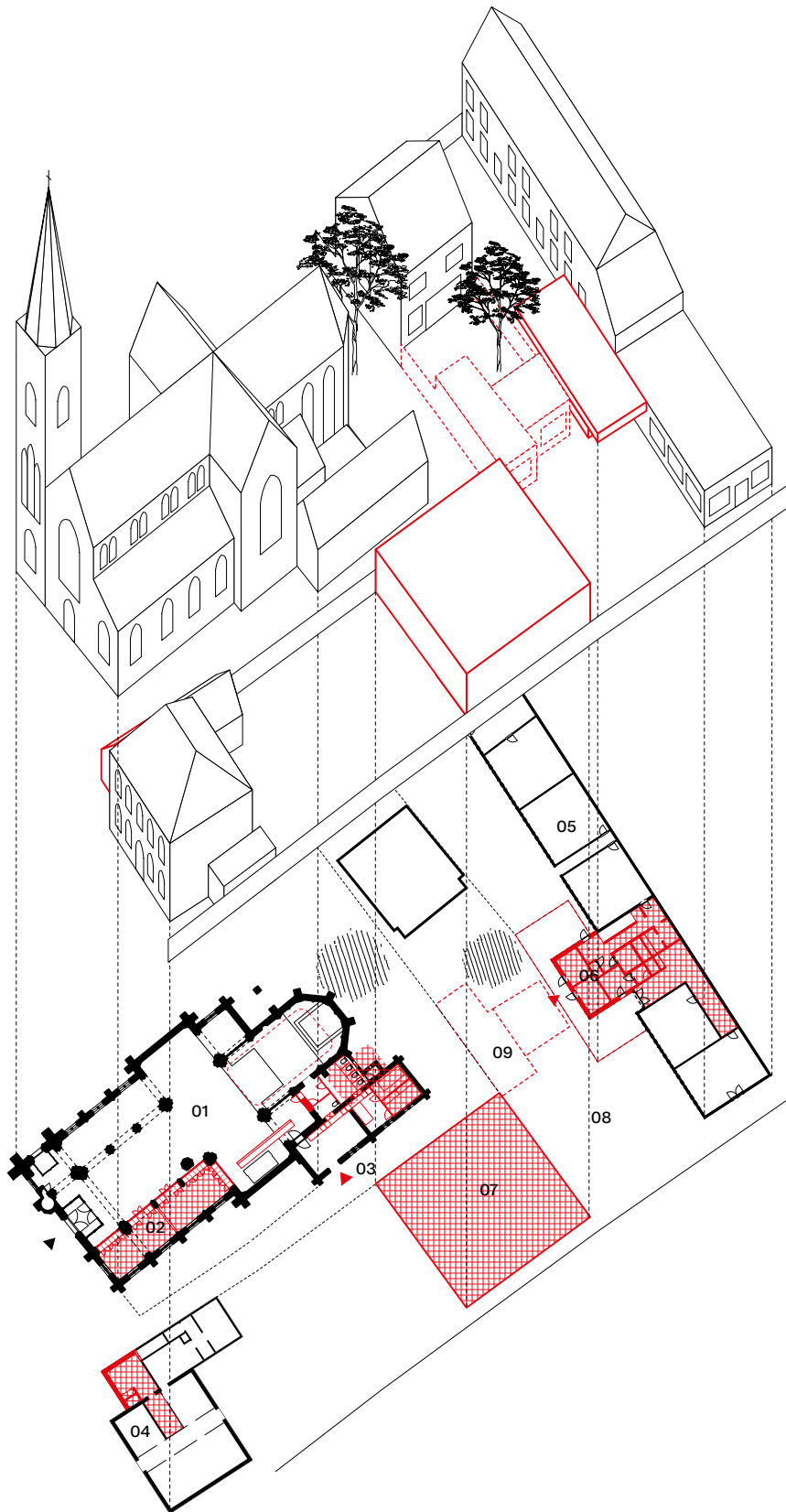
[A]

[A] collage
De kerk is uitgerust met keuken, berging en sanitair in de zuidzijde van de kerk. Het gordijn verbetert de akoestiek en maakt compartimentering mogelijk. Hierdoor kan het schip gebruikt worden als turnzaal, maar ook voor allerhande school- en buurt evenementen.

[B] axonometrie
De hele site, met kerk, school en pastorie, wordt als één geheel aangepakt. Op termijn worden een kleuterpaviljoen toegevoegd, de centrale koterijen afgebroken en de school intern geherstructureerd zodat de verschillende componenten op de site nauw met elkaar in verbinding staan.

[B]

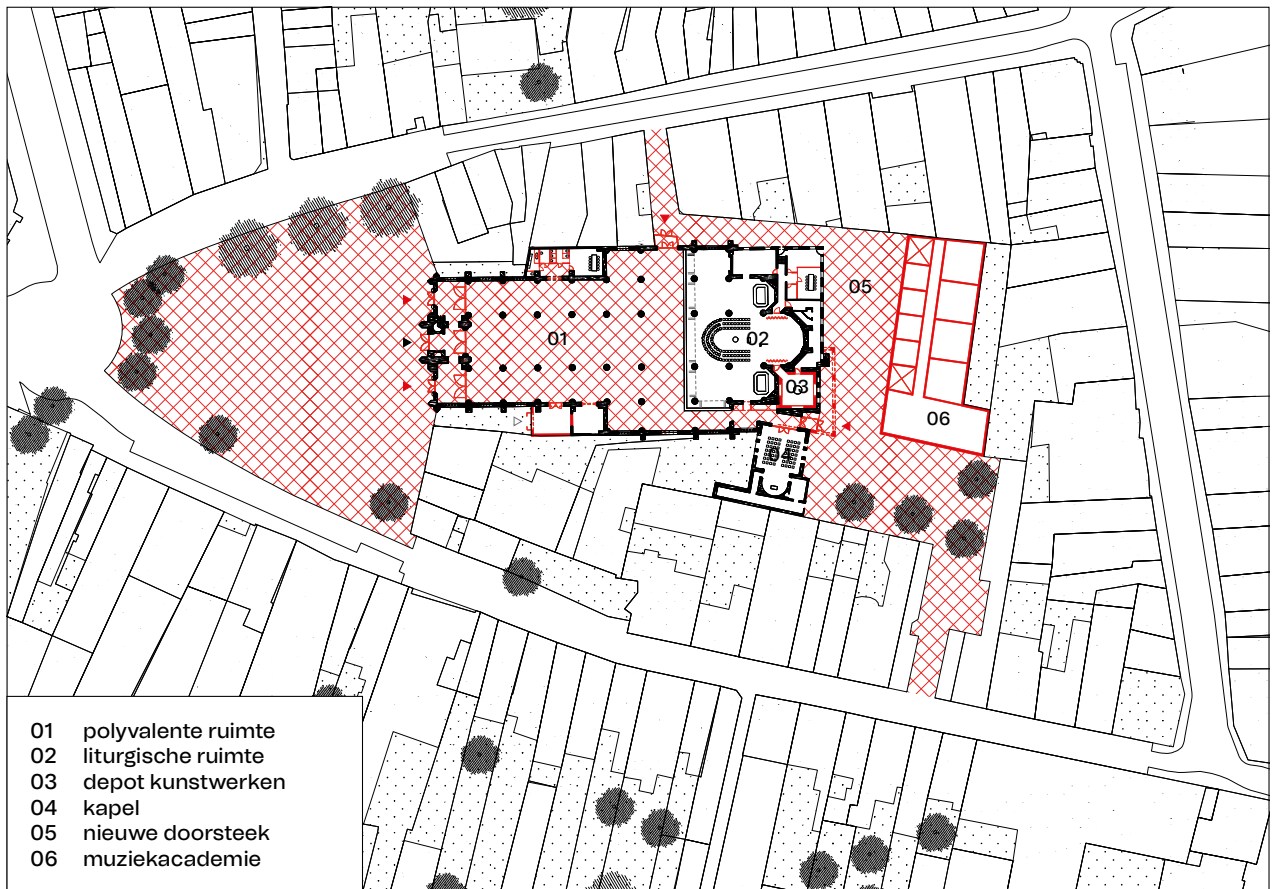
- 01 polyvalente ruimte
- 02 kleedkamers
- 03 nieuwe toegang
- 04 pastorie
- 05 school
- 06 uitbreiding school
- 07 kleuterpaviljoen (nieuwbouw)
- 08 speelplaats
- 09 koterijen (afbraak)

Situeringsplan 1:6000

Het centrum van Boom heeft naast een aantal troeven zoals het zicht op de Rupel en enkele mooie publieke tuinen, ook heel wat structurele problemen zoals leegstand en breuken in het stedelijk weefsel door infrastrukturelementen. De oorspronkelijke opgave bestond erin te onderzoeken of het administratief centrum, de bibliotheek of de muziekkacademie in de kerk konden worden ondergebracht. Al snel bleek echter dat het dergelijk pragmatisch invullen van het kerkvolume onnodig complex en duur was. Door niet in, maar rond de kerk in te grijpen kon een nieuwe ruimtelijke en functionele context gecreëerd worden die niet de vorm of het uitzicht van de kerkruimte verandert, maar wel de mogelijkheden voor nieuwe vormen van gebruik. Met het voorstel proberen de ontwerpers het centrumweefsel te reactiveren door het bouwblok van de kerk fijnmazig te ontsluiten en op te laden met een publieke functie, hier de muziekkacademie. Het kerkgebouw vormt het verlengde van het marktplein en wordt zo de centrale draaischijf die een veel ruimer gebied in de stadskern organiseert.

[A]

[A]

plan niveau 0

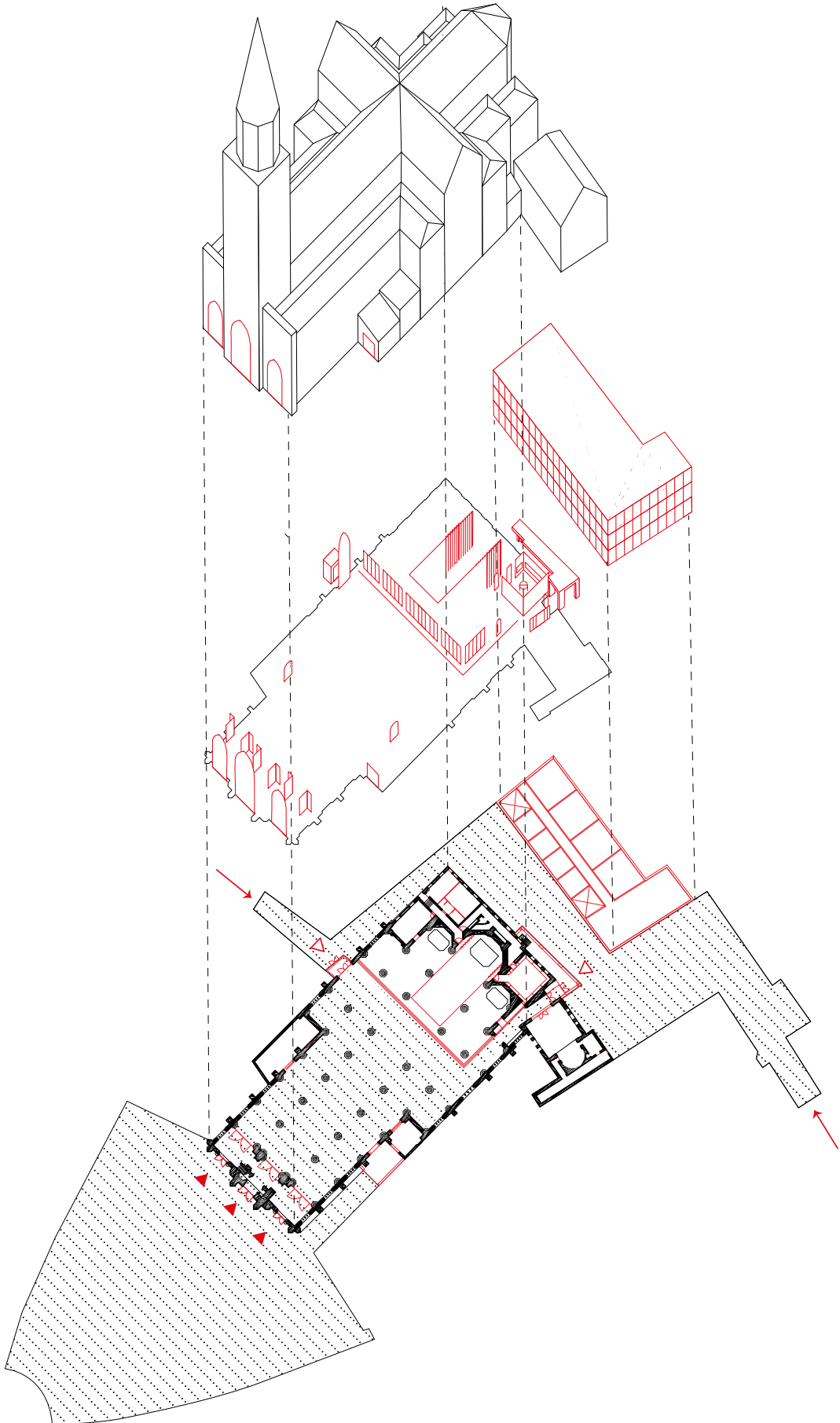
Het kerkship is multifunctioneel inzetbaar met rondom goed gedefinieerde deelzones: het koor dient als liturgische ruimte en heeft een annexe waarin kunstwerken worden bewaard. Gordijnen maken het mogelijk om een deel van de ruimte af te scheiden voor kerkdiensten, bijeenkomsten of voorstellingen.

[B]

axonometrie

Een nieuw publiek gebouw achter de kerk (hier de muziekkacademie) en de opwaardering van de buitenruimte zorgen voor kernversterking op twee niveaus: functioneel, door een nieuwe activiteit in het centrum te introduceren, en ruimtelijk, door het huizenblok rond de kerk doorwaadbaar te maken.

[B]

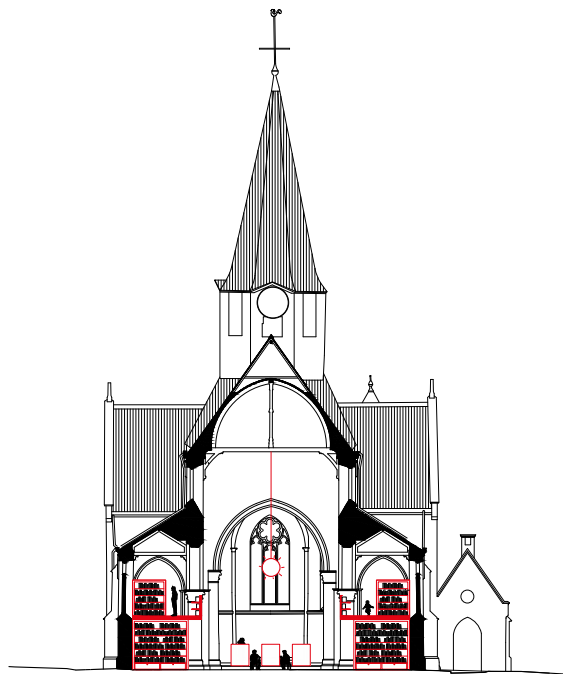

Situeringsplan 1:6000

Omdat de voorgestelde herbestemming van de kerk tot academie voor muziek, woord en dans te zwaar bleek, werd in deze haalbaarheidsstudie een programmeruik voorgesteld: door de stedelijke bibliotheek en het toeristisch infopunt in de kerk onder te brengen, kan de academie verhuizen naar de huidige bibliotheeksite naast de school. Hoewel deze recent vernieuwd is, weegt dit niet op tegen de voordelen van deze ruil: een gedeelde kiss-and-ridezone, een turnzaal die buiten de schooluren dienstdoet als danszaal, en notenleerclasses die tijdens de schooluren bijkomend inzetbaar zijn. Bij herinrichting van het kerkinterieur tot bibliotheek wordt de middenbeuk zoveel mogelijk open gehouden, met de rekken in de zijbeuken, en berging en sanitair in de bestaande secundaire ruimtes. De gemeente engageerde zich daarbij om ook bij de verdere aanleg van de buitenruimte en het marktplein rekening te houden met de nieuwe functie van de kerk als openbare bibliotheek. In die optiek werd voorgesteld aan de zuidkant een leestuin aan te leggen. Vanuit eenzelfde bezorgdheid voor de rol en kwaliteit van de publieke ruimte tussen deze gebouwen, stellen de ontwerpers voor om een informeel pad te voorzien tussen de school/academie en de kerk/bibliotheek zodat beide educatieve en culturele polen gekoppeld blijven, ondanks de fysieke afstand.

[A]

[A]
snede AA

Het ontwerp voldoet aan de nodige vloeroppervlakte voor een gemeentebibliotheek dankzij de nieuwe verdiepingsvloeren in de zijbeuken. Vanop deze verdiepingsvloer ontstaat een uniek zicht op de middenbeuk en op de nieuw ingerichte buitenruimte.

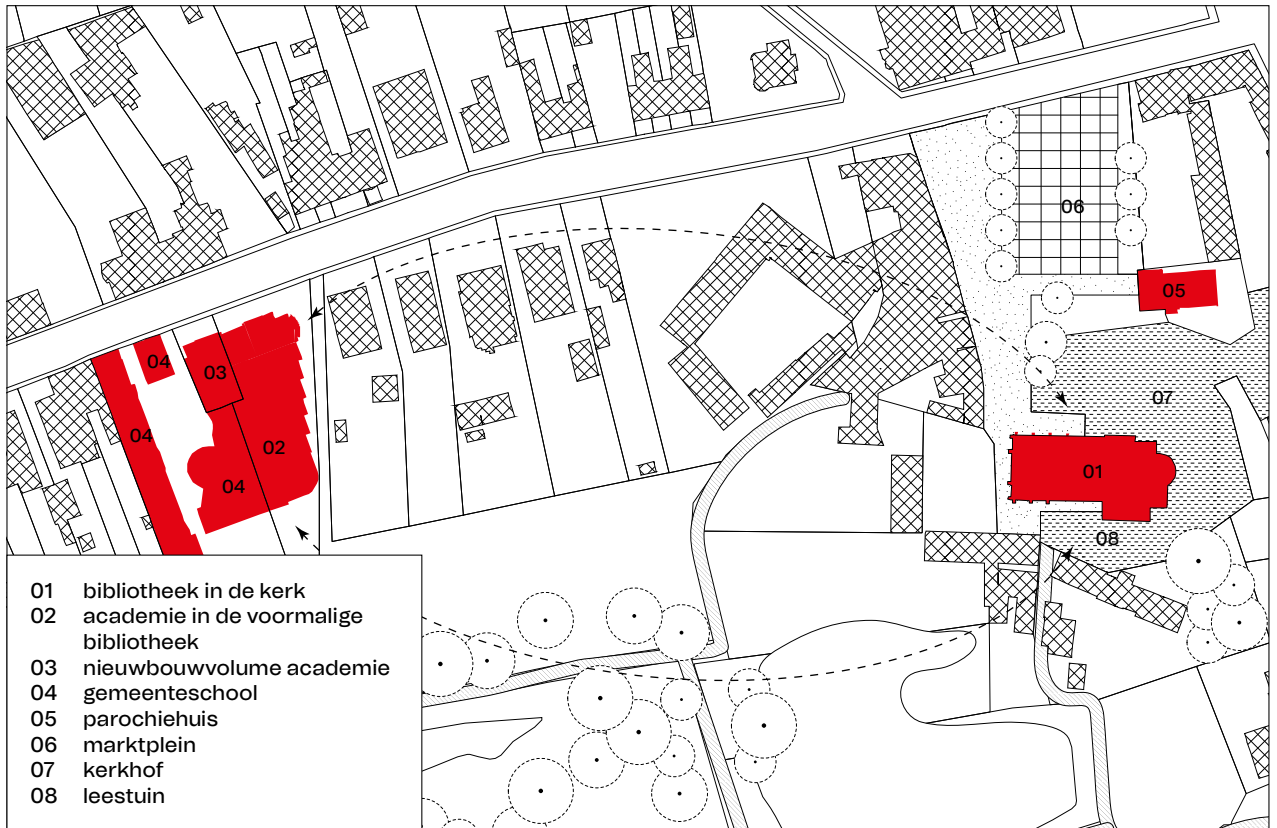
[B]
omgevingsplan

Een informeel pad, veilig voor fietsers en voetgangers, verbindt de kerk en bibliotheek met de school en de academie.

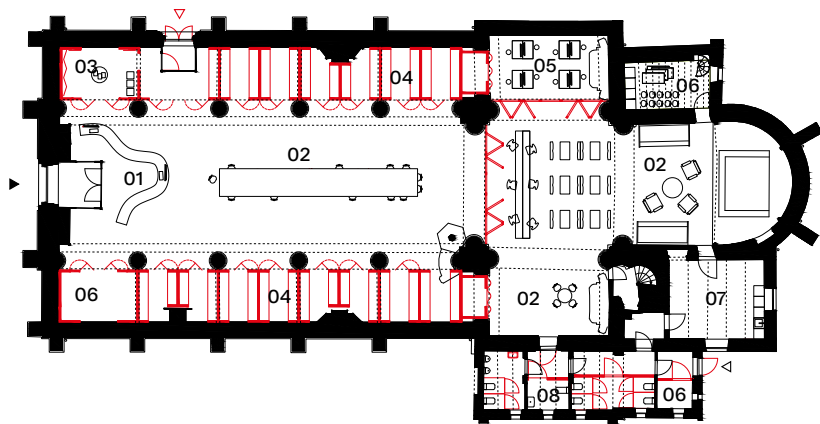
[C]
plan niveau 0

De zijbeuken zijn ingericht met boekenrekken en afsluitbaar zodat het schip ook voor gemeenschapsfuncties of educatieve doeleinden kan worden ingezet. Sanitair, berging en keuken zijn logischerwijs in de nevenruimtes ingericht.

[B]

[C]

- 01 balie
- 02 leeszaal
- 03 toeristische info
- 04 boekenrekken
- 05 computerzone
- 06 berging
- 07 keuken
- 08 sanitair

[D]

sfeerbeeld interieur

De herbestemming tot bibliotheek heeft in vergelijking met het initieel voorgestelde programma (academie voor muziek, woord en dans) minder ruimtelijke impact: ondanks de compartimentering blijft de ruimte als één geheel leesbaar.

Situeringsplan 1:6000

De initiële vraag bij deze haalbaarheidsstudie was te onderzoeken hoe het kerkgebouw de noden van de naastgelegen school en buitenschoolse kinderopvang kon opvangen, en beter kon worden verankerd in de buurt. In het voorkeurscenario blijft het schip maximaal polyvalent, met als optie de herbestemming ervan tot sporthal voor de school. De afmetingen van deze ruimte en haar gesloten karakter maken ze daarvoor uitermate geschikt. De volledige zuidelijke vleugel zou dan onderdak kunnen bieden aan de buitenschoolse kinderopvang, met een eigen, afgebakende buitenspeelruimte. Voorbij deze pragmatische oplossingen maakte de studie echter vooral duidelijk dat de herbestemming van de kerk een unieke kans bood om het ruimtegebrek van de school op te vangen en de campus als geheel te transformeren tot een duurzame en veilige omgeving.

[A]

[A]
sfeerbeeld exterieur

De parking achteraan de kerk wordt getransformeerd tot speelplaats. Achter het hek onder de blauwe luifel bevindt zich een ruime fietsenstalling.

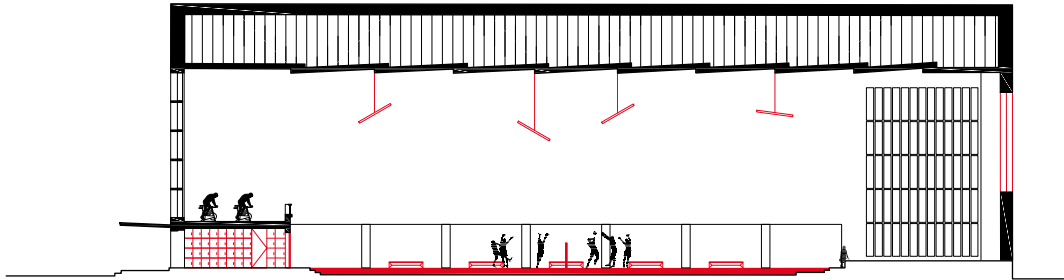
[B]
snede AA

De eenvoudige architectuur versterkt mee de toekomstwaarde van de kerk: de grote zaal is multifunctioneel inzetbaar, de nevenruimtes worden ingericht als sportlokalen en buitenschoolse opvang.

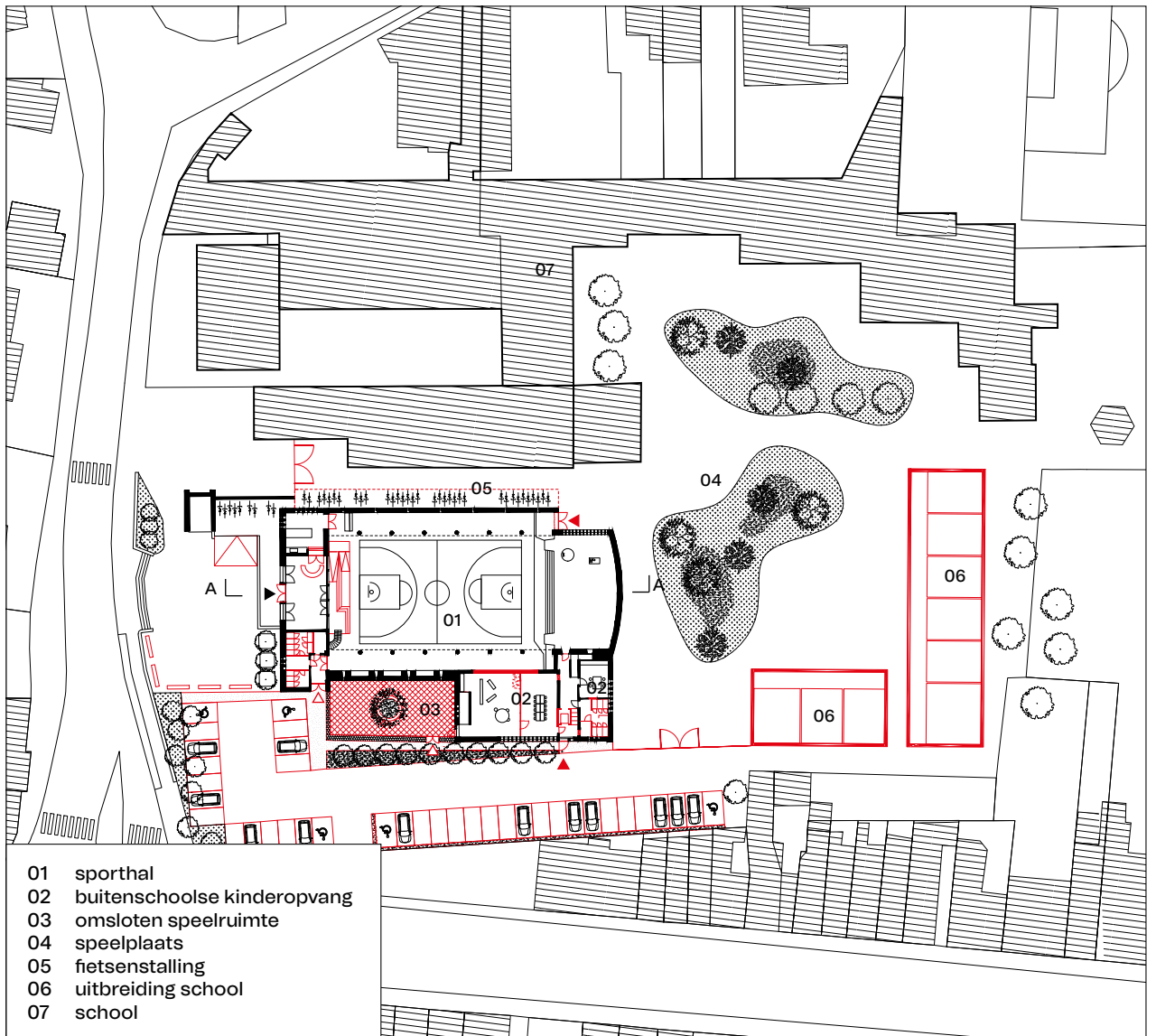
[C]
plan niveau 0

Twee nieuwe volumes voor de school omsluiten de speelplaats en maken het geheel tot een coherent ensemble. De buitenschoolse kinderopvang kan de sporthal als expansieruimte gebruiken en beschikt ook over een omsloten speelruimte.

[B]

[C]

- 01 sporthal
- 02 buitenschoolse kinderopvang
- 03 omsloten speelruimte
- 04 speelplaats
- 05 fietsenstalling
- 06 uitbreiding school
- 07 school

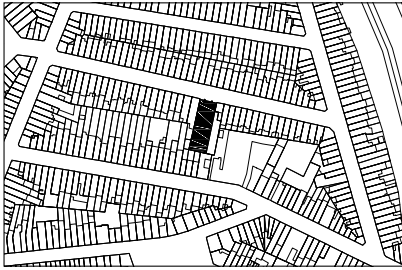

[D]

sfeerbeeld interieur

Het sobere kerkinterieur biedt een neutraal kader voor de herinrichting tot sporthal: het weghalen van het liturgisch meubilair en het installeren van een sportvloer volstaan.

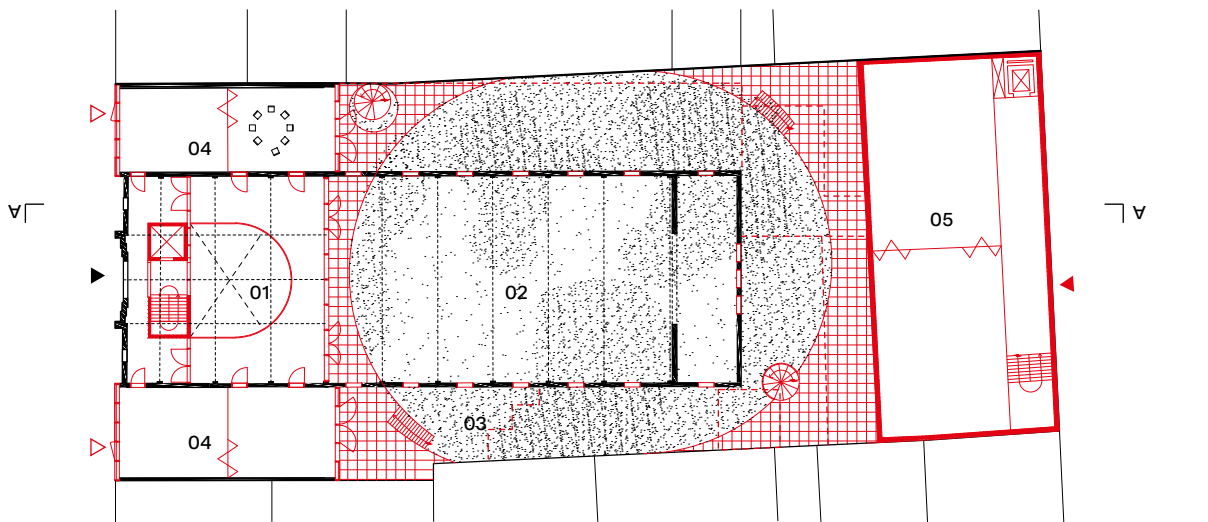

Situeringsplan 1:6000

Deze kerk ligt in een zeer dichtbebouwd huizenblok. Bijzonder is evenwel dat de kerkfabriek ook eigenaar is van de percelen achter de kerk, en van de woningen aan weerszijden ervan. De ontwerpers gebruikten deze troef om bij de herbestemming van deze kerk sociale en ruimtelijke meerwaarde te creëren voor de buurt. De bestaande woningen aan weerszijden van de kerk worden vervangen door een nieuwbouw waar de scouts (vandaag verderop in het bouwblok gehuisvest) hun intrek kunnen nemen. De huizen achter de kerk, langs de parallelle straat, maken plaats voor een kinderdagverblijf. Door het dak van de kerk te vervangen door een serreconstructie en de aanbouwen links en rechts van het schip af te breken, krijgt het binnengebied volop licht en lucht, en ontstaat een gemeenschappelijke, semipublieke wintertuin. Het portaal en de drie eerste traveeën van de kerk blijven behouden en vormen een foyer tussen de straat en de wintertuin. Deze tussenruimte is vrij te gebruiken door de scouts of verenigingen uit de buurt. Het verbindende aspect van al deze ingrepen wordt gesymboliseerd door de balkons op de eerste verdieping, die het binnengebied lijken te omarmen.

[A]

- 01 foyer
- 02 wintertuin
- 03 tuin
- 04 scoutslokalen
- 05 kinderdagverblijf

[A]
plan niveau 0

De centrale wintertuin wordt gedeeld en beheerd door het kinderdagverblijf, de scouts en de buurt. Vanaf de vierde travee is het kerkgebouw opgevat als een buitenruimte, waarbij de ramen worden vergroot tot op het maaiveld.

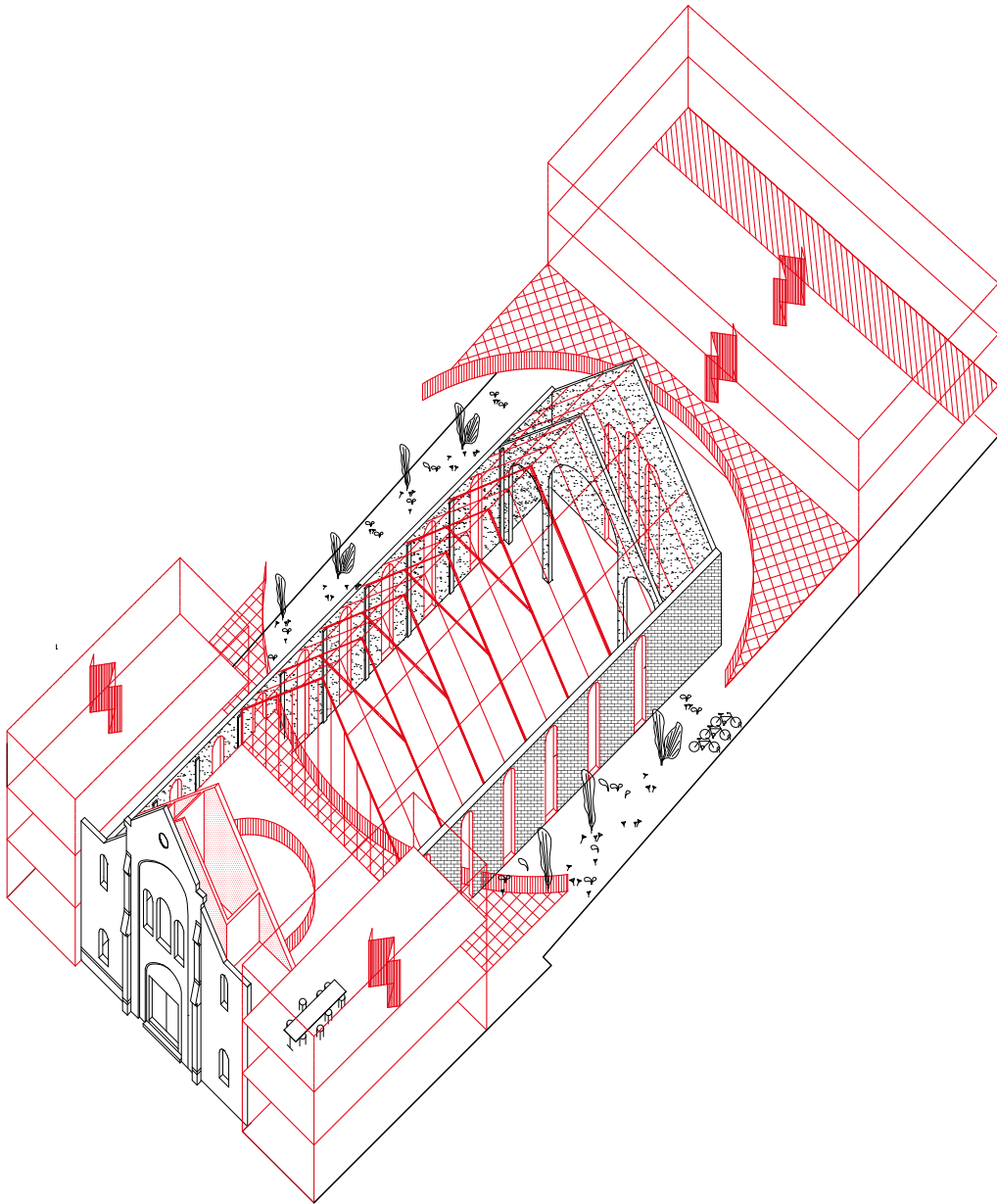
[B]
axonometrie

Het centrum van het bouwblok wordt ontpit en gevrijwaard als open ruimte in en rond het kerkschip, waarvan enkel de structuur behouden blijft. De muren zijn ritmisch geperforeerd en voorzien van een glazen dak. De terrassen zorgen voor eenheid op de site: ze lopen in één beweging achter, onder en naast het kerkschip door.

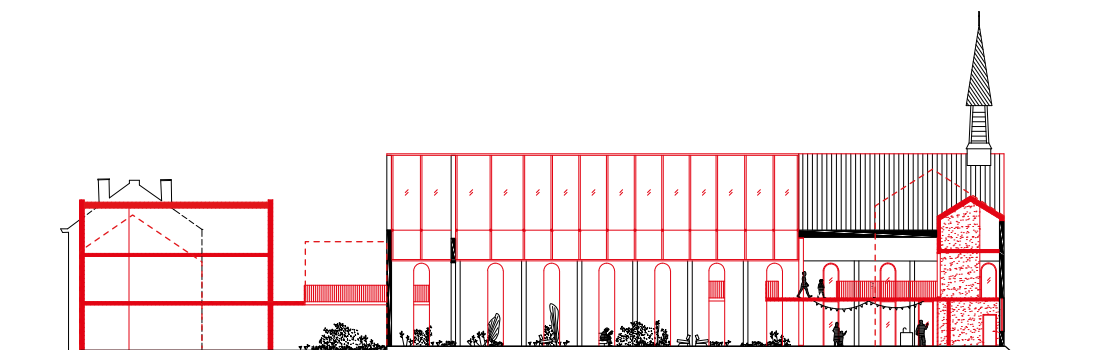
[C]
sneede AA

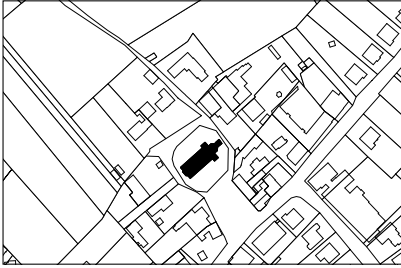
De nieuwbouvvolumes hebben grote raamopeningen aan weerszijden en genieten zo maximaal van het daglicht – een bijzondere kwaliteit in dit dichtbebouwd stedelijk weefsel. De centrale foyer in het voormalige kerkgebouw vormt de spil tussen de straat en de wintertuin, en tussen de twee nieuwbouvvolumes aan weerszijden van de kerk.

[B]

[C]

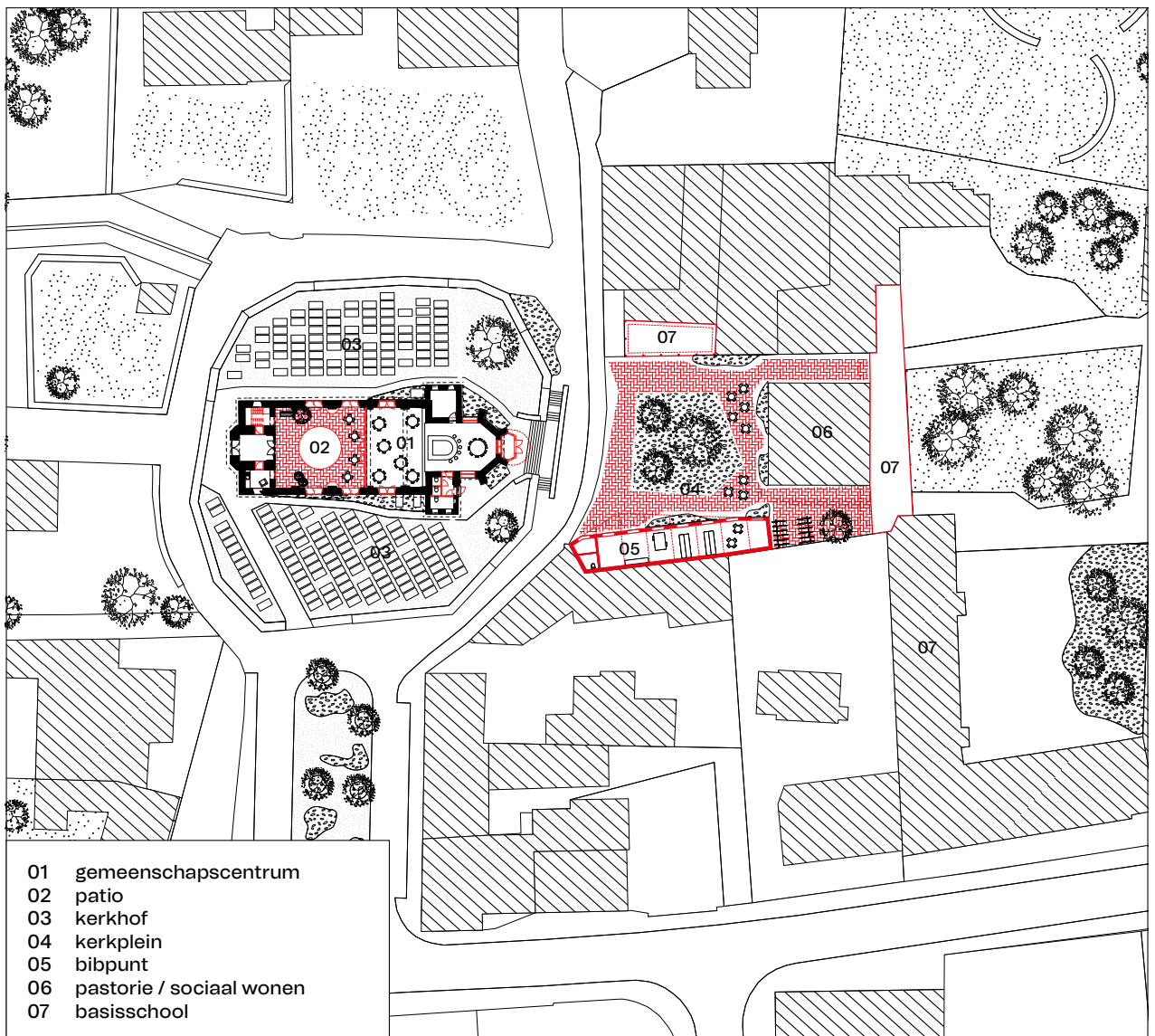

Situeringplan 1:6000

De oorspronkelijke vraag was de kerk te herbestemmen tot lokale bibliotheek. De haalbaarheidsstudie wees echter uit dat dit programma niet paste bij de specifieke eigenschappen van het gebouw. De kerksite ligt namelijk verhoogd ten opzichte van het naastliggende plein met de school, het gemeenschapscentrum en de oude pastorie. Door de hoge kerkhofmuur en de oriëntatie van het kerkgebouw lijkt het zich net van het plein af te keren. Het kerkhof reikt ook tot tegen de gevels, wat het moeilijk maakt om die te openen of uit te breiden. Daarom werd voorgesteld het bibpunt en het buurthuis aan het plein te situeren. Van de kerk wordt het dak deels weggehaald, waardoor de beeldbepalende en toegankelijk gemaakte kerktoren een aparte entiteit wordt. Het koor wordt ingericht als ontmoetingsruimte en door middel van een nieuwe toegang georiënteerd naar het plein.

[A]

- 01 gemeenschapscentrum
- 02 patio
- 03 kerkhof
- 04 kerkplein
- 05 bibpunt
- 06 pastorie / sociaal wonen
- 07 basisschool

[B-C]

[A]
plan niveau 0

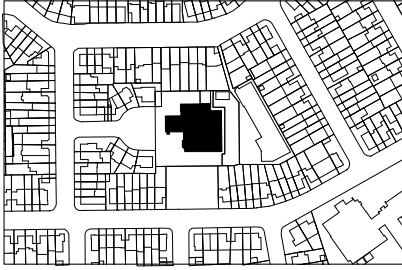
Door de leegte tussen kerk en pastorie duidelijk vorm te geven, ontstaat een verbindend element dat de eigenheid van beide voluit tot haar recht laat komen. Het pleintje dat zo ontstaat vormt de natuurlijke locatie voor het bibpunt.

[B]
perspectieftekening

Het nieuwe volume van de bibliotheek en het sluiten van de tegenoverliggende pleinwand doen tussen kerk en pastorie niet alleen een echt pleintje ontstaan, maar brengen tussen beide ook een ruimtelijke en visuele dialoog tot stand.

[C]
perspectieftekening

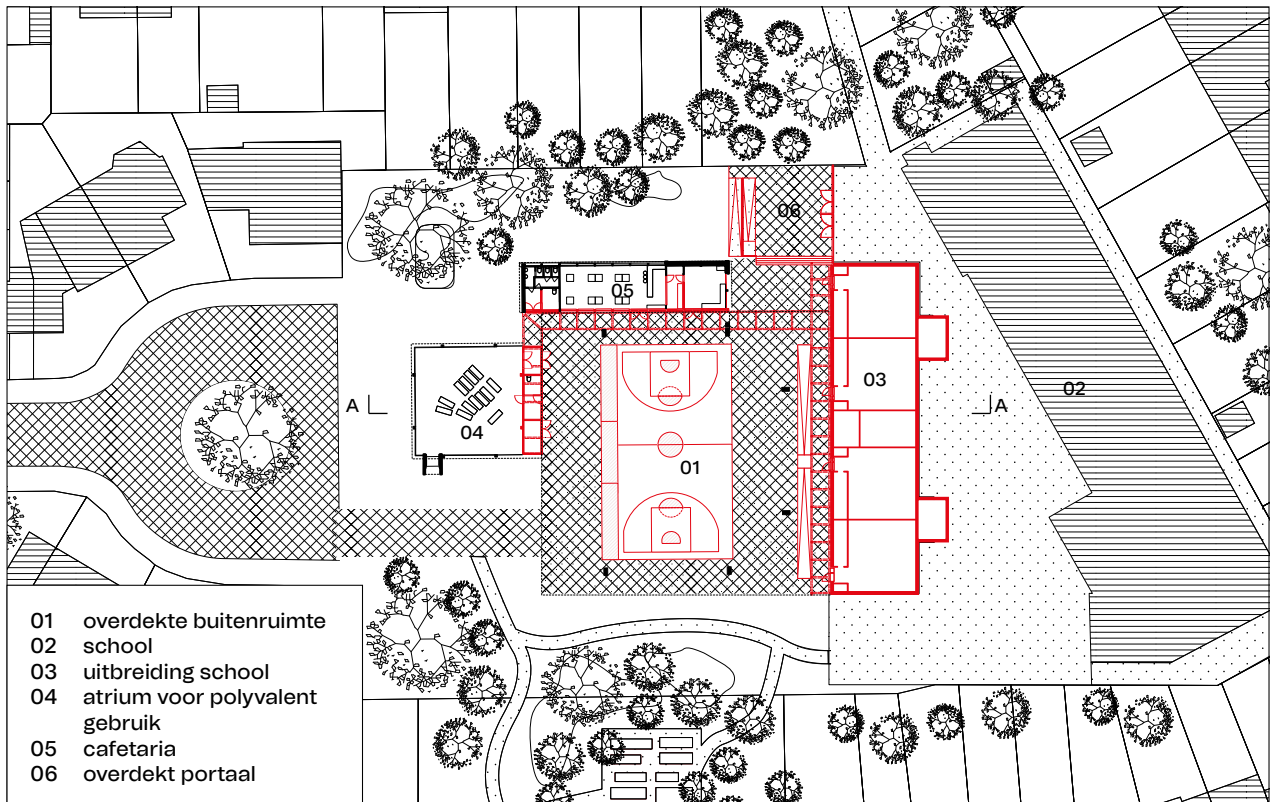
De ingreep aan de koorzijde van de kerk bevestigt het sacrale karakter van het kerkgebouw: het heeft letterlijk een ander statuut en positie dan de andere gebouwen. Tegelijk verhelpen de interventies de ongelukkige oriëntatie van de kerk. Het nieuwe terras is een uitgelezen plek voor ontmoeting en gesprek.

Situeringsplan 1:6000

Ondanks de centrale positie van deze kerk in het bouwblok is er door haar inplanting en architectuur weinig interactie met de directe omgeving, in ruimtelijk noch in sociaal opzicht. Daarom zochten de ontwerpers naar een verbindend verhaal waarbij de parochianen, de wijkbewoners en de naastgelegen school gebruik kunnen maken van de kerk, mits behoud van een specifiek liturgische ruimte. Om dit te realiseren wordt in dit voorstel geproefed van de kenmerkende dakstructuur (een ruimtevakwerk), die toelaat de zijmuren weg te nemen zodat een grote, vrije en overdekte buitenruimte overblijft. De kleinere volumes rond de kerk (weekkapel of atrium, parochiezaal en schoolgebouwen) blijven staan en geven de nieuwe leegte zowel ruimtelijk als functioneel vorm: ze kan dienen als speelplaats, plein voor buurt evenementen, of openluchtkerk bij grotere vieringen.

[A]

- 01 overdekte buitenruimte
- 02 school
- 03 uitbreiding school
- 04 atrium voor polyvalent gebruik
- 05 cafetaria
- 06 overdekt portaal

[A]
plan niveau 0

Door enkel het dak van de kerk te behouden, ontstaat midden in het bouwblok een markant, overdekt pleintje ten dienste van de school, de parochiewerking of het buurtleven.

[B]
snede AA

Het oorspronkelijke contrast in schaal en hoogte tussen de kerkruimte en de nevenruimtes blijft ook in het nieuwe voorstel bestaan, waardoor de originele, beeldbepalende monumentaliteit van de kerk beleefbaar blijft.

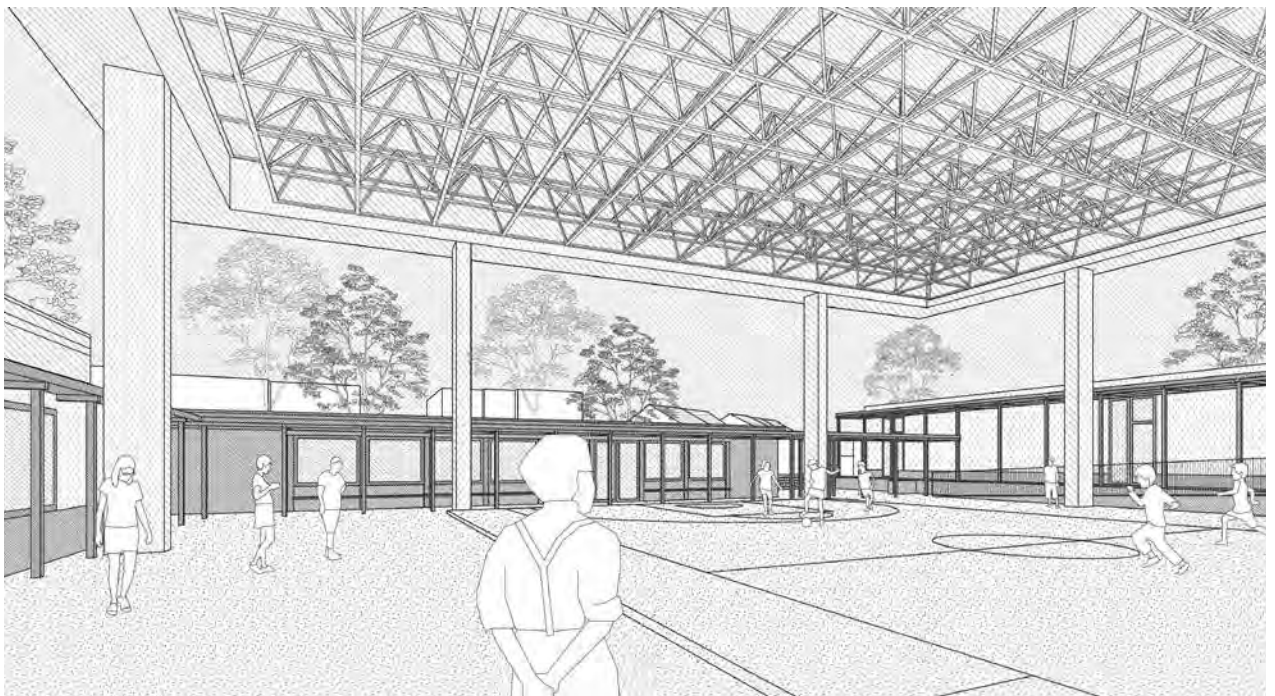
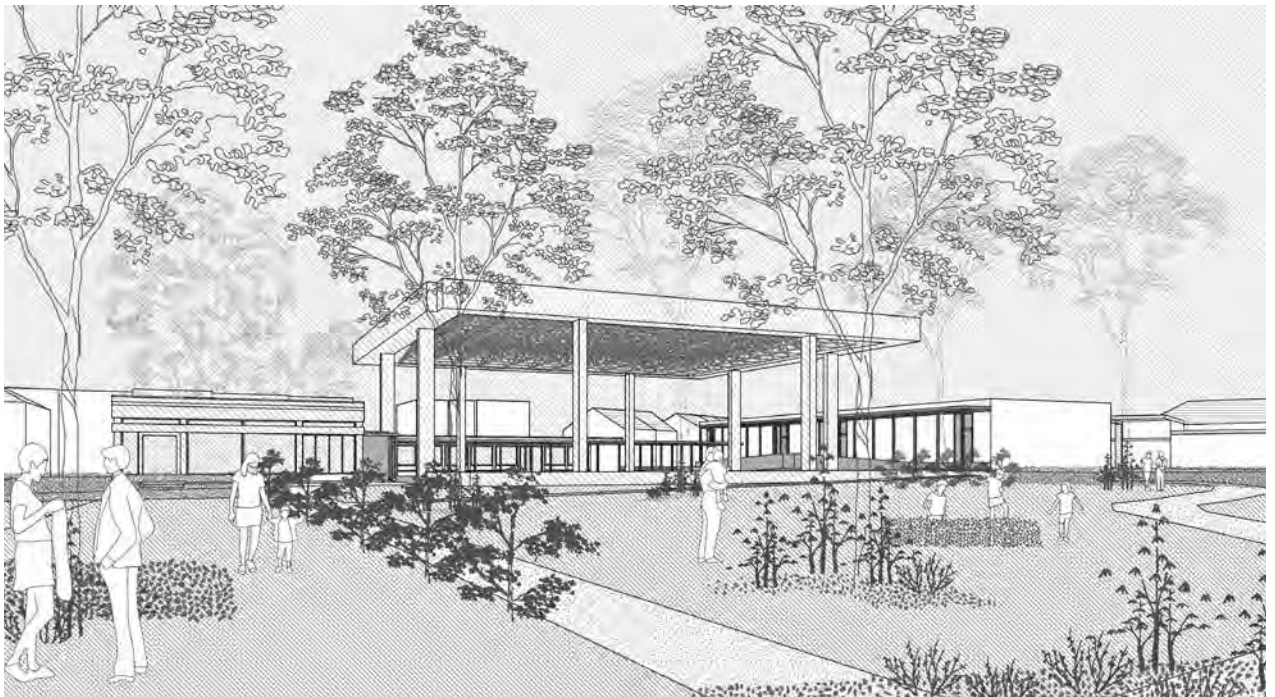
[C-D]
perspectieftekeningen

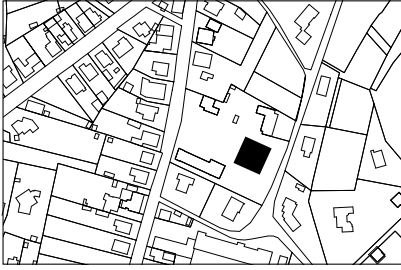
Het voorstel berust op een inversie van de oorspronkelijke toestand: de eerder introverte, monumentale en dominante kerkruimte wordt nu een open infrastructuur ten dienste van school, parochie en buurtwerking. Dat is mogelijk dankzij het visitekaartje van de vroegere kerk, namelijk het markante stalen ruimtevakwerk.

[B]

[C-D]

Situeringplan 1:6000

Dit markante kerkgebouw vormt een geheel met de pastorie, de parochiezaal en scoutslokalen, alle gegroepeerd rond een geasfalteerde parking. Aangezien dit de enige publieke infrastructuur in deze wijk betreft, moet een herbestemmingsscenario noodzakelijkerwijze ingebed zijn in een visie op de ruimtelijke en sociale rol van deze kerksite binnen haar ruimere omgeving. De ambitie van de gemeente om hier sociale of zorgwoningen te voorzien, sluit daar alvast bij aan. Naast de architecturale vertaling hiervan, spitste de haalbaarheidsstudie zich vooral toe op de vraag hoe de publieke ruimte tussen deze gebouwen betekenisvol vorm kan krijgen. Daarbij wordt het kerkgebouw bevestigd in zijn centrale rol, maar met een meer uitnodigende gevel. De herinrichting van de open ruimte als park en dorpsplein laat verder toe om te voldoen aan de vraag naar parkeergelegenheid (onder de nieuwbouvvolumes) en een polyvalente zaal. De voorheen onbestemde open ruimte wordt zo een collectie van herkenbare plekken die werkelijke ontmoeting mogelijk maken.

[A]

[A]
perspectieftekening

De nieuwe bebouwing (sociale huisvesting en zorgwoningen) geeft de huidige overmaat aan ruimte een meer menselijke schaal en maakt de kerk visueel en ruimtelijk tot een logisch centrum. De nieuwe gevel geeft de kerk ook een meer uitnodigend karakter.

[B]
snede AA

Door de helling in het terrein en de schaal van de nieuwbouw blijft de kerk op een natuurlijke manier goed zichtbaar in de nieuwe constellatie.

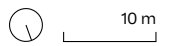
[C]
plan niveau 0

De nieuwe inrichting creëert een divers scala aan open ruimtes rond de kerk (parking, belvédère en parkje) en biedt daarmee zowel praktisch, ruimtelijk als sociaal een antwoord op de huidige monotonie van deze site.

[B]

[C]

'Some futures can be predicted,
others must be designed.'
(Taeke M. de Jong, *When is designing also research?*)

ONTWERPEND ONDERZOEK

Binnen het vakgebied van de ontwerpdisciplines wordt de voorbije decennia veel gesproken over ontwerpend onderzoek. Vooral onder druk van de academisering van het ontwerponderwijs groeide de ambitie om het ontwerpen ook in te zetten als onderzoeksmethode. Over ontwerpend onderzoek zijn in academische kringen rekken met boeken vol geschreven en het debat over wat ontwerpen is en wat ontwerpend onderzoek, is nooit helemaal beslecht. Hoewel de discussie binnen het vakgebied heel erg leeft, zijn de mogelijkheden van ontwerpend onderzoek daarbuiten vaak nog ongekend.

Bij ontwerpend onderzoek wordt ontwerp niet louter doelmatig ingezet om een antwoord te bieden op een gestelde vraag, maar als een manier om kennis te verwerven en eventueel tot een scherpere vraagstelling te komen. In plaats van eerst de behoeften op te lijsten en dan een ontwerp te laten maken om die te vervullen, wordt ontwerp al eerder aangewend, om mee de ambities te onderzoeken en de opgave scherp te krijgen.

Wanneer overheden een ruimtelijk vraagstuk voorleggen voor de herbestemming van erfgoed of een andere ingreep, wordt er meestal van uitgegaan dat de vragen omtrent het 'wat?' en het 'waar?' eerst moeten zijn opgelost, alvorens men op het 'hoe?' kan ingaan. Zo wordt vaak eerst de (politieke) beslissing genomen om een nieuw programma onder te brengen in bestaand patrimonium, alvorens een ontwerper aan te stellen om dat programma te vertalen in een ontwerp. De mogelijkheid om ontwerpend onderzoek in te zetten bij het formuleren van de vraag heeft men vaak niet in het vizier. Nochtans kan ook ontwerpmatig onderzocht worden of een bepaald programma kan opgenomen worden in een bestaand gebouw of wat er programmatorisch of ruimtelijk allemaal mogelijk is in het bestaande patrimonium.

Bij een ontwerpmatige analyse van bestaande gebouwen kan blijken dat bepaalde invullingen gewoon niet realistisch zijn, maar kunnen ook mogelijkheden aan het licht komen die men nog niet op het verlanglijstje had staan. Vanuit ruimtelijke afwegingen kunnen nieuwe en originele invullingen worden bedacht. Als men een ontwerper mee aan tafel heeft op het moment dat de opgave wordt geformuleerd, kan dat de kansen op een succesrijke afwikkeling vergroten.

Het Projectbureau heeft ontwerpend onderzoek aangewend om inzicht te krijgen in de herbestemming van parochiekerken. Het belang van ontwerpend onderzoek is doorheen dit traject duidelijk gebleken. Dit probeer ik hierna aan te tonen aan de hand van een aantal kenmerkende vaststellingen. Het is een pleidooi om in de toekomst ontwerpend onderzoek in te zetten voor de herbestemming van kerkgebouwen en bij uitbreiding voor elke maatschappelijk relevante herbestemming of ruimtelijke ingreep.

DE TEKENING ALS COMMUNICATIEMIDDEL

Ontwerpend onderzoek is een middel om de dingen concreter te maken. Een ontwerper gebruikt naast gesproken en geschreven taal doorgaans ook andere middelen om te communiceren: tekeningen, referentiebeelden, collages, maquettes... Dat kan op zich al helpen om het gesprek te verbreden. Door wensen en verzuchtingen in beeld te brengen, krijgen we er een andere kijk op en komen andere dingen ter sprake. Het verbeelden van concepten en ideeën kan ze tastbaar maken en daardoor het gesprek inhoudelijk op een ander niveau tillen. Als er van bij de aanvang een ontwerper wordt betrokken, krijgen de eerste gesprekken onmiddellijk een ruimtelijke insteek. Door de programmatorische verzuchtingen niet afzonderlijk en voorafgaandelijk te bespreken maar meteen vanuit de ruimtelijke conditie aan te snijden, wordt het gesprek concreter en betekenisvoller. Rond een plan, beeld, tekening of maquette vormt zich een ander gesprek.

VERSCHILLENDE SCENARIO'S ALS ONTWERPAANZET

In het ontwerpend onderzoek naar de parochiekerken werd gewerkt met verschillende scenario's. Het verbeelden van verschillende programma's of mogelijkheden waartussen nog geen keuze gemaakt werd, kan helpen om klaarheid in het debat te brengen. Als de verschillende scenario's naast elkaar getekend of verbeeld worden, geeft dat een ander inzicht en verheldert dat het gesprek. Het zorgt voor een dialoog over concrete mogelijkheden en het verduidelijkt keuzes. Als het tegenover elkaar afwegen van verschillende scenario's niet meteen gepaard gaat met een ruimtelijke toets, dan blijken gekozen scenario's achteraf soms technisch of financieel onhaalbaar. De keuze voor een bepaald scenario wordt op die manier niet enkel gestuurd vanuit een programmatorische vraag maar ook afgewogen tegenover de ruimtelijke en architectonische potenties van het kerkgebouw.

ONTWERPEN OM TE ONTDEKKEN

Om ontwerpend onderzoek in te zetten hoeft men niet noodzakelijk al een programma van herbestemming in het achterhoofd te hebben. Soms kan men door ruimtelijk te experimenteren zicht krijgen op programmatorische mogelijkheden. Door een ontwerper los te laten op een kerk zonder vooraf vastgelegd programma krijg je zicht op nieuwe mogelijkheden vanuit verschillende ruimtelijke acties en ingrepen. Door iets weg te nemen of toe te voegen wijzigt de ruimtelijke toestand van de kerk en komen er plots gebruiksmogelijkheden aan het licht die men voordien niet op de radar had. Zo kan het ontwerpend onderzoek trouwens ook een eerste aanzet zijn om de herbestemming op de agenda te zetten. Het ruimtelijk onderzoek zonder programma is mogelijk een ideale start om de dialoog over een parochiekerk op gang te trekken.

ONTWERPEND ONDERZOEK ALS AANZET TOT PARTICIPATIE

Verbeelding werkt wervend. Een collage van hoe een kerk er in de toekomst zou kunnen uitzien, kan een coalitie op de been brengen van overtuigden. Niet alleen maakt zo'n verbeelding de discussie concreter, ze biedt ook de mogelijkheid niet-ingewijden (die moeilijker een plan of technisch dossier kunnen beoordelen) mee in het bad te trekken. Zo kan het betrekken van een ontwerper en het hanteren van beeldende middelen een participatief traject op gang brengen met

stakeholders en bewoners. Omdat de meeste parochiekerken een centrumfunctie vervullen in een gemeenschap, zijn die participatie en de creatie van een breed draagvlak bijna altijd aangewezen. Het meest toekomstbestendig wordt de parochiekerk immers als ze weer een gemeenschapsfunctie opneemt, aangepast aan de noden en wensen van de hedendaagse gemeenschap. Wervende beelden van een ontwerpend onderzoek kunnen een noodzakelijk participatietraject op gang trekken.

ONTWERPEND ONDERZOEK OM UIT TE ZOOMEN

Als een ontwerper naar een bepaald gebouw kijkt, komt automatisch de ruimere context in beeld. Een ontwerpend onderzoek vertrekt vaak vanuit een bezoek ter plaatse en een analyse van de historische en ruimtelijke context van het gebouw. Daardoor komen niet alleen de kerk maar ook de omgeving (het kerkplein, de dorpskern, eventuele andere kerkgebouwen...) in beeld. Door de herbestemming in een ruimer kader te bekijken, komen de logica en opportuniteiten in de huidige en toekomstige ontwikkeling van de gemeente in beeld. Door te kijken naar de ruimtelijke context van de verschillende kerken, naar noden op vlak van sociale dienstverlening, jeugd, toerisme, lokale economie enzovoort, wordt de vraag om herbestemming ruimer gekaderd. Door ontwerpers en ontwerp bewust in te zetten voor ruimtelijk onderzoek op schaal van de gemeente komen veel meer mogelijkheden aan de oppervlakte.

ONTWERPEND ONDERZOEK NAAR EEN NIEUWE IDENTITEIT

Een goede ontwerper zal van bij de aanvang van het onderzoek altijd aandacht hebben voor de typische kenmerken en bijzondere elementen die het karakter van het gebouw uitmaken. Het ontwerpend onderzoek levert een ruimtelijke kijk op het gebouw waardoor elementen en kenmerken op de voorgrond treden die vanuit een louter technische of historische blik aan de aandacht ontsnappen. Zo komen ook andere waarden van het gebouw naar boven die de identiteit op een andere manier karakteriseren. Daardoor komt een gesprek op gang over de betekenis van het gebouw. Dat schept kansen om op een zorgvuldige manier een nieuwe betekenislaag en een gedragen vernieuwde identiteit te ontwikkelen.

Het idee dat de opdrachtgever een statische partij vormt die onafhankelijk een opdracht formuleert, is achterhaald. Zeker als de opdracht een herbestemming betreft van een belangrijk maatschappelijk relict als een niet langer voor de religie gebruikte parochiekerk. Het bestuderen van de ruimtelijke mogelijkheden, de architecturale en historische waarde en de context van het gebouw is onderdeel van een maatschappelijk debat waarin de opdracht wordt geformuleerd. Als in de toekomst, binnen een circulaire gedachte, herbestemming en hergebruik belangrijker worden, zal de noodzaak om vroegtijdig een ontwerper te betrekken zich alleen maar sterker laten voelen. Ontwerpend onderzoek naar de waarde, betekenis en mogelijkheden van een bestaand pand zal noodgedwongen deel uitmaken van elk traject naar een nieuwe ruimtelijke ingreep. Bij de aanstelling van een ontwerper voor een publieke opdracht zal ontwerpend onderzoek een plaats moeten krijgen.

Erik Wieërs
Vlaams Bouwmeester

De auteurs

Charlotte Ardui (1990) studeerde architectuur aan de Universiteit Antwerpen. Na een aantal jaren in de praktijk werkt ze momenteel als doctoraatsonderzoeker aan de Faculteit Architectuur van de KU Leuven. Haar thesis, met als titel *Faith in the Periphery*, is een ontwerpend onderzoek dat zich richt op naoorlogse kerken en hun potentieel als motor voor duurzame wijkontwikkeling.

Karin Borghouts (1959) studeerde schilder- en beeldhouwkunst, werkte als grafisch vormgever en ontpopte zich later tot fotograaf waarbij ze deze andere disciplines in haar fotografie integreerde. Zij is vooral bekend om haar foto's van gebouwen en interieurs, plaatsen in de publieke ruimte en musea. Ze werkt aan eigen projecten en vervult opdrachten voor musea, culturele instellingen, overheden, architecten en uitgevers. Van 2011 tot 2022 bracht zij de renovatie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen in beeld.

Sven Sterken (1975) is ingenieur-architect en hoogleraar aan de Faculteit Architectuur van de KU Leuven. Hij doceert architectuur- en stedenbouwgeschiedenis, en leidt een studio rond herbestemming van religieus erfgoed. Zijn onderzoek gaat over de architectuurcultuur van institutionele opdrachtgevers zoals de Rooms-Katholieke Kerk, (internationale) politieke instanties en grote bedrijven. Daarnaast treedt hij op als consultant voor architectenbureaus bij de renovatie en herbestemming van modern erfgoed.

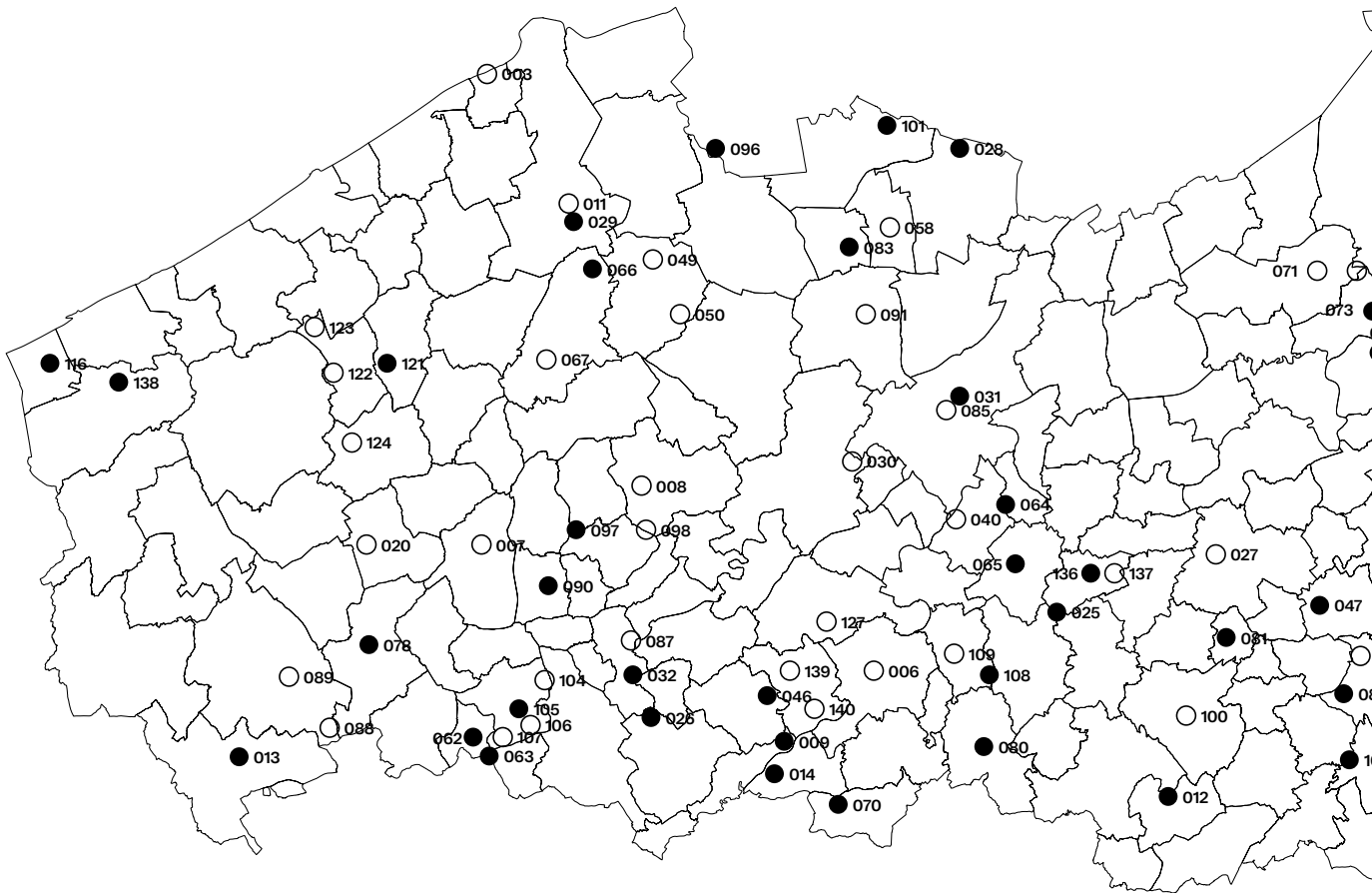
Sara Vermeulen (1976) studeerde architectuur en kunstwetenschappen in Leuven en Parijs. Ze schreef de bijdrage aan dit boek namens het agentschap Onroerend Erfgoed, waar zij sinds 2013 deel uitmaakt van het Team Beleid. In die hoedanigheid maakte ze deel uit van de stuurgroep van het Projectbureau Herbestemming Kerken en zetelt ze momenteel in de stuurgroep van het Platform Toekomst Parochiekerken. Van 2007 tot 2013 werkte ze als expert herbestemming van publiek erfgoed voor het Team Vlaams Bouwmeester.

Els Vervloesem (1978) is architect, stedenbouwkundige, onderzoeker, docent en publicist. Zij is al meer dan twintig jaar gefascineerd door de sociale dimensie van architectuur, stedenbouw en stadsontwikkeling. Haar focus ligt op inclusieve stadsontwikkeling, solidair wonen, ruimte voor zorg, sociaal-ruimtelijke rechtvaardigheid en ontwerpend onderzoek. Naast haar zelfstandige ontwerp- en onderzoekspraktijk is zij als professor verbonden aan de KU Leuven, Campus Sint-Lucas Gent.

Erik Wieërs (1963) studeerde architectuur in Antwerpen en wijsbegeerte in Brussel. Hij werkte als architect samen in verschillende ontwerp bureaus en is nog steeds vennoot bij Collectief Noord Architecten. Hij is gastprofessor aan de Faculteit Ontwerpwetenschappen van de Universiteit Antwerpen, departement Architectuur. Hij gaf ook les aan de Technische Universiteit Delft en was lid van de welstandscommissie te Antwerpen. Hij is aangesteld als Vlaams Bouwmeester van augustus 2020 tot juli 2025.

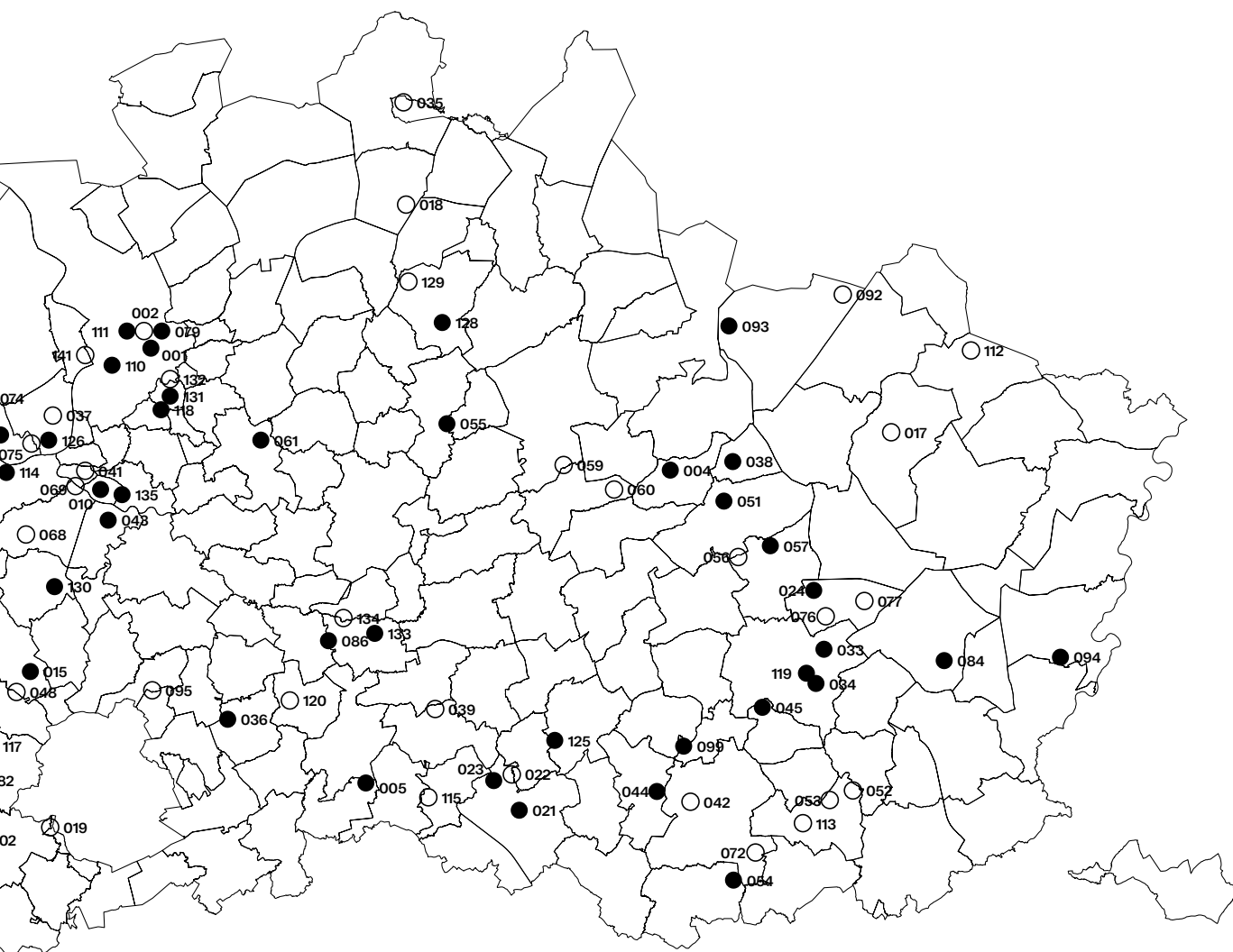
INVENTARIS

INVENTARIS / UITGEVOERDE HAALBAARHEIDSONDERZOEKEN IN VLAANDEREN

• = opgenomen in het hoofdstuk '10 ruimtelijke strategieën voor een uitgebreid gebruik van het kerkgebouw'

• 001 Heilige Familie en Sint-Corneel, Antwerpen (Borgerhout)	• 021 Onze-Lieve-Vrouw ten Poel, Tienen	042 Onze-Lieve-Vrouw van Fatima, Sint-Truiden	• 063 Sint-Jozef, Menen
002 Heilig Hart, Antwerpen	022 Sint-Maarten, Tienen (Vissenaken)	• 043 Sint-Amandus, Willebroek (Blaasveld)	• 064 Sint-Aldegondis, Merelbeke (Lemberge)
003 Sint-Rochus, Blankenberge	• 023 Sint-Pieter, Tienen (Vissenaken)	• 044 Sint-Odulphus, Zoutleeuw (Booienhoven)	• 065 Sint-Christoffel, Oosterzele (Scheldewindeke)
• 004 Sint-Lambertus, Ham (Kwaadmechelen)	• 024 Sint-Jozef, Zonhoven (Halweg)	• 045 Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen, Alken (Terkoest)	• 066 Sint-Godelieve, Oostkamp (Baliebrugge)
• 005 Onze-Lieve-Vrouw, Oud-Heverlee (Haasrode)	• 025 Sint-Martinus, Zottegem (Oombergen)	• 046 Sint-Jan Baptist en Eligius, Anzegem	067 Sint-Eligius, Oostkamp (Ruddervoorde)
006 Sint-Jozef, Oudenaarde	• 026 Sint-Amandus, Zwevegem	• 047 Heilige Familie, Asse (Asbeek)	068 Sint-Stefanus, Puurs-Sint-Amands (Lippelo)
007 Sint-Amandus, Roeselare	027 Sint-Jozef, Aalst	048 Sint-Gaugericus, Asse (Kobbegem)	069 Sint-Katharina, Puurs-Sint-Amands (Ruisbroek)
008 Onze-Lieve-Vrouw, Tielt	• 028 Heilig Kruis, Assenede (Boekhoute)	049 Sint-Lambertus, Beernem (Oedelem)	• 070 Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstand, Ronse (Klijpe)
• 009 Sint-Amandus, Avelgem (Kerkhove)	• 029 Heilige Magdalena, Brugge	050 Sint-Joris, Beernem	071 Don Bosco, Sint-Niklaas
• 010 Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Rochus, Boom	030 Sint-Martinus, Deinze (Sint-Martens-Lerne)	• 051 Sint-Theodardus, Beringen	072 Sint-Quintinus, Sint-Truiden (Gelinden)
011 Sint-Walburga, Brugge	• 031 Sint-Jozef, Gent	052 Sint-Martinus, Borgloon (Gors-Opleeuw)	• 073 Christus Koning, Temse
• 012 Sint-Pieter, Galmaarden	• 032 Sint-Jozef, Harelbeke	053 Sint-Pantaleon, Borgloon (Kerniel)	074 Sint-Jozef, Temse
• 013 Sint-Laurentius, Heuvelland (Kemmel)	• 033 Onze-Lieve-Vrouw van Banneux, Hasselt	• 054 Sint-Pieter, Gingelom (Boekhout)	075 Sint-Jan Evangelist, Temse (Steedorp)
• 014 Sint-Cornelius, Kluisbergen (Ruien)	034 Sint-Martinus, Hasselt	• 055 Sint-Bavo, Herentals (Noorderwijk)	076 Sint-Eligius, Zonhoven (Terdonk)
• 015 Sint-Stefanus, Merchtem (Brussegem)	035 Sint-Clemens, Hoogstraten (Minderhoutdorp)	056 Sint-Jacobus, Heusden-Zolder (Eversel)	077 Onze-Lieve-Vrouw Maagd der Armen, Zonhoven (Termolen)
016 Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen, Merchtem (Peizegem)	• 036 Onze-Lieve-Vrouw, Kortenberg	• 057 Sint-Willibrordus, Heusden-Zolder	• 078 Onze-Lieve-Vrouw, Zonnebeke
017 Sint-Trudo, Peer (Wijchmaal)	037 Sint-Petrus, Kruike (Bazel)	058 Sint-Egidius, Kaprijke (Lembeke)	• 079 Sint-Anna, Antwerpen (Borgerhout)
018 Sint-Jozef, Rijkevorsel	• 038 Sint-Blasius, Leopoldsburg (Heppen)	059 Sint-Lambertus, Laakdal (Eindhout)	• 080 Sint-Martinus, Brakel (Oprakel)
019 Jan Ruusbroec en Onze-Lieve-Vrouw, Sint-Pieters-Leeuw (Ruisbroek)	039 Sint-Bernardus, Lubbeek	060 Sint-Niklaas, Laakdal (Klein-Vorst)	• 081 Heilige Amandus, Denderleeuw (Iddergem)
020 Sint-Eligius, Staden (Vijfwegen)	040 Sint-Martinus, Merelbeke (Schelderode)	• 061 Heilige Familie, Lier	
	041 Sint-Jozef, Niel (Hellegat)	• 062 Sint-Franciscus, Menen	

• 082 Sint-Rumoldus, Dilbeek (Schepdaal)	100 Sint-Christoffel, Ninove (Pollare)	• 118 Sint-Antonius, Edegem	137 Sint-Stefanus, Sint-Lievens-Houtem (Zonnegem)
• 083 Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, Eeklo (Oostveld)	• 101 Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, Sint-Laureins (Watervliet)	120 Sint-Laurentius, Herent (Veltem)	• 138 Onze-Lieve-Vrouw, Veurne (Nieuwstad)
084 Sint-Jozef, Genk (Sledderlo)	• 102 Sint-Pieters-Banden, Sint-Pieters-Leeuw (Oudenaken)	121 Sint-Michiel, Ichtegem	139 Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Wortegem-Petegem (Wortegem)
085 Sint-Jan Baptist, Gent	103 Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Wachtebeke (Overslag)	122 Heilige Pastoor van Ars, Koekelare (De Mokker)	140 Sint-Maurus, Wortegem-Petegem (Elsagem)
• 086 Sint-Hubertus, Haacht (Wakkerzeel)	104 Sint-Amandus, Wevelgem (Gullegem)	123 Sint-Andries, Koekelare (Zande)	141 Sint-Martinus, Zwijndrecht (Burcht)
087 Sint-Amandus, Harelbeke (Bavikhove)	• 105 Onbevlekt Hart Maria Wijnberg, Wevelgem	124 Sint-Martinus, Kortemark (Werken)	
088 Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Ieper (Hollebeke)	106 Sint-Hilarius, Wevelgem	• 125 Sint-Amandus, Kortenaken (Hoeleden)	
089 Sint-Pieter, Ieper	107 Sint-Theresia van het Kind Jezus, Wevelgem	• 126 Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking, Kruibeke (Rupelmonde)	
• 090 Heilig Hart, Izegem	• 108 Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking, Zwalm (Rozebeke)	127 Sint-Machutus, Kruisem (Wannegem-Lede)	
091 Sint-Maurus, Lievegem (Beke)	109 Sint-Denijs, Zwalm (Sint-Denijs-Boekel)	• 128 Sint-Jan Baptist, Lille (Poederlee)	
092 Sint-Jozef, Lommel (Kolonie)	• 110 Sint-Catharina, Antwerpen (Kiel)	129 Sint-Amelberga, Lille (Wechelderzande)	
• 093 Sint-Jozef, Lommel (Stevensvennen)	• 111 Sint-Carolus Borromeus, Antwerpen	• 130 Sint-Kristoffel, Londerzeel	
• 094 Sint-Kristoffel, Maasmechelen (Opgrimbie)	112 Sint-Benedictus, Bocholt (Lozen)	• 131 Heilige Bernadette, Mortsel	
095 Sint-Gertrudis, Machelen	113 Sint-Lambertus, Borgloon (Hendrieken)	132 Sint-Lodewijk, Mortsel	
• 096 Sint-Petrus en Paulus, Maldegem (Middelburg)	• 114 Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegarius, Bornem	• 133 Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstand, Rotselaar (Heikant)	
• 097 Sint-Antonius van Padua, Meulebeke ('t Veld)	115 Sint-Remigius, Boutersem (Neervelp)	134 Sint-Jan de Doper, Rotselaar (Werchter)	
098 Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking, Meulebeke (Marialoop)	• 116 Sint-Pieter, De Panne	• 135 Sint-Jozef, Rumst (Terhagen)	
• 099 Sint-Jan de Doper, Nieuwerkerken (Binderveld)	117 Sint-Martinus, Dilbeek (Sint-Martens-Bodegem)	• 136 Heilige Kruisverheffing, Sint-Lievens-Houtem (Letterhoutem)	

INVENTARIS / UITGEVOERDE HAALBAARHEIDSONDERZOEKEN PER ONTWERPTEAM

De volgende bladzijden bieden een overzicht van alle 141 kerkgebouwen waarvoor in het kader van het Projectbureau Herbestemming Kerken een haalbaarheidsonderzoek werd uitgevoerd. Wanneer een studie aan bod komt in de selectie op P. 81 e.v., dan wordt verwezen naar het desbetreffende lemma en volgnummer, met de paginering.

**BOGDAN
& VAN BROECK i.s.m.
prof. dr. Thomas Coomans
& Rebel Group**

**001
Heilige Familie
en Sint-Corneel,
Antwerpen (Borgerhout),
verbinden 01**

P.262

**002
Heilig Hart, Antwerpen**

**003
Sint-Rochus,
Blankenberge**

**004
Sint-Lambertus,
Ham (Kwaadmechelen),
wegnemen 01**

P.162

**005
Onze-Lieve-Vrouw,
Oud-Heverlee (Haasrode),
opdelen 01**

P.98

**006
Sint-Jozef,
Oudenaarde**

**007
Sint-Amandus,
Roeselare**

**008
Onze-Lieve-Vrouw,
Tielt**

**TV Studio
Thys Vermeulen
Studio Roma i.s.m.
Sven Sterken
(KU Leuven)
Util Strukturstudies
Henk Pijpaert Engineering**

**009
Sint-Amandus,
Avelgem (Kerkhove),
verbinden 02**

P.264

**010
Onze-Lieve-Vrouw
en Sint-Rochus,
Boom,
verbinden 03**

P.266

**011
Sint-Walburga, Brugge**

**012
Sint-Pieter,
Galmaarden,
activeren 01**

P.242

**013
Sint-Laurentius,
Heuveland (Kemmel),
wegnemen 02**

P.166

014
Sint-Cornelius,
Kluisbergen (Ruien),
openen 01

P.84

015
Sint-Stefanus,
Merchtem (Brussegem),
faciliteren 01

P.204

016
Onze-Lieve-Vrouw
Onbevlekt Ontvangen,
Merchtem (Peizegem)

017
Sint-Trudo,
Peer (Wijchmaal)

018
Sint-Jozef,
Rijkevorsel

019
Jan Ruusbroec en
Onze-Lieve-Vrouw,
Sint-Pieters-Leeuw (Ruisbroek)

020
Sint-Eligius,
Staden (Vijfwegen)

021
Onze-Lieve-Vrouw
ten Poel, Tienen,
integreeren 01

P.188

022
Sint-Maarten,
Tienen (Vissenaken)

023
Sint-Pieter,
Tienen (Vissenaken),
toevoegen 01

P.146

024
Sint-Jozef, Zonhoven
(Halweg),
ontsluiten 01

P.220

025
Sint-Martinus,
Zottegem (Oombergen),
opdelen 02

P.102

026
Sint-Amandus,
Zwevegem,
afzonderen 01

P.122

TRACE tv: Tijdelijke
vereniging van de
onderzoeksgroep ArcK van de
Faculteit Architectuur
en Kunst (ARK) Universiteit
Hasselt / Architecten
Broekx-Schiepers /
Architect Saidja Heynickx /
UR architects

027
Sint-Jozef,
Aalst

028 Heilig Kruis, Assenede (Boekhoute), ontsluiten 02

029 Heilige Magdalena, Brugge, activeren 02

030 Sint-Martinus, Deinze (Sint-Martens-Lerne)

031 Sint-Jozef, Gent, ontsluiten 03

032 Sint-Jozef, Harelbeke, afzonderen 02

033 Onze-Lieve-Vrouw van Banneux, Hasselt, afzonderen 03

034 Sint-Martinus, Hasselt, ontsluiten 04

035 Sint-Clemens, Hoogstraten (Minderhoutdorp)

036 Onze-Lieve-Vrouw, Kortenberg, afzonderen 04

037 Sint-Petrus, Kruike (Bazel)

038 Sint-Blasius, Leopoldsburg (Heppen), activeren 03

039 Sint-Bernardus, Lubbeek

040 Sint-Martinus, Merelbeke (Schelderode)

041 Sint-Jozef, Niel (Hellegat)

042 Onze-Lieve-Vrouw van Fatima, Sint-Truiden

043
Sint-Amandus,
Willebroek (Blaasveld),
wegnemen 03

P.168

044
Sint-Odulphus,
Zoutleeuw (Booienhoven),
activeren 04

P.250

Studio Open Kerken
(RE-ST / TRANS /
Petillon Ceuppens /
Endeavour /
dr. Roel De Ridder)

045
Onze-Lieve-Vrouw
Onbevlekt Ontvangen,
Alken (Terkoest),
opdelen 03

P.104

046
Sint-Jan Baptist
en Eligius, Anzegem,
openen 02

P.86

047
Heilige Familie,
Asse (Asbeek),
wegnemen 04

P.172

048
Sint-Gaugericus,
Asse (Kobbegem)

049
Sint-Lambertus,
Beernem (Oedelem)

050
Sint-Joris,
Beernem

051
Sint-Theodardus,
Beringen,
activeren 05

P.252

052
Sint-Martinus,
Borgloon
(Gors-Opleeuw)

053
Sint-Pantaleon,
Borgloon
(Kerniel)

054
Sint-Pieter,
Gingelom (Boekhout),
faciliteren 02

P.208

055
Sint-Bavo,
Herentals (Noorderwijk),
integren 02

P.192

056
Sint-Jacobus,
Heusden-Zolder
(Eversel)

057
Sint-Willibrordus,
Heusden-Zolder,
wegnemen 05

P.174

058
Sint-Egidius,
Kaprijke (Lembeke)

059
Sint-Lambertus,
Laakdal (Eindhoven)

060
Sint-Niklaas,
Laakdal (Klein-Vorst)

061
Heilige Familie,
Lier,
opdelen 04

P.108

062
Sint-Franciscus,
Menen,
faciliteren 03

P.210

063
Sint-Jozef, Menen,
ontsluiten 05

P.230

064
Sint-Aldegondis,
Merelbeke (Lembeke),
opdelen 05

P.110

065
Sint-Christoffel,
Oosterzele (Scheldewindeke),
verbinden 04

P.268

066
Sint-Godelieve,
Oostkamp (Baliebrugge),
openen 03

P.88

067
Sint-Eligius,
Oostkamp
(Ruddervoorde)

068
Sint-Stefanus,
Puurs-Sint-Amands
(Lippelo)

069
Sint-Katharina,
Puurs-Sint-Amands
(Ruisbroek)

070
Onze-Lieve-Vrouw van
Altijddurende Bijstand,
Ronse (Klijpe),
toevoegen 02

P.148

071
Don Bosco,
Sint-Niklaas

072
Sint-Quintinus,
Sint-Truiden (Gelinden)

073
Christus Koning,
Temse (Hollebeek),
verbinden 05

P.272

074
Sint-Jozef,
Temse

075
Sint-Jan Evangelist,
Temse (Steendorp)

076
Sint-Eligius,
Zonhoven (Terdonk)

077
Onze-Lieve-Vrouw Maagd
der Armen,
Zonhoven (Termolen)

078
Onze-Lieve-Vrouw,
Zonnebeke,
afzonderen 05

P.134

TV urbain
architectencollectief +
Studiobont i.s.m.
Callebaut architecten

079
Sint-Anna,
Antwerpen (Borgerhout),
verbinden 06

P.276

080
Sint-Martinus,
Brakel (Opbrakel),
toevoegen 03

P.150

081
Heilige Amandus,
Denderleeuw (Iddergem),
afzonderen 06

P.136

082
Sint-Rumoldus,
Dilbeek (Schepdaal),
wegnemen 06

P.176

083
Onze-Lieve-Vrouw
Hemelvaart,
Eeklo (Oostveld),
openen 04

P.90

084
Sint-Jozef,
Genk (Sledderlo),
wegnemen 07

P.178

085
Sint-Jan Baptist,
Gent

086
Sint-Hubertus,
Haacht (Wakkerzeel),
activeren 06

P.254

087
Sint-Amandus,
Harelbeke (Bavikhove)

088
Onze-Lieve-Vrouw
Geboorte,
Ieper (Hollebeke)

089
Sint-Pieter, Ieper

090
Heilig Hart,
Izegem,
afzonderen 07

P.140

091
Sint-Maurus,
Lievegem (Beke)

092
Sint-Jozef,
Lommel (Kolonie)

093
Sint-Jozef,
Lommel (Stevensvennen),
activeren 07

P.256

094
Sint-Christoffel,
Maasmechelen (Opgrimbe),
ontsluiten 06

P.232

095
Sint-Gertrudis,
Machelen

096
Sint-Petrus en Paulus,
Maldegem (Middelburg),
integreeren 03

P.194

097
Sint-Antonius van Padua,
Meulebeke ('t Veld),
toevoegen 04

P.154

098
Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking,
Meulebeke (Marialoop)

099
Sint-Jan de Doper,
Nieuwerkerken (Binderveld),
opdelen 06

P.112

100
Sint-Christoffel,
Ninove (Pollare)

101
Onze-Lieve-Vrouw
Hemelvaart,
Sint-Laureins (Watervliet),
afzonderen 08

P.142

102
Sint-Pieters-Banden,
Sint-Pieters-Leeuw
(Oudenaken),
opdelen 07

P.114

103
Onze-Lieve-Vrouw Geboorte,
Wachtebeke (Overslag)

104
Sint-Amandus,
Wevelgem (Gullegem)

105
Onbevlekt Hart
van Maria Wijnberg,
Wevelgem,
faciliteren 04

P.212

106
Sint-Hilarius,
Wevelgem

107
Sint-Theresia
van het Kind Jezus,
Wevelgem

108
Onze-Lieve-Vrouw
Bezoeking,
Zwalm (Rozebeke),
ontsluiten 07

P.234

109
Sint-Denijs,
Zwalm
(Sint-Denijs-Boekel)

Collectief Noord
Architecten -
ORIGIN Architecture &
Engineering - Universiteit
Antwerpen

110
Sint-Catharina,
Antwerpen (Kiel),
wegnemen 08

P.180

111
Sint-Carolus Borromeus,
Antwerpen,
ontsluiten 08

P.236

112
Sint-Benedictus,
Bocholt (Lozen)

113
Sint-Lambertus,
Borgloon (Hendrieken)

114
Onze-Lieve-Vrouw
en Sint-Leodegarius,
Bornem,
faciliteren 05

P.214

115
Sint-Remigius,
Boutersem
(Neervelp)

116
Sint-Pieter,
De Panne,
toevoegen 05

P.156

117
Sint-Martinus,
Dilbeek
(Sint-Martens-Bodegem)

118
Sint-Antonius de Eremijt,
Edegem,
activeren 08

P.258

119
Sint-Hubertus,
Hasselt (Runkst),
wegnemen 09

P.184

120
Sint-Laurentius,
Herent (Veltem)

121
Sint-Michiel,
Ichtegem,
openen 05

P.92

122
Heilige Pastoor van Ars,
Koekelare (De Mokker)

123
Sint-Andries,
Koekelare (Zande)

124
Sint-Martinus,
Kortemark (Werken)

125
Sint-Amandus,
Kortenaken (Hoeleden),
verbinden 07

P.278

126
Onze-Lieve-Vrouw
Bezoeking, Kruibeke
(Rupelmonde),
integreeren 04

P.196

127
Sint-Machutus,
Kruisem (Wannegem-Lede)

128
Sint-Jan Baptist,
Lille (Poederlee),
openen 06

P.94

129
Sint-Amelberga,
Lille (Wechelderzande)

130
Sint-Kristoffel,
Londerzeel,
toevoegen 06

P.158

131
Heilige Bernadette,
Mortsel,
verbinden 08

P.280

132
Sint-Lodewijk,
Mortsel

133
Onze-Lieve-Vrouw van
Altijddurende Bijstand,
Rotselaar (Heikant),
verbinden 09

P.282

134
Sint-Jan de Doper,
Rotselaar (Werchter)

135
Sint-Jozef,
Rumst (Terhagen),
faciliteren 06

P. 216

136
Heilige Kruisverheffing,
Sint-Lievens-Houtem
(Letterhoutem),
opdelen 08

P. 118

137
Sint-Stefanus,
Sint-Lievens-Houtem
(Zonnegem)

138
Kapel Onze-Lieve-Vrouw
-Onbevlekt-Ontvangen
Veurne (Nieuwstad),
integren 05

P.198

139
Onze-Lieve-Vrouw Geboorte,
Wortegem-Petegem
(Wortegem)

140
Sint-Maurus,
Wortegem-Petegem
(Elsegem)

141
Sint-Martinus,
Zwijndrecht
(Burcht)

Colofon

Herscheppen. Ontwerpend onderzoek voor het Projectbureau Herbestemming Kerken 2016-2021 is een uitgave van het Team Vlaams Bouwmeester.

Het Projectbureau Herbestemming Kerken werd in 2016 opgericht als een samenwerking tussen de minister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed, de Vlaamse minister van Binnenlands Bestuur, Inburgering, Wonen, Gelijke Kansen en Armoedebestrijding, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, het Team Vlaams Bouwmeester en het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (het huidige PARCUM).

Redactieraad

Charlotte Ardui, Niek De Roo, Tania Hertveld,
Cateau Robberechts, Sven Sterken,
Sara Vermeulen, Els Vervloesem, Erik Wieërs

Eindredactie en productie

Tania Hertveld,
Cateau Robberechts

Grafisch ontwerp

Atelier Sven Beirnaert

Druk - Fotogravure

Die Keure, Brugge

Fotoverantwoording 'Inventaris'

(ongenummerd booklet)

De afbeeldingen met nummers 003, 009, 011, 015, 019, 022, 025, 026, 028, 037, 048, 050, 052, 054, 065, 067, 068, 069, 070, 075, 078, 081, 083, 086, 087, 089, 091, 100, 101, 106, 110, 112, 114, 116, 117, 123, 124, 125, 127, 132, 135, 138, 139, 140, 141 werden ter beschikking gesteld door Onroerend Erfgoed onder de volgende voorwaarden: Modellicentie Gratis Hergebruik en Naamsvermelding-Gelijkdelen 4.0 Internationaal.

Voor meer informatie over deze afbeeldingen, bekijk de beeldbank Onroerend Erfgoed:

<https://beeldbank.onroenderfgoed.be/>

Afbeeldingen 007, 008, 011, 014, 029, 031, 051, 062, 071, 073, 085, 093, 098, 134: foto Karin Borghouts
Afbeelding 061: foto Wouter Bollaerts

De overige afbeeldingen in de 'Inventaris' werden gemaakt en ter beschikking gesteld door het ontwerpteam dat het haalbaarheidsonderzoek voor de desbetreffende kerk heeft uitgevoerd.

De afbeeldingen met vetgedrukt bijschrift verschijnen een tweede keer op de startbladzijde van het aangeduide hoofdstuk in de tekst '10 Ruimtelijke strategieën...'

Het Team Vlaams Bouwmeester dankt al diegenen die hebben bijgedragen tot de realisatie van deze publicatie.

BWMSTR

Team
Vlaams
Bouwmeester

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 9789040304620

D/2023/3241/354

NUR 648

VU Erik Wieërs, Vlaams Bouwmeester,
Havenlaan 88 bus 10 - 1000 Brussel
www.vlaamsbouwmeester.be

- 082 **Sint-Rumoldus, Dilbeek (Schepdaal)**
- 083 **Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, Eeklo (Oostveld)**
- 084 **Sint-Jozef, Genk (Sledderlo)**
- 085 Sint-Jan Baptist, Gent
- 086 **Sint-Hubertus, Haacht (Wakkerzeel)**
- 087 Sint-Amandus, Harelbeke (Bavikhove)
- 088 Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Ieper (Hollebeke)
- 089 Sint-Pieter, Ieper
- 090 **Heilig Hart, Izegem**
- 091 Sint-Maurus, Lievegem (Beke)
- 092 Sint-Jozef, Lommel (Kolonie)
- 093 **Sint-Jozef, Lommel (Stevensvennen)**
- 094 **Sint-Kristoffel, Maasmechelen (Opgrimbie)**
- 095 Sint-Gertrudis, Machelen
- 096 **Sint-Petrus en Paulus, Maldegem (Middelburg)**
- 097 **Sint-Antonius van Padua, Meulebeke ('t Veld)**
- 098 Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking, Meulebeke (Marialoop)
- 099 **Sint-Jan de Doper, Nieuwerkerken (Binderveld)**
- 100 Sint-Christoffel, Ninove (Pollare)
- 101 **Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, Sint-Laureins (Watervliet)**
- 102 **Sint-Pieters-Banden, Sint-Pieters-Leeuw (Oudenaken)**
- 103 Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Wachtebeke (Overslag)
- 104 Sint-Amandus, Wevelgem (Gullegem)
- 105 **Onbevlekt Hart Maria Wijnberg, Wevelgem**
- 106 Sint-Hilarius, Wevelgem
- 107 Sint-Theresia van het Kind Jezus, Wevelgem
- 108 **Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking, Zwalm (Rozebeke)**
- 109 Sint-Denijs, Zwalm (Sint-Denijs-Boekel)
- 110 **Sint-Catharina, Antwerpen (Kiel)**
- 111 **Sint-Carolus Borromeus, Antwerpen**
- 112 Sint-Benedictus, Bocholt (Lozen)
- 113 Sint-Lambertus, Borgloon (Hendrieken)
- 114 **Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegarius, Bornem**
- 115 Sint-Remigius, Boutersem (Neervelp)
- 116 **Sint-Pieter, De Panne**
- 117 Sint-Martinus, Dilbeek (Sint-Martens-Bodegem)
- 118 **Sint-Antonius, Edegem**
- 119 **Sint-Hubertus, Hasselt (Runkst)**
- 120 Sint-Laurentius, Herent (Veltem)
- 121 **Sint-Michiel, Ichtegem**
- 122 Heilige Pastoor van Ars, Koekelare (De Mokker)
- 123 Sint-Andries, Koekelare (Zande)
- 124 Sint-Martinus, Kortemark (Werken)
- 125 **Sint-Amandus, Kortenen (Hoeleden)**
- 126 **Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking, Kruibeke (Rupelmonde)**
- 127 Sint-Machutus, Kruisem (Wannegem-Lede)
- 128 **Sint-Jan Baptist, Lille (Poederlee)**
- 129 Sint-Amelberga, Lille (Wechelderzande)
- 130 **Sint-Kristoffel, Londerzeel**
- 131 **Heilige Bernadette, Mortsel**
- 132 Sint-Lodewijk, Mortsel
- 133 **Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstand, Rotselaar (Heikant)**
- 134 Sint-Jan de Doper, Rotselaar (Werchter)
- 135 **Sint-Jozef, Rumst (Terhagen)**
- 136 **Heilige Kruisverheffing, Sint-Lievens-Houtem (Letterhoutem)**
- 137 Sint-Stefanus, Sint-Lievens-Houtem (Zonnegem)
- 138 **Onze-Lieve-Vrouw, Veurne (Nieuwstad)**
- 139 Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Wortegem-Petegem (Wortegem)
- 140 Sint-Maurus, Wortegem-Petegem (Elsegem)
- 141 Sint-Martinus, Zwijndrecht (Burcht)